

STAFÉTA [9] ■ 2024

Előszó /3/

■ GAZDASÁGTUDOMÁNY

BALLA János: A külföldi működőtőke beruházás [FDI] elemzése az Európai Unióban /7/

KIS Henrietta: A kreatív számvitel dimenziói /27/

BALLA János: Devizaárfolyam és pénzkínálat kapcsolata 2008-2023 között Romániában /43/

FAZAKAS Petra: Tőzsdeindexek volatilitásának modellezése autoregresszív modellek alkalmazása /55/

ROZSÁLYI Emőke: A nem pénzügyi jelentések gyakorlatának összehasonlító vizsgálata /71/

■ MŰVÉSZET, NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNY

IMREH Aliz-Ibolya – KINCSES Ágnes-Sára – DÓCZI Antónia-Krisztina: Let There Be Light /87/

SZŐLŐSI Erzsébet-Vivien: Sarmaság település helyneveinek szerkezeti vizsgálata /99/

TÖRZSÖK Réka: „Tiefer als Freundschaft“:

Die Erotik von Orwells 1984 /113/

MÁRTON Bence – PUSCAS MAROSSY Beáta – MELEG Dávid –

PALOTÁS Petra – LAKATOS Hunor: Digital Blue /125/

■ NEVELÉSTUDOMÁNY, JOGTUDOMÁNY

VERES Réka Janula: Reintegrációs perspektívák a börtön ablakából és azon túl /129/

POPELMAJER Sandra: Dienes Valéria mozdulatpedagógiája – általános pedagógiája tükrében /141/

BALÁZS Réka: A Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program alkalmazása negyedik osztályban /165/

KÁNTOR Dalma: A kihallgatás jelentősége a büntetőeljárásban /181/

■ TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HORVATH Yvette: Az emberkereskedelem szociálpolitikai és társadalmi aspektusai /195/

VARGA LILLA Zsuzsanna: A True Detective: Night Country című sorozat szociológus lencsén keresztül /211/

FORAI Brigitta – GYENES Őrs: A Máltai Szeretetszolgálat önkénteseinek motivációja /225/

LUDMANN Barbara: Hagyományos családtól a szívárvány családig /239/

NAGY Péter – VARGA Lilla Zsuzsanna: A tanulás okozta stressz felmérése a nagyvárosi magyar középiskolások körében /255/

NAGY Péter: Románia népesség és demográfiai története 1860-2023 /277/

■ KIVONATOK /295/

■ ABSTRACTS /305/

ELŐSZÓ

Merre tudomány? Senki nem tudja manapság, hogy mi az értékes tudás. Sok minden megváltozott, nem tudni, hogy mi motivál ma tanulásra, megváltozott a tanulási képesség, a koncentrációs képesség. Se a szülő, se a társadalom nem tudja, hogy ma mi az értékes tudás.

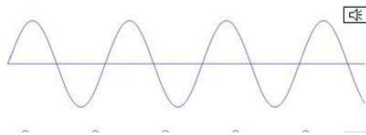
Generációkutatók állítják, hogy már nem a tankönyv a legideálisabb forrás, amiből leghatékonyabban tanul a mai generáció, a figyelem megváltozott és nem hisznek abban, hogy teljesen el kellene menni a digitális irányba, az sem a jó megoldás. Angliában vannak olyan felsőoktatási intézmények, ahol a diákok tartják az órát, a professzor ül a hátsó padban és csak moderálja az órát. A diákok tartják az órát és tartják keretekben a tanórát, hogy milyen irányba menjen az oktatás.

A szakemberek szerint a 21. század vezető képessége az önismeret lesz. Legyünk tisztában az erősségeinkkel, a generációs erősségekkel. Az X generáció erőssége, hogy tud kapcsolódni, támogatni, mentorálni, csak ezeket fel kell hangsúlyozni, sok időt rászánni, önbi-zalommal, türelemmel átadni, mert akkor lesz csak hiteles. Csak így tudjuk egymást kiegészíteni.

Az is izgalmas kérdés, hogy mi zajlik ma az iskolában? A napokban a tudományok műveltségterületen belül, a matematika és környezetismeret órán 2. osztályban épp a hullámok és rezgések megfigyelése volt a téma, a hangok erőssége és a hangerő. A fejlesztendő sajátos kompetenciák a következők voltak: feladatmegoldás kísérletezéssel, kutatással a környezetben észlelt szabályosságok és minták általánosításával, valamint egy tevékenység leírása néhány tudományos kifejezés, alkalmazásával. Az előbbiekhöz a következő műveletesített feladatok voltak társítva: érintsék meg a dobozban lévő tárgyat és mondjanak el valamit róla [fém, hideg, stb]. A rezgésnek köszönhetően hallgassák meg azt a tiszta hangot, amit ez a hangvilla kiad. Figyeljék meg a víz reakcióját, amikor belehelyezzük a hangvillát. Hallgassák meg önmagában a hangvilla hangját; figyeljék meg és hallgassák meg, hogy mi fog történni, ha a padlóra tesszük a hangvilla végét; ellenőrizték le, hogy kiterjed-e a hangvilla hangja a terem végéig; figyeljék meg, hogy meg fog-e mozdulni az edény széle, ha megint a vízbe tesszük a hangvillát, válaszoljanak, hogy miért

történt ez; próbálják megpendíteni a kifeszített csellólóhúrt; helyezték a torkukra a kezüket, mondják meg, hogy mit éreztek; a hangszálaink levegővétel segítségével rezgésbe jönnek és ezáltal kijöhet a hang a torkunkon, a rezgés hullámként terjed különböző anyagokban: fában, fémekben, vízben, levegőben.

Vegyék egy kocka lefejtését a síkra, ezt vágják ki, és ez alapján készítsék el a saját hangszerüket. Ezután bemutatták a 8-9 éveseknek a harmonikus rezgőmozgás grafikonját:

Így zajlik ma az oktatás, a tudomány a hétköznapiak része lett, tudományos kifejezések hangzanak el, a gyerekek nagyon sok olyan szót és kifejezést, valamint jelenséget tanulmányoznak, megismernek, amit mi biztosan nem így tanultunk, nem ebben az életkorban.

Elemi osztályban a gyermekek statisztikai grafikonokkal találkoznak, leolvasnak értékeket, táblázatokban tanulnak meg eligazodni, ezeket kezelni. Mágnesesség, a tárgyak mozgása, sebesség, gyorsulás. Na igen, a világunk még jobban felgyorsult.

A romániai magyar V.-VIII. osztályos tanulók számára szervezett, évente megrendezésre kerülő országos matematikaversenynek nemrég zajlott a döntője, amelyen száz általános iskolás versenyzett egymással problémamegoldásból, nem iskolai feladatokból, hanem sokkal bonyolultabb tudást mérő, komplexebb feladatokból. Még eddig sosem kerültek kiosztásra ehhez hasonló díjak, mint idén, öt speciális díjat adtunk. A lehetetlent bizonyította be egy 6. osztályos, hogy miért nem lehet valamit épp bebizonyítani, amit kért a feladat (mert véletlenül történt egy elírás). Három nyolcadikos annyira egyedi megoldást adott, hogy muszáj volt kiemelni, mert a teljes javító csapatot meggondolkottatták a sajátos megoldásukkal. Három hete nemzetközi matematikaverseny helyszíne volt Nagyvárad, 189 IX-XII-es diák versenyzett egymással, és a megoldásokat látva, az érveléseket hallgatva a késő éjszakába nyúló óráik során, nagyon tanulságos volt számunkra a mai Z-generáció tudatossága, céltudatossága, eltökéltsége, intelligenciája.

Mindebből következtethető, a tehetséggondozásnak van értelme. Az is valószínűsíthető, hogy a tanár egy nagyon jó és hasznos „influenster” lehet. Csak egy dolog nem biztos sosem, hogy melyik pillanatban ki tanul kitől: diák a diáktól, diák a tanártól, épp a tanár a diáktól vagy a kolléga a kollégától.

Volt mesteri képzésben résztvevő hallgatóm kérdezi, hogy John Vennről kell bemutatót tartania, és semmit nem talál róla, és tényleg, minden lexikont felütve két évszámon kívül én sem találok semmit, és akkor eszembe jut, amit egy tanár mondott egy közelmúltban történt képzésen, hogy a ChatGPT-t és a hasonló mesterséges intelligenciaeszközöket milyen jól lehet az oktatási környezetbe integrálni. Ezen a képzésen arról tanultunk, hogy a Stanfordon, a Harvardon, a Yalen engedik a hallgatóknak használni az oktatásban, rá hivatkozni, és hogy hogyan hasznosítsák minél jobban...Rendben, meg is teszem ezt, tágabb kontextust adok meg, arról kérdezem a mesterséges intelligenciát, hogy mire jó a Venn-diagram a különböző területeken, adjon néhány okot, amiért a Venn-diagramok fontosak, mely területeken és mire használják őket, mire használja a tudomány. Az addig szűkszavú masina, egyszerre csak megnyílik, és csak ontja magából, hogy az adatvizualizáción túl, a problémamegoldásban mire és mire jó, mire jó az oktatásban, a viszonyok szemléltetésében, segít a megértésben, a döntéshozatalban...Azon kapom magam, hogy én tanítom a Z-generációs tanítványt, hogyan használja a ChatGPT-t... én az X-es. Na gondolom, akkor tanuljunk egymástól, és még azt is megkérdem tőle, hogy milyen bátorító mondatokat mondhat egy tanár a diákjának, amellyel jobb tanulásra biztassa őt, és növelje az önbizalmát.

Hét mondatot kaptam tőle:

Hiszem, hogy képes vagy rá! Csak higgy magadban és dolgozz keményen, és minden sikerül.

Minden kihívást lehet megoldani, és én melletted állok, hogy segítsek ebben.

Minden nap egy új lehetőség a fejlődésre. Ne félj a hibáktól, mert azok is részei a tanulási folyamatnak.

Ne aggódj, ha valami nehéznek tűnik. Lépésről lépésre, egy kis erőfeszítéssel elérheted a céljaidat.

Te vagy a saját legnagyobb kincsöd. Minden tudást és képességet magadban hordozol, csak ki kell hoznod belőle.

Minden sikert apró lépések vezetnek. Ne add fel, még ha lassan is haladsz, a kitartásod és kemény munkád meghozza a gyümölcsöt.

Az erősségeidet kihasználva és a gyengeségeiden dolgozva lehetetlen dolgokra vagy képes. Csak merj hinni magadban és törekedni a legjobbra.

2024. május 16-án részt vehettünk az immár 27-jére megszervezett Partiumi Tudományos Diákköri Konferencián, Nagyváradon. Jól sikerült a konferencia, és a legjobb, díjazott dolgozatokat érdemesnek találtuk arra, hogy nyomtatásban is napvilágot lássanak, most ezt tartja kezében az olvasó. Köszönjük minden cikk írójának és a témavezetőjének a közös munkát!

Nagyvárad, 2024. szeptember

dr. Debrenti Edith
tudományos igazgató

A KÜLFÖLDI MŰKÖDŐTŐKE BERUHÁZÁS (FDI) ELEMZÉSE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

■ BALLA JÁNOS ■ ballajanos2002@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar,
Pénzügy [MA], 1. évfolyam

■ Témavezető: DR. KRÁLIK LÓRÁND-ISTVÁN, egyetemi adjunktus,
Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

I. BEVEZETÉS

I.1. Külföldi működőtőke beruházás fogalma

Külföldi működőtőke beruházásról [angol szakirodalomban "foreign direct investment", az FDI akronim megfelelője] akkor beszélünk, amikor egy külföldi meglévő vállalatba történő befektetés vagy egy újnak létrehozása valósul meg egy másik vállalat vagy egy magánszemély által, aki jelentős befolyásra tesz szert a saját országán kívül, magas piaci részesedésének köszönhetően. Ez az üzleti folyamat hozzájárul a piacfejlesztéshez, az új vevők és erőforrások eléréséhez, serkentve a nemzetközi kapcsolatok kiépítését. [Solomon, 2011]

Amikor a fejlődő országok gazdasági növekedésének ösztönzésére keresnek megoldásokat, a közvetlen külföldi befektetéseket a termelékenység növekedésének forrásaként tekintik, az új tudásfolyamatok fokozódó bevezetésének kulcsfontosságú tényezőjeként.

A politikai döntéshozók mind a fejlődő, mind a fejlett gazdaságokban egyetértenek abban, hogy a közvetlen külföldi befektetések a sikeres fejlesztési stratégia meghatározó elemei. Az Európai Bizottság szerint a versenyképesség és a gazdasági fejlődés motorja. A Világbank álláspontja szerint a COVID-19 járvány hozta válságból való kilábalás kulcsaként tekinthető, a Nemzetközi Valutaalap pedig elismerte, hogy az államok gazdaságára jó hatással van, hiszen hozzájárul a gazdasági fejlődéshez. [Benetrix & al, 2023]

A közvetlen külföldi befektetések eszközök a gazdaságok közötti közvetlen, stabil és tartós kapcsolatok létrehozásában, hozzájárul egyaránt mindkét fél [a fogadó és beruházó] versenyhelyzetének fejlődéséhez és különösen a technológia, tudás, illetve know-how átadását ösztönzi. Lehetőséget biztosít a fogadó országok termékeinek széleskörű népszerűsítésére a nemzetközi piacokon, de jelentős tőkeforrást is nyújt az érintett államok számára. [OECD, 2009]

Az intézmény-politikai tényezők között szignifikáns kapcsolat volt azonosítva a korrupció szintjével, a társasági adókulcsokkal, és a politikai kockázattal, melyek negatívan korreláltak az FDI-áramlással. A kutatások többségében erősen pozitív kapcsolat lett kimutatva a népeséssel és oktatással, negatív pedig a munkanélküliségi rátával. A térbeli tényezők közül a földrajzi távolság volt az egyetlen, amely egyértelmű hatást gyakorolt a külföldi befektetések vonzására, ugyanakkor a legtöbb tanulmány megerősítette, hogy a közös nyelv is pozitív szerepet játszik a külföldi befektetésekre. [Tocar, 2018]

1.2. Internet, információtechnológia hatása a közvetlen külföldi működőtőke beáramlásra

Számos kutató szerint az internet fontos tényezője az FDI-beáramlásnak. Egy 2003-as kutatásban 14 forrásország és 53 fogadó ország kétoldalú közvetlen külföldi tőkebefektetési adataival országközi empirikus regressziót végeztek el, melyben megállapították, hogy a fogadó ország internetfelhasználóinak 10%-os növekedése az FDI-beáramlás több, mint 2%-nyi növekedését okozta. [Choi, 2003]

2015-ben 15 OECD-országban 1980-2004 közötti periódusban bizonyították az FDI gazdasági növekedésre gyakorolt pozitív hatását. Megállapították, hogy a külföldi működőtőke beruházás az információs és kommunikációs technológia növekedéséhez vezetett, ami az egymás közötti kiegészítő szerepre utalt a gazdasági növekedésben. [Ketteni & al, 2015] Ugyanerre az eredményre jutott 2019-ben Sinha és Sengupta 30 ázsiai és csendes-óceáni térségbeli országban készített panel elemzésben, 2001-2017 közötti adatokat megfigyelve. [Sinha & Sengupta, 2019]

A COVID-19 világjárvány kapcsán készült egy felmérés 23 európai országban, 2015-2020 közötti adatok felhasználásával. A következtetések szerint a pandémia előtt az üzleti digitalizáció nemlineáris hatással volt a külföldi befektetésekre, míg az e-kereskedelem szerepe a világjár-

vány idején vált különösen fontossá. Ugyanakkor, bebizonyították, hogy a digitalizáció mind rövid, mind hosszú távon jelentős hatással van az FDI-re. [Ha & Huyen, 2022]

Egy az elmúlt hónapokban elkészített tanulmány a digitalizáció hatását vizsgálta a közvetlen külföldi tőkebefektetések beáramlására 270 kínai városban 2012 és 2019 között, a jövedelmi szintek regionális különbségeire összpontosítva. Az eredmények szerint a tudományra és technológiára fordított kormányzati kiadások az FDI vonzásának erős mozgatórugói voltak, ami megerősíti a digitalizáció kormányzati támogatásának fontosságát. [Zhang & al, 2024]

1.3. Humán tőke fejlettség kapcsolata az FDI-vel

Számos kutatás bizonyította, hogy a humán fejlettségi szint, az oktatás minősége, a tudás, készségek, munkavállalók termelékenysége, illetve a humán tőke vonzó tényezőnek számítanak a külföldi befektetők szemében. A közvetlen külföldi befektetések, az új technológiák, a hosszú életű tanulási folyamatok és a digitalizáción alapuló új vezetési gyakorlatok segítségével serkentik a versenyt, melyek versenyképességre gyakorolt hatásai a befogadó országok humántőkéjétől függenek az oktatás és készségek formájában. [Suroso & al, 2020]

Közel húsz évvel ezelőtt, Li és Liu azt állapította meg 84 ország adataiból 1970 és 1999 között, hogy az FDI és a humántőke kölcsönhatása erős pozitív hatást gyakorolt a fejlődő országok gazdasági növekedésére, míg az FDI és a technológiai szakadék kölcsönhatása negatív. Ugyanakkor panel modellük segítségével bebizonyították, hogy az FDI és a gazdasági növekedés között az 1980-as évek közepétől szignifikáns endogén kapcsolat áll fenn. [Li & Liu, 2005]

Egy másik kutatásban 10 közép és Kelet-európai Uniós országban lett kimutatva pozitív kapcsolat a humán tőke és a közvetlen külföldi befektetések között. Megfigyeléseik szerint a humántőke minősége fontos volt ezekben az országokban a közvetlen külföldi befektetők szemében, akik gyors és zökkenőmentes technológiatranszfert kerestek, ami miatt a humán tőke szintjét és minőségét értékelték a leginkább. [Talpos & Enache, 2010]

2020-ban a szürke gazdaságok és humán fejlettségi szint hatását vizsgálták a külföldi működőtőke beruházásra. Az elemzést a 11, átmenet utáni Európai Uniós tagállamban végezték el, 1995-2015 közötti

időszakban panel kointegrációs és kauzalitás elemzés segítségével. Az empirikus eredmények kimutatták, hogy míg a szürke gazdaságok negatívan befolyásolták a külföldi befektetések beáramlását, addig a humán fejlettség pozitívan. [Bayar & al, 2020]

1.4. Gazdasági mérőszámok vizsgálata a közvetlen külföldi beruházásokkal

Az FDI gazdasági növekedésre gyakorolt hatásával kapcsolatos elmentmondások eredmények a különböző helyi körülményeknek tudhatók be, mint a fogadó országok eltérő befogadóképessége, az ország fejlettségi szintje, a pénzügyi fejlettség, az üzleti környezet, a humán tőke, a kereskedelmi nyitottság és a jó intézményi minőség megléte egy másik tanulmányban leírtak szerint. [Saidi & Ochi, 2023]

2015-ben Sothannak sikerült panelkointegráció segítségével bizonyítania 21 kiválasztott ázsiai országban, hogy hosszú távú kapcsolat állt fenn az FDI, az export és a GDP között, 1980-2013 időintervallumban. [Sothan, 2015]

2007-2018 között az Európai Unió volt szocialista országaiban elemezték ökonometriai modellek segítségével a nettó FDI-beáramlás kapcsolatának alakulását, melyet a GDP kilenc gazdaságból hétben pozitívan befolyásolt. Ezeken felül a korrupció érzékelési indexének csökkenése, az ország kockázati besorolása, a jövedelemadó és a vállalatok által fizetett egyéb adók pozitívan hatottak az FDI beáramlásra. [Burlea-Schiopoiu & al, 2021]

II. ALKALMAZOTT MÓDSZERTAN

A kutatás struktúráját tekintve, a szakirodalmi áttekintés célja a külföldi működőtőke beruházás fogalmának leírása, majd egy átfogó kép nyújtása az ebben a témában készült kutatásokról, melyek a világ több országában készültek, más időperiódusokban, különböző mérőszámokkal. Három területen is számos olyan kutatás született, ahol bizonyítottak ok-okozati összefüggéseket az FDI-vel, így saját kutatásom is erre a három csoportra fókuszál: internet és digitális technológia, humán tőke és fejlettség, gazdaság és növekedés.

A változók, melyek hatását kerestem a közvetlen külföldi befektetésre az internet és technológiai mérőszámok közül az otthoni internet-

hozzáférés és otthoni internethasználat, az emberi hozzájárulás méréséhez választott mérőszám a humán fejlettségi index [HDI] volt, míg a gazdasági tényezők közül az egy főre eső GDP.

Az elemzés célpontja az Európai Unió 27 tagállama, a vizsgált időperiódus pedig 2008–2022. Luxemburgban és Spanyolországban csak 2013-tól állt rendelkezésemre adat a külföldi közvetlen beruházásokról, Málta és Ciprus esetében pedig nem készültek mérések az otthoni internethasználattal kapcsolatban, ezért nem kerültek be a vizsgálat további részeibe, így 23 országgal végeztem kutatásom. A tanulmány során felhasznált adatok többnyire az Eurostat statisztikai adatbázisból kerültek letöltésre, feldolgozásra majd elemzésre; kivételt képez a humán fejlettségi index, melynek forrása a UNDP [Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja] Human Development Reportjának hivatalos weboldala.

Két kutatási kérdés lett megfogalmazva:

- Melyik vizsgált Európai Unió tagállamban legnagyobb a külföldi működőtőke beruházás beáramlásának mértéke?
- Milyen összefüggés áll fenn a külföldi közvetlen befektetések és a kiválasztott mérőszámok [otthoni internet-hozzáférhetőség, otthoni internethasználat, humán fejlettségi index és egy főre jutó GDP] között az Európai Unióban, 2008 és 2022 között?

Az alap adatok bemutatása után, a kutatási rész második felében, az összefüggés keresés panel regressziós modell segítségével valósult meg, mely az elemzett tényezők közötti kapcsolat meglétét és mélységét vizsgálja. Mivel éves, folytonos adatok állnak rendelkezésre 23 országról az elmúlt 15 évből, célszerű a többváltozós lineáris modellt választani.

A regresszió elvégzése előtt, szükséges az egységgyök tesztelése, mely az idősorok stacionaritását vizsgálja. Több kidolgozás, tesztelés is született az évtizedek során, jelenlegi tanulmány a Levin-Liu-Chu tesztet követi, melyet gyakran használnak a nemzetközi pénzügyekben, és a makrogazdaságtanban. [Levin & al, 2002] Mivel az öt vizsgált változóból kettő nem volt stacionárius: az FDI és az egy főre jutó GDP, szükséges volt átalakítani őket. Két egymást követő év különbözeteit kiszámítva az FDI stacionáriussá vált, a logaritmus hozamokkal pedig az egy főre jutó GDP is. Ezt követte a multikollinearitás tesztelése majd a megfelelő modell kiválasztása, mely esetünkben a véletlen hatású, melyet a Hausman, illetve Breusch és Pagan Lagrangian-multiplikátor teszt eredményei alapján választottunk ki. Az elemzés a Stata statisztikai szoftverben lett elvégezve.

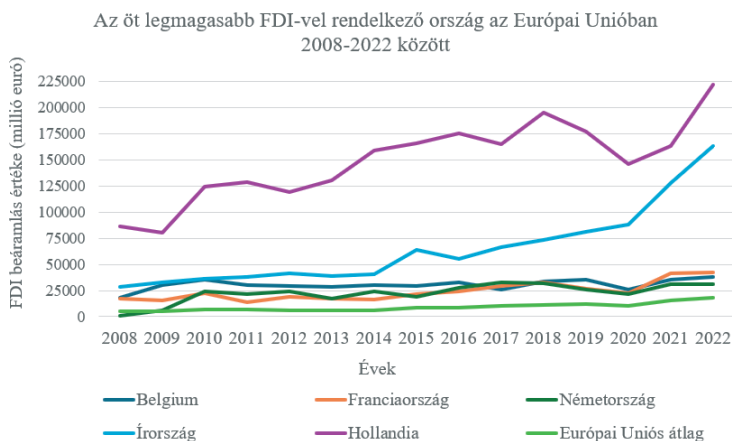
III. KUTATÁS EREDMÉNYEI

III.1. Felhasznált adatok

Négy mérőszámnak hatását vizsgáltam a külföldi működőtőke beruházásra az Európai Unió 23 országában, 2008-2022 között, melyek: otthoni internet-hozzáférhetőség, otthoni internethasználat, humán fejlettségi index [a születéskor várható élettartamot becsüli meg az írástudás, az oktatás és az életszínvonal függvényében, 0-1 közötti skálán, ahol a magasabb pontszámok tükrözik a nagyobb fejlettségi szintet] és egy főre jutó GDP.

A külföldi működőtőke befektetések adatai, melyet az Eurostat oldaláról nyertem, negyedéves lebontásban szerepeltek. Az összemérhetőség érdekében aggregáltam őket és éves adatokat képeztem belőlük. Ez a mérőszám a részvény- és befektetési alapok részvényeseinek tulajdonítható közvetlen befektetési jövedelméből lett meghatározva, az ábrabeli értékek pedig millió euróban vannak kifejezve. Az 1. ábrán az öt legnagyobb összértéket mutató ország lett feltüntetve, a hatodik a kimaradt 18 ország átlagait szimbolizálja.

1.ábra: Az öt legmagasabb FDI-val rendelkező ország az Európai Unióban 2008-2022 között

Forrás: Eurostat, saját szerkesztés

Látható, hogy Hollandiában legmagasabb a külföldi működőtőke befektetések értéke, 2022-ben elérve a 222 251 millió eurót. Írország 2018-tól szorosabban tartja a második helyet Hollandia mögött, a 2022-es évet már 162 845 milliós értékkel zárva. A további 3 hely esetén változó volt a sorrend a 15 évet tekintve, a legutolsó eredmények alapján Franciaország után, Belgium majd Németország következik rendre 42 100, 37 644 és 31 238 millió eurós értékekkel. A maradék 18 ország átlagértéke megközelítőleg 18 000 millió euró volt az utolsó évben, Lengyelországgal a hatodik, Szlovéniával pedig az utolsó helyen, mely 2022-ben 1911 millió eurót ért el. Érdekességgént megjegyezném, hogy 2010 óta a legelső 5 helyezett kiléte nem változott, az azt megelőző két évben 2008-ban, és 2009-ben viszont Németország helyett Magyarország szerepelt az öt legnagyobb FDI-val rendelkező ország között.

Egy másik megközelítésben is szeretném szemléltetni adataim, felüntetve Romániát és a környező országokat, tulajdonképpen az Európai Unió keleti régióját.

1. táblázat: Az Európai Unió keleti országainak FDI beáramlásának alakulása 2008-2022 között (millió euró)

EU-s tagország	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Bulgária	1057	597.7	536.8	981.3	599.3	1308	648.3	1944	2429	2727	2895	3041	2967	4705	4193
Esztorizság	1159	632.1	1210	1458	1415	1361	1419	1234	1419	1513	1617	1725	1494	2024	2208
Horvátorszá	1154	863.1	952.1	793	797	298	140	-518	-28	-28	1575	1792	705	2161	2506
Lengyelorszá	7394	8994	12386	11988	11773	12224	14432	14825	16540	17280	18215	19338	17824	24617	25060
Lettorszá	303	-1100	81	415	723	771	735	993	1031	1183	1546	1408	934	1718	1922
Litvánia	699.3	-826.1	349	1072	921.5	810.9	439.2	1418	1470	1268	1798	1967	1847	2793	2920
Magyarorszá	10715	10247	11919	9793	9914	9544	9858	10082	11806	14433	12346	14819	10106	17169	18947
Románia	2342	223.1	-280.7	-414.3	338	1944	794.4	2912	4290	5278	6125	6347	6256	8303	11449
Szlovákia	2694	2242	3541	4128	2894	2147	2654	3708	3764	3666	3698	4333	2871	5074	3800
Szlovénia	507	384.4	213.2	285.3	165.5	-32.4	-83.2	920.7	1081	1052	1278	1399	954	1634	1911

Forrás: Eurostat, saját szerkesztés

Nem meglepő, hogy a táblázatban szereplő tíz országból Magyarország szerepelt a legjobban 2008-ban és 2009-ben, amikor az Európai Unió 5.-ik legmagasabb közvetlen külföldi befektetés beáramlását mérték az országban. 2010-ben Lengyelország vette át a vezetést a régióban, 2022-t 25 060 millió euróval zárva. A másik 8 ország jelentősen le van maradva hozzájuk képest, nagyjából ugyanabban az intervallumban mozogva, az utóbbi években jellemzően 2000-5000 millió euró között. Romániában történt egy nagyobb kiugrás 2015-ben, és azóta nagy mértékű növekedés figyelhető meg esetében, 2022-ben pedig meghaladta a 10 000 millió eurós küszöböt is. Bár a legutolsó évben Szlovénia

állt a legutolsó helyen, a vizsgált 15 évben nem mindig ez volt a felállás, sőt történt precedens arra is, hogy valamelyik ország negatív FDI értéket mutatott: 2009-ben Lettország és Litvánia, 2010-ben és 2011-ben Románia, 2013-ban és 2014-ben Szlovénia, 2015 és 2017 között pedig Horvátország.

Ez a negatív érték a külföldi tőkekivonásra vonatkozik, mely úgy definiálható, mint „a cég tulajdonosi és üzleti portfólióstruktúrájának olyan kiigazítása, mely egy eszköz vagy üzleti egység részleges vagy teljes elidegenítésével jár”. [Borga & al, 2020] Külföldi tőke beáramlás helyett annak kivonására kerül sor ilyen helyzetekben.

A vizsgált periódusban Dánia, Németország és Hollandia végig tartotta pozícióját a legmagasabb humán fejlettségi indexű országok között. 2022-ben a legnagyobb értéket [0.952] Dániában és Svédországban mérték, melyeket Németország és Írország követett 0.95-el. A régióban végig Szlovénia tartotta első helyét, Észtország követte másodikként.

Az egy főre jutó GDP legnagyobb értékei Írországban, Dániában és Hollandiában voltak kimutatva. 2014-ig Dánia állt az első helyen, 2015-től napjainkig pedig Írország, ahol a legmagasabb érték 2022-ben volt mérve, 98 990 euró egy főre eső GDP-vel. A legalacsonyabb minden évben Bulgáriában volt megfigyelhető.

A technológiai tényezőknél Hollandia és Írország mellett a Skandináv országok jeleskedtek leginkább. Az otthoni internet-hozzáférhetőség három legmagasabb értéke Hollandiához tartozik, ahol 2022-ben 98.28%-ot mértek, őt követte Finnország és Írország 97.59%, és 97.5%-kal. A vizsgált periódus legelején 30% körüli internet-hozzáférhetőséget mértek Romániában és Bulgáriában [az Európai Unió legkisebb értékei], az utóbbi években azonban megközelítették a 90%-ot is.

A legnagyobb otthoni internethasználat Írországban volt mérve 2021-ben [98.93%], de Dániában is végig magas értékek voltak kimutatva. A régióban az esetek nagy részében Észtország és Szlovákia váltották egymást az élen, azonban a 2021-es évet Lettország zárta a legjobban. A legkisebb értékek ezúttal is Romániában és Bulgáriában voltak tapasztalhatóak, utóbbi még 2022-ben sem érte el a 80%-os eredményt. Az adatok a leíró statisztikában találhatók.

III.2. Az adatok feldolgozása, tesztelések elvégzése

III.2.1. Levin-Liu-Chu egységgökök teszt

A vizsgálat legelső, egyik legfontosabb lépése az egységgökök létezésének tesztelése és azzal együtt a stacionaritás meghatározása, mely feltételt a modellben felhasznált összes változó szükséges teljesítsen. A paneladatok esetében a Levin-Liu-Chu teszt lett használva erre a célra.

Az öt változóból 3 pozitív eredményt jelzett vissza, azaz igazolta az adott tényező adatainak stacionaritását az első tesztelés során: az otthoni internet-hozzáférhetőség, az otthoni internethasználat és a humán fejlettségi szint, mely esetekben a p értéke 5% alatti volt. Nem volt stacionárius az egy főre jutó GDP, és a modell függő változója: a külföldi működőtőke beruházás.

Ebből kifolyólag szükséges volt ezeket az adatsorokat átalakítani úgy, hogy a stacionaritást igazolni lehessen, a modell megfelelő alkalmazása érdekében. A leggyakrabban használt eljárás, hogy a tárgyi évből kivonjuk az előző év értékét, így tulajdonképpen az éves eredmények közötti különbségekkel számolunk. Mivel az első évnél nem lehet alkalmazni, azokat az adatokat elveszítjük, így a vizsgált időperiódus hossza is lecsökkent 15 évről 14-re, 2009-2022 közöttire, viszont ennek köszönhetően a külföldi működőtőke beruházás adatsora is stacionárius lett.

Az egy főre jutó GDP-nél azonban továbbra sem sikerült az igazolás. Ebben a helyzetben tovább lehet számolni a különbségek különbségével, egészen addig amíg bizonyítva lesz a stacionaritás, ám további évek csökkenéséhez vezet, ami nem előnyös folytatása a kutatásnak. Így a logaritmus hozamai [loghozamai] lettek kiszámolva, mely adatoknak új értékei egyenlőek a jelenlegi és előző év arányainak logaritmusával. Az eszközölt módosításokkal az egy főre jutó GDP is stacionáriussá vált.

III.2.2. A stacionárius adatok leíró statisztikája

A bemutatott változókra lefuttatott leíró statisztikából látható, hogy 322 megfigyelés adatai lettek feldolgozva. A Mean mutató az adott változó átlagértékét mutatja, így megállapítható, hogy a humán fejlettségi index megközelítőleg 0.88 volt átlagosan, az otthoni internet-hozzáférés 79.52%, az internethasználat 78.35%, két év közötti FDI különbség pedig átlagosan 1400 millió euró. Az Std.dev mutatóval láthatjuk a változók szórását, azaz az átlagtól való eltérések mértékét. A variancia ezeknek a szórásoknak a négyzete. A Skewness, azaz a ferdeség az el-

2.ábra: Részletes leíró statisztika

. summarize FDI HDI INT INTUSE GDPL, detail

FDI					
	Percentiles	Smallest			
1%	-12211	-30943			
5%	-4878	-18175			
10%	-2850.1	-13799	Obs		322
25%	-398.4	-12211	Sum of wgt.		322
50%	324.05		Mean		1400.4
		Largest	Std. dev.		6945.324
75%	1859	34924			
90%	5438.3	40082	Variance		4.82e+07
95%	9137	43204	Skewness		3.532541
99%	34924	59335	Kurtosis		28.12861
HDI					
	Percentiles	Smallest			
1%	.795	.785			
5%	.809	.79			
10%	.827	.794	Obs		322
25%	.853	.795	Sum of wgt.		322
50%	.8865		Mean		.8844348
		Largest	Std. dev.		.0412435
75%	.917	.95			
90%	.939	.95	Variance		.001701
95%	.943	.952	Skewness		-.2630259
99%	.95	.952	Kurtosis		2.145751
INT					
	Percentiles	Smallest			
1%	38.06	29.6			
5%	53.73	33.11			
10%	60.14	37.95	Obs		322
25%	71.75	38.06	Sum of wgt.		322
50%	82.18		Mean		79.52776
		Largest	Std. dev.		13.42525
75%	90.17	98.23			
90%	93.94	98.28	Variance		180.2373
95%	95.8	98.41	Skewness		-.964551
99%	98.23	98.56	Kurtosis		3.618242
INTUSE					
	Percentiles	Smallest			
1%	41.7879	33.3571			
5%	51.9013	36.4107			
10%	58.789	40.0118	Obs		322
25%	70.2804	41.7879	Sum of wgt.		322
50%	80.4424		Mean		78.35423
		Largest	Std. dev.		13.6071
75%	89.0677	97.8574			
90%	93.9168	98.661	Variance		185.1531
95%	96.1903	98.8931	Skewness		-.7919505
99%	97.8574	98.9322	Kurtosis		3.160014
GDPL					
	Percentiles	Smallest			
1%	-.1527628	-.2431016			
5%	-.0603474	-.1833015			
10%	-.0332533	-.1603427	Obs		322
25%	.0097901	-.1527628	Sum of wgt.		322
50%	.029276		Mean		.0332301
		Largest	Std. dev.		.0605852
75%	.0677575	.1676698			
90%	.0990441	.1684684	Variance		.0036706
95%	.1294655	.2504536	Skewness		-.33032
99%	.1676698	.2895846	Kurtosis		6.145871

Forrás: Eurostat adatok feldolgozása Stata programban

oszlás szimmetriájára mutat rá. Ha az együttható 0, akkor az eloszlás szimmetrikusnak mondható, amikor negatív, akkor a medián [középérték] nagyobb, mint az átlagérték és az eloszlás balra ferde, amit 4 változó esetében is láthatunk. Ha az együttható pozitív, akkor az átlagérték magasabb, mint a medián és az eloszlás jobbra szimmetrikus, ami csak a külföldi működőtőke beáramlásra igaz. A leíró statisztika megmutatja minden változó esetében mért legkisebb és legnagyobb értékeket. A percentilissel pedig az figyelhető meg, hogy a gyakorisági eloszlásban az adott %-nál melyik az előforduló érték.

III.2.3. Multikollinearitás teszt

Az előtesztelések sora azonban nem ért még végett. A standard lineáris regressziós modell egyik alapfeltétele, hogy a magyarázó változók lineárisan függetlenek legyenek egymástól, ami akkor probléma, ha valamelyik tényezőváltozó kifejezhető a többi tényező változó lineáris kombinációjaként, vagy ha ezek együtt mozognak. [Kovács, 2008]

A multikollinearitás kiszűrésére alkalmas módszer a VIF [Variance Inflation Factor – Varianciainflációs tényező]. Az általánosan elfogadott álláspont szerint a többváltozós lineáris regressziós modellek esetében a multikollinearitás 1 és 10 értékek között fogadható el, ugyanis ebben a tartományban nincs jelen akkora mértékű multikollinearitás, amely további független változók elhagyását és további iterációt tenne szükségessé. [Panekenan & al, 2019] 2017-ben egy kutató csoport a következőképpen osztályozta az értékek hatását:

- $1 < VIF < 3,3$ – gyenge, elhanyagolható multikollinearitás,
- $3,3 < VIF < 5$ – közepes multikollinearitás,
- $5 < VIF < 10$ – erős multikollinearitás,
- $10 < VIF$ – zavaró, extra erős multikollinearitás. [Ghani & al, 2017]

3.ábra: Multikollinearitás teszt eredménye

. vif		
Variable	VIF	1/VIF
INT	10.38	0.096318
INTUSE	10.38	0.096318
Mean VIF	10.38	

Forrás: Saját szerkesztés

Ahogy az eredmény is mutatja, az érték 10.38 lett az otthoni internet-hozzáférhetőség és internethasználat között, ami a bemutatott álláspontok szerint, már zavaró, extra erős multikollinearitásnak számít. Ebben az esetben csak az egyiket szabad használni a regresszióban, mert torzítana az eredményen, ha mindkettő benne maradna, mivel ugyanabba az irányba mozognak. Az otthoni internethasználat maradt a modellben, mivel jobban tükrözi a munkavállalók digitális kompetenciáját.

III.2.4. Első panel regresszió

A szükséges feltételeket teljesítő teszteléseket követően le lett futtatva az első panel regresszió, három változóval: a humán fejlettségi szinttel, otthoni internethasználattal és egy főre jutó GDP-vel. A $p > |z|$ érték az internethasználathoz túl magas [13,3%], meghaladja az 5%-t, ezért szükséges kivonni a regresszióból, hogy ne rontsa az eredményeket, mivel nem áll szignifikáns kapcsolatban az FDI-vel. Ha a multikollinearitást vizsgáló tesztnél az otthoni internethozzáférést tartjuk meg, akkor is hasonló eredményeket kapunk ennél a pontnál. Látható, hogy az R^2 0.0732 és 0.2757 között mozog, összesített átlagos értéke 0.1006, amit azt jelenti, hogy a független változók csupán kicsivel több, mint 10%-ban vannak hatással a függő változóra, ami elég gyenge, de szignifikáns összefüggést mutat.

4. ábra: Panel regresszió eredményei három független változóval (HDI, otthoni internethasználat, egy főre jutó GDP)

. xtreg FDI HDI INTUSE GDPL						
Random-effects GLS regression			Number of obs =		322	
Group variable: ID			Number of groups =		23	
R-squared:			Obs per group:			
Within = 0.0732			min =		14	
Between = 0.2757			avg =		14.0	
Overall = 0.1006			max =		14	
corr(u_i, X) = 0 (assumed)			Wald chi2(3) =		30.80	
			Prob > chi2 =		0.0000	
	FDI	Coefficient	Std. err.	z	P> z	[95% conf. interval]
	HDI	47711.27	17766.04	2.69	0.007	12890.48 82532.06
	INTUSE	-75.76816	50.41836	-1.50	0.133	-174.5863 23.05001
	GDPL	31728.57	6646.884	4.77	0.000	18700.92 44756.22
	_cons	-35914.69	13053.56	-2.75	0.006	-61499.2 -10330.18
	sigma_u	1664.7173				
	sigma_e	6448.4007				
	rho	.06248222	(fraction of variance due to u_i)			

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A továbbiakban szükséges kiválasztani a legmegfelelőbb regresszió modellt, amely a fix hatású [angol terminológiában fixed effect], véletlen hatású [random effect], vagy az OLS modell [mely Ordinary Least Squares megnevezésből ered]. Mivel a két internettel kapcsolatos mérőszám bekerült a modellből, csak a humán fejlettségi index és az egy főre jutó GDP maradt független változóként.

A fixhatású modell abból a feltételezésből indul ki, hogy a hibatarag varianciáját lefedő, meg nem figyelt változó korellál a modellben szereplő többi magyarázó változóval. A véletlen hatású modell ellenben abból a feltételezésből indul ki, hogy az úgy nevezett „látens” változó egyik független változóval sem korellál a modellben. [Elekes, 2018]

5.ábra: Véletlen hatású panel regresszió eredményei két független változóval [HDI, egy főre jutó GDP]

. . xtreg FDI HDI GDPL, re						
Random-effects GLS regression			Number of obs	=	322	
Group variable: ID			Number of groups	=	23	
R-squared:			Obs per group:			
Within	= 0.0675		min	=	14	
Between	= 0.2758		avg	=	14.0	
Overall	= 0.0938		max	=	14	
			Wald chi2(2)	=	28.58	
corr(u_i, X) = 0 (assumed)			Prob > chi2	=	0.0000	
	FDI	Coefficient	Std. err.	z	P> z	[95% conf. interval]
	HDI	27753.63	11591.28	2.39	0.017	5035.147 50472.12
	GDPL	27696.23	6088.813	4.55	0.000	15762.38 39630.08
	_cons	-24066.23	10247.64	-2.35	0.019	-44151.24 -3981.211
	sigma_u	1616.3231				
	sigma_e	6447.1673				
	rho	.05913515	(fraction of variance due to u_i)			
. estimates store random						

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A Khi-négyzet tesztnek [Prob>chi2] két speciális célja van: annak a hipotézisnek tesztelése, hogy két vagy több csoport, populáció vagy kritérium között nincs összefüggés, valamint annak vizsgálata, hogy a megfigyelt adatok eloszlása mennyire illeszkedik a várt eloszláshoz. [Turhan, 2020] Abban az esetben, ha ez az érték kisebb, mint 0,05 azt jelzi, hogy a modell rendben van, tehát egy visszacsatolási pontként funkcionál, ami jelen példában is megmutatkozott.

A p valószínűség szintén azt bizonyítja, hogy a független változók szignifikáns kapcsolatban állnak a közvetlen külföldi befektetésekkel, és az is leolvasható, hogy a GDP az egyetlen változó, amelyik 0-hoz nagyon közeli értéket mutatott. Ellenben az R^2 értéke alacsony magyarázhatóságot mutat, csupán 9%-os értéket.

6.ábra: Fix hatású panel regresszió eredményei két független változóval (HDI, egy főre jutó GDP)

. . xtreg FDI HDI GDPL, fe					
Fixed-effects (within) regression			Number of obs	=	322
Group variable: ID			Number of groups	=	23
R-squared:			Obs per group:		
Within = 0.0715			min = 14		
Between = 0.0268			avg = 14.0		
Overall = 0.0376			max = 14		
corr(u_i, Xb) = -0.2013			F(2,297) = 11.44		
			Prob > F = 0.0000		
FDI	Coefficient	Std. err.	t	P> t	[95% conf. interval]
HDI	-12037.1	33913.08	-0.35	0.723	-78777.48 54703.27
GDPL	30788.79	7024.215	4.38	0.000	16965.26 44612.33
_cons	11023.32	29887.79	0.37	0.713	-47795.35 69841.99
sigma_u	2941.8628				
sigma_e	6447.1673				
rho	.17233108	(fraction of variance due to u_i)			
F test that all u_i=0: F(22, 297) = 1.84					Prob > F = 0.0131
. estimates store fixed					

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A fix hatású modell is helytállónak mondható, mivel az F próba 0, azonban még a véletlen hatású modellhez képest is kisebb magyarázó erőt mutat, 3%-t, ami nagyon alacsony eredmény. A véletlen hatású regresszió eredményeivel ellentétben a p-érték alapján az egy főre eső GDP az egyetlen változó, amelyik megfelelő módon reagál a modellben, hiszen a humán fejlettségi index meghaladta az 5%-t, tehát nem szignifikáns a külföldi működőtőke beáramlással.

III.2.5. A megfelelő regressziós modell kiválasztása

A Hausman-teszt segítségével döntünk a fix és véletlen hatású modell között, mely nullhipotézise szerint a véletlen hatású konszisztens becslést ad, ilyenkor azt kell előnybe részesíteni, ellenkező esetben azonban a fix hatású modellspecifikáció alkalmazandó. [Elekes, 2018] A döntést a

p-érték határozza meg: ha nagyobb 0.05-nél, akkor a véletlen hatású regressziós modellt kell választani, ha annál kisebb, akkor a fix hatásút.

7.ábra: A Hausman-teszt eredményei

```
. hausman fixed random, sigmamore
```

	Coefficients		(b-B) Difference	sqrt(diag(V_b-V_B)) Std. err.
	(b) fixed	(B) random		
HDI	-12037.1	27753.63	-39790.74	31886.29
GDPL	30788.79	27696.23	3092.564	3508.376

b = Consistent under H0 and Ha; obtained from xtreg.
B = Inconsistent under Ha, efficient under H0; obtained from xtreg.

Test of H0: Difference in coefficients not systematic

chi2(2) = (b-B)'[(V_b-V_B)^(-1)](b-B)
= 2.27
Prob > chi2 = 0.3207

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A teszt elvégzését követően megállapítható, hogy a véletlen hatású modell előnyösebb a fix hatásúval szemben, mivel több, mint 32%-os eredményt mutatott.

Az OLS és a véletlen hatású modell közötti választást a Breusch és Pagan Lagrangian-multiplikátor teszt [LM] segítségével döntjük el, mely azt vizsgálja, hogy a véletlen hatások szignifikánsak-e a panel adatmodellekben. [Breusch & Pagan, 1980]

8.ábra: Breusch és Pagan Lagrangian-multiplikátor teszt eredményei

```
. xttest0
```

Breusch and Pagan Lagrangian multiplier test for random effects

$$FDI[ID,t] = Xb + u[ID] + e[ID,t]$$

Estimated results:

	Var	SD = sqrt(Var)
FDI	4.82e+07	6945.324
e	4.16e+07	6447.167
u	2612500	1616.323

Test: Var(u) = 0

chibar2(01) = 4.69
Prob > chibar2 = 0.0152

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A teszt kiértékelésekor, ha a valószínűség 5% alatti értéket mutat akkor a véletlen hatású modellt kell választani, ellenkező esetben az OLS-t. Mint az ábrán is látható, 1.52% a valószínűség értéke, ezzel eldőlt, hogy a továbbiakban a véletlen hatású regressziós modellt szükséges alkalmazni.

III.2.6. Kiválasztott regressziós modell alkalmazása

Ezt követően a késleltetett hatás vizsgálata következett, amikor az adott év adatai helyére a következő év adatait írjuk be, csúsztatva az egész időperiódust. A GDP-nél nem volt kimutatható késleltetett hatás, azonban a HDI esetén 1, 2, 3, illetve 4 éves késleltetéssel is vizsgálva lett a panel regresszió, a Breusch és Pagan Lagrangian multiplikátor teszt segítségével, mely az autókorreláció jelenlétét figyelte. A négyéves késleltetésig, egyre nagyobb értékű volt az R^2 [14%], azonban azt követően csökkenés volt kimutatható a magyarázó tényező értékében. Ez azt jelenti, hogy 3-4 évvel fogja követni a beruházás a humán tőke megugrását, így, ha jobban növekszik a humán fejlettségi index mutató, akkor 3-4 év elteltével várható nagyobb külföldi működőtőke beáramlás. Mivel a több éves késleltetésű HDI változók használata esetében megjelent az autókorreláció, ezért a legjobb magyarázó értékkel rendelkező, legjobban specifikált modell a HDI egy éves késleltetésével összeállított véletlen hatású panel regresszió.

9.ábra: Humán fejlettségi index egy éves késleltetésével összeállított véletlen hatású panel regresszió

. xtreg FDI lagHDI GDPL, re						
Random-effects GLS regression			Number of obs =		299	
Group variable: ID			Number of groups =		23	
R-squared:			Obs per group:			
Within = 0.0939			min =		13	
Between = 0.2298			avg =		13.0	
Overall = 0.1148			max =		13	
			Wald chi2(2) =		34.55	
corr(u_i, X) = 0 (assumed)			Prob > chi2 =		0.0000	
FDI	Coefficient	Std. err.	z	P> z	[95% conf. interval]	
lagHDI	32608.83	12915.46	2.52	0.012	7294.998	57922.66
GDPL	42769.38	7820.965	5.47	0.000	27440.57	58098.19
_cons	-29105.75	11447.34	-2.54	0.011	-51542.12	-6669.375
sigma_u	1928.3649					
sigma_e	6492.2913					
rho	.08107081	(fraction of variance due to u_i)				

Forrás: UNDP, Eurostat, saját szerkesztés

A regresszióból megállapítható, hogy a külföldi befektetések volumenének alakulása szignifikáns kapcsolatban van mindkét változóval, a szűkített 13 éves időperiódusban. Az R^2 tényező értéke ebben az esetben is igen alacsony, csupán 11,48% átlagosan. A humán fejlettségi index esetében valamennyivel nagyobb hatás figyelhető meg az egy főre jutó GDP-hez képest. Ugyanakkor a különálló panelegységek, azaz esetünkben országok, közötti eltérést a modell nagyobb mértékben magyarázza, mivel az R^2 értéke 0,2298.

IV. KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány főhangsúlya a külföldi működőtőke beruházásra helyeződött. A szakirodalomban bemutatott kutatások megállapították, hogy jelentősen hozzájárul a gazdaság növekedéséhez, serkenti a technológiai haladást és növeli a humán tőke szintjét, ezért meghatározó minden állam számára, hogy milyen mértékben áramlik az országba.

Jelenlegi tanulmány célja az volt, hogy megvizsgálja létezik-e összefüggés a közvetlen külföldi befektetés és az egy főre jutó GDP, humán fejlettségi szint, illetve otthoni internet-hozzáférhetőség és használat között 2008–2022 között az Európai Unióban. Mivel négy ország esetében nem állt rendelkezésre minden adat, a modellben sem szerepeltek, így az elemzés 23 országot vett figyelembe, nélkülözve Ciprust, Luxemburgot, Máltát és Spanyolországot. Az eredmények egyértelműen azt mutatták, hogy Hollandiában és Írországból legmagasabb az FDI-beáramlás.

A megfelelő regressziós modell érdekében elvégeztük az adatok stacionarizálását, megvizsgáltuk a multikollinearitást, melynek eredményeként megállapítottuk a technológiai tényezők együttes mozgását, így megváltunk az otthoni internet-hozzáférhetőségtől, igaz később az egyváltozós regressziók során az otthoni internethasználat is kikerült a modellből.

A Hausman-teszt a véletlen hatású modellt megfelelőbbnek találta a fix hatásúval szemben, a Breusch és Pagan Lagrangian-multiplikátor teszt pedig szintén a véletlen hatású modellt preferálta az OLS modellel szemben. A késleltetett hatást figyelembe véve, a megvalósított panel regresszió a humán fejlettségi index egy éves késleltetésével összeállított véletlen hatású modellje lett. A regresszió lefuttatását

követően megállapítható volt, hogy a külföldi befektetések volumenének alakulása szignifikáns kapcsolatban van egyaránt az egy főre jutó GDP-vel és a humán fejlettségi szint indexével az Európai Unió tagállamaiban az elmúlt 13 évben. A magyarázó tényező megmutatta, hogy a két független változó együttesen 11,48%-ban magyarázza az FDI beáramlását, amely egy csekély értéknek mondható, azonban az országok közötti eltérésnél a modell R^2 -e alapján nagyobb magyarázó erő mutatkozik meg, 22,98%-os értékkel.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bayar, Y., & al. [2020]. The Shadow Economy, Human Development and Foreign Direct Investment Inflows. *Journal of Competitiveness*, 12, 5-21.
- Benetrix, A., & al. [2023. May 23]. *The elusive link between FDI and economic growth*. Forrás: World Bank Blogs: <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/elusive-link-between-fdi-and-economic-growth>
- Borga, M., & al. [2020]. Drivers of divestment decisions of multinational enterprises - A cross-country firm-level perspective. *OECD Working Papers on International Investment 2019/03*.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. [1980]. The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47[1], 239-253.
- Burlea-Schiopoiu, A., & al. [2021]. The impact of foreign direct investment on the economic development of emerging countries of the European Union. *International Journal of Finance & Economics*, 1-30.
- Choi, C. [2003]. Does the Internet stimulate inward foreign direct investment? *Journal of Policy Modeling*, 25[4], 319-326.
- Elekes, Z. [2018]. Kölcsönvett képességek – A külföldi tulajdonú vállalatok és az import szerepe a hazai térségek foglalkoztatottságának alakulásában és exportjának diverzifikációjában. *Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem*.
- Ghani, M. A., & al. [2017]. Adoption of Internet Banking: Extending the Role of Technology Acceptance Model [TAM] with E-Customer Service and Customer Satisfaction. *World Applied Sciences Journal*, 35[9], 1918-1929.

- Ha, L. T., & Huyen, N. T. [2022]. Impacts of digitalization on foreign investments in the European region during the COVID-19 pandemic. *Development Studies Research*, 9[1], 177-191.
- Ketteni, E., & al. [2015]. Information and communication technology and foreign direct investment: interactions and contributions to economic growth. *Empirical Economics*, 48, 1525-1539.
- Kovács, P. [2008]. A multikollinearitás vizsgálata lineáris regressziós modellekben. *Statisztikai Szemle*, 39-67.
- Levin, A., & al. [2002]. Unit root tests in panel data: asymptotic and „nite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 1-24.
- Li, X., & Liu, X. [2005]. Foreign Direct Investment and Economic Growth: An Increasingly Endogenous Relationship. *World development*, 33, 393-407.
- OECD. [2009]. *OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment 2008, Fourth Edition*. OECD Publishing.
- Panekenan, R. M., & al. [2019]. THE INFLUENCE OF REWARD AND PUNISHMENT TOWARD EMPLOYEE'S PERFORMANCE AT BANK INDONESIA BRANCH MANADO. *Jurnal EMBA*, 7[1], 471-480.
- Saidi, Y., & Ochi, A. [2023]. Estimating relationships among foreign direct investment, governance quality, and economic growth in developing countries using the threshold auto-regressive model. *Regional Science Policy & Practice*, 15[2], 403-425.
- Sinha, M., & Sengupta, P. P. [2019]. FDI Inflow, ICT Expansion and Economic Growth: An Empirical Study on Asia-Pacific Developing Countries. *Global Business Review*, 804-821.
- Solomon, E. M. [2011]. Foreign Direct Investment, Host Country Factors and Economic Growth. *Ensayos Revista de Economía*, 41-70.
- Sothan, S. [2015]. Foreign Direct Investment, Exports, and Long-Run Economic Growth in Asia: Panel Cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 26-37.
- Suroso, A., & al. [2020]. THE EVALUATION OF ENTREPRENEUR INCUBATION PROGRAM AT HIGHER EDUCATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF ENTREPRENEURIAL KNOWLEDGE*, 8, 14-26.
- Talpos, I., & Enache, C. [2010]. SEARCHING FOR HUMAN CAPITAL DETERMINANTS OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOWS IN THE EU NEW MEMBER STATES. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 12, 483-494.
- Tocar, S. [2018. June]. Determinants of Foreign Direct Investment: A Review. *Review of Economic and Business Studies*, 165-196.

- Turhan, N. S. [2020. September]. Karl Pearson's chi-square tests. *Educational Research and Reviews*, 15[9], 575-580.
- Zhang, D., & al. [2024]. The impact of digitalization on foreign direct investment inflows into cities in China. *Cogent Economics & Finance*, 12[1].

A KREATÍV SZÁMVITEL DIMENZIÓI

■ KIS HENRIETTA ■ k.henrietta2020@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Bank és pénzügyek szak, 3. év

■ Témavezető: DR. SZÁSZ ERZSÉBET, egyetemi docens,
Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

BEVEZETÉS

A kreativitás és a számvitel bár két nehezen összefüggésbe hozható fogalomnak tűnik, mégis van létező kifejezés, ami bizonyítja, hogy ezek igenis kapcsolatba hozhatóak egymással, ez pedig a kreatív számvitel. A „kreatív számvitel” kifejezés a tanórákon elhangozva keltette fel figyelmet, mivel első hallásra nehéz volt elképzelni, hogy egy szabályok szerinti, precíz és pontos munkavégzést megkövetelő szakma miként lehet kreatív. Éppen ezért döntöttem úgy, hogy elmélyülök ebben a témában, ami, mint kiderült sokak által vitatott, örökzöld témakör, amely mind a vállalatvezetőket, a pénzügyi szakembereket, külső érintetteket, mind a kormányzati szerveket és szabályozó hatóságokat érinti. Ennek okán tanulmányom témája a kreatív számvitel, ami a különböző pénzügyi botrányok kitörése óta aktuális téma a szakirodalomban.

A vállalati számvitel és pénzügyek területén egyre növekvő jelenséggént mutatkozik meg a kreatív számvitel gyakorlata, amely bizonyos szempontból olyan dinamikus megközelítést jelent a hagyományos számviteli gyakorlatokon belül, amely az üzleti folyamatokat és pénzügyi eseményeket egy innovatív és alkotói szemlélettel közelíti meg, másfelől gyakran a pénzügyi adatok manipulációjával járó vitatott gyakorlatként ábrázolják a kívánt eredmények elérése érdekében, mely összetett etikai dilemmát jelent a vállalati pénzügyek területén.

Bár a kreatív számvitel fogalma az elmúlt évtizedekben nagy figyelmet kapott a vállalati pénzügyek területén, még mindig sok homályos

pont van a jelenség körül, és további kutatásra van szükség annak megértése és hatékony kezelése érdekében. Éppen ezért tanulmányom célja a kreatív számvitel jelenségének tanulmányozása, vizsgálása és elemzése, különös tekintettel annak dimenzióira, jelentőségére és következményeire a vállalati pénzügyek terén.

KUTATÁSI MÓDSZERTAN ÉS KÉRDÉSEK

A tanulmány a már megjelent élenjáró kutatások megállapításainak feldolgozásával készült, tehát feltáró és részben leíró kutatást, azaz szakirodalmi áttekintést végezve kutattam a kreatív számvitel dimenzióit.

A tanulmány fő kutatási kérdése, hogy milyen dimenziókban ölt testet a kreatív számvitel. Ahhoz, hogy erre teljes körű választ adjak az olvasónak, több perspektívából közelítem meg a kérdést, ami több alkérdés megválaszolását követeli meg. Ezek a következők:

- 1) Hogyan is definiálható a kreatív számvitel és miként ítéltető meg?
- 2) Mi motiválja a vállalatokat, hogy kreatív számvitelt használjanak?
- 3) Milyen hatással van a kreatív számvitel a szervezeti hitelességre és átláthatóságra?
- 4) Milyen technikái vannak a kreatív számvitelnek?
- 5) Mi a különbség a kreatív számvitel és a csalás között?

A KREATÍV SZÁMVITEL MEGHATÁROZÁSA ÉS MEGÍTÉLÉSE

Bár a kreatív számvitel a számvittel egy időben jelent meg, a fogalmat csak 1973-ban vezette be a szakirodalomba J. Argenti brit tudós [Holda és Staszal, 2014].

Ami a kreatív számvitel fogalmának pontos meghatározását illeti, az egyetlen közös pont, amelyben a szakirodalom egyetért, hogy a kreatív számvitelnek nincs pontos definíciója [Faragalla, 2015].

A kreatív számvitelt két, pozitív és negatív nézőpontból is vizsgálhatjuk. Pozitív szempont szerint a számviteli szakemberek találékonyságán van a hangsúly, mivel ők a vállalat hasznára tudják fordítani az olyan jogi, gazdasági és pénzügyi innovációkat, amelyekre nem léteznek normalizált számviteli megoldások az adott időpontban [Moisescu, 2016]. Negatív nézőpontból a kreatív számvitel olyan nemkívánatos gyakorlatokat jelent, amelyek etikátlan elemeket asszimilálnak a tőkebefektetők

vonzása érdekében azáltal, hogy egy bizonyos cég ügyeinek félrevezető és megtévesztő állapotát mutatják be [Mudel, 2015].

Az 1. ábra az általam talált meghatározások kulcsszavait szemlélteti szófelhő formájában.

1. ábra: A kreatív számvitelt meghatározó kulcsszavak

Forrás: saját szerkesztés

Általánosságban én úgy fogalmaznám meg a kreatív számvitelt, mint egy olyan dinamikus megközelítés a hagyományos számviteli gyakorlatokon belül, amely az üzleti folyamatokat és pénzügyi eseményeket egy innovatív és alkotói szemlélettel közelíti meg, amely végkimenetele nem feltétlenül mindenki szemszögéből pozitív. Továbbá a fenti definíciókból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kreatív számvitelről túlnyomóan úgy vélekednek, mint törvényes technikák összességéről, amely a törvény kiskapuit kihasználva manipulálja a számviteli adatokat.

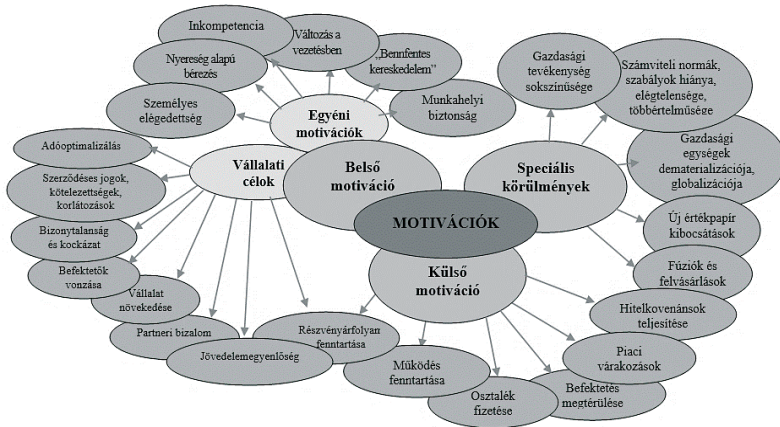
A kreatív számvitel „jutalma” sokféle és változatos lehet, de annak hátrányaival is kell számolni. Az *előny* lehet: magasabb részvényárak, csökkentett részvényárfolyam-ingadozás, növekvő vállalatértékelés, alacsonyabb saját tőke költség, részvényopciók értékének növekedése, javuló hitelbesorolás, alacsonyabb hitelfelvételi költségek, kevésbé szigorú pénzügyi feltételek, növekvő nyereségalapú bónuszok vagy a magasabb adók elkerülése [Mulford és Comiskey, 2002]. Ezek az előnyök nélkül a vállalat még nyugodtan tudna működni, legfeljebb kevesebb pénz

jönne a vállalatvezetők zsebébe. Ezzel szemben a hátrányok egyáltalán, vagy csak nagyon nehezen visszafordítható helyzetek, amik a vállalkozás végét is jelenthetik. Ilyen *hátrány* például a csőd bekövetkezése, nyilvánosság bizalmának elvesztése, befektetők és hitelezők elvesztése vagy büntetőjogi vádak.

A KREATÍV SZÁMVITEL HASZNÁLATÁNAK MOTIVÁCIÓI

A kreatív számviteli technikák használatának indítékait, három fő kategóriába csoportosíthatjuk. Az első nagy csoport a vállalaton belüli motivációk, ami háttérben állhat a menedzsment egyéni, személyes célja, vagy a vállalat által kitűzött célok elérése. A második a külső motivációk csoportja, amikor is a vállalattal szembeni elvárások motiválják a vezetőséget, hogy kreatív eszközök használatához folyamodjanak. A harmadik csoport pedig a különleges körülményeket foglalja magába, amely a lehetőséget teremti meg a kreativitáshoz, itt a legjellemzőbb a törvényi keret hiányossága, tehát a kiskapuk. A 2. ábra szemlélteti, hogy többek között milyen indítékok tartoznak az említett három nagy csoportba.

2. ábra: A kreatív számvitel motivációi, indítékai

Forrás: saját szerkesztés, Hajdu D. 2017. alapján

KREATÍV SZÁMVITEL ÉS VALÓS KÉP

Az egész társadalom, különösen a gazdasági élet szereplőinek fontos, hogy a vállalatok vagyoni helyzetéről és profittermelő képességéről kapott információk valósághűek, hitelesek, vagyis megbízhatóak legyenek [Szász, 2008]. A számvitel egyik alapelve is kimondja, hogy a számvitel által nyújtandó információknak a gazdasági helyzet valós képét kell tükrözniük.

A kreatív számvitel és a megbízható, valós kép között fordított ok-sági kapcsolat áll fenn. Ami oka, hogy ahhoz, hogy a vállalkozás igaz és valós képet nyújtson, a lehető legpontosabb és legmegfelelőbb becsléseket kell alkalmaznia, pártatlan vagy objektív képet kell nyújtania, el kell kerülnie a hibákat, torzításokat és manipulációkat a pénzügyi kimutatásaikban, illetve a *törvény szavának és szellemének megfelelően* kell eljárnia. Ezzel szemben a kreatív könyvelés optimista vagy pesszimista becsléseket alkalmaz, egy bizonyos cél érdekében, amely eltér az észszerű, igaz és tisztességes értéktől, a vállalatról a kívánt képet alakítja ki, a számviteli szabályozás egyes kiskapuit használja ki a pénzügyi kimutatások manipulálása érdekében, továbbá *tiszteletben tartja a törvény szavát, de a szellemét nem*, illetve etikai jellege nyilvánvalóan kétséges [Moldovan, Achim és Bota-Avram, 2010].

A kreatív számvitel hűségképre, vagyis valós képre gyakorolt hatásáról két fő vélemény alakult ki: az angolszász- és a kontinentális vélemény. Az angolszász nézet elismeri a szakmai megítélés és a választás szabadságának szükségességét a számvitel területén, ami nem feltétlenül rontja a valós kép kialakítását és bemutatását. Ezzel szemben a kontinentális szemlélet a valós kép elérésének akadályaként, félrevezető és nem kívánatos gyakorlatnak tekinti a kreatív számvitelt [Gința és Țirău, 2018].

A pénzügyi leleményesség beszivárgása a számvitel területére hosszú távon káros hatással van a vállalatok hitelességére és a pénzügyi piacok működésére. Ezért alapvető fontosságú, hogy a vállalati vezetők és a számviteli szakemberek elkötelezettek legyenek a tisztességes és átlátható pénzügyi gyakorlatok mellett, felismerve, hogy a valós kép bemutatása nemcsak jogi, hanem erkölcsi kötelezettség is.

KREATÍV SZÁMVITELI TECHNIKÁK, VÁLLALATI PÉLDÁKKAL

Egy vállalat könyvelésének három fő pénzügyi kimutatása az eredménykimutatás, a mérlegbeszámoló és a cash flow kimutatás. Mindhárom kimutatásban más-más célja van a kreativitásnak.

Az EREDMÉNYKIMUTATÁS-ban a fő cél általában az eredmény növelése, ilyenkor a bevételeket növelni, a költségeket pedig csökkenteni fogják. [Jones, 2011].

A **bevétel növelésének** öt leggyakoribb módszere: a bevétel idő előtti elszámolása, a nem működési jellegű bevételek bevonása, a kölcsönök eladásként kezelése, a csereügyletek [swap] vagy körügyletek és a kamatkövetelések növelése [Jones, 2011].

A *bevétel idő előtti elszámolása* azt jelenti, hogy a bevételt egy törvényes értékesítésből az általánosan elfogadott számviteli elvek által előírt időszakot megelőző időszakban számolják el [Khaneja és Bhargava, 2016]. Ezt alkalmazta a Computer Associates, Sunbeam, Symbol Technologies, Informix, Kendall, Stirling Homex Corporation, One, Tel, Prosolvia és a Xerox.

A *Nem működési jellegű bevételek bevonása* azt foglalja magába, hogy a szokásos nyereségbe, azon belül a működési bevételekbe bevonják az egyszeri eladásokat vagy nyereségeket [Jones, 2011]. Itt az Apollo Tyres, ABB, IBM és a Softbank szolgáltat példát.

A *kölcsönök eladásként kezelését* az Enron ültette gyakorlatba.

A *swap* lényegében azt jelenti, hogy két vállalat terméket cserél, majd azt értékesítésnek minősíti [Jones, 2011]. Továbbá a gazdasági egységek *körügyleteket* is szoktak kötni egymással teljesítményük javítása érdekében. Ilyen például, amikor két gazdálkodó egység azonos kategóriájú készletet azonos áron ad el egymásnak [Groşanu, 2013]. Az Enron ezt is alkalmazta.

A *kamatkövetelés növelésére* a Polly Peck szolgált vállalati példaként.

A **költségek csökkentésének** módszerei a céltartalék képzés, adócsökkentés, „nagy fürdés”, zárókészlet növelése, költségek aktiválása, értékcsökkenés változtatása és bőkezűség a kétes követelések felbecsülésével.

A *céltartalék képzés* az elhatárolt költségekre való túlzott tartalékolást foglalja magába, amikor a bevételek magasak és a tartalékolás felélését a nehezebb időkben [Nastasia, 2020]. Eredményképpen a bevételek simítása valósul meg. A nemzetközi szakirodalomban ezt a technikát „Cookie Jar Reserves” vagy magyarul „süteményes doboztar-

talékok” néven szokták emlegetni [Hamad, Soós és Tömöri, 2023]. Ezt a technikát a HIH Insurance, Bombay Dyeing and Manufacturing Company és a WorldCom applikálta.

A „Nagy fürdés” („big bath”) vagy túlzott egyéves leírások egy menedzseri stratégia, amely arra szolgál, hogy az adott évben leírja azokat a költségeket, amelyek a következő években merülnének fel [Jones, 2011]. Itt a Sears hozható fel példaként.

A *zárókészletet növelése* megvalósítható a készlet mennyiségének manipulálásával és a készlet átértékelésével [Jones, 2011]. Ezt a Bre-X Minerals, Fuji Sash és a Harris Scarfe gyakorolta.

A *költségek aktiválása* nem mást jelent, mint hogy a vezetőség helytelenül rögzíti a költségeket, azáltal, hogy a mérlegben eszközként szerepelteti, ahelyett, hogy azonnal költségként elszámolná azokat [Schilit és Perler, 2010]. A vállalatok költségeit helytelenül aktiválta a WorldCom és az AOL.

Az *értékcsökkenés változtatása* megvalósítható az eszközök átértékelésével, az eszközök élettartamának vagy az értékcsökkenés módszerének megváltoztatásával [Jones, 2011]. Példaként megemlíthető az AOL és a Time Warner Telecom.

Bőkezűség a kétes követelések felbecslésével azt jelenti, hogy a menedzsment által előre jelzett vevők nemfizetés nagyon alacsony [Jones, 2011]. Például a H.G. Palmer Ltd túlságosan nagylelkűen kezelte a problémás követeléseket.

A MÉRLEG megerősítésének első módszere az **eszközök növelése**, aminek eljárásai a cégérték erősítése, a márka értékének túlértékelése, a tárgyi eszközök átértékelése és a piaci értéken történő értékelés [Jones, 2011].

A *cégérték erősítése lehetséges* egy vállalat felvásárlásával. A HIH Insurance jó példa a cégérték növelésére is [Jones, 2011].

Márka értékének túlértékelése az immateriális javak értékelésének szubjektív mivoltjából fakad [Jones, 2011]. Ez a Parmalatra volt jellemző.

A *tárgyi eszközök átértékelése* általában növelik a vállalati ingatlanportfóliókat és így a mérleg szerinti eszközök értékét is [Jones, 2011].

Piaci értéken történő értékelés esetében a vállalat a jövőbeni pénzáramok jelenértékét könyvelheti el. Ez volt az *Enron* által alkalmazott egyik kreatív számviteli technika [Akkouche, 2022].

A mérlegértékek növelésének második módszere a **kötelezettségek csökkentése**, aminek két fő technikája a mérlegen kívüli finanszírozás és az adósságok saját tőkébe csoportosítása [Jones, 2011].

A mérlegen kívüli finanszírozás a kreatív számvitel egyik legösszetettebb és legbonyolultabb formája, amelynek alapvető célja, hogy a kötelezettségeket kivegyék a mérlegből [Jones, 2011].

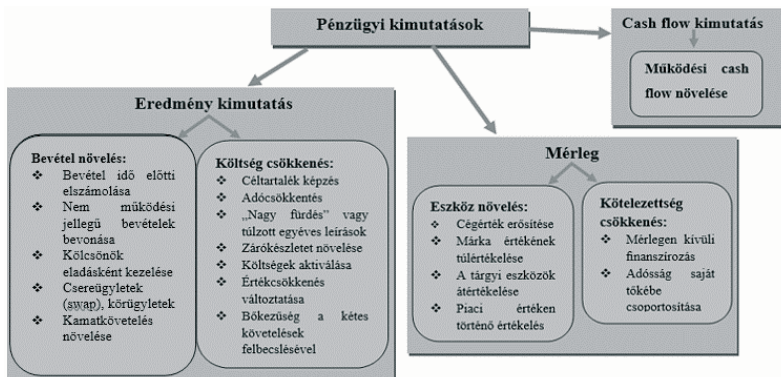
A mérlegen kívüli finanszírozás gyakori példái a közös vállalkozások, az adósságfaktorkereskedelem, az eladási és visszlízing megállapodások vagy ami talán a legelterjedtebb a speciális célú entitások [SPEs=Special Purpose Entities] létrehozása [Khaneja és Bhargava, 2016]. Az SPE egy olyan vállalat, amelyet egy meghatározott tevékenység végzésére szerveztek és általában azért hozzák létre, hogy olyan eszközöket tartsanak benne, amelyeket újrafinanszíroznak, mint például egy épületet, amely egy visszlízing [sale and lease back] tranzakció tárgyát képezi [Jones, 2011]. Az Enron, LEP és a Parmalat előszeretettel használt ezt a módszert.

Az adósság saját tőkébe csoportosítását a Sawako, Yaohan Japan, Parmalat és a Lehman Brothers ültette gyakorlatba.

Végül a cash flow kimutatásban a cél általában a **működési cash flow növelése**, a működési készpénzbefolyások maximalizálásával és a működési készpénzkifolyások minimalizálásával [Jones, 2011]. Az Enron itt is felhozható vállalati példaként.

A 3. ábra vázolja a különböző technikákat, amelyekkel elérik a bevétel, eszközök vagy működési cash flow növelését, illetve a költségek vagy a kötelezettségek csökkentését a különböző pénzügyi kimutatásokban.

3. ábra: Kreatív számviteli technikák

Forrás: saját szerkesztés

KREATÍV KÖNYVELÉS ÉS CSALÁS

Nagyon fontos megérteni, hogy bár a kreatív számvitel *tiszteletben tartja a törvényt, de a törvény szellemét nem*, mindazonáltal nem szabad összekeverni a számviteli csalással. Ez utóbbit törvényt sértő, rosszhiszemű cselekedetek jellemzik, tehát negatív jellegű és rendszerint akkor fordul elő, amikor a kreatív számviteli gyakorlatokat hosszú időn keresztül és nagy összegekkel kapcsolatosan agresszívan alkalmazzák [Moisescu, 2016]. Tehát, bár a számokkal való játék alapszinten kezdődik, de fokozatosan, amikor annak mértéke növekszik, átlépi a zsenialitás határát, ez az a pont, ahol a kreativitás átlépi a hajszálvékony határt, amin túl a csalás kategóriájába esik [Khaneja és Bhargava, 2016].

Még ha pénzügyi csalásról vagy kreatív könyvelésről beszélünk is, nem mondhatjuk, hogy lesz olyan idő, amikor minden a szabályoknak megfelelően fog működni. A törvények fejlődnek, de ugyanakkor mindig is fognak megjelenni kiskapuk, amelyeket észrevesznek az illegális tevékenységekre hajlamos személyek [Sabău, Mare és Safta, 2015].

A kreatív számviteli technikákkal szemben a csalás technikáit két fő csoportba sorolhatjuk. Az első az eszközök eltulajdonítása, ami tulajdonképpen a cégtől való lopásként értelmezhető, ezt az alkalmazottak vagy a vezetők is elkövethetik. A második pedig a fiktív ügyletek, ami nem létező tevékenységek bejegyzését, vagy éppen valós tevékenység be nem jegyzését foglalja magába [Jones, 2011].

PÉNZÜGYI CSALÁSOK MAGYARORSZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN

A felsővezetők szándékos helytelen beszámolóit miatt nagyvállalati botrányok történtek és fognak is még történni, ezek minden esetben széles körű visszhangot keltenek a nyilvánosság körében. A csalások háttérében az erősen használt kreatív számvitel állt, amely megakadályozta a könyvelés megbízhatóságát, összehasonlíthatóságát és átláthatóságát [Huseynov, 2010].

A magyarországi pénzügyi botrányok között megemlíthetjük a *Postabank-botrányt*, ami az 1990-es évek második felében látta meg a napvilágot. A bank a hiányzó tőkéjét alárendelt kölcsöntőkével rendezte, amelynek eredményeképpen a bank saját magának nyújtott hitelt. A bank vezetői többek között a pénzintézeti tevékenységről, valamint a hitelintézetekről szóló törvényt szegték meg, azaz nem a megfelelő gondossággal és a szükséges szakértelemmel jártak el munkavégzésük során

[Bogár, 2005]. Azzal is vádolták őket, hogy nem képeztek céltartalékot, és a tőke-megfelelési mutató több éven keresztül nem felelt meg a jogszabályokban előírtaknak. Mindezekkel a cég vezetése megtevesztette a társaság tagjait, valamint a bankfelügyeletet [Auer, 2017].

A *Buda-Cash*- és a *Quaestor* bróker cég 2015-ben való csődbe jutását is az adatok, illetve az informatikai rendszerek meghamisítása okozta, ami csalásnak minősíthető. A jegybank szerint a Quaestor engedély nélkül 150 milliárd forintos kötvényt bocsátott ki az engedéllyel szerzett 60 milliárdon felül. Tehát fiktív kötvényeket bocsátott ki, ami következtében több ezer befektető veszítette el megtakarításait [hvg.hu, 2015].

Hasonló volt az eset a *Hungária Értékpapír*nál is, ahol hamar rájöttek, hogy szintén úgy nyúlnak a cég vezetői és munkatársai az ügyfelek pénzükhöz, hogy arra nem kaptak semmiféle megbízást. A csalásból eredő feltárt kár körülbelül egymilliárd forint. Továbbá a társaságnak volt egy kötvénykibocsátása is, amiből további 5-6 milliárd forintos veszteség keletkezett [hvg.hu, 2015].

Megemlítendő az *Aegon Magyarország Önkéntes Nyugdíjpénztár* esete is, ami végkimenetele 9,8 millió forint felügyeleti bírság lett, amit a Magyar Nemzeti Bank [MNB] szabott ki rá. A nyugdíjpénztárt egyebek közt számos informatikai biztonsági, számviteli és adatszolgáltatási hiányossággal is vádolták [adozona.hu, 2020].

Romániában is voltak olyan vállalatvezetők, amelyek pénzügyi csaláshoz folyamodtak. Például a Petromservice igazgatóit és dolgozóit pénzmosással és sikkasztással vádolták. Az *SC Petromservice SA*-nak okozott kár 83.518.369,96 euró, az ügyben készült könyvelői szakértői jelentés szerint [jurnalul.ro, 2012].

Románia történelmének egyik legnagyobb Ponzi-rendszerének összeomlása a „Fondul Național de Investiții” [FNI= Nemzeti Befektetési Alap] ügye is megemlítendő, amely nemcsak a mintegy 300.000 érintettre volt pusztító hatással, hanem mély sebeket hagyott a lakosság megtakarítási termékekről alkotott képén is, és aláásta a befektetési alapok iparágát [Baciu, 2018]. A Ponzi-séma olyan befektetési csalás, amely a korai befektetőknek a későbbi befektetőktől elvett pénzzel fizet, hogy nagy nyereség illúzióját keltse [Chen, 2024]. Az FNI romániai pénzügyi csalás értéke 300 millió dolláros volt [Baciu, 2018].

Az utóbbi évek legnagyobb romániai pénzügyi csalásaként szóba hozható a BRD Pensii esete, ami Alina Andreescu volt vezérigazgató és közeli munkatársai körülbelül 23 millió lejes sikkasztását foglalja magá-

ba. Az adott összeget 2019-től 2022-ig az „alap számláiról” sajátították el és használták fel személyes érdekekre, ezt a vádlottak valószínűleg úgy érték el, hogy fiktív betéteket hoztak létre, amelyekből fiktív szolgáltatásokért és árukért vették fel az összegeket [Rosu és Popescu, 2022].

A kreatív számvitel a pénzügyi botrányok egyik előfutára, mivel lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy manipulálják vagy elfedjék a valós pénzügyi helyzetüket, azonban sokszor elszalad a ló a vezetőikkel és csalást is elkövetnek, ami egyenes út a botrány kitöréséhez.

ETIKAI KIHÍVÁSOK ÉS DILEMMÁK

A fent megemlített pénzügyi botrányok mind elkerülhetőek lehetnek volna, ha a cégvezetők etikusan viselkednek, illetve, ha a könyvelőjük kiállt volna az etikus magatartás mellett. De ha már ők ketten vétettek is, akkor a könyvvizsgáló kellett volna jelezze az észlelt rendellenességet. Továbbá a pénzügyi csalás megelőzésének hatékony eszköze lehet a vállalati belső audit bizottság is, a belső kontroll és a felelős vállalatkezelés modern rendszerében [Szász, 2010].

A számviteli szakemberek nap mint nap törvények, szabályok, standardok, irányelvek és praktikák irányította környezetben dolgoznak. Éppen ezért léteznek a számviteli tevékenységet szabályozó etikai kódexek, amelyek olyan alapelveket fogalmaznak meg, amelyek arra hivatottak, hogy biztosítsák és növeljék a szakma jó hírnevét és alaptalan támadások esetén védelemben részesítsék a tagokat. Ezek az etikai szabályzatok kiegészítik a könyvelők munkáját meghatározó szabályokat, a hangsúlyt a magatartásra, a szakmai felelősségre fektetve, hogy ne csorbuljon a szakma hírneve [Szász, 2008].

Az etikus magatartás elengedhetetlen minden szakmában, de a számviteli szakmában talán még inkább, mivel a számviteli szakmabeliek dolga olyan kimutatások készítése, ami számos befektetési döntés alapját képezik, amik következtében hatalmas pénzüsszegek lehetnek kockáztatva, így hatalmas felelősség van a vállukon, hogy megbízható és valós képet nyújtsanak a vállalat helyzetéről. Ha fel is merül olyan helyzet, amire a számviteli szakemberek nem találnak választ a törvényben és saját megítélésükre kell hagyatkozniuk, akkor is az etikai kódexnek megfelelően kell eljárniuk.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A kreatív könyvelés a törvénybeli kiskapukat használja ki, hogy hamisan jobbnak tűntesse fel egy vállalat pénzügyi helyzetét, mint amilyen az valójában.

A számvitelben létfontosságú az átláthatóság, hitelesség, az integritás és az etikai szempontok betartása a számviteli gyakorlatok során. Alaposan mérlegelni kell azokat a kockázatokat és etikai vonatkozásokat, amelyekkel a kreatív számvitel járhat, mivel az veszély forrása lehet a szervezet hosszú távú fenntarthatóságára és a társadalmi felelősségvállalásra nézve.

Bár a kreatív számvitel technikái közül csak a lényegesebbeket mutattam be, ez is elég volt ahhoz, hogy körvonalazódjon bennünk, hogy a kreatív számvitel igen sokrétű és útjai kifürkészhetetlenek. Ezen technikák alapján megválaszolható a tanulmány fő kérdése, mivel megállapíthatjuk, hogy a kreatív számvitel megszámlálhatatlan dimenzióban mutatkozhat meg, hiszen minden technikáját egy-egy dimenziójának tekinthetjük. Sőt, mi több ezek a dimenziók keveredhetnek is, mivel láthatuk, hogy egy-egy vállalat több kreatív számviteli módszert is ötvözött pályafutása során. Emellett az említett példák rámutattak, hogy a vállalatok még csalárd manipulálással is árnyalták a kreatív számvitel dimenzióit.

A kreatív számvitel dimenziói mind más-más árnyalatúak, attól függően, hogy mi a motivációja az elkövetőnek, a pénzügyi kimutatások melyik részét érinti, vagy mennyire lendül át a csalás kategóriájába. Megjegyzendő még, hogy ezek a dimenziók állandó alakulásban vannak, mivel, ha bejön egy olyan törvény, ami bezárja az adott kiskaput, amit kihasználva létezett az adott technika, akkor az a dimenziója megszűnik. Azonban, a vezetők nyomására a kreatív könyvelők mindig is képesek lesznek új kiskapukat találni, amik által egyre gyarapszik a dimenziók száma.

Véleményem szerint, a vezetőknek nem a könyvelés terén kéne kreatívnak lenniük, hanem a működés fejlesztésében. A könyvelők pedig etikusan kell végezzék a munkájukat, nem hagyva magukat befolyásolni sem más, sem a saját érdekeik által. Emellett láthattuk, hogy milyen súlyosak a következményei a számviteli trükközéseknek tehát jobban járnak a vállalatok, ha tisztességesen megelégednek a kevesebb nyereséggel, mintsem nagyobb nyereségért csalárd számviteli technikákhoz folyamodjanak, minek következtében vállalniuk kell a súlyos követke-

mények bekövetkezésének kockázatát. Tehát azok a vállalatok, amelyek hosszú távon fenntartható növekedést és sikerességet szeretnének elérni jobb, ha elkerülik a kreatív számvitelt, és inkább az átláthatóságra és tisztességes beszámolóra helyezik a hangsúlyt, megmaradva az etikus magatartás mellett.

IRODALOMJEGYZÉK

- Akkouche, M. A. [2022]. *Creative Accounting practices and the reliability of Financial Statements -Evidence from the most iconic financial scandals*. Journal of Financial, Accounting és Managerial Studies, 9[2].
- Auer, Á. [2017]. *Corporate governance-állami részvétellel működő gazdálkodó szervezetek*.
- Faragalla, A. W. [2015]. *Practici de contabilitate creativă în viziunea profesioniștilor contabil*. Audit Financiar, 13[7], 59–72.
- Gința, A. I., és Țirău, A. I. [2018]. *Analysis of Creative Accounting–Faithful Image Relationship and Creative Accounting–Fraud Relationship*. Ovidius University Annals, Series Economic Sciences, 18[2], 599–604.
- Groșanu, A. [2013]. *Contabilitate creativă*. Editura ASE.
- Hajdu, D. [2017]. *A számok nem hazudnak-vagy mégis? A kreatív számvitel nyomában= Figures Don't Lie–Or Do They? The Clues of Creative Accounting*. E-CONOM, 6[1], 19–30.
- Hamad, M., Soós, R., és Tömöri, G. [2023]. *Kreatív számvitel megítélésének, alkalmazásának vizsgálata*. Economica, 14[3–4], 23–33.
- Holda, A., és Staszal, A. [2014]. *Is it Creative Accounting, Risk Management, Manipulation or a Fraud?*. KNOWLEDGE ECONOMY SOCIETY, 325–332.
- Huseynov, S. [2010]. *Creative accounting and fraud [Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)]*.
- Jones, M. J. [2011]. *Creative accounting, fraud and international accounting scandals*. John Wiley és Sons.
- Khaneja, S., és Bhargava, V. [2016]. *A Comprehensive Review of Literature on Creative Accounting*. International Journal of Business Insights and Transformation, 10[1], 46–60.
- Moisescu, F. [2016]. *The art of “creative accounting” in the current economic context*. Contemporary Economy Journal, 1[2], 38–42.

- Moldovan, R. L., Achim, S. A., és Bota-Avram, C. [2010]. *Fighting the enemy of fair view principle-getting to know creative accounting*.
- Mudel, S. [2015]. *Creative accounting and corporate governance: -a literature review*. Available at SSRN 2708464.
- Mulford, C. W., és Comiskey, E. E. [2002]. *The financial numbers game: detecting creative accounting practices*. John Wiley & Sons.
- Nastasia, S. C. [2020]. *Detection of creative accounting practices*. The Journal Contemporary Economy, 5[2], 178–183.
- Sabău, A.I., Mare, C., és Safta, I. L. [2015]. *A Statistical Model of Fraud Risk in Financial Statements*. Case for Romania Companies. Risks, 9[6].
- Schilit, H. M. és Perler, J. [2010]. *Financial shenanigans: how to detect accounting gimmicks and fraud in financial reports*. Third edition. New York, McGraw-Hill Education.
- Szász E. [2010]: *A vállalati teljesítmény torzított kimutatásának számviteli, etikai, vállalkormányzási és tőkepiaci aspektusai*. Doktori értekezés, Pécs
- Szász, E. [2008]. *Bizalom és számvitel*. Köz-gazdaság-Review of Economic Theory and Policy, 3[2], 241–247.

INTERNETES FORRÁSOK:

- Adozona.hu, [2020]. *Közel tízmilliós bírságot kapott az Aegon önkéntes nyugdíjpénztár*, https://adozona.hu/altalanos/Kozel_tizmillios_birsagot_kapott_az_Aegon_o_59ZE48
- Baciu, A. [2018]. *ZF la 20 de ani. Evenimentul anului 2000: Coșmarul FNI sau cum s-a compromis pe termen nedeterminat încrederea în instrumente de investiții a unei societăți întregi*, Ziarul Financiar, <https://www.zf.ro/zf-20-de-ani/zf-la-20-de-ani-evenimentul-anului-2000-cosmarul-fni-sau-cum-s-a-compromis-pe-termen-nedeterminat-increderea-in-instrumente-de-investitii-a-unei-societati-intregi-17567962>
- Bogár, Zs. [2005]. *A Postabank-per: Felszíni fejtés*. Magyar Narancs, Magyar Narancs, http://magyarnarancs.hu/belpol/a_postabank-per_felszini_fejtes-53281
- Chen, J. [2024]. *Ponzi Schemes: Definition, Examples, and Origins*, Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/p/ponzischeme.asp>
- Hvg.hu [2015]. *Hatalmas fiktív ügyleteket gyanít a jegybank a Quaestornál*, https://hvg.hu/gazdasag/20150310_lgy_csalnak_a

brokercegek_a_jegybank_szer

Jurnalul.ro [2012]. *Vintu și Liviu Luca, trimiși în judecată în dosarul Petrom Service*, <https://jurnalul.ro/stiri/observator/vintu-si-liviu-luca-trimisi-in-judecata-in-dosarul-petrom-service-623556.html>
Rosu, R. és Popescu, L. [2022]. *Cea mai mare fraudă financiară din ultimii ani*, Ziarul Financiar, <https://www.zf.ro/burse-fonduri-mutuale/cea-mare-frauda-financiara-ultimii-ani-politia-vorbeste-23-milioane-20964150>

DEVIZAÁRFOLYAM ÉS PÉNZKÍNÁLAT KAPCSOLATA 2008-2023 KÖZÖTT ROMÁNIÁBAN

■ BALLA JÁNOS ■ ballajanos2002@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Pénzügy [MA], 1.évfolyam

■ Témavezető: DR. FOGARASI JÓZSEF, egyetemi tanár,
Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

I. BEVEZETÉS

Számos kutatásban vizsgálták a devizaárfolyam és pénzkínálat közötti relációt, illetve annak erősségét, többek között Bruyn, Gupta és Stander Dél-Afrikában; Chin, Azali és Matthews Malajziában; Miyakoshi pedig Koreában támasztotta alá a monetáris megközelítés hosszú távú érvényességét. Törökországban Tümtürk, Uz és Ketenci, valamint Uz és Bildir talált hosszú távú kapcsolatot az árfolyamok és a monetáris változók között.

A devizaárfolyam, vagy ahogy még a szakirodalomban ismeretes, a valutaárfolyam, az az arány, amelyen elcserélik, átszámolják egy ország fizetőeszközét egy másik ország fizetőeszközeire. [Samuelson & Nordhaus, 2009]

A pénzkínálat mérésére használatos mutató a monetáris aggregátum. Fontos annak a monetáris aggregátumnak kiválasztása, amelyik egy adott időszakban hatékonyan képes megfelelni a monetáris politika céljainak. Ezeknek az aggregátumoknak a szerkezete idővel változhat, a különböző külső vagy belső tényezőknek köszönhetően, erre volt példa Románia esete is, ahol 2007-ig, csak két monetáris aggregátum létezett, szimbolikusan M1 és M2 néven, attól az évtől kezdődően pedig kiegészült M3-mal is. [Popa, 2012]

Romániában, az M1 monetáris aggregátum, amelyet szűk monetáris kínálatnak is szokás jelölni, a forgalomban lévő készpénz [bankjegyek és érmék] mellett a látra szóló betétek lejjben kifejezett értéke, valamint

a látra szóló devizabetétek a lakosság és a gazdasági szereplők devizakészleteinek devizában való összegeként értelmezhető. Az M2-es aggregátum ezeken felül kiegészül a látra szóló állami megtakarításokkal, a legfeljebb kétéves betétekkel és a maximum három hónapos felmondási idővel visszaváltható betétekkel. Az M3 aggregátum [angolul: broad money] az M2-n felül, magába foglalja a monetáris piaci eszközöket, különösen a pénzpiac befektetési jegyeit és a repóügyleteket. [Popa, 2012]

Az utóbbi években egyre több tanulmányban vizsgálták valamelyik országban a devizaárfolyam és pénzkínálat egymás közötti hatását. Érdekességként, szeretném a sort kezdeni egy romániai kutatással, mely az általam vizsgált időintervallumot megelőzően tanulmányozta a két makrogazdasági változó kapcsolatát 2000-2010 között. A kutatás fő célja volt megvizsgálni a devizaárfolyam hatását a különböző makroökonómiai tényezőkre. Az euró árfolyamát határozta meg függő változónak, a pénzkínálatot pedig függetlennek, a Pearson-féle korrelációval közvetlen kapcsolatot azonosított közöttük. [Nucu, 2011]

A pénzkínálat, a reáljövedelem és az árszint magyarázhatja az árfolyam viselkedését a közép-kelet-európai országok esetében, melyet egy panel adatelemzés segítségével teszteltek. [Dabrowski & al, 2014]

2016-ban Mpofu a Dél-afrikai árfolyam-ingadozást meghatározó tényezőket vizsgálta 1986-tól 2013-ig tartó időszakban, az általánosított autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitás [GARCH] modell alkalmazásával. Az eredmények kimutatták, hogy a kibocsátás, a nyersanyagárak, a pénzkínálat és a devizatartalékok volatilitása jelentősen befolyásolta az árfolyamot Dél-Afrikában. [Mpofu, 2016]

Erdal [2018] empirikusan vizsgálta és elemezte a rugalmas ármonetáris megközelítés meglélét az árfolyam-meghatározásában rugalmas törökországi devizaárfolyam esetében. Hosszú távra kointegrációs, rövid távra pedig hibakorrekciós modelleket alkalmazott. Megállapította, hogy a hazai pénzkínálat növekedése a külföldi pénzkínálathoz képest a nominális árfolyam növekedéséhez vezet, ami a hazai valuta leértékelődését jelenti. Azt a következtetést is levonta, hogy a rugalmas árfolyamrendszerben a pénzkínálat és a nominális kamatlábak hosszú távon hatnak a nominális árfolyamokra.

2020-ban Japánban egy empirikus kutatásban megállapították, hogy a 2000-es évek elején megvalósított mennyiségi lazító politikák tartósan erősítették a monetáris bázis szerepét a rövid távú árfolyamok meghatározásában, ugyanakkor arra is felfigyeltek, hogy a pénzállomány

jelentős törést szenvedett a mennyiségi lazító politikának köszönhetően, így az árfolyam és a pénzállomány közötti pozitív korrelációt csak rövid távon tudták kimutatni. [Funashima, 2020]

2023-ban Algériában vizsgálták 1990-2020 között a pénzkínálat és devizaárfolyam kapcsolatát, mely kutatásban F-próbával igazolták a kointegráció jelenlétét a változók között. ARDL [Autoregressive Distributed Lag] modell segítségével vizsgálták a változók közötti rövid és hosszú távú kapcsolatot. A modell statisztikailag szignifikáns pozitív hatást mutatott a pénzkínálatnak az árfolyamra, 0,001-es szignifikanciaszint mellett, ami a közvetlen kapcsolatra utal. Megállapították, hogy az országban a pénzkínálat 1%-os növekedése az árfolyam 0,006%-os növekedéséhez vezetett. Ugyanakkor a teljes vizsgált időszakban igazolták mind hosszú, mind rövid távon az egyensúlyi kapcsolatot a két tényező között. [Aid & Benelbar, 2023]

Irakban, 1990 és 2022 közötti adatokkal mérték az árfolyam-sokkok hatását az iraki gazdaságra, főleg a pénzkínálatra és mezőgazdasági termelésre vonatkozóan. Kvantitatív módszerekkel elemezték az árfolyam-sokkok egyes gazdasági változókra gyakorolt hatásának szintjét, mint a VAR-modell, varanciabontás, vagy impulzusválasz függvény. Az eredmények szerint az árfolyam-variáció az első évben elérte a 100%-ot, az időszak végére pedig 97%-ra csökkent, ami az impulzusválaszban is megfigyelhető volt. Ezt egy belső reakcióként definiálták, amit árfolyam-emelkedés önhullámnak neveztek, mind a variáció, mind az iraki pénzkínálati sokkra adott válasz a Központi Bank politikájától függött. [Alwasity & Alattabi, 2023]

Rajbongshi és Suresh is leírták kutatásukban, hogy a kormányzati kiadásokon keresztül hatással van a pénzkínálat a devizaárfolyam ingadozásra, ugyanis a megemelkedett állami kiadások, növelik a pénzkínálatot a gazdaságban, ami azonnali hatást gyakorol a kamatlábak mellett az árfolyamra is. [Rajbongshi & Suresh, 2023]

II. ADATOK, METODOLÓGIA

A jelenlegi kutatás célja, és fő kutatási kérdése: Az elmúlt 15 évben Románia esetében volt-e kapcsolat a devizaárfolyam és a pénzkínálat között?

Mivel Európában a fő fizetőeszköz az euró, a szűken vett pénzmenyiséget pedig az M1 pénzágyaggregátum jelöli, ebből kifolyólag az euró ár-

folyamát fogom megvizsgálni a lejhez képest havi lebontásban, a pénzkínálatot pedig az M1 pénzággregátummal.

A kutatás során felhasznált adatok a Román Nemzeti Bank [románul: Banca Națională a României] hivatalos oldaláról kerültek letöltésre, feldolgozásra majd elemzésre, 2008–2023 időperiódust figyelembe véve.

A kutatás struktúráját tekintve, a szakirodalmi áttekintés célja az alapfogalmak rövid ismertetése, majd a változók közötti kapcsolat, korábban végzett kutatások eredményeinek bemutatása. Ezt követően a mérésekhez felhasznált adatok bemutatása következik, amelyeket az idei év legelején töltöttem le. A leíró statisztika szemlélteti a vizsgálatban használt adatok alap statisztikai jellemzőit: a változók átlagértékét, szórását, legkisebb, illetve legnagyobb értékét.

A módszertan az alkalmazott idősoros regresszió bemutatásával fog folytatódni, ahol a pénzkínálatot függő változóként, az euró árfolyamot pedig független változóként építem a modellbe. A használt változók stacionaritását Elliott–Rothenberg–Stock teszt elvégzésével vizsgálom, majd Søren Johansen által kifejlesztett Vektor Autoregresszió kointegrációs teszttel a változók között fennálló hosszú távú kapcsolat meglétét. Ezt követően a páronkénti Granger-okozati teszttel a kapcsolat irányát vizsgáltam, rövid és hosszú távú összefüggések megállapításával. Végezetül a Vektorhiba-korrekciós modellel meghatároztam a független változó számszerű hatását a függő változóra.

A tesztelések az EViews, statisztikai szoftverben lettek megvalósítva.

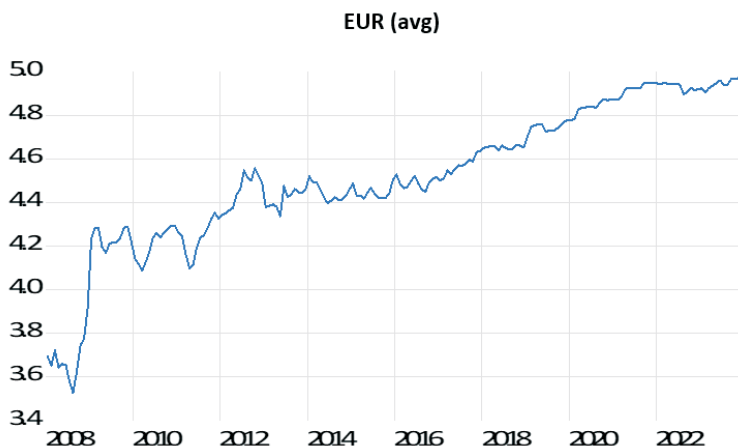
III. KUTATÁS EREDMÉNYEI

III.1. A VÁLTOZÓK ISMERTETÉSE

Továbbiakban szemléltetem a felhasznált adatokat, tényezőket a következő ábrák segítségével.

Az első ábra azt mutatja, hogy miként változott a román lej értéke az euróhoz képest 2008 januárjától, egész napjainkig, havi átlagértékek figyelembe vételével. 2008 első hónapjában 1 euró 3.693 román lejnek felelt meg, mára már 5 lejhez közelít ez az érték, így az elmúlt 15 évet tekintve, most ér legkevesebbet a román lej az euróhoz képest. Ugyanakkor megfigyelhető egy egészen nagy ugrás 2009-ben, amikor 0,6 lejt emelkedett az euró árfolyama egy pár hónapon belül.

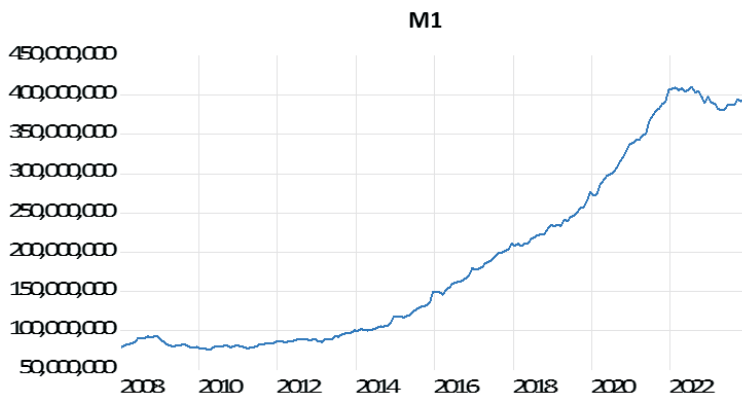
ábra 1: Euró árfolyam változása Romániában 2008-2023 között

Forrás: saját szerkesztés, BNR adatai alapján

A 2.ábra szemlélteti az M1 pénzaggregátum változását, míg 2008 januárjában 79,155,280 ezer lejnyi volt az értéke addig 2023 legutolsó hónapjában több, mint ötszörösére növekedett a periódus elejéhez képest, elérve a 409,355,874 ezernyi lej szintjét.

ábra 2: Az M1 pénzaggregátum változása Romániában 2008-2023 között

Forrás: saját szerkesztés BNR adatai alapján

III.2. LEÍRÓ STATISZTIKA

Áttekintésképpen, az előbb említett változók leíró statisztikája kerül bemutatásra. Az első oszlop [Variable] mutatja a mért változókat, eurmediu az euróárfolyamot, M1 pedig az M1 pénzaggregátumot. A második oszlop [Obs] a megfigyelések számát jelöli, a Mean az átlag értékeket, Std. dev a szórást, a Min, illetve Max oszlopok pedig az adott változónak a legkisebb és legnagyobb értékeit mutatja. Látható, hogy az elmúlt 15 évben átlagosan 4.51 román lejt ért 1 euró, az euróárfolyam pedig 3.53-4.97 skálán mozgott ezekben az években.

1. táblázat: Leíró statisztika eredményei

Variable	Obs	Mean	Std.dev	Min	Max
eurmediu	192	4.51409	0.0236	3.5268	4.9704
M1	192	189043934.03	8378764.40	76370303.5	410798254.5

Forrás: saját szerkesztés

III.3. ADATOK STACIONARIZÁLÁSA

Annak érdekében, hogy a felállított modell a legmegfelelőbben működjön, szükséges megvizsgálni az adatok stacionaritását. Jelen modell az Elliott-Rothenberg-Stock féle egységgyök tesztet veszi alapul, mely különösen hasznos az idősorok szerkezeti töréseinek kezelésére. A strukturális törések az idősorok mintázataiban és trendjeiben bekövetkező változásokra utalnak. Ezt az egységgyök tesztet a Dickey-Fuller féle teszt egy módosított verziójaként tartják számon. [Elliott, Rothenberg, & Stock, 1996]

IV.3.1. M1 pénzaggregátum stacionarizálása

Az első vizsgálat az M1 pénzaggregátummal történt, mely a kutatásban a pénzkínálat mérésére szolgál.

2. táblázat: M1 pénzaggregátum egységgyök tesztelése

		M1	M1 (linear trend)	D(M1)
Elliott-Rotherberg-Stock DF-GLS test statistic		0.714095	-1.244784	-2.118808
Test critical values:	1% level	-2.577945	-3.485200	-2.577945
	5% level	-1.942614	-2.951000	-1.942614
	10% level	-1.61552	-2.661000	-1.615522

Forrás: saját szerkesztés

Látható az első tesztelés eredménye alapján, hogy nem sikerült bizonyítani az adatsor stacionaritását mivel a T-próba 0.71-es értéke meghaladja a teszt kritikus értékeit, melyek alatta látszanak a különböző szignifikancia szintek esetén [azokhoz képest kisebb szám esetén tudjuk igazolni]. Szükséges volt átalakítani az adatsort, a lineáris trend szűrésével, azonban ez sem segítette a bizonyítást. Végezetül újabb átalakítást követően a harmadik tesztelés során a T-próba értéke -2.11 lett, ami alacsonyabb, mint a 95%-os szignifikancia szint küszöbértéke, így elvethetjük a nulhipotézist, azt, hogy az M1 pénzaggregátumnak van egységgyöke, bizonyítva lett tehát a stacionaritás. Ebben az esetben a tárgyi és előző havi periódusok értékének különbözeteivel számoltunk.

III. 3.2. Euró stacionarizálása

Az euróra is el lett végezve az Elliott-Rotherberg-Stock egységgyök tesztelése. A T-próba értéke nagyobb volt a küszöbértékeknél, így szükséges volt további tesztek lefuttatása, az adatsor átalakításával. Ezt követően lineáris trenddel lett kiszűrve az adatsor, de még ez sem volt elég a stacionaritás bizonyításához. A harmadik tesztelésnél, a különbözetekkel való számolásnál azonban már 99%-os szignifikancia szintnél jelzett jobb eredményt a T-próba a kritikus értékekhez viszonyítva, így sikerült bizonyítani a stacionaritást.

3. táblázat: Euró egységgyök tesztelése

		EUR_AVG	EUR_AVG (linear trend)	D(EUR_AVG)
Elliott-Rotherberg-Stock DF-GLS test statistic		0.953381	-1.644593	-3.398574
Test critical values:	1% level	-2.577125	-3.470800	-2.577387
	5% level	-1.942499	-2.939000	-1.942536
	10% level	-1.615594	-2.649000	-1.615571

Forrás: saját szerkesztés

III.4. ÖSSZEFÜGGÉS, HATÁS VIZSGÁLAT

A továbbiakban a két változó egymásra gyakorolt hatását vizsgáltam, kezdetben a Johansen kointegrációs teszttel. Két változó azonos sorrendű integrálhatósága lehetővé teszi, hogy kointegrációs tesztek segítségével megvizsgáljuk a közöttük fennálló hosszú távú kapcsolat meglétét. A kointegrációs tesztek alátámasztják vagy elfogadják azt az előzetes meggyőződést, hogy az érintett változók hosszú távú mozgásai kapcsolatban állnak egymással. Johansen által kifejlesztett módszertan alapján Vektor Autoregresszió [VAR] alapú kointegrációs teszteket alkalmazva azt vizsgáljuk, hogy az euró árfolyam és a pénzkínálat kointegráltak-e. [Johansen, 1991]

4. táblázat: Johansen teszt

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None*	0.099587	19.88529	15.49471	0.0102
At most 1	0.001436	0.268644	3.841465	0.6042

Forrás: saját szerkesztés

Az eredményeket úgy értelmezzük, hogy amennyiben a nyomvonal [trace] statisztika értéke nagyobb, mint a 95%-os kritikus érték, akkor elvetjük a null hipotézist, ellenben a második sor esetén láthatjuk, hogy legfeljebb 1 a kointegrációs vektoraink száma, 0.60 szignifikancia szinten, így az eredményekből az következik, hogy amennyiben figyelembe vesszük a töréspontot, akkor találunk kointegrációs, azaz hosszú távú kapcsolatot az M1 pénzágregátum és az euró árfolyama között.

A Vektor Autoregresszív Modellt [VAR] többváltozós idősorok esetén használjuk. Lényegében minden változó önmagának múltbeli késlelteté-

se és a többi változó múltbeli késleltetésének lineáris függvénye. [Sims, 1980]

A Johansen-féle kointegrációs tesztekől levezetett vektorhibakorrektíós [VEC] modell becslésével megvizsgáljuk a kointegrált változók rövid távú dinamikáját.

$$\begin{aligned} \Delta \text{et} &= 0.0065 + 0.0649z_{t-1} + 0.2782\Delta \text{et}_{-1} - 0.0209\Delta \text{et}_{-2} + 0.1216\Delta \text{mt}_{-1} \\ &\quad - 0.5929\Delta \text{mt}_{-2} \\ t &\quad [1.982] \quad [3.614] \quad [3.931] \quad [-0.295] \quad [0.359] \quad [-1.768] \\ \Delta \text{mt} &= 0.0032 + 0.0008z_{t-1} + 0.0836\Delta \text{mt}_{-1} + 0.1147\Delta \text{mt}_{-2} - 0.0139\Delta \text{et}_{-1} - \\ &\quad - 0.0311\Delta \text{et}_{-2} \\ t &\quad [4.529] \quad [-0.003] \quad [1.135] \quad [1.571] \quad [-0.904] \quad [4.529] \end{aligned}$$

Előbbiben az árfolyamot tekintjük függő változónak, utóbbiban a pénzaggregátumot. A függő és független változók késleltései is megjelennek az egyenlet jobb oldalán a konstansokkal együtt, és a „t” paraméterekkel, melyek értékeit a lefutott táblázatokból lehetett kiolvasni.

Ezt követően el lett végezve a Granger-okozati teszt is, mely azt vizsgálja, hogy egy lineáris kapcsolat egyik változója leírható-e függő változóként és a másik függetlenként, illetve, azt, hogy a kapcsolat kétirányú-e vagy nem létezik. [Stern, 2004]

5. táblázat: Granger-okozati teszt

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob
EUR_AVG_ does not Granger Cause			
M1_LOG_	187	3.83130	0.0026
M1_LOG_ does not Granger Cause EUR_AVG		3.29241	0.0072

Forrás: saját szerkesztés

A páronkénti Granger tesztek azt mutatják, hogy rövid távon kétirányú oksági kapcsolat áll fenn, mivel az F-statisztika értéke magasabb mint a valószínűsége mindkét esetben. A VEC modellben a kiigazítási együttható nem jelentős [CointeqEc1 = -1,38E-05, T stat= -0,000] a D [M1_LOG_] egyenlethez, ami azt sugallja, hogy a pénzkínálat nem alkalmazkodik az árfolyamból származó sokkokhoz. Ezzel szemben a kiigazítási együtthatónak jelentős az értéke [CointeqEc1 = 0,064939, T stat= 3,61] a D[EUR_AVG] egyenletre, ami azt sugallja, hogy az árfolyam al-

kalmazkodik a pénzkínálatból származó sokkokhoz. Az eredmények azt mutatják, hogy hosszú távon az M1 Granger-okozati összefüggést okoz az EUR_AVG-vel.

A logaritmus értékekkel tovább dolgozva, megállapíthatjuk, hogy hosszú távon a pénzkínálat, M1 aggregátum szerinti 1%-os változása 0.216%-nyi változást eredményez az euró devizaárfolyamban. Bár eredetileg nem a logaritmus értékekkel lett bizonyítva a stacionaritás, ez esetben is fennáll. Azért érdemesebb ezekkel az értékekkel számolni, mert kisimítja a nagyobb különbségeket, ezáltal kevésbé torz képet mutat.

6.táblázat: Vektorhiba-korrekciós modell [logaritmusokkal]

Cointegrating Eq:	CointEq1
LOG EUR AVG (-1)	1.000000
M1 LOG (-1)	-0.216791
C	0.271127

Forrás: saját szerkesztés

IV. ÖSSZEGRÉS

Ahogy a szakirodalmi áttekintésben is láthattuk, sok olyan kutatás született, melyekben a devizaárfolyam és pénzkínálat kapcsolatára keresetek választ, mely szignifikanciát a tényezők között már sokan igazolták.

Jelen kutatás Romániában nézte meg, hogy milyen következtetések vonhatóak le 2008–2023 időintervallumot tekintve. A leíró statisztika megmutatta, hogy az utóbbi 15 évben jelentős mértékben gyengült a román lej értéke az euróhoz képest.

A változók bemutatását követően az adatsorok stacionaritása Elliott–Rothenberg–Stock egységgyök tesztel lettek ellenőrizve, melyek mindkét változónál a különbözettekkel való számolásnál lettek kimutatva, míg az M1-nél 95%, addig az eurónál 99%-os szignifikancia szinten.

Ezt követően Johansen kointegrációs teszt, Vektor Autokorrekciós modell, és Granger-okozati tesztek lettek elvégezve, melyek bizonyították rövid és hosszú távon a változók közötti kapcsolatot. A kutatás legmértékesebb következtetése szerint: hosszú távon a pénzkínálat 1%-os változása [mely az M1 pénzaggregátummal lett mérve] 0.216%-nyi változást eredményez a devizaárfolyamban [melyet az euró árfolyama szimbolizál].

V. FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- Aid, L., & Benelbar, M. [2023]. Study of the Standard Relationship between the Money Supply and the Exchange Rate in Algeria during the Period [1990/2020]. *Financial Markets, Institutions and Risks, Volume 7, Issue 2*, 56-71.
- Alwasity, R., & Alattabi, H. A. [2023]. THE ECONOMIC RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND MONEY SUPPLY AND THEIR IMPACT ON AGRICULTURAL PRODUCTS IN IRAQ. *Iraqi Journal of Agricultural Sciences-2023*, 1374-1386.
- Bahar, E. [2018]. Monetary Approach to Exchange Rate Determination under Flexible Exchange Rate Regime: Empirical Evidence from Turkey. *Advances in Management & Applied Economics*, vol. 8, no. 3, 1-9.
- Dabrowski, & et.al. [2014]. Exchange rates and monetary fundamentals in CEE countries: Evidence from a panel approach. *Journal of Macroeconomics*, vol. 41, 148-159.
- Elliott, G., Rothenberg, T. J., & Stock, J. H. [1996]. EFFICIENT TESTS FOR AN AUTOREGRESSIVE UNIT ROOT. *Econometrica*, 64[4], 813-836.
- Funashima, Y. [2020]. Money stock versus monetary base in time-frequency exchange rate determination. *Journal of International Money and Finance*.
- Johansen, S. [1991]. Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometrica*, 59[6], 1551-1580.
- Koop, G. [2006]. *ANALYSIS OF FINANCIAL DATA*. New Jersey: Wiley.
- Maitra, B., & Mukhopadhyay, C. K. [2011]. Causal Relation Between Money Supply and Exchange Rate in India Under the Basket Peg and Market Determination Regimes: A Time Series Analysis. *The IUP Journal of Applied Economics*, Vol. X, No. 2, 40-56.
- Mpofu, T. R. [2016]. The Determinants of Exchange Rate Volatility in South Africa. *ERSA working paper 604*.
- Nucu, A. E. [2011]. The Relationship between Exchange Rate and Key Macroeconomic Indicators. Case Study: Romania . *The Romanian Economic Journal* , 127-145.
- Phillips, P. C., & Perron, P. [1988]. Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, Vol. 75, No. 2, 335-346.
- Popa, C. E. [2012]. MONETARY AGGREGATES - INSTRUMENT OF THE. *Annals of the University of Petroșani, Economics*, old.: 211-218.

- Rajbongshi, G., & Suresh, P. S. [2023]. Exchange Rate Volatility:. *The IUP Journal of Applied Economics*, Vol. 22, No. 4,, 52-72.
- Samuelson, P. A., & Nordhaus, W. D. [2009]. *Economics 19th Edition*. New York City: McGraw Hill.
- Sims, C. A. [1980]. Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48[1], 1-48.
- Stern, D. I. [2004]. Economic Growth and Energy. *Encyclopedia of Energy*, 35-51.

TŐZSDEINDEXEK VOLATILITÁSÁNAK MODELLEZÉSE: AUTOREGRESSZÍV MODELLEK ALKALMAZÁSA

■ FAZAKAS PETRA ■ fazakas.petra@yahoo.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Bank és pénzügy szak

■ Témavezető: DR. DEBRENTI EDITH, egyetemi docens,
Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

BEVEZETŐ

A volatilitás fontos jellemzője a pénzügyi piacoknak, melyet az árak ingadozásának mérőszámaként határozhatunk meg. A magas volatilitás az árak gyors és jelentős változását míg az alacsony volatilitás az árak stabilitását jelentik.

A volatilitást a kockázat mérőszámként is szokták emlegetni. Minél magasabb egy értékpapír volatilitása, az annál kockázatosabb, hiszen annál nagyobb az esélye, hogy a vártnál alacsonyabb legyen a hozam. A volatilitás mérésére a szórást vagy varianciát használhatjuk, amely egy értékpapír esetében a hozam átlag körüli ingadozását jelenti. Minél nagyobb tehát a szórás értéke, annál nagyobb az esélye, az átlagtól eltérő szélsőséges értékeknek.

A volatilitás előrejelzése egy nagyon fontos feladat, hiszen a legtöbb befektető a nyereség maximalizálására törekszik a kockázat mérséklése mellett. A pénzügyek olyan területein fontos és hasznos a volatilitás vizsgálata és előrejelzése, mint az opció árazásban, a portfóliókezelésben vagy a kockázatkezelésben, valamint az hatással van a pénzügyi szabályozásra, a monetáris politikára és a makrogazdaságra is.

Dolgozatomban a Bukaresti Értéktőzsde BET indexének a volatilitását vizsgálom meg, különböző autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitású [ARCH] modellek segítségével. Az általam vizsgált időszaknak 2018 január 4. és 2024 január 26. közötti időszakot választottam, mivel ekkor zajlott a Covid-19 világjárvány okozta válság, vala-

mint az energiaválság. Az általam felhasznált adatokat az Investing.com oldaláról töltöttem le.

I. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

1.1. Volatilitás és kockázat

A volatilitás a pénzügyi piacok egyik legfontosabb jellemzője. A volatilitás az a mérőszám, amely az árak ingadozásának mértékét határozza meg. A magas volatilitás általában arra utal, hogy a pénzügyi eszköz ára gyorsan és jelentősen változik. Ez bizonytalanság nagyban befolyásolja a vállalkozók és az egyének befektetési magatartását is.

A kockázat mérése, előrejelzése és annak szabályozása a pénzügyi gazdaságtan középpontjában áll, úgy elméleti, mint gyakorlati szinten. A legtöbb befektető arra törekszik, hogy a nyereséget maximalizálják a kockázat minimalizálása vagy mérséklése mellett [Bollerslev et al., 2018]. A volatilitást gyakran a kockázattal hozzák összefüggésbe, a kockázat mérőszámaként is szokták emlegetni. Egy adott értékpapír vagy piaci index tekintetében a volatilitás mérőszámaként a szórást vagy varianciát használhatjuk. A szórás az az érték, amely megmutatja, hogy a hozamok milyen mértékben térnek el az átlagtól. Ez azt is jelenti, hogy magában foglalja a hozam szélsőséges értékeinek valószínűségét. Ha nagy a szórás, akkor nagyobb az esélye a nagy negatív vagy pozitív hozamnak [R. Bhowmik & Wang, 2020].

Általában minél magasabb a volatilitás, annál kockázatosabb az adott értékpapír. A modern portfólióelmélet is kimondja, hogy a volatilitás kockázatot teremt, amely a hozamok átlag körüli szóródásával van összefüggésben, vagyis, minél nagyobb az esélye annak, hogy a vártál alacsonyabb lesz a hozam, a befektetés annál kockázatosabb. A részvényt piac emelkedésével a volatilitás csökken, míg annak esésével nő [D. Bhowmik, 2013].

Számos olyan kutatás született az évek során, melyek a volatilitást vizsgálták és amelyek számos modellt javasoltak a volatilitás előrejelzésére. A hagyományos ökonometriai modellek gyakran feltételezik, hogy a variancia konstans, azaz különböző időpontokban állandó. [R. Bhowmik & Wang, 2020]. Az állandó szórás hipotézise viszont, ahogyan az empirikus kutatások is elmélyültek, tévesnek bizonyult.

A volatilitás időbeli változékonyságát Robert F. Engle kezdte el tanulmányozni, az infláció, az árak és a bérek kapcsán, megalkotva az autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitású, azaz ARCH [autoregressive conditional heteroskedasticity] modellt. Az ARCH modell első továbbfejlesztése Tim Bollerslev nevéhez fűződik, aki létrehozta az általánosított heteroszkedaszticitású, röviden GARCH [generalised autoregressive conditional heteroskedasticity] modellt. Az évek során a GARCH modellnek több továbbfejlesztett változata is megjelent, mint például az exponenciális GARCH, azaz EGARCH, a Glosten-Jagannathan-Runkle által bemutatott GJR-GARCH, a threshold GARCH, vagyis TGARCH és az asymmetric power ARCH, röviden az APARCH modellek.

1.2. A BET index

A tőzsdeindexek fontos mutatói az adott ország tőkepiacának, de a gazdaság állapotának és befektetési hangulatának a mérőszáma is lehet. Dolgozatomban Románia vezető indexét, a Bucharest Exchange Trading (BET) indexet és ennek volatilitását vizsgálom meg.

A BET az első index, melyet a Bukaresti Értéktőzsde 1997 szeptember 19-én hozott létre, annak érdekében, hogy a szabályozott piac teljesítményének és átláthatóságának mércéje legyen. A Bukaresti Értéktőzsde szabályozott piacán jegyzett leglikvidebb romániai vállalatok részvényeit tartalmazza. Az indexkosárban szereplő vállalatok száma változó, minimum 10, maximum 20.

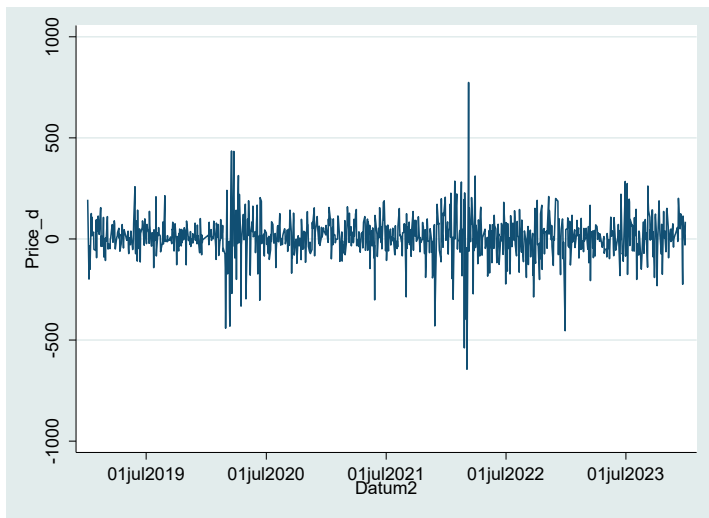
Az egyes részvények súlyát a BET indexkosárban az egyes vállalatok piaci kapitalizációja határozza meg, amelyet a free float-tényezővel és a proxy-tényezővel korrigálnak. A reprezentációs tényező alkalmazásának célja, hogy korlátozza egy vállalat súlyát a BET indexkosárban, amely nem haladhatja meg a 20%-ot [Manualul Indicelui BET[®], 2020]

1.3. Pénzügyi idősorok jellemzői

A pénzügyi idősorok modellezése összetett probléma. Az évek során sok tanulmány igazolta azt a tényt, hogy pénzügyi idősorokban különböző statisztikai szabályszerűségek találhatók meg. Ezeket a szabályszerűségek fontosak a volatilitási modellek esetében, hiszen egy jó modellnek tükröznie kell ezeket. A következőkben bemutatásra kerülnek ezen tulajdonságok közül a legfontosabbak:

1. Volatilitás klasztereződése: ez a tulajdonság a változékonyság időbeli csoportulását jelenti, azaz a nagy mozgásokat általában nagy változások követnek, míg a kis változásokat gyakran követik kis változások. Ennek a jelenségnek a következménye az, hogy mai volatilitás hatással van annak jövőbeli várható értékeire [Engle & Patton, 2001].

1. Ábra- A BET index volatilitázának klasztereződése

Forrás: Stata, saját szerkesztés

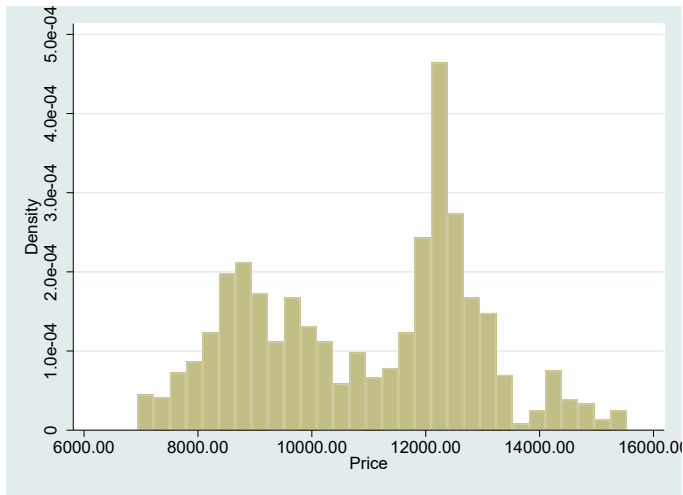
A fenti ábrán a BET index árfolyamhozama látható és itt is megfigyelhető az idősorok ezen tulajdonsága. Ahogyan látható a csendesebb időszakokat szintén csendesebb időszakok követnek, míg a nagy volatilitású periódusok után szintén nagyobb volatilitás figyelhető meg.

2. Tőkeáttételi hatások: A részvényhozamok esetében valószínűtlen az, hogy a pozitív és negatív sokkok ugyanolyan hatással legyenek a volatilitásra. Ezt a jelenséget a tőkeáttételi hatásnak vagy éppen a kockázati prémiumnak tulajdonítható.[Engle & Patton, 2001]

3. Vastagszélű eloszlások [fat-tails]: a napi hozamok esetében megfigyelhető, hogy a sűrűségük vastag szélekkel rendelkeznek és a nullánál éles csúcsuk van, ezeket leptokurikusnak nevezzük. Ennek mértékegysége a csúcsossági [lapultsági] mutató, mely hozamsorok eseté-

ben legtöbbször 3-nál nagyobb [Christian Francq & Jean-Michel Zakoian, 2010]. A leptokurikus eloszlások esetében sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy szélsőséges események bekövetkezzenek. A 2. ábrán látható az index árainak eloszlása, és megfigyelhetjük, hogy az adatsor nem normális eloszlású.

2. Ábra- A BET index sűrűségfüggvénye

Forrás: Stata, saját szerkesztés

4. A hatékony piacok elméletével összhangban a hozamok rövid távú autokorrelációja elhanyagolható, de az is előfordulhat, hogy az autokorrelációs függvény olyan lassan tart a nullához, hogy az autokorrelációk összege nem konvergál [Zoltán Palágyi, 2003].

5. A hozamok abszolút értékei és négyzetei nagy késleltetések mellett is szignifikánsan autokorreláltak [Zoltán Palágyi, 2003].

A fentebb felsorolt tulajdonságok leírásához szükséges a hozamok folyamatának dinamikáját is figyelembe venni, melyre az ARCH és GARCH modellek alkalmasak. Ezen modellek [néhány módosítással] képesek leírni az összes tulajdonságot [Palágyi, 2003].

2. MÓDSZERTAN

Mint láthattuk az előző fejezetekben, hogy ez a változékonyság a legtöbb pénzügyi idősorban időben csoportosul, vagyis „csendes” és „változékony” időszakok váltogatják egymást. Az ilyen jellegű folyamatok vizsgálatára javasolta Engel az ARCH, vagyis az autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitású modellt.

Az ARCH modellek a változó varianciáját modellezzik, és a következőképp írhatóak le:

$$\begin{aligned}y_t &= c + \phi_1 y_{t-1} + \dots + \phi_m y_{t-m} + \varepsilon_t \\ \varepsilon_t &= \eta_t \sigma_t \\ \sigma_t^2 &= \alpha_0 + \alpha_1 \varepsilon_{t-1}^2 + \alpha_2 \varepsilon_{t-2}^2 + \dots + q \varepsilon_{t-q}^2\end{aligned}$$

Ahol $\eta_t \sim \text{FAE}[0,1]$ fehér zaj [Polgárné, 2011]

A vizsgált változó y_t várható értékét az első egyenletben adjuk meg. Mint látható ennek értéke saját múltbéli értékeinek függvénye, vagyis ez az autoregresszív tag. Az egyenletben szereplő ε_t eltérésváltozó egyenletből kapjuk, ahol a véletlenről már egyértelműen látszik, hogy független, ám már nem azonos eloszlású, a feltételes varianciájuk az időben változik. Az utolsó egyenletben a σ^2 a feltételes variancia, az egyenletből pedig a korábbi hibatag hatását tudhatjuk meg. A nagy hibákat az előző időszakban nagy hibák követik, míg a kicsiket kicsi hibák. [Polgárné, 2011].

2.1. Általánosított autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitású modell [GARCH]

Engle ARCH modelljét az évek során számos új irányba fejlesztették tovább. Ezek közül az egyik legátfogóbb Bollerslev 1956-ban bemutatott általánosított autoregresszív heteroszkedaszticitású azaz GARCH modellje. Az ARCH modell szerint a variancia az elmúlt időszak innovációjától függ, a GARCH modell viszont hozzáteszi, hogy a variancia függ az utóbbi feltételes varianciáktól is.

A GARCH [p,q] modell felállításakor a hozamokat két részre bontjuk és a következőképp írhatjuk fel:

$$r_t = \mu + \eta_t$$

$$\sigma_t^2 = m\alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j}^2$$

Az első egyenletben μ a hozamok várható értékét jelöli, η pedig az „innovációt”, amely a várható értéktől való eltérés. [Kóbor, 2000].

A modellben a σ_t^2 tárgynapi feltételes variancia becsülhető az utolsó q innováció és utolsó p feltételes variancia függvényeként. A modell segítségével arra kívánunk becslést adni, hogy várhatóan mekkora lesz az átlagtól való eltérés, figyelembe véve az utolsó hozam alakulását, valamint valamilyen szinten a régebbi megfigyeléseket. Ha $\alpha + \beta < 1$, a feltételes variancia átlaghoz való visszatérést mutat, ami azt jelenti, hogy hosszú távon mindig visszatérnek egy adott szinthez. Minél közelebb van ez az összeg 1-hez, annál hosszabb távon, permanensen fejt ki egy sokk a hatását [Kóbor, 2000].

3. ASZIMMETRIKUS GARCH MODELLEK

A pénzügyi idősorok korábban leírt jellemzői között bemutattam az úgynevezett tőkeáttételi hatást, mely nem más, mint a múltbeli hozamok és a jövőbeli volatilitás korrelációja.

Ezt a jelenséget a GARCH modell nem tudja megragadni, hiszen a pozitív és negatív sokkora ugyanúgy aszimmetrikus hatást kötelez [Epaphra, 2017].

3.1. Exponenciális GARCH [EGARCH]

A modellt 1991-ben mutatta be Daniel B. Nelson, a volatilitásra ható pozitív és negatív hírek aszimmetrikus hatásainak kezelésére. Nelson modelljét a következő egyenlettel írhatjuk fel:

$$\log(\sigma_t^2) = \alpha_0 + \beta \log(\sigma_{t-1}^2) + \gamma \frac{u_{t-1}}{\sqrt{\sigma_{t-1}^2}} + \alpha \left[\frac{|u_{t-1}|}{\sigma_{t-1}^2} - \sqrt{2/\pi} \right]$$

ahol σ_t^2 a feltételes variancia, mivel ennek becslése múltbéli információk alapján történik. A stacionaritás fenntartása érdekében a β -nak pozitívnak és 1-nél kisebbnek kell lennie. A α paraméter a nagyságrendi

hatást, vagyis a szimmetrikus hatást méri, míg a β a feltételes volatilitás perszisztenciáját *méri*. Az aszimmetriát az γ értékével mérjük. Akkor mondhatjuk, hogy ez a hatás jelen van, ha ez az érték negatív és szignifikáns. [Epaphra, 2017].

3.2. A Glosen-Jagannathan-Runkle GARCH [GJR-GARCH]

A GJR-GARCH modellt a nevében is szereplő három személy, Glosen, Jagannathan és Runkle mutatta be, 1993-ban. A GJR-GARCH modellt tehát a következőképp írhatjuk fel:

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 + \gamma u_{t-1}^2 I_{t-1}$$

A feltételes variancia pozitívását $\gamma > 0$, $\gamma > 0$, $\beta \geq 0$ és $1 + \gamma + \alpha \geq 0$, a stacionaritást pedig a $\alpha + \beta + 0.5\gamma < 1$ feltételek biztosítják. Az aszimmetrikus hatást a modellben szereplő I indikátorfüggvény segítségével fejezhetjük ki, a következőképp:

$$I_t - 1 = \begin{cases} 0 & \text{ha } R_t - 1 \geq 0, \\ 1 & \text{ha } R_t - 1 < 0 \end{cases}$$

Ezt az összefüggést úgy értelmezhetjük, hogy ha a $\gamma \neq 0$, a jó hírek ($u_{t-1} > 0$) és a rossz hírek ($u_{t-1} < 0$) eltérő hatással lesznek a volatilitásra. Ez azt jelenti, hogy a rossz hírek $\alpha + \gamma$, míg a jó hírek csak α hatást gyakorolnak a feltételes varianciára, vagyis elmondható, hogy ha $\gamma > 0$, a rossz hírek nagyobb volatilitást okoznak, mint a jók [Nugroho et al., 2019].

3.3. Asymmetric power ARCH [APARCH]

Egy másik modell, mellyel a pozitív és negatív sokkok eltérő hatásait mérni tudjuk az az APARCH modell, melyet Ding, Granger és Engle fogalmazott meg. Az APARCH modellt a következőképpen határozhatjuk meg:

$$(\sigma_t^{1/2})^\delta = \alpha_0 + \sum_{i=1}^q \alpha_i (|\varepsilon_{t-i}| - \gamma_i \varepsilon_{t-i})^\delta + \sum_{j=1}^p \beta_j (\sigma_{t-j}^{1/2})^\delta$$

Ahol független és azonos eloszlású, egységnyi szórással, $\alpha_0 > 0$, δ , α_i és $\beta_j \geq 0$, és $-1 < \gamma_i < 1$ [$i=1, \dots, q$]

Az aszimmetrikus hatást ebben a modellben is a γ együttható írja le.

Ha $\gamma > 0$, akkor a negatív sokkon okoznak nagyobb volatilitást, és ugyanez igaz fordítva is. A fő különbség az APARCH és más típusú GARCH modellek között, hogy a hatványkitevőt, mint egy szabadon becsülendő paramétert építik be, mely egy a volatilitás mögött álló valódi eloszlás figyelembevételére tett kísérlet. [Longmore & Robinson, 2004].

3.4. Threshold ARCH [TARCH]

A TARCH modellt Zakoian fogalmazta meg 1994-ben, melyet a következőképp írhatunk fel:

$$\sigma_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^p \beta_j \sigma_{t-j} + \sum_{i=1}^q \alpha_i (|\varepsilon_{t-i}| - \gamma_i \varepsilon_{t-i})$$

Láthatjuk, hogy a modell nagyon hasonló az előbb már bemutatott GJR-GARCH modellhez, azzal a különbséggel, hogy a TARCH a variancia helyett a standard szórást modellezi [Turgut, 2003]

4. EREDMÉNYEK

A dolgozatomban a BET index napi árfolyam adatait használtam fel, 2018 január 4.-től, 2024 január 26.-ig, amely összesen 1513 adatot jelent. Az adatokat a Finance.com oldaláról töltöttem le, majd egy Excel táblázatban rendeztem őket. Az Excel Adatelemző bővítménye segítségével számoltam ki a hozamok leíró statisztikáját. Az adatokat ezután a Stata programba importáltam, és ennek segítségével végeztem el a további számításaimat.

4.1. Leíró statisztika

Első lépésként az adatsor logaritmikus hozamát számoltam ki, a következő képlet segítségével:

$$R_{i,t} = \ln \left(\frac{P_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right)$$

ahol, ahol a $R_{i,t}$ a hozam a t időszakban, a $P_{i,t-1}$ ár a $t-1$ időszakban

1. Táblázat-Leíró statisztika

Átlag	0,000424
Standard hiba	0,000279
Medián	0,000915
Szórás	0,010858
Variancia	0,000118
Csúcsosság	21,0063
Ferdeség	-1,71632
Tartomány	0,187089
Minimum	-0,11892
Maximum	0,068169
Összeg	0,642267
Darabszám	1513
Konfidenciaszint [95,0%]	0,000548

Forrás: Saját szerkesztés a Finance.com adatai alapján

A 2. Táblázatban a BET index logaritmikus hozamainak leíró statisztikáját láthatjuk. Az hozamok átlaga 0,00424, míg a medián egyenlő 0,000915-tel. A ferdeségi mutató a szimmetria mérőszáma. A mi esetünkben ennek a mutatónak az értéke -1,71632, amely erős bal oldali asszimetriára utal. A csúcsossági mutató, vagy más néven egy normális eloszlás esetén 3 vagy 3 körüli értéket vesz fel. Az ennél nagyobb értékű csúcsossági mutatóval rendelkező eloszlásokat leptokurtikus, vagy vastagszélű eloszlásoknak nevezzük. Az előző fejezetekben már említettem, hogy ez a fajta eloszlás általában jellemző a pénzügyi idősorokra. A táblázatban látható, hogy ez jellemző a BET index hozamsorára is, hiszen a csúcsossági mutatója 21,0063 amely jóval nagyobb mint 3.

4.2. Dickey-Fuller (DF) teszt

Első lépésként a stacionaritás tesztelésére került sor. A kutatásom során én a Dickey-Fuller tesztet alkalmaztam, mely egy olyan statisztikai eszköz amely az idősorok egységgyök jelenlétét vizsgálja. Az egységgyökfolyamatok a nemstacioner folyamatok közé tartoznak, és tartalmilag azt jelentik, hogy az idősorba folyamatosan beépülnek a

sokkok hatásai, melyek időben növelik annak varianciáját [Mák, 2011] A teszt nullhipotézise az, hogy hogy az AR modellben van egységgyök, vagyis az adatsor nem stacionárius, az alternatív hipotézise pedig a stacionaritás jelenléte.

A 3. táblázatban láthatóak a teszt eredményei, melyet alogaritmusos hozamra végeztem el. A nullhipotézist elvethetjük 1%, 5% és 10%-os szignifikancia szinten is, tehát elmondható, hogy a logaritmusos hozam-sor stacionárius.

2. Táblázat- A Dickey-Fuller teszt eredményei

	Teszt statisztika	Kritikus értékek		
		1%	5%	10%
z[t]	-25,133	-3,43	-2,86	-2,57
p érték	0,000			

Forrás: Stata, saját szerkesztés

4.3. ARCH LM teszt

Az idősorban az ARCH hatások jelenlétét az ARCH-LM teszt segítségével ellenőriztem. A teszt a pénzügyi idősorban jelen levő autoregresszív feltételes heteroszkedaszticitás jelenlétének kimutatására szolgál. A nullhipotézis az, hogy az idősorban nincsenek jelen ezek az ARCH hatások. Az alábbi táblázatban összefoglaltam az ARCH-LM teszt eredményeit az általam vizsgált idősorra.

3. Táblázat- ARCH-LM teszt eredményei

lags [p]	Chi2	df	Prob>chi2
1	31,846	1	0,000

Forrás: Stata, saját számítások

Látható a 4. táblázatban, hogy a teszt p értéke 0,000, amely kisebb mint 0,05, vagyis elvethetjük a nullhipotézist, és kimondhatjuk, hogy az idősorban jelen vannak az ARCH hatások.

Miután elvégeztem a Dickey-Fuller, valamint ARCH-LM tesztet, beigazolódott az idősor stacionaritása, valamint az ARCH hatások jelenléte, ami azt jelenti, hogy az idősor modellezhető a különböző GARCH mo-

dellek segítségével. A következő fejezetben bemutatásra kerülnek ezen modellek eredménye

4.4. GARCH modellek eredményei

4. Táblázat- A GARCH modellek eredményei

	GHAR- CH[1,1]	EGARCH[1,1]	GJR-GAR- CH[1,1]	TARCH[1,1]	APARCH[1,1]
ω	0,0784102	0,0024321	0,067255	0,0711908	0,098008
α	0,2608399	0,2627851	0,3236714	0,2701965	0,205142
β	0,7012573	0,9321178	0,7638158	0,8024537	0,7578906
γ		-0,0105075	-0,2772471	-0,2006044	-0,5377223

Forrás: Stata, saját számítások

Az 5. táblázatban láthatóak a különböző modellek eredményei, összefoglalva. Az általam kiválasztott modellek együtthatói mind szignifikánsak és 0-tól különböznek.

Az első modellben a GARCH [1,1] modell becsléseit figyelhetjük meg. Az együtthatók eleget tesznek a nemnegativitási feltételnek, mindegyik 0-tól nagyobb. Az α és β együtthatók összege 0,9620972, amely kisebb mint egy, tehát kimondhatjuk, hogy az idősor stacionárius. Az, hogy ez az összeg nagyon közel van 1-hez azt jelzi számunkra, hogy a volatilitás lassan tér vissza az átlag szinthez, vagyis egy adott sokk értéke perszisztens, tehát annak hatása lassan „hal ki”, azaz sokáig fennmarad.

Az EGARCH [1,1] modell eredményeit tekintően elmondható, hogy itt is teljesül a stacionaritás feltétele, hiszen β paratméter értéke 0,9321178, amely pozitív és szignifikáns. Értéke viszonylag nagy, közel van egyhez, ami a sokkok perszisztenciáját mutatja. Az asszimétrikus hatást leíró γ paraméter szintén szignifikáns, amely a tőkeáttételi hatás jelenlétét igazolja. Mint látható a táblázatban ennek a paraméternek az értéke negatív, ami azt jelenti, hogy a negatív sokkok nagyobb volatilitást generálnak, mint a pozitívak.

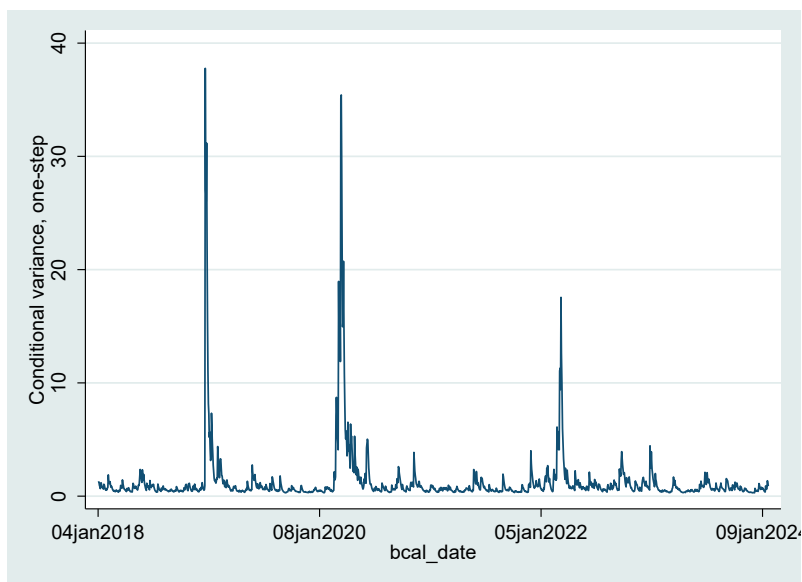
Ha a GJR-GARCH modell eredményeit megfigyeljük, itt is észrevehető, hogy a γ negatív és szignifikáns, értéke -0,2772471, amely szintén igazolja azt a tényt, hogy a BET index esetlben a negatív sokkok nagyobb volatilitást okoznak, mint a pozitívak. A stacionaritás feltétele itt

$\alpha + \beta + 0.5\gamma < 1$, amely a mi esetünkben $0,3236714 + 0,7638158 + 0,5 * [-0,2772471] = 0,94886365$, amelyre igaz, hogy kisebb mint 1, vagyis az idősorunk stacionárius.

A TARCH [1,1] és az APARCH [1,1] modell alapján is hasonló eredményeket kaptam, mindkét modell esetében a γ paraméter szignifikáns és negatív értéket vesz fel, amely a TGARCH modell esetében $-0,2006044$, az APARCH esetében pedig $-0,5377223$.

A feltételes varianciát a GARCH[1,1] modell eredményei alapján ábrázoltam, amely a 4. Ábrán látható.

3. Ábra-A BET index volatilitása 2018. 01. 04. és 2024. 01. 09. között

Forrás: Stata, saját szerkesztés

Az eredmények alapján készült grafikonon jól láthatóak azok az időszakok, melyekben a BET index kimagasló volatilitással rendelkezett. A továbbiakban szeretném röviden elemezni, hogy melyek voltak azok a tényezők, események, gazdasági és politikai döntések, amelyek hozzájárultak az index volatilitásának megnövekedéséhez.

A 4. ábrán látható, hogy első időszak, amelyben az volatilitás kimagaslóan magas volt 2018-as év vége. Ebben az időszakban a BET index 12,3%-ot esett. Ezt elsősorban az a tény idézte elő, hogy a kormány elfogadta a 114/2018. számú rendeletet, mely a banki, energetikai és távközlési szektor adóztatására jelentős hatást gyakorló intézkedésre vonatkozott [Bursa de Valori București, 2019]. Ezek az intézkedések magukban foglalták a 2019 január 1.-től érvénybe lépő, a bankok összes pénzügyi eszközére kivetett adót, az úgynevezett „kapzsisági adót” [Economica.net, 2018]. Ezek a hírek mind nagy hatással voltak a tőzsdére, ez abban is látható volt, hogy az index árfolyamában milyen nagy esés következett be. Ez is bizonyítja, hogy a negatív sokkok nagy volatilitást idéztek elő az index esetében, mint a pozitívak.

A következő időszak amikor megnövekedett volatilitást figyelhetünk meg az a 2020-as év eleje volt. A COVID-19 világjárvány okozta pánik a Bukaresti értéktőzsdét sem kerülte el. Habár az év elejét a helyi indexek magas értékei jellemezték, a COVID-19 vírus terjedése miatt, valamint a globális gazdasági visszaesésre vonatkozó előrejelzések következtében gyorsan megnövekedett a volatilitás és a részvények jelentős csökkenést mutattak az első trimeszter végére. A pandémia már február elején elkezdte kifejteni hatását a tőzsdére, február 21. és 27. között a Bukaresti Értéktőzsde 14 milliárd lej [kb. 2,9 milliárd euró] veszteséggel nézett szembe. A COVID-19 világjárvány tehát közvetlen hatással volt a részvénypiac alakulására, a befektetők világjárvánnyal kapcsolatos félelmei miatt.

A következő időszak, amikor ismét megnövekedett volatilitást figyelhetünk meg. Az év elején a nemzetközi részvénypiacokat sújtó volatilitás már 2022 januárjában is elkezdte érzékeltetni hatását a román tőkepiacra. A nemzetközi befektetői aggodalom februárban fokozódott, melynek többek között a növekedő inflációs várakozások, a központi bankok által megerősített irányadó kamatemelésekről szóló bejelentések voltak az okozói. Mindez az Oroszország és Ukrajna közötti fegyveres konfliktus kirobbanásával új csúcspontokat ért el [Raport Lunar lunie, 2022]. A 2022-es év februárjában a BET index legnagyobb negatív kilengése 4,4%-os volt. Elmondható, tehát hogy a romániai tőzsde viszonylag ellenállónak bizonyult a bizonytalanságokkal szemben. Az ábrán is megfigyelhető, hogy azok az időszakok közül, ahol szintén kimagasló volatilitás volt megfigyelhető, ebben az időszakban volt a legkisebb. [Bursa de Valori București, 2022].

KÖVETKEZTETÉSEK

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a volatilitás fontos mutatója a pénzügyi piacoknak és ennek mérése és előrejelzése egy fontos, de nem egyszerű feladat, a pénzügyi idősorokban megtalálható statisztikai szabályszerűségek miatt. Ezek leírására alkalmas modellek közé tartoznak a GARCH modellek, amelyeket én is alkalmaztam.

Az eredményeim alapján a BET index volatilitásáról elmondható, hogy az index volatilitása nagyon lassan tér vissza az átlaghoz, vagyis egy adott sokk hatása az index hozamára több ideig fennmarad. Ezt a tényt a GARCH [1,1] modell által meghatározott α és β paraméterek összege mutatja, amely 0,9620972-vel egyenlő, tehát közel áll az 1-hez. A volatilitás perszisztenciáját az általam felhasznált többi modell is igazolja, hiszen mindegyik esetében nagy a β együttható, amely az elmúlt időszak volatilitásának hatását, ezzel együtt pedig a volatilitás fennmaradását méri.

Az aszimmetrikus modellek eredményei alapján elmondhatjuk azt is, hogy mindegyik esetében szignifikáns γ paramétert kaptunk, amely igazolja a tőkeáttételi, vagy aszimmetrikus hatások jelenlétét. Ez azt jelenti, hogy a BET index nem reagál ugyan olyan mértékben a pozitív és negatív sokkokra.

A kapott eredmények alapján ábrázolásra került a feltételes variancia, amely látható a 4. és ábrán. Megfigyelhetjük, hogy a volatilitás nem volt semleges a különböző gazdasági és politikai eseményekkel szemben. Az ábrákon megfigyelhető nagyon magas kiugrások a volatilitásban különböző politikai döntések, és gazdasági válságok eredményeként jöttek létre. Ilyen volt a 2018-ban bejelentett kormányrendelet, mely a banki, energetikai és távközlési szektor adóztatására jelentős hatást gyakorló intézkedésre vonatkozott és amely hatalmas veszteségeket okozott az index esetében. Az COVID-19 volt az a következő sokk, amely nagy csökkenést, illetve megnövekedett volatilitást okozott, illetve az Oroszország-Ukrajna közötti fegyveres konfliktus szintén megnövelte a bizonytalanságot. Ezek a tények is igazolják azt a felvetést, miszerint a volatilitás nem reagál azonosan a pozitív és negatív hírekre, hiszen látható, hogy a negatív hírek sokkal nagyobb volatilitás okoznak.

Végezetül, az előbbieket összefoglalva, elmondható, a modellek eredményei alapján, hogy a BET index volatilitásában megtalálhatóak az aszimmetrikus hatások, illetve az is, hogy a volatilitás sok ideig fennmarad, vagyis perszisztensnek mondhatjuk.

- Bhowmik, D. [2013]. Stock market volatility: an evaluation. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 3[10]. www.ijsrp.org
- Bhowmik, R., & Wang, S. [2020]. Stock market volatility and return analysis: A systematic literature review. *Entropy*, 22[5]. <https://doi.org/10.3390/E22050522>
- Bollerslev, T., Hood, B., Huss, J., & Pedersen, L. H. [2018]. Risk Everywhere: Modeling and managing volatility. *Review of Financial Studies*, 31[7], 2730–2773. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhy041>
- Bursa de Valori București. [2019]. *Raport preliminar la 31 decembrie 2018*.
- Bursa de Valori București. [2022]. *Raport lunar decembrie 2022*.
- Christian Francq, & Jean-Michel Zakoian. [2010]. *GARCH Models*. John Wiley & Sons Ltd.
- Economica.net. [2018, December 19]. *Ce este taxa pe „lăcomie”, propusă de Guvern de la 1 ianuarie. Impactul măsurii poate ajunge la 3 miliarde le*. https://www.economica.net/taxa-lacomie-taxa-banci-2019-robor_162704.html
- Engle, R. F., & Patton, A. J. [2001]. *What good is a volatility model?*
- Epaphra, M. [2017]. Modeling Exchange Rate Volatility: Application of the GARCH and EGARCH Models. In *Journal of Mathematical Finance* [Vol. 07, Issue 01, pp. 121–143]. Scientific Research Publishing, Inc., <https://doi.org/10.4236/jmf.2017.71007>
- Kóbor, Á. [2000]. A feltétel nélküli normalitás egyszerű alternatívái a kockázatosított érték számításában. *Közgazdasági Szemle*, XLVII, 878–898.
- Longmore, R., & Robinson, W. [2004]. *Modelling and Forecasting Exchange Rate Dynamics: An Application of Asymmetric Volatility Models*.
- Mák, F. [2011]. Egységgyöktesztek alkalmazása strukturális törések mellett a hazai benzinár példáján. *Statisztikai Szemle*, 89[5].
- Manualul Indicelui BET®. [2020]. www.bvb.ro.
- Nugroho, D. B., Kurniawati, D., Panjaitan, L. P., Kholil, Z., Susanto, B., & Sasongko, L. R. [2019]. Empirical performance of GARCH, GARCH-M, GJR-GARCH and log-GARCH models for returns volatility. *Journal of Physics: Conference Series*, 1307[1]. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1307/1/012003>
- Palágyi, Z. [2003]. Pénzügyi idősorok elemzése a Lévy-hatvány GARCH-modellel. *Szatisztikai Szemle*, 81[7].
- Polgárné, H. kmónika. [2011]. *Idősorelemzés a tőzsdén*.
- Raport lunar iunie. [2022].
- Turgut, K. [2003]. *Predictive Ability of Asymmetric Volatility Models at Medium-Term Horizon*.

A NEM PÉNZÜGYI JELENTÉSEK GYAKORLATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

■ ROZSÁLYI EMŐKE ■ emoke1234@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaságtudományi Tanszék, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Vállalkozások fejlesztésének menedzsmentje MA

■ Témavezető: DR. KULCSÁR EDINA ÉVA, egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar

I. BEVEZETÉS

Napjaikban a karbon kibocsátás okozta éghajlatváltozás és az ehhez kapcsolódó globális felmelegedés egy olyan megoldandó feladat, amit nehéz figyelmen kívül hagyni, hiszen a körülöttünk lévő környezet elválaszthatatlanul létezik az emberi cselekedettől, törekvésektől és szükségletektől. Ezért szükséges az emberi élet legkülönbözőbb területeinek a szabályozása, hogy megelőzzük, vagy legalább csökkenteni tudjuk az élőhelyünknek okozott károkat. Ennek a következtében, az üzleti tevékenységekben egyre inkább előtérbe kerül a fenntarthatóság és a társadalmi felelősségvállalás [CSR], valamint a nem pénzügyi teljesítmény mérésének és jelentésének a fontossága.

Az elmúlt évtizedekben, a fenntartható fejlődés egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a vállalati kontextusban, mivel a gazdasági, társadalmi, környezeti és irányítási területek fenntarthatósági mutatóit egyre gyakrabban alkalmazzák. [Alam & Tariq, 2023] A fenntartható fejlődés koncepciójának, a 1987-ben kiadott Brundtland jelentés megfogalmazása szerint, a következő a lényege: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését” [WCED-Worlds Commission on Environment and Development, 1987]

A vállalatok egyre inkább felismerték, hogy a fenntartható működés és az erre való törekvés nem csupán érintettekkel szembeni erkölcsi kötelesség, hanem üzleti érdeké is vált. [Boros, Lentner, & Nagy, 2022] Az erőforrások korlátozott rendelkezésre állása őket is érinti, emiatt a fenntarthatósági alapelvek egyre inkább meghatározzák a gazdasági döntéseket és tevékenységeket. Ez a változás nemcsak a vállalatok belső folyamatait, hanem az eredményeiket is érinti. Egy vállalat túlélése már nem vezethető vissza csupán a profitmaximalizálás gazdasági dimenziójára, hanem tágabb értelemben kell megvizsgálni, amely tartalmazza a közép- és hosszú távú tevékenységeinek a társadalmi és környezeti hatásaiból eredő kockázatot, valamint bizonyítja a társadalmi felelősségvállalást. [Manes-Rossi, Tiron-Tudor, Nicolò, & Zanellato, 2018]

A vállalati társadalmi fenntarthatóság [Corporate Sustainability-CS] lehetővé teszi a vállalatok számára, hogy vonzzák a vállalati hírnevet; növeljék a részvényesi értéket, minőségi termékeket és szolgáltatásokat nyújtsanak; etikus üzleti gyakorlatot folytassanak, fenntartható munkahelyeket teremtsenek, értéket teremtsenek a vállalat valamennyi érdekeltje számára, valamint figyeljenek oda a társadalmi és környezeti aggályokra. [Alam & Tariq, 2023] Ennek érdekében a vállalatoknak át kell alakítaniuk célrendszerük fókuszát, hogy az a fenntarthatósági kritériumokkal összhangban legyen a mindennapi működésükben és stratégiájuk során is. Ezek a fenntarthatósági célrendszerek országokként változhatnak, a politikai, jogi és gazdasági fejlettségtől függően. [Boros et al. 2022]

A vállalati fenntarthatósági és a nem pénzügyi információk fontossága a mai gazdasági rendszerben kétségtelen. A nem pénzügyi információk alatt, olyan, a vállalat által közzétett egyéb információkat értünk, amelyek nem részei a számszerű információknak, beleértve a háttérinformációkat, a vezetőségi megbeszéléseket és elemzéseket, a jövőre vonatkozó információkat, a társadalmi felelősségvállalást, stb. [Zhang & Wang, 2024] Az ilyen jelentéseknek a közzététele olyan stratégiai intézkedés, amely alapvetően javítja a szervezetek kommunikációját az érintettekkel [stakeholders]. [Sierra-Garcia, Garcia-Benau, & Bolas-Araya, 2018] Az Ernst & Young [EY] cég 2017-ben kiadott beszámolója alapján, a nem pénzügyi információk nagy jelentőséggel bírnak a felhasználóknak és a befektetők 68%-a elismerte, hogy a befektetési döntései meghozatalakor felhasználja ezeket a jelentéseket. [Ernst & Young

Global Limited [EY], 2017] Boros és szerzőtársai is alátámasztják a nem pénzügyi cselekvésekről szóló beszámoló iránti elvárás növekedését. [Boros et al. 2022] Továbbá a nem pénzügyi beszámoló olyan pozitív hatásokkal is bírhat, mint: a vállalati imázs javítása, a közösségi kapcsolatok erősítése és a cég tevékenységeinek igazolása. [Kuzey & Uyar, 2017]

A Nem Pénzügyi Jelentések [Non Financial Reports – NFR] közzététele olyan stratégiai lépés, amely jelentősen javítja a szervezet azon képességét, hogy kommunikáljon az érintettekkel, valamint segíti elérni a jövőbeni sikereit és a fenntarthatóságot. [Marinescu, 2020; Atanasovski, Trpeska, Tocev, Malchev, & Dionisijev, 2023; Sierra-Garcia et al. 2018] Itt fontos megemlíteni a „stakeholder-theory”-t, érintettek elméletét, amelynek fő elve a különböző társadalmi és nem társadalmi érintettekkel való kapcsolat kezelése és kiegyensúlyozása, úgy, hogy a gazdasági, környezeti és társadalmi dimenziókat is magába foglalja ami megfelel az ESG dimenzióinak. [Alam & Tariq, 2023]

Az integrált és világos jelentések a vállalatok egyik legfontosabb kérdésévé vált. A hagyományos pénzügyi beszámoló modelle már nem elégíti ki megfelelően az érdekeltek igényeit a vállalat teljesítményének értékeléséhez. [Ștefănescu, Tiron-Tudor, & Moise, 2021; Zhang & Wang, 2024; Péterné Baranyi & Harazin, 2019] Ezért, elterjedtek az olyan önkéntesen végzett Nem Pénzügyi Beszámolók, mint: a környezeti, társadalmi és irányítási [ESG] beszámolók, a vállalati társadalmi felelősségvállalásról szóló beszámolók, a fenntarthatósági beszámolók [GRI- Global Reporting Initiative] vagy az integrált beszámolók [IR-Integrated Reporting]. [Cheng, Green, Conradie, & Konishi, 2014] Napjainkban, mivel az érintettek egyre nagyobb érdeklődést mutatnak, hogy milyen kép alakul ki róluk a nyilvánosság előtt, az ilyen típusú jelentések bizonyos mértékű szabványosítására és szabályozásra való törekvés egyre jelentősebb. [Atanasovski et al. 2023]

Ezekre is alapozva dolgozatom fő célkitűzése megvizsgálni különböző iparágakban tevékenykedő vállalatok nem pénzügyi jelentéstételre vonatkozó gyakorlatát. Ennek érdekében három különböző szektorban tevékenykedő vállalatokat választottam ki, ezek között energiaiipari, pénzügyi szektorban dolgozó és nehézipari vállalatokat. Az iparáganként kiválasztott vállalatok ESG beszámolóit 3 évre kerütek elemzésre.

II. ANYAG ÉS MÓDSZERTAN

Az alkalmazott módszertant tekintve egy kvalitatív kutatást végeztem a nem pénzügyi beszámolók előfordulási, tartalmi és tulajdonságainak tekintetében. Kutatásomban összesen 31 tőzsdén jegyzett vállalatnak a nem pénzügyi beszámolóját dolgoztam fel 3 évre, 2020-2022 távlatában. A vállalatok három szektorból lettek kiválasztva, az energia-, a pénzügyi szolgáltatás- és az ipari szektorból, szektoronként 10-10 db, kivétel a Pénzügy szolgáltatás, ahol 11 db jelentés lett feldolgozva. A 31 vállalat kiválasztásához a Yahoo Finance oldalt használtam, ami abból a szempontból volt előnyös, mert csak tőzsdén jegyzett vállalatok adatai voltak elérhetők és mert célirányosan lehetett keresni a vállalatokat ország, ágazat és azon belüli iparág szerint. Az adatgyűjtés során a választott szektorokon belül leszűkítettem a keresésemet a következő módon: az Energia ágon belül az Olaj- és gázfűrésra [Oil & Gas Drilling] valamint Olaj-, gázfinomítás és marketingre [Oil & Gas Refining & Marketing], a Pénzügyi szolgáltatások esetén a regionális és diverzifikált bankokat választottam ki. [Banks- Diversified/ Regional], valamint az ipari ágazaton belül pedig az ipari forgalmazás [Industrial Distribution] és a fémgyártást [Metal Fabrication] választottam, mint szűkített ipari területet.

A minta összegyűjtése manuálisan lett elvégezve minden vállalat esetében. A vállalatok kiválasztása során fontos feltétel volt, hogy 2020-tól 2022-ig, mindhárom évre rendelkezzen angol nyelvű fenntarthatósági jelentéssel. Azért volt fontos, hogy angol nyelvű legyen, mert ez megkönnyítette a soron következő elemzéseket és a nyelvi korlátok miatt sem kellett leszűkítenem a kutatásomat csak adott országokra vagy régiókra. A beszámolóí minta összegyűjtése során kihívást jelentett, hogy a piaci kapitalizáció szerint sorolt vállalatok többsége ázsiai országokban tevékenykedő vállalatok voltak, amelyek körében azt vettem észre, hogy gyakran nem tettek közzé minden adott évben fenntarthatósági jelentést vagy egyáltalán nem lehetett megtalálni azokat az oldalukon.

A kiválasztott vállalatoknak a fenntarthatósági beszámolóit tartalomelemzéssel lettek vizsgálva, felhasználva az ESG környezeti [E], társadalmi [S] és vállalatirányítási [G] dimenziókat. Az elemzés során olyan kulcsszavaknak néztem az előfordulási gyakoriságát, amelyek szorosan kapcsolódnak az ESG egyes dimenzióihoz. A használt kulcsszavakat a következő táblázatban mutatom be.

1. Táblázat: Felhasznált kulcsszavak listája

ESG dimenziók	Felhasznált kulcsszavak	
Környezet (E)	Emmisszió	Emission
	Energia	Energy
	Környezetszennyezés	Pollution
	Biodiverzitás	Biodiversity
	Klímaváltozás	Climate change
	Hulladék	Waste
Társadalmi (S)	Vízszennyezés	Water, wastewater
	Egészség	Health
	Nem	Gender
	Fogyatékoság	Disabilities
	Emberi jogok	Human rights
	Diszkrimináció	Discrimination
Vállalati irányítás (G)	Sokféleség	Diversity
	Igazgatótanácsi Struktúra	Board structure
	CSR	Csr
	Etika	Ethics
	Integritás	Integrity
	Korrupcióellenes	Anti corruption
	Megvesztegetés	Bribery

Forrás: saját szerkesztés

Kutatásomban arról szerettem volna tisztább képet kapni, hogy melyek azok a szempontok, amelyek a vállalatok fontosnak találják a nem pénzügyi beszámolók készítése során. Ennek megvalósítása érdekében több hipotézist is felállítottam. Hipotéziseimet az olvasott szakirodalmak alapján állítottam fel, figyelembe véve a vállalatoknak a tulajdonságait és az ESG dimenzióit. Dolgozatomban kvalitatív kutatás által szeretném bebizonyítani vagy cáfolni a következő hipotéziseket.

H1: Feltételezem, hogy a vizsgált vállalatok jelentéstételének gyakorlata eltérő ágazatonként.

H2: Feltételezem, hogy a magasabb karbon kibocsátást okozó vállalatok esetében terjedelmesebb és részletesebb a nem pénzügyi jelentések.

H3: Feltételezem, hogy a vizsgált vállalatok nem pénzügyi jelentéseinek terjedelme nőtt a vizsgált időszakban.

A nem pénzügyi jelentések a kiválasztott vállalatok weboldalairól kerültek letöltésre. A nem pénzügyi jelentések összehasonlító elemzését tartalomelemzéssel hajtottam végre az R stúdió statisztikai programban, a 'tm', 'pdftools', 'dplyr', 'texdata' modulok felhasználásával.

Az egyes jelentésekbe megtalált kulcsszavak gyakorisága szerint rangsort állítottam fel a vállalatok között. Így világossá vált, hogy egyes dimenziókon belül, melyek azok a szempontok, amelyekre nagyobb figyelmet fordítanak a vizsgált vállalatok. Általános tartalomelemzés során megvizsgáltam a beszámolók terjedelmét, valamint néhány alapfogalom gyakoriságát, mint a GRI, GRI index.

III. EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

III. 1. A nem pénzügyi jelentéstétel gyakorlatának leíró statisztika eredményei

Kutatásomban összesen 3 szektorban tevékenykedő vállalat, összesen 93 db fenntarthatósági jelentését vizsgáltam tartalomelemzés módszert felhasználva. Az elemzés során a módszertanban felsorolt kulcsszavaknak az előfordulási gyakoriságát néztem. A mintába bekerült fenntarthatósági beszámolók között megfigyelhető volt, hogy átlagban mindegyik vállalat külön dokumentumként tették közzé a pénzügyi- vagy éves jelentésektől.

A tartalmi elemzéshez az R Stúdió statisztikai programot használtam, amely szabad forráskóddal rendelkezik és különböző modulokat tartalmaz, megkönnyítve ezzel a keresési folyamatot. A fenntarthatósági jelentéseket a tevékenységi szektoron belüli évekre nézve futtattuk le a programban. A program futtatása során kisebb kihívást jelentett a beszámolók beolvasása, a speciális karakterek, vagy túl hosszú elnevezés miatt. A kapott eredményeket az Microsoft Excel táblázatkezelőben dolgoztam fel.

Első lépésben, az eredmények feldolgozása során egy meghatározott pontozási módszert használtam, attól függően, hogy hányszor fordult elő az adott kulcsszó a beszámolóban. A módszer során 1-3 közötti pontszámokat rendeltem a keresett kulcsszó előfordulási gyakoriságához. Abban az esetben, ha a szó csak maximum négyszer fordult elő a beszámolóban, akkor hozzá 0-ást -, ha legalább ötször előfordult akkor 1-est -, ha legalább tízszer fordult elő akkor 2-st -, ha pedig legalább hússzor volt megtalálható a beszámolóban, akkor 3-as osztályzatot rendeltem hozzá. Minél többször fordult elő egy kulcsszó a fenntarthatósági beszámolóban, annál nagyobb pontot kapott. A rangsorolások alapján kimutatható, hogy a környezeti, társadalmi és vállalatirányítási

dimenziókon belül mely szempontok fordultak elő a leggyakrabban, ami alapján következtetést tudtam levonni a beszámolók tartalmi részletességére vonatkozóan.

Általános tartalomelemzés során megvizsgáltam a beszámolók terjedelmét, valamint néhány alapfogalmat, mint GRI, GRI index. A minta alapján megfigyelhető volt, hogy a vállalatok túlnyomó többsége a GRI keretrendszert használta beszámolója elkészítéséhez, ami a három év során enyhén növekedett. A 2020-as évben a vállalatok 80%-ának szerepelt a beszámolójában a GRI kulcsszót, ami 2021-ben 87%-ra, majd 2022-re 90%-a növekedett.

A beszámolók terjedelmére vonatkozó eredmények alapján, [3. táblázat], az figyelhető meg, hogy vállalatok nem pénzügyi beszámolói 2020-ban átlagosan 102 oldalasok voltak, ami a következő évre átlagosan 113 oldalszámra nőtt és 2022-ben pedig elérte az átlagos 124 oldalas terjedelmet. A három évben tapasztalt folyamatos növekedés arra utalhat, hogy a fenntarthatósági jelentések idővel egyre terjedelmesebbé és részletesebbé váltak.

3. Táblázat Fenntarthatósági beszámolók terjedelmének statisztikai jellemzői-
összes vállalat

Statisztikai jellemzők	2020	2021	2022
Minimum	14	33	29
Medián	80	106.5	104
Maximum	411	396	416
Átlag	102.9	113.9	124.2
Szórás	82.2	77.7	84.3
Relatív szórás	80%	68%	68%

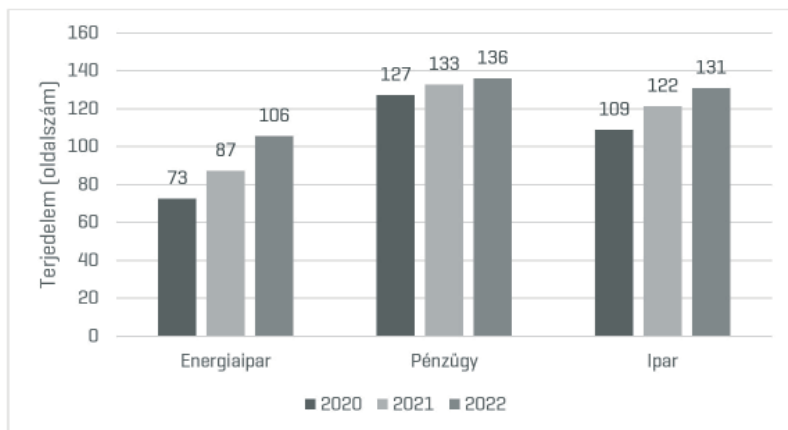
Forrás: saját szerkesztés

A szórás és a relatív szórás alapján az adatok eloszlása elég stabilnak mondható a három év alatt, csak kisebb-nagyobb változékonyság figyelhető meg. A szórás és relatív szórás eredményei alapján elmondható, hogy az első évben a legváltozékonnyabbak a vállalatok a beszámolók terjedelmét tekintve.

Ha az ágazati szempont alapján nézzük az eredményeket megfigyelhető, hogy az előzőekben tárgyalt terjedelmi növekedés az

ágazatokon belül is jellemző volt. A beszámolóknak az átlagos terjedeleme a pénzügyi szektor esetén volt a legmagasabb a három év során, ahol 2022-ben elérte a 136 oldalt. Őt követi az ipari- 131 oldallal és az energia szektor átlagos 106 oldalszámmal.

5. ábra: Fenntarthatósági jelentések átlagos terjedelme ágazatok alapján

Forrás: saját szerkesztés

A fenntarthatósági beszámolóknak nagyobb oldalszáma arra enged következtetni, hogy a beszámolók részletesebbek és kidogozottabbak. Az eredményeket tekintve érdekes, hogy az energia szektort, amely az egyik legnagyobb karbon kibocsátó ágazat a világon, és akitől elvárnánk, hogy pont emiatt jobban figyeljen oda a környezetre gyakorolt hatásokra, a beszámolók terjedelmét tekintve lekörözi a másik két vizsgált szektor. Az eredmények alapján kijelenthetjük, hogy a pénzügyi szektorba tartozó vállalatok részletesebb fenntarthatósági beszámolókat tesznek közzé.

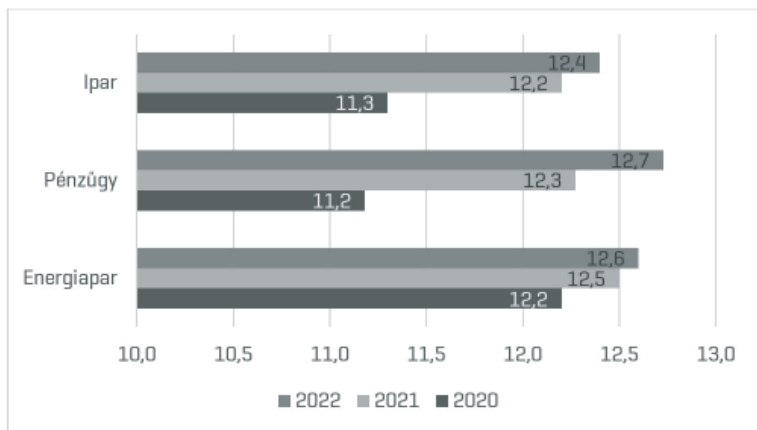
A következőkben arra voltam kíváncsi, hogy a választott szektorokban hogyan oszlanak meg a környezeti [E], társadalmi [S] és vállalatirányítási [G] kulcsszavak használata az évek során. Ehhez első sorban évenként kiszámoltam a kulcsszavakhoz hozzárendelt pontokat vállalat szerint, majd a kapott adatokat összesítettem.

A környezeti dimenziónál elért pontszámok alapján, az energia ágazatban tevékenykedő cégek között figyelhető meg a legnagyobb

számban a kapcsolódó szavaknak az előfordulása, ezt követi az ipari majd a pénzügyi szektor. A három évet vizsgálva szembetűnik, hogy 2020-ban az energiaiparban tevékenykedő cégek egy egész ponttal nagyobb átlagos eredményt értek el a másik két szektorhoz képest. A kifejezések e fajta gyakoriságának a nagysága arra utal, hogy ezek a vállalatok már 2020-ban nagy figyelmet fordítottak a környezeti szempontokra, ami azzal magyarázható, hogy ők, mint nagy karbon kibocsátó vállalatok, tudatosan foglalkoztak, vélhetően mélyebben ezzel a területtel.

A pontszámokat tekintve az is megfigyelhető, hogy elég magas eredményeket kapott mindegyik szektor, ebből arra lehet következtetni, hogy a környezeti dimenziót fontos elemnek tekintik a fenntarthatósági beszámolók készítése során. Mindhárom terület esetében a vizsgált kulcsszavak közül az „energia” szerepel a legtöbbször használtak között, őt követi az „emisszió”, „vízszennyezés” és a „hulladék”, a legritkábban pedig a „biodiverzitás” szó fordult elő.

6. ábra: A környezeti dimenzionál elért pontszámok az ágazatok tekintetében

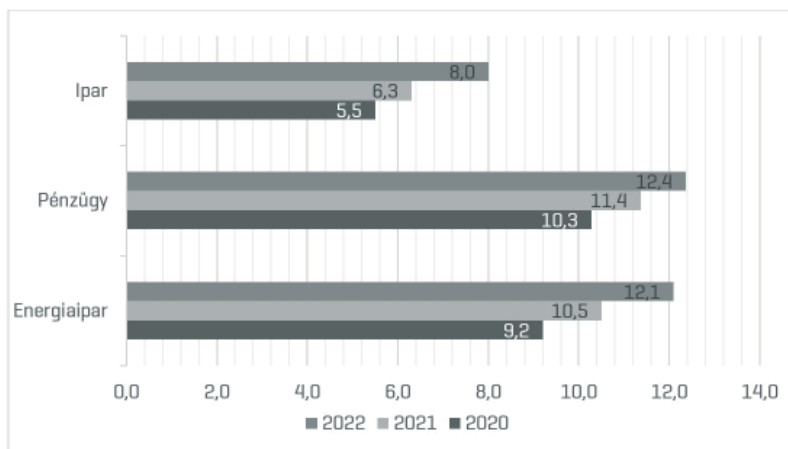
Forrás: saját szerkesztés

A társadalmi szempontokat figyelembe véve [7. ábra] az figyelhető meg, hogy a pénzügyi szektor tett közzé a leggyakrabban ehhez kapcsolódó szempontokat, őt követi az energia-, majd kissé lemaradva az ipari szektor területén foglalkozó vállalatok. Továbbá a leggyakrabban

az „egészség”, „nem” és „sokféleség” fordultak elő, mindeközben legritkábban a „fogyatékoság” és a „diszkrimináció” szavakat használták. A szertorokat tekintve arra lehet következtetni, hogy a pénzintézetek körében jellemző a társadalmi szempontoknak a közzététele, főleg az egészség és nemi szempontokat szem előtt tartva. Az ipari területen foglalkozó vállalatok átlagosan 4 értékkel kevesebb pontot kaptak mind a három év során, ami arra utal, hogy a jelentéseikben kevésbé térnek ki a társadalmi problémákra, a másik két szektorhoz képest.

Ha itt is megnézzük a végső eredményeket és összehasonlítjuk a környezeti dimenzióknál elértekkel, akkor az állapítható meg, hogy a társadalmi dimenziók témája kevésbé volt alkalmazva a beszámolóokban, a környezeti dimenzióknál használt kulcsszavakkal szemben.

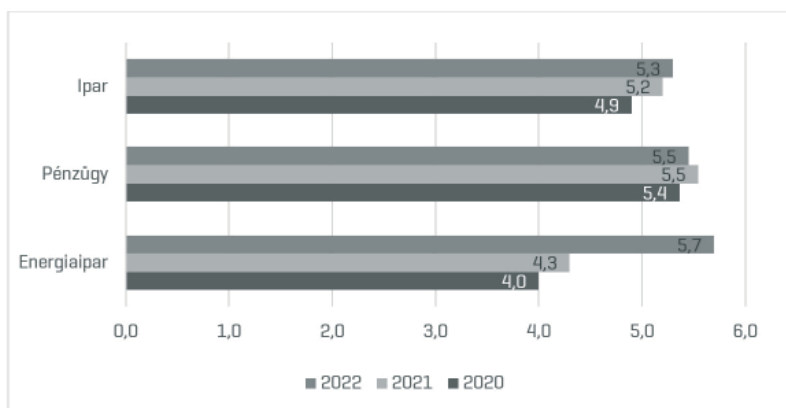
7. ábra: A társadalmi dimenzióknál elért pontszámok az ágazatok tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

A vállalatirányítási szempontok pontozási eredményeit nézve [8 ábra], átlagosan a pénzügyi szolgáltatást nyújtó vállalatok foglalkoztak ezzel a legtöbbet. Azonban az is megfigyelhető, hogy a három év alatt az energia feldolgozással foglalkozó vállalatok fejlődtek a legjelentősebben, így 2022-ben ők érték el a legmagasabb pontszámot a három összehasonlított szektor közül.

8. ábra: A vállalat irányítási dimenzionál elért pontszámok az ágazatok tekintetében

Forrás: saját szerkesztés

Az ESG dimenziói összehasonlítása alapján viszonylag magasabb pontszámokat kapott a környezeti dimenzióhoz kapcsolódó kulcsszavaknak az előfordulása, mind a három ágazat estében. Ezzel szemben a vállalatirányítási dimenzióban keresett szavak átlagosan fele annyiszor fordultak elő, mint a másik kettő ESG szempont. Ez arra enged következtetni, hogy a vállalatok sokkal nagyobb hangsúlyt helyeznek a környezeti- és a társadalmi szempontokra, a vállaltirányítási szempontokkal szemben a nem pénzügyi beszámolók készítése során.

A következő táblázatban [4. táblázat] a vállalatok összesített pontszámának a statisztikai jellemzőit mutatom be. Megfigyelhető, hogy a három év alatt az átlag pontszám növekvő tendenciát mutat, ami arra utal, hogy a vizsgált 31 tőzsdén jegyzett vállalat fenntarthatósági beszámolóí részletesebbé váltak az idő folyamán. Ami a szórást és a relatív szórást illeti az olvasható le, hogy a vállalatok beszámolóiban felhasznált értékek csak minimálisan különböztek egymástól az évek során.

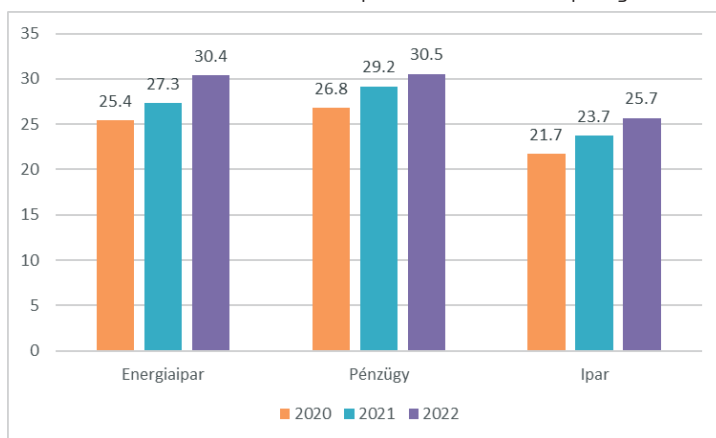
4. Táblázat: A vállalatok összesített pontszámának statisztikai jellemzői

Statisztikai jellemzők	2020	2021	2022
Minimum	7	10	11
Medián	27.0	27.0	30.0
Maximum	37.0	40.0	41.0
Átlag	24.7	26.8	28.9
Szórás	7.5	7.1	7.4
Relatív szórás	0.3	0.3	0.3

Forrás: saját szerkesztés

Ezt követően, kíváncsi voltam, hogy a végső összesített pontszámok alapján hogyan is oszlanak meg a vizsgált vállalatok. Az eredmények alapján, amely a 9. ábrán látható, a három ágazatban vizsgált vállalatok csak alacsony eltérés mutatnak. A pénzügyi szolgáltatásokkal foglalkozó vállalatok beszámolóiban voltak a leggyakrabban megtalálhatók az ESG dimenzióihoz csatolt keresett kulcsszavak, ami annak is betudható, hogy az ágazathoz tartozó vállalati beszámolók voltak a legterjedelmesebbek. Az összesített eredmény alapján a következő az energia-, végezetül pedig az ipari szektor.

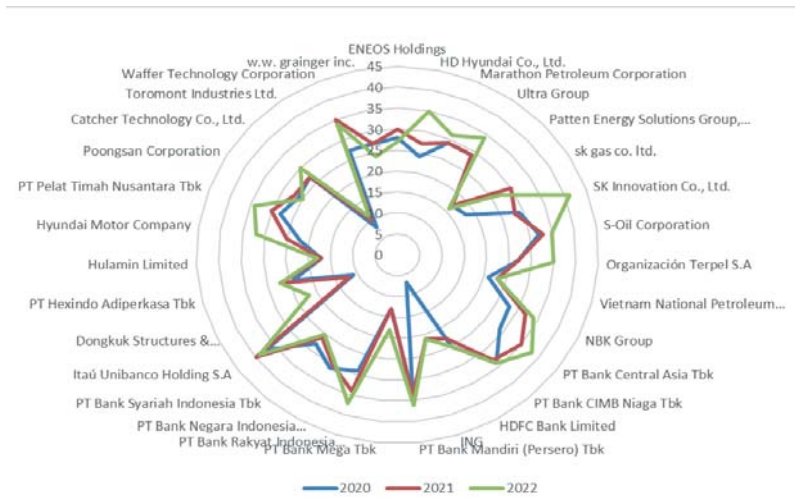
9. ábra: A vállalatok összesített pontszám alakulása iparáganként

Forrás: saját szerkesztés

A 31 cégnek a 2020-2022-es időszakban elért pontértékeit mindenképpen akartam egy ábrán összesíteni, ami a következő radardiagramon figyelhető meg. A vizsgált adatok alapján rögtön szembetűnik, hogy a fenntarthatósági beszámolók részletessége folyamatosan növekedett a három év során, hiszen a 2022-es pontszámok nyúlnak a legmesszebb az origótól, azonban a három szektor tekintetében túl nagy eltérést nem tapasztaltunk. A cégeket tekintve, kiemelnék 3 pénzügyi szektorban tevékenykedő vállalatot, a PT Bank CIMB Niaga Tbk, PT Bank Mandiri [Persero] Tbk-t és az Itaú Unibanco Holding S.A-t, amelyek 2020-ban a legnagyobb pontszámokat érték el. Az ábrából azt is leolvasható, hogy voltak olyan cégek, akik látványos fejlődésen mentek keresztül, mint az ING, amely 2020-ban még 7 pontot kapott és 2022-ben már 21-et.

10. ábra: A vállalatok pontértékei 2020-2022 között

Forrás: saját szerkesztés

KÖVETKEZTETÉSEK

Kutatásom során a nem pénzügyi jelentéstétel gyakorlatát vizsgáltam szövegbányászat módszerével, három iparágban tevékenykedő vállalatok esetében 2020-2022 közötti időszakban. A felhasznált mintába 31 tőzsdén jegyzett vállalatok ESG beszámolóját használtam fel.

A nem pénzügyi beszámolók elemzése során megfigyelhető volt, hogy a vállalatok egyre inkább felismerik a fenntarthatóság fontosságát az üzleti stratégiájukban és hosszú távra való tervezésük gyakorlatában. Az ilyen jelentések nem csupán az adott vállalatok tevékenységeinek átláthatóságát és felelősségvállalását erősítik, hanem a fenntarthatósági teljesítményük közzétételével hozzájárulnak a befektetők, ügyfelek és egyéb érintettek döntéshozatalához és egyben jólétéhez.

A tartalomelemzés alapján elmondható, hogy a vizsgált nem pénzügyi beszámolók formája változó volt, ami egyértelműen nehezíti ezek teljeskörű összehasonlítását. Az is megfigyelhető volt, hogy hiányoznak az egységes ESG-metrikák és jelenleg még nincs egy összehasonlítható ESG beszámolási rendszer, ami nehezíti a kapott értékeknek az összehasonlítását. Javaslok egy teljeskörűen elfogadott és standardizált fenntarthatósági keretrendszer bevezetését, ami segítheti a fentebb említett problémák kiküszöbölését.

A hipotéziseket tekintve a következők az eredmények

Az első hipotézisemben azt feltételeztem, hogy a vizsgált vállalatok jelentéstételének gyakorlata eltérő ágazatonként. Ez az állítás be is igazolódott, hiszen a terjedelemtől a vállalati értékekig, mindegyik ágazat más-más eredményt hozott. Azt is megállapítható, hogy a vállalatok többsége a GRI keretrendszert használt a fenntarthatósági beszámolók elkészítésében, azonban ezek nem voltak standardizáltak, hiszen a formájuk, a címük és tartalmuk is mind különböztek.

A második hipotézisem így szólt: Feltételezem, hogy a magasabb karbon kibocsátást okozó vállalatok esetében terjedelmesebb és részletesebb a nem pénzügyi jelentések. A mintában vizsgált iparágak közül az energia szektor tartozik a legmagasabb karbon kibocsátást termelők közé. Ha összesítjük az eredményeket, akkor azt vesszük észre, hogy az energia iparral ellentétben a pénzügyi szektor vállalatai terjedelmesebb jelentéseket osztottak meg, valamint a társadalmi [S] és vállalat irányítási [G] dimenziók esetében is részletesebbek voltak a beszámolóik. Ez alapján elmondható, hogy bár az energia szektor eredményi is számottevőek, nem tekinthetjük a második hipotézist teljesen igazottnak.

Az utolsó hipotézisemben azt feltételeztem, hogy a vizsgált vállalatok nem pénzügyi jelentéseinek terjedelme nőtt a vizsgált időszakban beigazolódott, hiszen a három év során egyre terjedelmesebb és részletesebb jelentések készültek. A jelen dolgozatom során feltártam, hogy a vállalatok egyre nagyobb figyelmet fordítanak a fenntarthatósági

jelentések a közzétételére. Illetve a tartalomelemzés módszer alátámasztotta, hogy az ESG dimenziói közül a környezeti szempontoknak a feltüntetését veszik a legkomolyabban, a társadalmi és vállalatirányítási szempontokkal ellentétben.

A jövőben javasolt tovább mélyíteni a kutatást új szektorok vizsgálatának bevezetésével, illetve más elemzési módszerek alkalmazásával.

IRODALOMJEGYZÉK

Alam, Z., & Tariq, Y. B. [2023]. Corporate Sustainability Performance Evaluation and Firm Financial Performance: Evidence from Pakistan. *Sage Journals*. Retrieved 03 23,

Atanasovski, A., Trpeska, M., Tocev, T., Malchev, B., & Dionisijev, I. [2023]. Non-financial Reporting Analysis: Does EU Membership Affect the Disclosure of Non-financial Information in BlueChip Companies? *Faculty of Economics 02: Conference papers / Трудови од научни конференции*. doi:10.4335/2023.3.7

Boros, A., Lentner, C., & Nagy, V. [2022]. A fenntarthatóság új szempontjai: a nem pénzügyi jelentések európai gyakorlatának elemzése. *Pénzügyi szemle/ Public Finance Quarterly - Journal of Public Finance*, 67[2], 186-200. Letöltés dátuma: 2024. 03 27, forrás: https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_2_2

Cheng, M., Green, W., Conradie, P., & Konishi, N. [2014]. The International Integrated Reporting Framework: Key Issues and Future Research Opportunities. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 25[1]. doi:10.1111/jifm.12015

Ernst & Young Global Limited [EY]. [2017]. *Is your nonfinancial performance revealing the true value of your business to investors?* Letöltés dátuma: 2024. 04 05, forrás: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/purpose/purpose-pdfs/ey-nonfinancial-performance-may-influence-investors.pdf

Kuzey, C., & Uyar, A. [2017]. Determinants of sustainability reporting and its impact on firm value: Evidence from the emerging market of Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 143, 27-39. Letöltés dátuma: 2024. 03 26, forrás: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.12.153>

Manes-Rossi, F., Tiron-Tudor, A., Nicolò, G., & Zanellato, G. [2018]. Ensuring More Sustainable Reporting in Europe Using Non-Financial

Disclosure—De Facto and De Jure Evidence. *Sustainability*, 10[4]. doi:10.3390/su10041162

Marinescu, A.-O. [2020]. Analysis on the Compliance of Sustainability Reports of Romanian Companies with GRI Conceptual Framework. *Audit Financiar*, 18[no.2(158)/2020], 361-375. doi:DOI: 10.20869/AU-DITF/2020/158/011

Péterné Baranyi, R., & Harazin, P. [2019]. A környezeti teljesítményértékelés indikátorai-elmélet és vállalati esettanulmány. *International Journal of Engineering and Management Sciences* 4[4], 224-231. Letöltés dátuma: 2024. 03 23, forrás: <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2019.4.25>.

Sebők, M., Ring, O., & Máté, Á. [2021]. *Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben*. Budapest: Typotex. Letöltés dátuma: 2024. 05 30, forrás: https://www.researchgate.net/publication/352119720_Szovegbanyaszat_es_mesterseges_intelligencia_R-ben

Sierra-Garcia, L., Garcia-Benau, M. A., & Bolas-Araya, H. M. [2018]. Empirical Analysis of Non-Financial Reporting by Spanish Companies. *Corporate Social Responsibility Disclosure and Assurance: Economic and Financial Consequences*, 8[3], 29. Letöltés dátuma: 2024. 03 25, forrás: <https://doi.org/10.3390/admsci8030029>

Ștefănescu, C. A., Tiron-Tudor, A., & Moise, E. M. [2021]. EU NON-FINANCIAL REPORTING RESEARCH – INSIGHTS, GAPS, PATTERNS AND FUTURE AGENDA. *Journal of Business Economics and Management*, 22[1], 257-276. doi:10.3846/jbem.2020.13479

WCED-World Commission on Environment and Development. [1987]. *Our Common Future*. United Nations. New York.: UN General Assembly document A/42/427. Letöltés dátuma: 2024. 04 05, forrás: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

Zhang, C., & Wang, Y. [2024]. Are ESG scores affected by the quality of non-financial disclosures? *International Review of Economics and Finance*. doi:<https://doi.org/10.1016/j.iref.2024.03.070>

LET THERE BE LIGHT

■ IMREH ALIZ-IBOLYA ■ imreh-aliz@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudomány és művészeti kar,
Grafika szak, II. évfolyam

■ KINCSES ÁGNES-SÁRA ■ kincses-agnes@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudomány és művészeti kar,
Grafika szak, II. évfolyam

■ DÓCZI ANTÓNIA-KRISZTINA ■ antoa6211@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudomány és művészeti kar,
Grafika szak, III. évfolyam

■ Témavezető: DR. KOLCSÁR ZSOLT, egyetemi tanársegéd,
Partiumi Keresztény Egyetem

I. BEVEZETÉS

A szerepjátékok egyedülálló lehetőséget kínálnak arra, hogy az emberek belehelyezzék magukat más személyek bőrébe és új, izgalmas élményeket éljenek át. A szerepjátékokon keresztül egy új valóságot élhetünk át és kreativitásunkat kihasználva új történeteket és élményeket szülhetünk.

A Let There Be Light című társasjátékunk pontosan ezt az élményt kínálja. Ez a szerepjátékra épülő történet a világ legismertebb könyvének, a Bibliának a világába enged betekintést nyerni.

2. A KUTATÁSUNK TÉMÁJA

Munkánk során arra törekedtünk, hogy a Biblia elemeit egy társasjáték világába építsük, anélkül hogy közkeletűvé vagy túlzottan megtérítő hangulatúvá váljon. Mindhárman érdekesnek tartjuk a Bibliát, viszont ezt nem egy keresztény hangvétellel tesszük, hanem úgy tekintünk rá, mint egy mitikus könyvre. Így célunk a Szentírás beépítése egy képzelet-

beli világba, megőrizve a játék szórakoztató és szabad jellegét, miközben kevésbé ismert történetekre és szereplőkre világítunk rá.

Kutatásunk során több Biblián alapuló szerepjátékot is megvizsgáltunk, mint a *The Adventurer's Guide to the Bible for 5E* és a *DragonRaid*. Ezek a játékok a tanításra és a keresztény hit erősítésére törekedtek. A *DragonRaid* például „a fiatalság nevelésének céljából egy figyelmet lekötő fantázia kalandon keresztül” hat.

Egy felmérés során megkérdeztünk barátokat, hogy játszanának-e bibliai oktató jellegű társasjátékkal. A többség nemmel válaszolt. Egy 21 éves válaszadó így fogalmazott: „Nem, nem játszanék, nagyon sok ilyen játékot játszottam már, de mindig unalmasak voltak. Én az olyan játékokat szeretem, ahol nem csak az a lényeg, hogy tanuljunk, hanem van egy fasza sztorija is.”

A munkánkban tudatosan elkerültük a vallásos felhangokat, a Biblia történeteinek érdekességét emelve ki, vallási üzenetek nélkül. Így olyan kreatív élményt teremtettünk, amit bárki élvezhet vallási meggyőződésétől függetlenül. Ezen kívül, olyan történeteket említettünk meg a játékban, amit a többség nem is ismer, nem köti feltétlen hozzá a Szentíráshoz, sőt, néha egyesek számára felháborító lehet (pl. a prostituált, akit egy hétfejű leopárd tép szét). Az is megemlítendő, hogy a játék nem kötelez erkölcsös magatartásra. Sok helyen morális kérdések merülnek fel a játék alatt, melyek során a játékosok nem kell semmiféle bibliai erkölcsi szabályokat kövessenek és úgy dönthetnek, ahogy akarnak.

3. A TÁRSASJÁTÉK SZABÁLYAI

A játék menete összetett, de alapjaiban véve egyszerű. A mesélő körülír egy helyszínt vagy helyzetet, a játékosok pedig elmesélik, hogy épp mit szeretnének tenni. A mesélő ezután elmondja a tetteik következményeit, ezzel pedig vissza is érünk az első lépéshez. A játék egyben szerencsére épül: kockadobások határozzák meg egy döntés sikerességét vagy bukását.

A játék a *Dungeons and Dragons* szerepjáték szabályaira épül. A játékmenet megírásánál az egyszerűsítés volt a célunk. Az eredeti játék két 300 oldalas könyv hosszúságú a játékleírást nyújt, viszont mi igyekeztünk ezt minél egyszerűbbre lerövidíteni, érthetőbbé tenni.

4. A TÁRSASJÁTÉK TÖRTÉNETE

A történetünk az 1Mózes 1:3-ra épül: "Ekkor Isten ezt mondta: legyen világosság", és egy fantáziavilágban indul. Mindenek kezdetén Isten az embereknek ajándékozta a fényt. Ez a varázslatos fény világította meg az egész világot és tartotta egységben azt. A fény gömbnek hatalmas ereje volt, így angyalok őrizték azt. Az egyik angyal, Lucifer, viszont fellázadt és magának akarta a fény erejét. Ellopta azt, viszont terve negatív fordulatot vett. A gömb ereje hatalmas volt, nagyobb, mint amire számított. A fény erejét nem tudta uralni, így a gömb darabokra robbant, ezzel magát Lucifert is eltüntette a föld színéről. Az immár összetört fénygömbök a gonosz angyal hatására korruptá váltak. A föld királyai megkaparintották őket és nem tudva ellenállni hatásának, gonosz teremtményekké váltak. A fény lassan eltűnt a Föld felszínéről, mindent sötétség burkolt és az eddigi vidám és virágzó táj egy teljesen új arcot vett fel: minden élőlény átváltozott egy groteszk vagy gonosz lényé.

A játékosok feladata, hogy megszerezzék a fénydarabokat az ellenségektől, és egyesítve azokat visszahozzák a világba a fényt. Ők azok, akik második esélyt kaptak Istentől és bizonyíthatják magukat. Ahogy átbarangolnak a világon, úgy rengeteg szörnnyel találkoznak: valamelyik barátságosabb vagy épp ellenségesebb a másíknál. Minden városban találunk egy fénydarabot, amit egy gonosz lénytől kell megszerezzenek a saját módszereikkel. Ezek az események alatt sokszor meg van kérdőjelezve a moralitásuk. A döntéseik formállják a történetet.

Ha a játékosok sikeresen elérnek a történet végére, akkor egy meglepetés várja őket. A fénydarabokat egyesítve nem áll vissza egyből a világba a világosság. A karakterek nem tudják, hogy a fénydarabokba maga Lucifer egy-egy lélekrészét rejtette el. A fény részecskék összeillesztésével az ő lelkét is újra egygyé teszik. Az Ördög visszatérve és fizikai formát öltve még egy utolsó alkalommal megkísérti a karaktereket és megpróbálja maga mellé állítani őket. Itt a játékosok dönthetnek a sorsuk felett: segítenek legyőzni Lucifert vagy mellé állva hatalmas hatalomra tesznek szert. Nincs egy jó döntés, minden végkifejlet helyes a maga módján. Ha sikerül legyőzni az Ördögöt, akkor a világba visszatér a fény. Ha nem, akkor a sötétség uralkodójává válnak.

5. KARAKTERTERVEK

A játéknak 4 fő, játszható karaktere és 5 fő ellensége van. Mindegyik karakter a Bibliából volt merítve és átértelmezve. A játékosok által játszható karakterek Jónás, Saul, Szaíra és Kórah. Ezek a személyek mind más-más időben éltek, más a hátterük és az indítékaik. A közös bennük, hogy mind a négy valamit hibázott a Biblia szerint. A történet a rossz jellemvonásaikat emeli ki, így helyet ad a karakterfejlődésnek. Viszont a játékosok mérlegelhetik a karakterek háttértörténetei alapján, hogy a tettük jogos volt-e. A játékosok törekedhetnek a tökéletességre, vagy egyszerű embereket játszva követhetnek el hibákat. Mindkét kimenetelnek jó és rossz következményei lehetnek.

Az első játszható karakter Jónás, kinek fő tulajdonsága a harag. Háttértörténetéből ki is derül, hogy miért. Jónás idejében Ninive lakossága nagyon gonosz volt. Isten azt parancsolta neki, hogy figyelmeztesse őket a pusztulásra, ami rájuk vár. Jónás ezt meg is tette. Napokig terjesztette Isten üzenetét. Ezt hallván a nép megtért, így Isten megkímélte a várost. Viszont Jónás dühös lett, amiért Ninive nem pusztult el. Megalázva érezte magát és még azt is kérte Istentől, hogy vegye el az életét. Haragja jogos volt-e? Ezt a játékosnak kell eldöntenie és aszerint játszania.

1. ábra: Jónás karakterterve

Második karakterünk Saul. Ki is volt ő? Izrael királya volt, akit a nép szeretett. A Biblia egy magas és jóképű férfinak írja le. A bukását a büszkesége okozta. Meg kellett volna várja Sámuel prófétát, hogy ő mutasson be Istennek áldozatot. Amikor Sámuel késik, Saul saját maga ajánlja fel az égő áldozatokat, ezzel vétkezve Isten ellen. Később Saul megkíméli Agág királyt, habár nem ezt parancsolta neki Isten. Sámuel ezután elmondja Saulnak, hogy mivel nem engedelmeskedett, Isten másnak adja a trónját. Viszont mikor az új király,

Dávid trónra került, Saul megutálta őt és évekig üldözi. A büszkesége le-
taszította trónjáról. Viszont a részleteket nem ismerjük a történetéből. Például nem tudjuk, hogy Agágot miért nem ölte meg. A játékos méri fel,

2. ábra: Saul karakterterve

hogy szerinte Saul miért is cselekedett így és dönti el, hogy a tette kedvesség vagy ostobaság volt.

A harmadik játszható karakter Szafira, kinek fő bűne a hazugság. Anániás felesége volt, akivel összeesküvést szőttek, és ez a halálukhoz vezetett. Eladtak egy darab földet, és úgy tettek, mintha a teljes árat az apostoloknak adnák. Bűnük nem az volt, hogy visszatartották a pénz egy részét, hanem az, hogy hazudtak róla, hogy elismerést szerezzenek. Péter apostol leleplezte csalásukat. Mindketten összeestek és meghaltak. A történetünkben viszont Szafira lehetőséget kapott, hogy helyrehozza tetteit. A Bibliai nem részletezi tettetik indokát, tehát a játékosra marad annak kitalálása.

3. ábra: Szafira karakterterve

A negyedik karakter Kórah. Neki a legkiemelkedőbb személyiségjegye az irigység. Története szerint amíg az izraeliták a pusztában vannak, Kórah, Dátán, Abirám és 250 férfi fellázad Mózes ellen. Isten az ellene való lázadásnak tekinti tettüket és ketté hasítja a tömeg alatt a földet. Majd Kórahot és családját égből származó tűz emészti meg. A játékban Kórah nem halt meg és folytatja földi pályafutását.

4. ábra: Kórah karakterterve

6. ELLENSÉGEK

A játékban a fő ellenségek mind Bibliában megemlített démonok, kinézetük vagy személyük kicsit átértelmezve a játék érdekességének és a vizuális megragadásának céljából.

Az első ellenség maga Nefilim. A Bibliában ők bukott angyalok, akik a földre jöttek, erőszakos életet éltek és természetfeletti erejük volt. Isten ekkor hozott özönvizet a földre és eltörölte ezen lázadókat. A játékban Nefilim egy ilyen bukott angyal, aki kiszabadulva láncokból, megkaparintja az egyik fénydarabot. A kinézetének megtervezésénél több dolgot is figyelembe vettünk. Az egyik legfontosabb és legérdekesebb elem, az a megjelenő tengeri kagylók és hínárok a ruháin. Ezen felül maga egy cápát tart a kezében, melyet kalapáccsá alakított. Az ötlet abból eredt, hogy ha fizikai teste van, akkor logikusan túl kellett élje az özönvizet. Kinézetén ezen tette mutatkozik meg és árulkodik módszereiről.

5. ábra: Nefilim karakter terve

Ezután két ellenség közül lehet választani. Az egyik neve Légió. Ő egy férfi, aki Jézus idejében élt és egy légiónyi démon szállta meg. A sírok között élt és vagdosta magát. A karakter megtervezésnél azt vettük figyelembe, hogy milyen körülmények között élt. Sírok között aludt és valószínűleg évekig nem evett főtt ételt. Alakja vékony és arcki-fejezése ijedt. A rengeteg kéz körülötte a légiónyi démont szimbolizálja, akik a testében laknak.

6. ábra: Légió karakterterve

A másik, egyben hozzá kötődő ellenség Porkulus. Amikor Jézus találkozott a Légióval, kiűzte belőle a démonokat egy ott tartózkodó disznócsordába, akik levetették magukat egy szikláról és meghaltak. A játékban az egyik malac túlélte, és erősebb lett a démoni erőktől. Városokon átutazva letelepedett egy hegy belsejében. A karakter tervén látszik az eséstől keletkezett vágás a hasán.

7. ábra: Porkulus karakterterve

Az utolsó ilyen ellenség egy kecskedémon, akinek a neve Azazel, melynek jelentése a kecske, aki eltűnik. A Biblia egyszer említi meg ezt a szót, amikor egy pogány szokásról ír. Bizonyos népeknél egy kecske volt kiküldve a vadonba, szimbolizálva az emberek bűneinek elvitelét és elengedését. A tervezett karakter egy idősebb bölcs kecske, aki belelát az emberek lelkébe és rengeteg információnak a birtokában van. Tudja az emberek hibáit és vágyait.

8. ábra: Azazel karakterterve

Az utolsó és fő ellenség maga Lucifer. A külseje több róla szóló bibliai leírason alapszik, kissé átértelmezve őket. Kinézete egy angyalra hasonlít, tekintve, hogy ő is az volt a vétke előtt. Magasabb rangú angyalokról, a Szeráfokról használtuk fel a Biblia által leírt kinézetüket, mely szerint hat szárnyuk van, amivel takarják magukat. A neve a világosság csillagát jelenti, ezért is táncolnak körülötte fényes csillagok és maga az alakja fényességet sugároz. Ennél a döntésnél azt a tényt is figyelembe vettük, hogy a Szentírás úgy fogalmaz róla, hogy a világosság angyalának álcázza magát. Emiatt is szárnyain kívül mindene világos, míg a fekete szárny a bukását szemlélteti. Teste köré kígyók vannak tekeredve, utalra az Őskígyó névre, amelyet többször is használnak rá. Ezen felül az Édeni lázadására is visszautal,

ahol kígyónak álcázta magát. Az arca és lába szárnyas teremtményekhez hasonlít, szemléltetve a Madarászó nevet, melyet a Bibliai adott neki. Erejéről és hatalmáról a duplázott és levágott kezek tanúskodnak. Ez szemlélteti, hogy elvették tőle angyali hatalmát, viszont befolyása így is távolra hat. Végső sorban a nemtelen megjelenítésre törekedtünk, elsősorban azon ok miatt, mert az égi teremtményeknek nincs neme. Másodlagosan, azzá válik, aminek lennie kell, hogy kísértésbe vigye az élőket, tehát a neme sem kivétel ezalól. Következtetésképpen karaktere összetett és átgondolt.

9. ábra: Lucifer karakterterve

8. BRANDING ELEMEEK

Mikor az arculati részét beszéltük, két kulcsszó alapján kerestünk inspirációt: fantázia és dinamika. A logó első verziói között egy már meglévő betűtípust, Abril Fatface-t alakítottuk át, viszont az eredmény nem tükrözte elképzelésünket. Ekkor lett eldöntve, hogy sajátosan megrajzolt tipográfiát fogunk használni úgy a logóban, mint a kiadványokban lévő címeknél/neveknél. Ez persze néhol kihívást jelentett; nehéz volt egy nagyon dinamikus, organikus formát megtervezni [és helyenként újra tervezni], mert legtöbb esetben a betűk alakja függött a mellettük lévő formáktól.

10. ábra: első logóterv

LET THERE BE
LIGHT

11. ábra: végleges logóterv

LET THERE BE
Light

Továbbá, az ikonok és díszítő jellegű formák megtervezése a logó alapján született meg. Formájuk szándékosan aszimmetrikus és változó, mert nem akartuk, hogy statikussá tegyék a körülöttük lévő elemeket, mikor a logó vizualitását tekintve organikus.

12. ábra: a játékdoboz tartalmát jelölő ikonok

A doboz megtervezése könnyebb volt, hisz maga a fény, mint elem jó alapként mutatkozott. A négy kéz, amely a fényforrás irányába nyúl, a négy főszereplőt jelképezi. Hátoldalára, hogy picit belekóstoljon a néző a játék világába, a térképet helyeztük egy leírással együtt, és egy kis listával, amin a doboz elemei szerepelnek: a világ térképe, egy rácstérkép, egy kiadvány, dobókocka szett és főgonoszok miniatúrája a játékvezetőnek, egy-egy füzetecske, dobókocka szett és karakterükről egy miniatúra a játékosoknak, valamint tárgyakról és a nem játszható karakterekről illusztrált kártyák.

13. ábra: a játékdoboz kiterítve

14. ábra: a játékdoboz

15. ábra: karakter füzetecskek

A nagyobbik kiadvány borítóján is ugyanezt a kezes illusztrációt lehet találni, illetve a belső részén ismétlődnek a díszítő formák, megjelennek a nevek a tervezett tipográfiával és pár vázlat, oldaltól függően.

16. ábra: nagy kiadvány

9. MESTERSÉGES INTELLIGENCIA HASZNÁLATA

A munka elkészítési folyamata alatt mindenképpen szeretnünk volna újjító szellemmel alkotni, innovatív vizuális elemeket belevinni a társasjátékba. Innen jött az ötlet, hogy az emberiség legrégebbi könyvét vegyítsük napjaink legújabb technológiájával, a mesterséges intelligenciával. Ezen felül ez egy releváns téma, amely mindhárunkat érdekel, gyakran használjuk a mindennapi életünkben. Bár a legtöbb illusztráció így is kézzel rajzolt, a helyszínek életrekeltésében segítségül hívtuk a Midjourney nevű programot.

A folyamat több időt felvett, mint az elején gondoltuk. A legnehezebb a giccs elkerülése volt, valamint, hogy a képek hasonlítsanak a saját stílusunkhoz és harmóniában legyenek a többi vizuális elemmel. Hogyan értük ezt el? A programmal megismertettük a saját rajzainkat. Azokból kiindulva generáltunk újakat, több vagy kevesebb sikerrel. A folyamat bonyolult és időt igénylő volt, viszont a végleges termékeket látva, úgy gondoljuk, hogy mindez megérte.

10. BEFEJEZÉS

A kutatást számításba véve és a bibliai történetek újraértelmezésével egy innovatív társasjáték született. Vizuális elemei gazdagok és a narratívája figyelmet lekötő. A fő kérdéseinkre is megkaptuk a választ: egy Biblián alapuló társasjáték lehet érdekes a megtérítés vagy tanítás szándéka nélkül is, attól függetlenül, hogy fogyasztói keresztények vagy sem.

BIBLIOGRÁFIA

- Órtorony ONLINE KÖNYVTÁR. [n.d.]. WOL. <https://wol.jw.org/hu/wol/h/r17/lp-h>
- LightRaider Games DragonRaid Vintage Game - New. [2023, February 24]. New. <https://lightraiders.com/project/lightraider-games-dragonraid-vintage-game/>
- Wikipedia contributors. [2024, March 6]. DragonRaid. Wikipedia. <https://en.wikipedia.org/wiki/DragonRaid>
- DriveThruRPG. [n.d.]. <https://preview.drivethrurpg.com/en/product/359794/Adventurers-Guide-to-the-Bible>
- DeVile, C. [2017, November 16]. The rise of D&D liveplay is changing how fans approach roleplaying. The Verge. <https://www.theverge.com/2017/11/16/16666344/dungeons-and-dragons-twitch-roleplay-rpgs-critical-role-streaming-gaming>
- Contributors to Wikimedia projects. [2020, July 15]. Szerepjáték. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerepj%C3%A1t%C3%A9k>

SARMASÁG TELEPÜLÉS HELYNEVEINEK SZERKEZETI VIZSGÁLATA

■ SZŐLLŐSI ERZSÉBET-VIVIEN ■ szolosierzsike@yahoo.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudomány és művészeti kar,
Magyar nyelv és irodalom – Angol nyelv és irodalom szak, 3. évfolyam

■ Témavezető: DR. N. CSÁSZI ILDIKÓ, Partiumi Keresztény Egyetem

BEVEZETÉS

Az élőnyelvi és történeti helynévgyűjtés és helynévvizsgálat a magyar nyelvészet egyik jelentős kutatási területe. A helynevek széleskörű vizsgálatoknak adnak teret, mint például a helynév-szociológiai kutatások. Remek példák ezekre E. Nagy Katalin kutatásai négy Hajdú-Bihar megyei településen: Szentpéterszegen, Bakonszegen, Pródon és Boda-szólón [E. Nagy, 2021].

Ha a helyneveket más szemszögből közelítjük meg, és azokat szerkezeti elemzésnek vetjük alá, funkcionális-szemantikai, esetleg lexikális-morfológiai sajátosságait vizsgáljuk, akkor újabb aspektusokra figyelhetünk fel. A szerkezeti elemzés során feltárhatjuk az adott helynévrendszer sajátosságait, bemutathatjuk azokat a jellemzőket, amelyek a névadásban hangsúlyos szerephez jutottak, és jutnak.

Dolgozatomban a Szilágy megyei Sarmaság település helyneveit vontam szerkezeti vizsgálat, azaz funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzés alá. A vizsgálat során a helynévrendszer jellegzetességeit, valamint a helynevek szerkezeti sajátosságait, úgy, mint a funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai vonásait igyekszem feltárni.

Az elemzés során azt vizsgálom, hogy milyen névrészfunkciók jelennek meg a település helyneveiben, valamint, hogy ezek milyen kapcso-

lódási mintákat mutatnak. Ezt követően a neveket a lexémák és morfé-
mák szintjén vizsgálom, ezzel pedig arra szeretnék fényt deríteni, hogy
melyek azok, amelyek leginkább előfordulnak, és milyen típusú neveket
hoznak létre.

Az elsődleges célom a helynévanyag magyar helyneveinek vizsgá-
lata, ezek jellemzőinek részletes bemutatása, tekintve azonban, hogy a
település helynévkincsének meghatározó részei a román helynevek, a
dolgozat egyik fejezetében ezeket is bemutatom nagyvonalakban, a tel-
jesség igénye nélkül.

MÓDSZERTAN

A szerkezeti elemzéskor abból a megállapításból indulunk ki, hogy
„minden névadási aktus szemantikailag tudatos” [Hoffmann, 2007, 53,
vö. Ditrói, 2017, 24–25]. Ez azt jelenti, hogy ebből a szempontból nem
létezik teljesen motiválatlan név, azaz a névadás alapját képező motívum
valamilyen formában megjelenik a névben.

A funkcionális-szemantikai elemzés során a helynevet alkotó név-
részeket vizsgáljuk, azok szemantikai sajátosságait tárjuk fel. A vizsgálat
során a Hoffmann István által megfogalmazott modellt követtem [Hoff-
mann, 2007, 53–66]. A funkcionális-szemantikai analízis alapfogalma
a névrész, azaz a helynév azon része, amely a denotátumról valamilyen
információt közöl. Hoffmann szerint a névrészekben alapvetően három
funkció tükröződik: 1. a névrész megjelöli a hely fajtáját, 2. magát a he-
lyet nevezi meg és 3. a denotátum valamilyen sajátosságát fejezi ki. Ez a
sajátosság lehet a hely tulajdonsága: mérete, alakja, anyaga, színe stb.;
a hely valamely külső körülményhez való viszonya: növényzete, állatvilá-
ga, eredete, kialakulása, birtokviszonya stb., valamint a hely más helyhez
való viszonya: a hely része valaminek, kifejezheti a pontos elhelyezkedést
stb. Hoffmann ezek mellett olyan esetekre is rávilágít, amikor a névrész
funkciója nem áll kapcsolatban a denotátummal, illetve többféleképpen
kategorizálható, vagy épp kategorizálhatatlan.

A lexikális-morfológiai elemzés során a helynevekben felhasznált
nyelvi kifejezőeszközöket vizsgáljuk, tehát a funkcionális névrészek
nyelvi megalkotottságát figyeljük meg. A lexikális-morfológiai elemzés
lehetővé teszi a forma és a jelentés kapcsolódási lehetőségeinek a be-
mutatását. A lexikális-morfológiai elemzés alapfogalma a névelem. A
helynevet alkotó lexémák és a névalkotásban felhasznált toldalékmor-

fémák [képzők, jelek, ragok] megnevezése a névelem [Hoffmann, 2007, 67–68]. A lexikális-morfológiai elemzés lehetőséget ad nemcsak az ugyanazon nyelvet beszélő különböző területek névadásának jellemzésére, de az egyetlen helynévrendszeren belül megnyilvánuló szerkezeti különbségek [egy-, két-, háromelemű nevek, a névrésztípusok kapcsolódási mintája, illetve ezek előfordulásának gyakorisága stb.] feltárására [Hoffmann, 2007, 69], illetve a szinonim helynevek leírására is [Kaszás, 1979, 17–32, Hoffmann, 1980, 11–22].

A kutatás első fázisában a település helynévanyagát állítottam össze. Első lépésként a történeti neveket gyűjtöttem össze a fellelhető történeti forrásokból. Ezt követte egy hagyományos élőnyelvi gyűjtés, majd pedig az adatok rendszerezése Excel-táblázatba. A helynévanyag összeállítását követően szétválogattam a magyar és a román helyneveket, mivel ebben a dolgozatban az elsődleges célom a magyar helynevek szerkezeti vizsgálata. Miután ilyen módon összeállt a vizsgálandó helynévanyag, elvégeztem a helynevek külterületi- és belterületi nevekre való csoportosítását, valamint a helyfajták szerinti felosztást.

A helynévanyag belterületi- és külterületi nevekre való csoportosítása után mindegyik csoport esetében elvégeztem a helyfajták szerinti felosztást is. Mivel helynévvel a környezetünk legkülönbözőbb elemeit láthatjuk el, tehát *„minden olyat, ami a helyhez kötöttség ismérével rendelkezik”* [Hoffmann, 2007, 44], fontos elvégezni ezt a csoportosítást. Továbbá a felosztással a táj természetföldrajzi arculatát is jellemezhetjük, ahogy erre Kálnási Árpád is rámutatott *Névföldrajzi térképek Szatmárból* c. munkájában [1991, 326].

A helyfajták szerinti csoportosítás után a funkcionális-szemantikai vizsgálathoz felosztottam a helyneveket egy- és kétrészes nevekre. A felosztást annak függvényében végeztem el, hogy az adott névben egy vagy két funkcionális-szemantikai sajátosságot kifejező névrész különböztethető meg [Hoffmann, 2007, 61]. A felosztás után azt figyeltem meg, hogy a névrészekben milyen funkciók tükröződnek. A kétrészes nevek esetében továbbá azt is megvizsgáltam, hogy ezek a funkciók milyen kombinációban fordulnak elő.

A lexikális-morfológiai vizsgálathoz a nevekben szereplő névrészeket lexémákra és morfémákra bontottam, majd azt néztem meg, hogy melyek azok, amelyek leginkább részt vesznek a névalkotásban, továbbá, hogy milyen módon kapcsolódnak össze.

A DOLGOZAT TÁRGYA

A vizsgált névanyag összeállításához különböző monográfiákat, gyűjtéseket használtam fel. Az egyik ilyen szöveg Szabó T. Attila *Erdély Történeti Helynévgyűjtése 3. Szilágy megye* c. gyűjtése 2002-ből. Felhasználtam továbbá Dr. Petri Mór 1901-es monográfiáját: *Szilágy vármegye monographiája*, valamint két kismonográfia is forrásként szolgált a kutatás során: Bessenyei István 1998-as és Horváth Józsefé 1999-es kismonográfiája. Az utolsó felhasznált forrás Katona Lajos 2014-es kötete volt *Sarmaság regénye 100 és egy mozaikkockán* címmel. Ezeket a történeti forrásokat egészítettem ki az önkormányzattól kikért 1971-es kataszteri térkép, valamint az első-, a második-, a harmadik- és az 1941-es katonai felmérések térképeinek adataival. A minél bővebb helynévanyag összegyűjtése érdekében kikértem a 2023-ban használt utcanevek jegyzékét is az önkormányzattól. Mivel a jegyzék román nyelvű, tehát az utcanevek román változatát [*Forrás utca – strada Izvorului, Hajnal utca – strada Zorilor*] tartalmazza, ezeket a román adatokat ebben a dolgozatban csak érintőlegesen vizsgáltam.

A történeti adatok összegyűjtését egy hagyományos élőnyelvi helynévgyűjtés követte. A gyűjtést 16 adatközlővel végeztem, akik 20–84 év közöttiek voltak az interjúk idején. A gyűjtés két fázisban: 2023. január–március és 2023. július–október között folyt.

Az összegyűjtött névanyagot a Magyar Nemzeti Helynévtár Program formai követelményeit figyelembe véve adatbázisba rendeztem. A gyűjtés végeztével összesen 645 helynevet sikerült összegyűjtenem, amelyek 429 objektumot jelölnek. A 645 névből 531 magyar név, 114 pedig román.

A SARMASÁG TELEPÜLÉS NÉVVÁLTOZATAI ÉS A TELEPÜLÉSNÉV ETIMOLÓGIÁJA

A település nevével számos forrásban találkozunk, a településnév etimológiájával azonban csak néhány foglalkozik. Az etimológiát illetően több magyarázat is létezik, ezeket az alábbiakban röviden be is mutatom.

A *Korunk* c. folyóirat 1975. augusztusi számában olvasható Beke György írása Sarmaságról. A szerző több sarmaságival is beszélgetett a cikk megírásához, többek között Kui Jánossal is, aki akkor magyartanár volt a településen. Ebben a cikkben Kui János a település nevét szintén a *sárma* növénynévre és a *ság* utótagra vezeti vissza „*Sarmaság – ősz-*

szetett szó, magyarázza. Előtagja a sárma, a gyöngyvirág családjába tartozó növény. [...] A szó második tagja a ság képzőnek tűnhetnék. Nem az. A régiségben erdőséget, tömeget, sűrűséget jelentett.” [Beke, 1975, 626-627].

Kiss Lajos szintén erre a két tagra vezeti vissza a név eredetét. A sárma növénynév, a kígyóvirág vagy vadhagyma másik neve, a ság köznév pedig dombot, erdős magaslatot jelent [Kiss, 1988, 453]. Horváth József 1999-es kismonográfiájában annyiban tér el Petri Mór és Kiss Lajos megközelítésétől, hogy ő a -ság utótagot képzőnek tekinti, ami a sarma [gyöngyike, kígyóhagyma] előtaghoz járul [Horváth, 1999, 451].

Bessenyei István kismonográfiájában a falu egykori birtokosára, Sarmasághy Lászlóra vezeti vissza a nevet [Bessenyei, 1998, 5].

A szájhagyomány szerint is a település az itt sűrűn fellelhető sarmás növényről kapta a nevét.

A román *Sărmășag* ~ *Șărmășag* a magyar név románosítása [Kiss, 1988, 453].

A HELYNEVEK HELYFAJTÁK SZERINTI MEGOSZLÁSA

Mint ahogy arra már mások is rávilágítottak [Hoffmann, 2007, 53, Ditrói, 2017, 31–32] a külterületi és a belterületi neveket illetően eltérés van a névadási módszert illetően. Míg a külterületi nevek többnyire a természetes névadás eredményei, a belterületi nevek a legtöbb esetben mesterséges névadás során jönnek létre, amely mögött hivatalos névadási gyakorlatok és modellek állnak. Míg a természetes névadásban jellemzően a denotátum valamilyen sajátossága fejeződik ki, addig a mesterséges névadásban a már alkalmazott névmodellekhez való igazodás igénye a meghatározó [Hoffmann, 2007, 23]. A dolgozatban éppen ezért külön tárgyalom a belterületi és a külterületi neveket. A felosztás után nyilvánvalóvá vált, hogy a vizsgált helynévanyag 531 nevéből [a román nevek nélküli szám] 201 belterületi-, és 330 külterületi név van. Tehát a belterületi nevek aránya: 37.85%, a külterületi nevéké pedig: 62.14%.

A belterületi nevek esetében a legnagyobb arányban a lakott területek nevei és az építménynevek fordulnak elő. A víznevek és a határnevek közel egyforma arányban találhatók meg a belterületen. A legkisebb arányban a domborzati nevek fordulnak elő, mindössze hét ebbe a csoportba tartozó név van.

A külterületi nevek helyfajták szerinti megoszlását illetően, a nevek legnagyobb részét a határnevek teszik ki, ezt követik a víznevek. Az építménynevek és a domborzati nevek hasonló arányban fordulnak elő a külterületen. A legkisebb arányban pedig a lakott területek nevei fordulnak elő.

A felosztásból szépen kitűnik mind a település határhasználat, mind a természetföldrajzi arculata. Sarmaságon sokan foglalkoznak a mai napig mezőgazdasággal, nagykiterjedésű szántóföldeket dolgoznak meg, valamint számos szőlőhegyet művelnek. Mindez pedig a határnevek nagy számából is jól kitűnik. A helyfajták megoszlásából világossá válik továbbá a település domborzata is. Sarmaság domborzatára az alacsony dombok jellemzők, a domborzati nevek többségét ezeknek a megnevezése teszi ki: *Akasztó-domb, Bérc, Miski-domb* stb.

A BELTERÜLETI NEVEK ELEMZÉSE

A helynevek funkcionális-szemantikai elemzésének alapfogalma a névrész. Szerkezeti szempontból a neveket két csoportra oszthatjuk: egy- és kétrészes nevek, annak függvényében, hogy a helynév az általa jelölt helyről egy vagy két információt fejez ki. A sarmasági helynévanyagot illetően a belterület 201 nevéből 57 egyrészes és 140 kétrészes. 4 névben kettőnél több funkció fejeződik ki, ezek a *Halastó-patak árka*, *Felső kis utca*, *Túlsó kis utca* és a *Sarmasági 1-es Számú Szakképző Iskola*.

A névfunkciók [fajtajelölő: F, sajátosságjelölő: S, megnevező: M] a belterület egyrészes neveit illetően úgy oszlanak meg, hogy a legnagyobb arányban a sajátosságjelölő funkcióval találkozunk, ezt követi a fajtajelölő funkció, a legkisebb arányban pedig a megnevező funkció fordul elő. A sajátosságjelölő funkció esetében a leggyakrabban a hely viszonya valamely külső dologhoz fejeződik ki, összesen 31 névben. Ilyen nevek például a *Balogh*, a *Kokisz* [a tulajdonos ragadványneve], a *Levente*, amelyek esetében a tulajdonos neve vált helynévvé, a *Kariera* név a hely kialakulását fejezi ki, a *Molo* helynév pedig az adott területen levő építményre utal. Fajtajelölő funkcióval rendelkeznek a *Lonka*, *Kúria*, *Kastély*, *Bufet* stb. helynevek, összesen 19 adat. A legkisebb arányban a megnevező funkció fordul elő az egyrészes nevekben, mindössze 7 idetartozó névvel találkozhatunk: *Lente*, *Matt*, *Szivi*, *Csergeték*, *Romcseráj*, *Elite* és *Elizabet*.

A belterület kétrészes neveiben szinte kivétel nélkül az S+F funkció fedezhető fel, tehát az alaprészben a hely fajtája fejeződik ki: *Alsó-rét*, *Féreg-árok*, *Kocsis János dombja* stb., míg a bővítményrész a hely va-

lamely sajátosságát fejezi ki: *Alsó-rét* [a hely viszonyított helyzete vö. *Felső-rét*], *Féreg-árok* [a területet használó neve, a *Féreg* ragadványnevén a településen], *Kocsis János dombja* [a hely tulajdonosa]. Mindössze két név esetében figyelhető meg az S+M funkció: *Felső-Egeres* és *Alsó-Egeres*. Ezekben a nevekben az alaprész megnevezi magát a helyet, a bővítményrész pedig a hely viszonyított helyzetét jelöli meg: *Alsó-Egeres* 'az E81-es országúttól északra levő Egeres' és *Felső-Egeres* 'az E81-es országúttól délre levő Egeres'.

Ha megfigyeljük az S+F funkciójú nevek bővítményrészeit, akkor azt vehetjük észre, hogy akárcsak az egyrészes nevek esetében úgy itt is a leggyakrabban a hely valamely külső dologhoz, körülményhez való viszonyára utaló bővítményrész fordul elő: *Varga-kert* [a terület a Varga család tulajdona], *Boda-sikátor* [az itt lakó Boda család után], *Karierató* 'bányató' [a bővítményrész ebben az esetben a hely kialakulására utal. Ilyen típusú bővítményrésszel 60 név esetében találkozunk.

Az említett S+F funkció mellett néhány név esetében megfigyelhető az M+F funkció is, noha jóval kisebb arányban – mindössze 9 névben: *Egeres-rét*, *Zilah-patak*, *Alszeg utca* stb. Ezekben a nevekben az alaprész továbbra is a hely fajtáját jelöli, a bővítményrész pedig megnevezi magát a helyet. Az *Alszeg utca* ebben az értelemben 'az az utca [2], amely az Alszegezen vezet át [1]'.

A belterület egyrészes neveinek lexikális-morfológiai elemzése után arra jutottam, hogy a nevek igen változatos kapcsolódási mintákat hoznak. Az 57 névből 35 olyan név van, amelyben egyetlen névelemet találunk. Ez a névelem lehet földrajzi köznév: *Lonka*, közszó: *Kúria*, személyt jelölő közszó: *Papó* vagy személynév: *Szikszay*. 9 egyrészes nevet két névelem alkot. A 9 név között találunk összetett közszót: *Vízbazin* és összetett földrajzi köznevet is: *Piactér*. Más kapcsolódási minták is előfordulnak a nevekben. A közszó+képző összetételével alakultak a Csergeték [*cserget* 'cserdít'+-ék] és a Fővenyes [*főveny*+*-s*] helynevek. A *Kert alatt* és a *Kertek alatt* helynevekben a földrajzi köznév+névutó szerkezetet vehetjük észre. 3 név esetében megfigyelhetünk a fentieknél kissé bonyolultabb szerkezetet is. A *Két út köz* és a *Két hegy köz* nevekben a közszó+földrajzi köznév+földrajzi köznév, a *Két hegy közti* névben pedig a közszó+földrajzi köznév+névutómelléknév szerkezeteket állapíthatjuk meg.

Van továbbá néhány olyan név, amelyekben a fent bemutatott minták közül egyiket sem vehetjük észre: *Romcseráj*, *Elite*, *Matt*, *Szivi* és *Molo*. Ezek a nevek a hivatalos elnevezésekből alakultak: *Romcseráj*

a ROMCEREAL-ból, *Elite* a S.C. INDUSTRIES ELITE S.A.-ból, *Matt* a M.A.T. mozaikszóából, *Szivi* a *Szi&Vi Terrace* megnevezésből és a *Molo* a *MoloGarden* étteremnévből.

A belterület kétrészes neveiben a leggyakrabban előforduló kapcsolódási minta a közszó+földrajzi köznév, összesen 32 név épül így fel, ilyen például a *Bika-rét*, *Szegfű utca*, *Víz-ház*. Az ide tartozó nevek fele hivatalos utcanév, tehát a hivatalos névadás eredménye. A második leggyakoribb minta a személynév+földrajzi köznév [26 név], ilyen típusú nevek a *Varga-szilvás*, a *Hógye-sikátor* és a *Lakatos-kert* is. Viszonylag gyakori kapcsolódási minta még a személyt jelölő közszó+földrajzi köznév [9 név]: *Milliomos-negyed*, *Pap-rét*, *Cigány-kút*, valamint a személynév+közszó is [9 név]: *Sólyom bolt*, *Kokisz bár*, *Pocsék bár* [a *Kokisz* és a *Pocsék* ragadványnevek].

Összegzésképp elmondható, hogy úgy az egyrészes, mint a kétrészes nevek esetében a helynevekben leggyakrabban a földrajzi köznevek, a személynévek, valamint a közzavak fordulnak elő névelemként. Addig míg az egyrészes nevekben toldalékok nem fordulnak elő névelemként, addig a kétrészes nevekben találkozunk toldalékot tartalmazókkal. Az előforduló toldalékok az *-i* képző, valamint a birtokviszonyt kifejező birtokos személyjel.

A KÜLTERÜLETI NEVEK ELEMZÉSE

A külterületi neveket illetően a 330 névből 92 egyrészes és 230 kétrészes. 8 névben kettőnél több funkció fejeződik ki, ezek az *Akasztó-far-hegy*, *Pusztá-kis-hegy*, *Száraz-ág-oldal*, *Hídvégi-határ-szél*, *Kis-rét-legelő*, *Lompéрти-határ-szél*, *Majád-erdő-legelő* és a *Szigeti-határ-szél*.

A névfunkciók [fajtajelölő: F, sajátosságjelölő: S, megnevező: M] a külterület egyrészes neveit illetően úgy oszlanak meg, hogy a legnagyobb arányban a sajátosságjelölő funkció fordul elő, ezt követi a fajtajelölő, a legkisebb arányban pedig a megnevező funkció. Ezt a megoszlást mutatják a belterületi nevek is, annyi különbséggel, hogy míg a belterületi neveknél viszonylag nagy az eltérés az egyes kategóriákba tartozó helynevek száma között, addig a külterületi neveknél ez a szám jóval kiegyenlítettebb. Továbbá a külterület esetében olyan nevekkel is találkozunk, amelyek egyik kategóriába sem sorolhatók. A kategorizálhatatlan nevek közé olyan nevek tartoznak, mint a *Mitrez*, *Bliderice*, *Perecsere*, *Hígyik*, *Buson* stb.

A sajátosságjelölő funkció esetében a legtöbb esetben a hely viszonya fejeződik ki valamely külső dologhoz. A *Bajza*, *Gorgoncé*, *Leitner* nevek a tulajdonosokra utalnak, míg a *Nád*, a *Bükk*, a *Palántaszőlő* nevekben a hely növényzete tükröződik. Találunk továbbá olyan nevet is, amely a hely kialakulására: *Kariera*, *Vágás*; a helyel kapcsolatos eseményre *Kényszer* vagy az adott helyen levő [egykori] építményre: *Keresztnél*, *Bálványos* utal. A külterületi egyrészes nevek között összesen 30 sajátosságjelölőt találunk.

Fajtajelölő funkcióval rendelkeznek az olyan nevek, mint a *Bazin*, *Bérc*, *Dögtér* stb., összesen 25 adat. Megnevező funkcióval 21 név rendelkezik, többek között ilyen a *Gosztát*, *Komplex* és a *Kraszna* is.

A külterület kétrészes neveiben is a legtöbb esetben az S+F funkcióval találkozunk, tehát olyan nevekkel, amelyek alapprése a hely fajtáját jelöli meg: *Nagy-láb*, *Kollektív-szőlő*, *Kényszer-legelő*, a bővítményrész pedig valamilyen sajátosságra utal: *Pőcsik-hegy* [a hely tulajdonosa], *Nagy-hegy* [a hely mérete], *Tekenő-hát* [a hely alakja] stb.

Találkozunk továbbá S+M funkciójú nevekkel is, amelyekben az alapprész megnevezi magát a helyet, a bővítményrész pedig valamilyen sajátosságot fejez ki, vagy a hely viszonyított helyzetét: *Alsó-Bérc*, *Felső-Bérc*, vagy a hely tulajdonságát, leginkább a méretét: *Kis-Romocsa*, *Nagy-Romocsa* írja le.

25 névben figyelhetjük meg az M+F funkciót, ezek olyan nevek, amelyekben az alapprész a hely fajtáját, a bővítményrész pedig magát a helyet jelöli meg: *Búsony-mező*, *Töklen-erdő*, *Kraszna-folyó* stb.

Akárcsak a belterület kétrészes neveinél, úgy a külterületi neveknél is megvizsgáltam az S+F funkciójú nevek bővítményrészeit. A fentebb vizsgált csoportokhoz hasonlóan, itt is a legtöbb esetben a névben az adott hely viszonya tükröződik valamilyen külső dologhoz, körülményhez, összesen 90 névben. Ez a külső dolog, körülmény lehet a növényzet: *Bükk-erdő*, az állatvilág: *Kigyós-berek*, a tulajdonos: *Meszelő-tanya* [a *Meszelő* itt ragadványnév], a hely kialakulása, eredete: *Vágás út*, illetve a helyel kapcsolatos esemény: *Kényszer-legelő*. A *Kényszer-legelő* helynévben az 1924-es földreform eseményei köszönnek vissza: a területet elvették a birtokostól és a falunak adták [Beke, 1975, 203 idézi Katona, 2014, 71].

A külterületi nevek egyrészes nevei esetében a belterület egyrészes neveihez hasonló eredményt kaptam a lexikális-morfológiai elemzést illetően. A 92 névből mindössze 7 tartalmaz egynél több névelemet. Itt kell megjegyeznem, hogy néhány név esetében problematikus volt el-

dönteni, hogy hány névelemet tartalmazó névről is van szó. Ezek olyan nevek, amelyeknél nem egyértelmű, hogy milyen szóból alakultak ki. Ilyen a *Majád* ~ *Mojád*, a *Sájtner*, a *Mitrez*, a *Mézse* és más nevek, összesen 21 név. Ezeket a neveket egy névelemet tartalmazó neveknek vettem.

A belterület egyrészes neveihez hasonlóan itt is a névelem leggyakrabban földrajzi köznév [30 név]: *Szakadás*, *Szállás*, *Vágás* stb.; közszó [20 név]: *Kényszer*, *Összecsapás*, *Gosztát* [a román *gospodărie de stat* 'állami gazdaság' összetételéből] stb.; illetve személynév [9 név]: *Leitner*, *Bajza*, *Gál György* stb. Megjelenik továbbá névelemként, noha jóval kisebb arányban, személyt jelölő közszó: *Remete* és melléknévi igenév: *Dűbögő*, *Feszítő* is.

A külterületi egyrészes nevek között mindössze 7 olyan név van, amelyet két névelem alkot: *Kertek alja* [földrajzi köznév+földrajzi köznév], *Fúpad és Fűrpad* [közszó+földrajzi köznév], *Gorgoncé* [személynév, a román '*Gorgan*' személynévből+ -é birtokjel], *Keresztnél* [közszó+ -nél rag], *Ura ké* [személyt jelölő közszó+ -é birtokjel]. Az utolsó két névelemből álló név a *Kaszahód*. Ebben a névben úgy tűnik, hogy a *kasza* közszóhoz járul az utótag, amely értelmezhető úgy is mint a mértékegység és úgy is mint az állat. Hogy pontosan melyikről van szó problematikus eldönteni, hiszen a történeti források sem nyújtanak segítséget.

A külterület egyrészes nevei tehát többnyire egy névelemből állnak. A névelemeket leginkább földrajzi köznevek, közszók és személynévek alkotják, megjelennek továbbá toldalékok is: a -nál határozórag, valamint az -é birtokjel.

A külterületi kétrészes nevek esetében a leggyakrabban a személynév+földrajzi köznév típusú szerkezet fordul elő: *Süldő-szilvás* [a *Süldő* ebben az esetben ragadványnév], *Tóth Ferenc-árok*, *Benkő-kút* stb., összesen 43 ilyen név van. A második leggyakoribb szerkezet a képzetlen melléknév+földrajzi köznév típusú, összesen 35 név épül így fel, például a *Nagy-erdő*, *Hosszú-csere*, *Büdös-kút*. A harmadik legtöbbször előforduló szerkezet a közszó+földrajzi köznév szerkezet [22 név]: *Pokol-tó*, *Kollektív-szőlő*, *Kakas-domb*. Viszonylag gyakori szerkezet még a településnév+földrajzi köznév is. 18 ilyen szerkezetű név van, amelyből 14 esetében a településnévhez -i képző is járul: *Majád-erdő*, *Szigeti-hegy* [az előtag a Szilágysziget, románul Sighetu Silvaniei településnévből jön], *Ökörítői-rét* [Ökörítő, románul Sălăjeni].

A külterületi kétrészes nevek esetében több olyan nevet is találunk, amelyek nem csak két vagy három névelemből állnak. Ilyen típusú

sú nevekből csak néhány van a névanyagban, és szinte minden esetben csak egy név rendelkezik az adott szerkezettel. Háromnál több névelemből állnak a következő nevek: *Hidas-patak árka* [közszó+ -s képző+földrajzi köznév+földrajzi köznév+birtokos személyjel / képzett melléknév+földrajzi köznév+földrajzi köznév+személyes birtokjel], *Cigányi-láb-tető* [közszó+ -i képző+földrajzi köznév+földrajzi köznév], *Kis-malom árka* [melléknév+földrajzi köznév+földrajzi köznév+birtokos személyjel] stb.

A külterületi kétrészes nevekben találkozhatunk a legváltozatosabb kapcsolódási mintákkal, ami nem feltétlenül meglepő, hiszen a vizsgált helynévanyag 43.31%-át ezek a nevek teszik ki. A leggyakrabban személynévek, földrajzi köznevek, valamint a képzetlen melléknévek fordulnak elő névelemként, továbbá ebben a csoportban is gyakori névelemek a közszavak.

ÖSSZEGZÉS

Az elvégzett szerkezeti elemzéssel az volt a célom, hogy Sarmaság település helynévrendszerének jellegzetességeit feltérképezzem, továbbá, hogy ezeket a sajátosságokat bemutassam.

A funkcionális-szemantikai vizsgálat, valamint a névanyagban előforduló névfajták megoszlása azt bizonyította, hogy a névfajták tükrözik az adott település természetföldrajzi viszonyait, ahogy a terület határhaznását is. A lexikális-morfológiai vizsgálat rávilágított továbbá arra, hogy a helynevek szerkezetében leginkább a földrajzi köznevek, a közszavak és a személynévek dominálnak, a toldalékok közül pedig a birtokos személyjelek.

BIBLIOGRÁFIA

- Bába Barbara–Nemes Magdolna [2014]. *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen University Press.
- Beke György [1975]. Váltás ideje Sarmaságon In.: *Korunk*. 1975. augusztus. 34. évfolyam. 8. szám. 623–627.
- Bessenyei István [1998]. Sarmaság. In.: *Partiumi Füzetek* 6. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Sarmasági Református Egyházközség. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2599.pdf [utolsó letöltés 2024. 01.08.]

- Ditrói Eszter [2017]. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen University Press.
- Dr. Petri Mór [1901]. *Szilággy vármegye monographiája. IV. kötet*. Kiadja Szilággy vármegye közönsége. 306–315.
- E. Nagy Katalin [2021]. *Empíria és teória a helynév-szociológiában*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen University Press. Debrecen.
- EKFT. = Erdély – Első Katonai Felmérés [1769–1773]. 1773. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2532716.351519583%2C5996721.321890543%2C2547819.7799010864%2C6002106.606584023> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]
- HKFT. = Habsburg Birodalom – Harmadik Katonai Felmérés [1: 75000]. [1869–1887]. 1883. <https://maps.arcanum.com/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=2528096.2049900917%2C5995583.275471708%2C2553763.7401131075%2C6004735.3024503365> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]
- Hoffmann István [1980]. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *MNyj.* 23: 11–22. https://epa.oszk.hu/02200/02298/00027/pdf/EPA02298_mnyj_1980_23_011-022.pdf [utolsó letöltés: 2024.02.09.]
- Hoffmann István [2007]. *Helynevek nyelvi elemzése. Második kiadás*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Hoffmann István [2015]. Nagykőrű és Tapolcafé. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: Bárh M. János–Bodó Csanád–Kocsis Zsuzsanna [szerk.]. *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK. Budapest. 376–387.
- Horváth József [1999]. Sarmaság. In.: *Szilággyági magyarok*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest. 451–458.
- Kálnási Árpád [1991]. Névöldrajzi térképlapok Szatmárból. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő [szerk.] *Emlékkönyv Benkő Lóránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 321–326.
- Kaszás József [1979]. A földrajzi nevek ingadozása. *NÉ.* 1: 27–32. <https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/10744/N%c3%a9vtani%20%c3%89rtes%c3%adt%c5%91%201%20-%2079%2004.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [utolsó letöltés: 2024.02.09.]

Kat. 1971.

Katona Lajos [2014]. Sarmaság helyneveinek és ragadványneveinek tükrében In: U.ő. *Sarmaság regénye 100 és egy mozaikkockán*. Zilah. 52–76.

Kiss Lajos [1988]. *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 453.

MKFT. = Magyar Királyság – Második katonai felmérés [1819–1869]. 1869. <https://maps.arcanum.com/hu/map/secondsurvey-hungary/?layers=5&bbox=2527992.28207539%2C5995782.608227774%2C2553770.669864566%2C6004974.160879065> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

MKFT. 1941. = Magyarország Katonai Felmérése. 1941. <https://maps.arcanum.com/hu/map/hungary1941/?layers=29&bbox=2530795.3125591055%2C5995368.0626349505%2C2550679.706269942%2C6002458.050310941> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

Szabó T. Attila [2002]. *Erdély Történeti Helynévgyűjtése 3. Szilágy megye*, Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közléteszi Hajdú Mihály és Sebestyén Zsolt. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 144–146.

Tóth József–Vuics Tibor [1998]. Általános társadalomföldrajz. I. kötet. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 439.

WEBOLDALAK ÉS ONLINE FORRÁSOK:

<http://erdelyiportal.ro/riport/sarmasag-a-ket-arcu-kozseg> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

<http://statistikak.erdelystat.ro/> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

<https://dexonline.ro/>

https://mnynk.unideb.hu/publikaciok/hi_tv_mnh2015.pdf [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

<http://www.sarmasag.ro/hu/a-kozsegrol.html> [utolsó letöltés: 2024.01.08.]

„TIEFER ALS FREUNDSCHAFT“: DIE EROTIK VON ORWELLS 1984¹

■ TÖRZSÖK RÉKA ■ t.reka33@gmail.com

Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Anglisztika MA 1. évfolyam

■ Témavezető: BÉNYEI TAMÁS, DSc, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Angol-Amerikai Intézet

„[...] nichts kann die Bewegung aufhalten, die den Menschen zu einem immer schamloseren Bewusstsein des erotischen Bandes führt, das ihn mit dem Tod [...] und mit schrecklichen körperlichen Schmerzen verbindet“ [Bataille, 1986b, 101.]

„Paradoxerweise ist Intimität Gewalt, und sie ist Zerstörung, weil sie nicht mit der Positionierung der getrennten Individuen vereinbar ist“ [Bataille, 1989, 51.]

Abweichend von den vorherrschenden Lesarten von *1984*, wie der Untersuchung der politischen Ideologie der Partei [siehe Lynskey, 2019; Newsinger, 2018, 1999] oder der Lektüre des Romans in Bezug auf Genre und Stil, insbesondere seine Wirksamkeit als Dystopie oder Satire [siehe Marks, 2015; Petro, 1982], wird sich dieser Aufsatz mit den allgemein spirituellen Aspekten von Orwells Roman befassen, und zwar anhand der Dynamik der beiden Beziehungen, die in Winstons Leben eine entscheidende Rolle spielen—seine Beziehung zu Julia und zu O’Brien—, und wird behaupten, dass mehrere dieser Aspekte, die auf den Vorrang von Winstons und O’Briens Beziehung hindeuten, eine allgemein spirituelle Dimension haben. So sind beispielsweise die Folterszenen, die den Höhepunkt der Beziehung zwischen Winston und O’Brien bilden, unter dem Gesichtspunkt dieser religiösen Dimension relevant, wenn man sich

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2-DE-172 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

die Bemerkung des Rechtswissenschaftlers und Kulturtheoretikers Paul W. Kahn vor Augen hält, wonach „die Folter vor allem eine Form des Opfers ist, die dem Körper eine sakrale Präsenz verleiht“ (2008, 25.). Diese Sichtweise ermöglicht es uns, die Folter als Teil zweier größerer Themen des Romans zu sehen. Erstens könnte man sagen, dass O’Brien und Julia jeweils den Vorrang eines der beiden Pole der Körper-Geist-Dichotomie verkörpern. In den Folterszenen des Ministerium für Liebe macht O’Brien wiederholt den Vorrang des Geistes geltend (siehe Orwell 1973, 389–90.; 1973, 393.), während mehrere Motive im Roman darauf hindeuten, dass Julia eher mit der körperlichen Existenz assoziiert wird (obwohl sie in Abwesenheit der Folterszenen ihre Relevanz in einem spirituellen Sinne beibehält). Die zweite Art und Weise, in der die Folterszenen für die spirituelle Dimension von 1984 relevant sind, besteht darin, dass sie für die erotischen Untertöne der beiden Beziehungen von zentraler Bedeutung sind. Das Ziel des vorliegenden Aufsatzes ist es, die beiden Beziehungen im Kontext der Erotik von Georges Bataille zu lesen, für die das Opfern ein Schlüsselbegriff ist. Was Winston—zumindest nach seinem eigenen Verständnis—aus der profanen Existenz heraushebt, ist seine Beziehung zu O’Brien, die in der Folter gipfelt, die von Winston als Opferritus im batailleschen Sinne wahrgenommen wird und eine an die Eschatologie erinnernde Zeitlichkeit schafft: Eine zeitliche und existentielle Dualität, durch die Winston einen höheren Seinszustand erreicht.

Obwohl die Sexualität auf der Ebene der Handlung zur transgressiven und unerlaubten Beziehung zwischen Winston und Julia zu gehören scheint, ist die Beziehung zwischen Winston und O’Brien ebenfalls erotisch aufgeladen. Der Schlüsselmoment in dieser Hinsicht—der gegen Ende der Foltersequenz auftritt—ist der folgende: „Beim Anblick dieses ernsten, tiefgefurchten Gesichts, das so häßlich und so klug war, schien sich ihm das Herz umzudrehen. Hätte er sich bewegen können, er hätte eine Hand ausgestreckt und sie auf O’Briens Arm gelegt. *Noch nie hatte er ihn so tief geliebt wie in diesem Augenblick [...]* [S]ie waren Engvertraute [Hervorhebung hinzugefügt]“ (1973, 372.). Als Winston beginnt „seinen Geist wiederzutrainieren“ (1973, 407.), denkt er außerdem, dass „[i]n Wahrheit war er, wie er nun erkannte, bereit gewesen zu kapitulieren, lange ehe er den Entschluß dazu gefaßt hatte“ (1973, 407.). Obwohl Winston erkennt, dass er keinen Grund hat, O’Brien zu vertrauen (1973, 248–49.), ist seine Liebe zu O’Brien während des größten Teils des Romans „beständig und konstant“ (Rorty 1989, 186.). Die Interpretationen

von 1984 haben oft auf die besondere Natur der Beziehung zwischen Winston und O'Brien hingewiesen. Paul Robinson (siehe 1983, 155.) und Robert Currie (siehe 1984, 64–65.) haben unter anderem vorgeschlagen, dass Winstons Verliebtheit in O'Brien etwas Sexuelles an sich hat. Antony Easthope zufolge „quält O'Brien Smith, aber er liebt ihn immer noch“ (1984, 279.; vgl. Horan, 2018, 154.), während Daphne Patai schreibt, dass „[d]er kleinste Ausdruck von Interesse seitens O'Briens Winston zu einem Verschwörer aufblühen lässt, unter völliger Missachtung aller Vernunft und Vorsicht“ (1984, 227.), und sie fügt hinzu, dass Winston, der „nach Anerkennung und Bestätigung von O'Brien, dem mächtigsten Mann, den er kennt“ (1984, 233.) sucht, „in gewissem Sinne [...] sein Schicksal verdient, denn er fühlt sich zu O'Brien hingezogen und bewundert genau die Macht und Herrschaft, die O'Brien natürlich letztendlich gegen ihn einsetzen wird“ (1984, 234.; vgl. Horan, 2018, 155.). Ich möchte vorschlagen, dass Winstons Reaktion dadurch erklärt werden könnte, wenn man die Folterszenen als erotisch im batailleischen Sinne betrachtet, was sie zufälligerweise noch sexuell anzüglicher macht als die gemeinsamen Szenen von Winston und Julia.

In diesem Zusammenhang macht der Unterschied zwischen den Szenen des ersten Kontakts bereits den unterschiedlichen Charakter der beiden Hauptbeziehungen deutlich. Der erste Kontakt zwischen Winston und O'Brien—ein Austausch von Blicken und Ideen—wird auf einer geistigen Ebene hergestellt, während Julias Botschaft eine physische Form annimmt. Von Anfang an scheint die Verbindung zwischen Winston und O'Brien—die sich, anders als John O. Lyons meint, nicht auf die politische Faszination des Ersteren für O'Brien beschränkt (1961, 42.)—intimer zu sein, denn mit Julia unternimmt Winston sexuelle Handlungen in erster Linie wegen ihres politischen Wertes (wie der Erzähler bemerkt, ist ihre erste sexuelle Vereinigung „[e]in politischer Akt“ [Orwell 1973, 188.]). Dies deutet auch auf eine merkwürdige Umkehrung hin: Während Winstons sexuelle Handlungen eine Sache des Verstandes sind, haben seine abstrakten politischen Diskussionen mit O'Brien eine unverkennbar erotische Ladung. Diese Umkehrung wird durch die Asymmetrie in der Verwendung eines anderen Motivs noch verstärkt: Sowohl Julia als auch O'Brien sehen Winston nackt. Während Winstons und Julias Nacktheit in der englischen Landschaft und im gemieteten Zimmer auf Gegenseitigkeit beruht, einvernehmlich ist und beim Liebesspiel oder in Momenten des Faulenzens auftritt, nutzt O'Brien die Nacktheit während der Folter

aus, um Winstons Entmenschlichung voranzutreiben: Er zwingt Winston, sich zu entkleiden, bevor er ihn zwingt, in einen Spiegel zu schauen.

Der Hauptunterschied zwischen diesen beiden Momenten besteht darin, dass in den Szenen von Winston und Julia die Entkleidung der Körper im Vordergrund steht, während in den Szenen von Winston und O'Brien die wichtige Offenbarung in der Enthüllung des Inhalts von Winstons Geist stattfindet. Im Gegensatz zu Winston und O'Brien manifestiert sich die Erotik bei Julia in erster Linie in Form von körperlicher Sexualität und findet in der gewöhnlichen, physischen Zeit statt—in dem, was in der christlichen Eschatologie als chronologische, irdische Zeit bezeichnet wird [siehe Bultmann, 1955, 152–54.; vgl. Löwith, 1949, 182.], während die eschatologische Sicht davon ausgeht, dass das, was im gegenwärtigen Augenblick geschieht, kontinuierlich und für immer geschieht [Bultmann, 1955, 151.], in der „Heilsgeschichte“ [1955, 153.; vgl. Löwith, 1949, 182.] und im „Reich der Ewigkeit“ [Bultmann, 1955, 153.; vgl. Bataille, 1991, 112.]. Sowohl die eschatologische als auch die bataillesche Sichtweise stehen in scharfem Gegensatz zu der Art und Weise, wie die Zeit auf der säkularen Ebene vergeht, und zu dem zeitlichen Prozess, der gewöhnlich „Geschichte“ genannt wird [Bultmann, 1955, 153.]—Ereignisse, die chronologisch ablaufen und sich auf einen Endpunkt in der Zeit zubewegen. So wird in *1984*, insbesondere in den Folterszenen zwischen Winston und O'Brien, die weltliche Art von Geschichte durch die Zeitlichkeit der Erotik überschrieben, die in O'Briens Worten anklingt, eine Sichtweise, die der eschatologischen Zeitlichkeit in einem strukturellen Sinne ähnelt.

Ich möchte darauf hinweisen, dass die Interpretation von *1984* im Kontext der Erotik von Georges Bataille es uns ermöglicht, die nuancierteren und subtileren Formen der Sexualität zu erfassen, die Winstons zwei Beziehungen und die Folterszenen kennzeichnen. In diesem Aufsatz verwende ich das Wort „erotisch“ als adjektivische Form für Erfahrungen, die unter die Bataillesche Erotik fallen, um sie von sexuellen Aktivitäten im nicht-spirituellen, traditionellen Sinne zu unterscheiden. Nach Bataille ist die Erotik eine besondere Form der sexuellen Aktivität, die dem Menschen eigen ist [1991, 27.; siehe auch 1962, 11.] und nicht auf Reproduktion abzielt [1962, 11.]. Der Schlüsselbegriff für Batailles Philosophie der Erotik ist die Kontinuität, definiert als das Gegenteil von Diskontinuität, d.h. die Differenz, die jedes Wesen [einschließlich der menschlichen Individuen] von allen anderen unterscheidet [1962, 12.].

Für Bataille ist die Erotik das, was uns antreibt, „den Weg in die unerkennbare und unbegreifliche Kontinuität“ [1962, 24.] zu finden und uns den Wunsch ausleben lässt, „[uns] ohne Vorbehalt zu verlieren“ [1991, 113.; vgl. 1991, 116.] und dies „bewusst“ [1962, 31.] zu tun, was bedeutet, dass sein weit gefasster Begriff der Erotik all jene menschlichen Bestrebungen umfasst, die nach Kontinuität streben, einschließlich Gewalt und Tod. „[D]er Kern der Erotik“ [1962, 192.], die Gewalt, sagt Bataille, ist unvermeidlich, weil wir zwar Kontinuität wünschen [wie zum Beispiel in der sexuellen Intimität; vgl. 1989, 51–52.; Bush, 2015, 41.; 2015, 44.; siehe auch Brintnall, 2015, 55.; Kripal, 2015, 160.], halten wir auch an unserer diskontinuierlichen Existenz fest: Die Erotik bringt „eine gemeinsame Gewalterfahrung mit sich, die das Gefühl der isolierten Existenz der Beteiligten stört“ [Brintnall, 2015, 54.; vgl. Bataille, 1962, 102–103.]. In diesem Sinne bedeutet der Tod das Ende der Diskontinuität—der „Kontinuität des Seins“ [Bataille, 1962, 13.]—und während das Individuum aufhört zu sein, geht das Leben für alle anderen trotzdem weiter [1962, 21.; 1962, 90.; 1962, 141.; siehe auch Kripal, 2015, 159.].

Es ist ihre religiöse [spirituelle] Dimension, die die Folterszenen des Romans im batailleischen Sinne erotisch macht. Stephen S. Bush zufolge „sieht Bataille den Bruch der psychologischen Integrität in der Ekstase als eine Art von Gewalt an, die dem Bruch der fleischlichen Integrität in der physischen Gewalt ähnelt“ [2015, 41.; vgl. Bataille, 1962, 192.]. Daher ist die Folter für Winston und O’Brien nach der Art von Bataille erotisch in dem Sinne, dass ihr Wesen Gewalt und Übertretung ist. Für Bataille ist die Domäne der Erotik die „Domäne der Gewalt, der Verletzung“ [1962, 16.] und die Domäne der Überschreitung von Tabus [1962, 256.; siehe auch Kripal, 2015, 159.], zu der das Individuum durch das Element der Angst und des Schreckens, das auch in der Erotik vorhanden ist, verleitet wird [Bataille, 1962, 144.]. „Das Begehren in der Erotik ist das Begehren, das über das Tabu triumphiert“ [1962, 256.], was auch Abweichungen wie Inzest einschließt. In der Folter hat das Tabu mit der Verletzung des Körpers des anderen und der Zufügung von Schmerzen zu tun. Es gibt jedoch noch ein weiteres Element in den Folterszenen, das sie mit der Erotik, wie Bataille sie definiert, verbindet, nämlich die seltsame Präsenz des Spirituellen in der Beziehung zwischen Winston und O’Brien. Nach Bataille ist der religiöse Impuls durch und durch erotisch, da er die Diskontinuität des Seins zu transzendieren sucht. So umfasst die Erotik nicht nur die Sexualität und den Tod, sondern auch die religiöse

Erfahrung, denn „alle Erotik hat einen sakramentalen Charakter“ [Bataille, 1962, 15–16.]. Bataille spricht auch von der Fähigkeit des erotischen Gefühls, alles andere zu überwältigen [1962, 24.] und von der Intensität der Lust, die eher dem Leiden gleicht: „Die erotische Lust ist nicht nur die Negation einer Qual, die im selben Augenblick stattfindet, sondern auch eine schmierige Teilnahme an dieser Qual“ [1986b, 101.; vgl. 1962, 19.]. In der Folter ist das Gegenstück dazu der allumfassende Schmerz des Opfers. Das Ende der Diskontinuität, das der Tod mit sich bringt, ähnelt der Art und Weise, wie in der Folter die Einzigartigkeit des Menschen zerstört wird [Cavarero, 2009, 43–45.]. Schließlich sagt Bataille, dass die Erotik „den in sich geschlossenen Charakter der Beteiligten, wie sie in ihrem normalen Leben sind, zerstört“ [1962, 17.; vgl. Bush, 2015, 39.], ähnlich wie in den Folterszenen von 1984 die Integrität und das Selbstsein von Winston, der gefolterten Person, zerstört werden [Scarry, 1985, 35.] und wie O’Brien, der Folterer [Opfernde, siehe später], dabei auch sich selbst verlieren könnte: „Die ultimative Grausamkeit ist es, grausam zu handeln, bis hin zur Zerstörung des Selbst“ [Bush, 2015, 46.; vgl. Bataille, 1988, 153.; Brintnall, 2015, 52.; Cavarero, 2009, 50.]. Nach Batailles Ansicht wird sowohl in der Ekstase als auch in der physischen Gewalt „die Grenze des Individuums gesprengt“ [Bush, 2015, 41.]. Auf diese Weise deutet Orwells Roman auf eine geheime Verbindung zwischen Bataille und dem Holocaust-Überlebenden Jean Améry hin: Die ekstatische Verschmelzung und Verwischung der Grenzen des Selbst, die Bataille beschreibt, ähnelt dem, wie Améry die Überschreitung während der Folter als „[...] die Grenzverletzung meines Selbst durch den anderen“ [1980, 33.] definiert, die stattfindet, weil „[d]ie Grenzen meines Körpers auch die Grenzen meines Selbst sind“ [1980, 28.]. Trotz der Art und Weise, wie er sein Opfer verletzt, kann O’Brien nicht als echter Sadist angesehen werden, da der Text nicht darauf hindeutet, dass er aus der Folterung Winstons körperliches Vergnügen zieht. Stattdessen scheint das Vergnügen auf einer spirituellen Ebene zu liegen, denn O’Brien befreit Winston von seinem Körper und von der körperlichen Existenz als solcher.

Die reale, wenn auch perverse, erotische Intensität der Folterszenen ist in der Welt von Ozeanien nicht völlig überraschend. Totalitäre Regime erwarten von ihren Anhängern ein Maß an Ergebenheit, das religiösem Eifer nicht unähnlich ist. Die Zwei-Minuten-Haß-Sendung „erreichte ihren Höhepunkt“ [Orwell, 1973, 27.], gefolgt von „Selbsthypnose“ [1973,

29.] durch skandieren des Namens des Großen Bruders, derweil während der Haß-Woche „die Erregung der Gemüter ihren Höhepunkt erreicht hatte“ [1973, 265.]. Dies ist der Kontext, in dem Winston O’Brien zum ersten Mal auffällt: Ihre „kurze Fühlungnahme“ [1973, 30.] und der Austausch eines „zweideutigen Blick[s]“ [1973, 31.] ist ein „ein denkwürdiger Augenblick in der abgeschlossenen Einsamkeit, in der man zu leben gezwungen war“ [1973, 31.]. In Batailles Erotik gibt es drei Möglichkeiten, die in der Diskontinuität vorhandene und Leiden verursachende Isolation zu beenden [Bataille, 1962, 20.]: Der sexuelle Akt [ein „Gefühl für die Existenz der anderen“ [1962, 102.]], „ein innerer Zwang, aus den Grenzen der individuellen Diskontinuität herauszukommen“ [1962, 103.], zum Beispiel in der religiösen Ekstase des Opfern, und, schließlich, der Tod. Der Ideenfluss, der durch die von Orwell beschriebene Öffnung zweier Köpfe ermöglicht wird, könnte als eine Variante des zweiten gesehen werden. batailleisch ausgedrückt, sind in 1984 zwei Formen von spirituellen Riten am Werk: Neben einem Initiationsritus können wir diese Szenen auch im Sinne eines Opferritus lesen, und diese Doppeldeutigkeit erklärt den vielschichtigen und sogar widersprüchlichen Charakter der Folterszenen.

Im Sinne von Batailles Erotiktheorie laufen die Folterszenen von 1984 auf einen Opferritus hinaus, bei dem die gefolterte Person diejenige ist, die geopfert wird. Bataille bezeichnet das Wesen der Erotik und der Religion als „die Suche nach der verlorenen Intimität“ [1989, 57.; vgl. 1962, 15–16.; Brintnall, 2015, 51.] und nennt das Opfern als „den religiösen Akt vor allen anderen“ [Bataille, 1962, 81.], als einen Akt, der in der Lage ist, „Leben und Tod in Einklang zu bringen“ [1962, 91.]. Die Erotik der Religion gipfelt in Opferritualen, vor allem in der Opfertötung [1962, 90.]—etwas, das Bataille als universellen Teil der menschlichen Existenz identifiziert [vgl. 1986a, 61.]. „Das Prinzip des Opfern ist die Zerstörung“ [1989, 43.], was aus der Allgegenwärtigkeit extremer Grausamkeit sowie von Menschen- und Tieropfern in vielen religiösen Traditionen ersichtlich ist. Es gibt jedoch Unterschiede, die auch für eine batailleische Lesart von 1984 relevant sind, trotz Winstons Duldung dessen, was mit ihm geschieht. Darüber hinaus könnten diese Unterschiede als Teil der nichtssagenden Funktionsweise des Opferkonzepts der Partei betrachtet werden. Während ein Opferritual in der Regel mit dem Tod der geopfert Person (oder des geopfert Tieres) endet, wäre ein ähnliches Ergebnis bei der Folter kontraproduktiv: Würde das Opfer

sterben, wäre die Folter zwangsläufig beendet [Cavarero, 2009, 31–32.]. In diesem Sinne wirkt Winstons Folter—zumindest in der Vorstellung der beiden Beteiligten—wie ein Opfern, denn „es könnte kein Opfern geben, wenn die Opfergabe vorher vernichtet würde“ [Bataille, 1989, 49.; vgl. auch Brintnall, 2015, 52.], und in 1984 gibt es tatsächlich keinen Tod, denn Winston überlebt die Prüfungen des Ministerium für Liebes. Doch wenn wir beim Opfern den Tod als Ziel betrachten (vgl. Bataille, 1986b, 69.), gibt es immer noch etwas, das als Begrenzung wirken könnte. „Der Ausführende des Opfern und seine Zeugen verhalten sich so, als gäbe es nur einen einzigen sinnvollen Wert, nur einen, der möglicherweise zählt: [Die sakrale] Angst“ [1986a, 73.; vgl. 1989, 51–52.], die, sollte sie zu stark werden, „die ihr Unterworfenen dazu bringen würde, das Opfern aufzugeben“ [1986a, 73.; vgl. 1991, 106.]. Obwohl also der Tod des Opfers der Höhepunkt des Opferrituals zu sein scheint, ist das eigentliche Ziel des Rituals, zumindest nach Bataille, die Erzeugung von Heiligkeit selbst. Gleichzeitig beinhaltet das Opfern für Bataille auch die Ekstase: Die Folter als Opfern zu betrachten—wie es Winston und O’Brien zu tun scheinen—bedeutet, dass die durch die Folter verursachte Vernichtung mit der Ekstase, die das Opfern begleitet, gleichgesetzt werden kann. Bataille setzt Gewalt und Ekstase in Beziehung, wenn er schreibt, dass „Gewalt bedeutet, außer sich zu sein, und außer sich zu sein ist dasselbe wie der sinnliche Rausch, den die Gewalt bewirkt“ [1962, 192.]. Der Opfernde „identifiziert sich ständig mit dem Opfer“ und ist daher, wie das Opfer, „frei, sich plötzlich aus sich selbst herauszuwerfen [Hervorhebung entfernt]“ [1986b, 70.]. Mit Blick auf die Etymologie des Wortes „Opfern“ schreibt Bataille, dass „das Opfern nichts anderes ist als die Produktion von *sakralen* [Hervorhebung hinzugefügt] Dingen“ [1986b, 119]. So werden die Teilnehmer des Opfern zu Bewohnern einer sakralen (spirituellen) Sphäre—eine Lesart, die durch die eschatologische Dimension des Romans noch verstärkt wird.

Im Kontext von 1984 gibt es eine große Ähnlichkeit zwischen den Beteiligten, den Orten und den Instrumenten, die bei der Folter und dem Opfern zum Einsatz kommen. „Das Opfern wendet sich im Wesentlichen von den realen Verhältnissen ab“ [1989, 44.] und ist eine „Inszenierung“ eines Verbrechens [Tötung] und ein „Spiel“ [1991, 106.]. In dieser Hinsicht ähnelt es dem, was Adriana Cavarero als die Künstlichkeit der Foldersituation bezeichnet (vgl. 2009, 31.): In beiden Fällen sind die Beteiligten dem Alltag entrückt und spielen im Wesentlichen Rollen. Ein

richtig durchgeführtes Opfern verlangt „vollkommene Kontinuität“ [Hubert & Mauss, 1964, 28.], was bedeutet, dass „[a]lle Operationen, aus denen es besteht, ohne Unterbrechung aufeinander folgen müssen“ [1964, 28.]. Die „Vorspiel [und] Schabloneverhör“ [Orwell, 1973, 354.] durch O'Briens Untergebene, die Intervalle, in denen Winston sich erholen darf, die drei Phasen von Winstons Folter, die O'Brien festlegt, und die letzte Stufe, Zimmer 101, können alle als Stufen eines sorgfältig choreographierten Opferrituals betrachtet werden, das durch die Opfer-Folterkammer ermöglicht wird. Nach Henri Hubert und Marcel Mauss besteht ein grundlegendes Merkmal des Opfern darin, dass die Teilnehmer und Umstände zunächst profan sind: „[I]hr Zustand muss [durch Riten] verändert werden, um sie in die sakrale Welt einzuführen“ [1964, 20.; vgl. 1964, 22.]. In der batailleschen Ekstase „besteht das Ergebnis darin, dauerhafte Veränderungen in dem so gebildeten Subjekt herbeizuführen“ [Bush, 2015, 48.]; daher „gehen wir aus der Ekstase mit ‚neuem Wissen‘ hervor“ [Bataille, 1988, 53., zitiert in Bush, 2015, 48.]—dieses Wissen kann nicht anders als durch persönliche Erfahrung konzeptualisiert und erlangt werden, was im Wesentlichen auch die Art und Weise ist, wie die Erfahrung der Folter funktioniert. In Winstons Fall ist das, was ihn aus der profanen Welt in einen Zustand erhebt, den er für einen höheren hält (und der zufälligerweise die Zeitlichkeit der Eschatologie teilt), seine Verbindung mit O'Brien. In den Szenen des Ministerium für Liebes stellt sich Winston als Folter- und Opferungssubjekt vor (vgl. Bényei, 2009, 171.), wobei O'Brien sowohl als sein Folterer als auch als Priester, der Menschenopfer durchführt, fungiert.

„Wenn [der Mensch] [...] vollständige, letzte Unterwerfung gelingt, wenn er seinem Ich entrinnen, *in der Partei aufgehen kann* [Hervorhebung hinzugefügt], so daß es die Partei ist, dann ist er allmächtig und unsterblich“ [Orwell, 1973, 389.]. „Können Sie nicht begreifen, daß der Tod des einzelnen nicht den Tod der Partei bedeutet? Die Partei ist unsterblich“ [1973, 396.], sagt O'Brien zu Winston. Obwohl Winston in den abschließenden Café-Szenen physisch isoliert ist, halbt diese Passage wider, dass für Bataille das Opfern nicht nur die Ekstase selbst, sondern auch die ekstatische Integration des Opfers in eine Gemeinschaft bedeutet [siehe Hegarty, 2000, 12.]. Ähnliches erkennt Ariel Glücklich, wenn er schreibt, dass „[r]eligöser Schmerz Bewusstseinszustände und kognitiv-emotionale Veränderungen hervorruft, die die Identität des einzelnen Subjekts und sein Gefühl der Zugehörigkeit

zu einer größeren Gemeinschaft oder einem tieferen Seinszustand beeinflussen“ (2001, 6.; vgl. 2001, 29.). In Winstons Fall geht es darum, „in die kollektive, selbstzerstörerische Einheit der Partei einzutauchen“ (Bényei, 2009, 171.; vgl. 2022, 177.). „Das Opfern entfernt sowohl das Opfer als auch den Opfernden aus der profanen Welt der nützlichen Dinge, praktischen Projekte, wirtschaftlichen Berechnungen und transzendentalen Legitimationen“ (Chidester, 2015, 86.), aber es ist ebenso wichtig, dass im Vorfeld der Opferzeremonie der *sacri-fier*—„das Subjekt, dem die Vorteile des Opfers [...] zufließt“ (Hubert & Mauss, 1964, 10.), hier die Partei—„des zeitlichen Seins, das er besaß, entkleidet wird“ (1964, 20.). Wie Bataille schreibt, „[d]ie Realität einer profanen Welt, einer Welt der Dinge und Körper, steht einer heiligen und mythischen Welt gegenüber“ (1989, 37.), und für ihn stellt das Opfern „[den] Kompromiss zwischen der sakralen und der profanen Ordnung [dar]“ (Kripal, 2015, 160.)—in ähnlicher Weise ist der Priester im Verständnis von Hubert und Mauss eine Figur, die „an der Schwelle“ dieser beiden Welten steht (1964, 23.). In einem eschatologischen Sinne bedeuten dies und die Unsterblichkeit der Partei, dass die Partei selbst die profane Geschichte hinter sich lässt, um ihre eigene pervertierte Version der immerwährenden Gegenwart der eschatologischen Zeit zu schaffen, an der Winston selbst teilhaben möchte.

LITERATURVERZEICHNIS

- Améry, J. [1980]. *At the mind's limits: Contemplations by a survivor on Auschwitz and its realities* [S. Rosenfeld & S. P. Rosenfeld, Trans.]. Bloomington: Indiana University Press.
- Bataille, G. [1962]. *Death and sensuality: A study of eroticism and the taboo*. New York, NY: Walker.
- Bataille, G. [1986a]. Sacrifice [Electronic version]. *October*, 36, 61–74. <https://doi.org/10.2307/778551>
- Bataille, G. [1986b]. *Visions of excess: Selected writings, 1927–1939* [A. Stoekl, C. R. Lovitt & D. M. Leslie, Jr., Trans., A. Stoekl, Ed.]. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bataille, G. [1988]. *Inner experience* [L. A. Boldt, Trans.]. Albany: State University of New York Press.

- Bataille, G. [1989]. *The theory of religion* [R. Hurley, Trans.]. New York, NY: Zone.
- Bataille, G. [1991]. *The accursed share: Vol. 2. The history of eroticism* [R. Hurley, Trans.]. New York, NY: Zone.
- Bényei, T. [2009]. *Az ártatlan ország: Az angol regény 1945 után* [*The innocent country: The English novel after 1945*]. Debrecen: Debrecen University Press. [Original work published 2003]
- Bényei, T. [2022]. The life of animals: George Orwell's fiction in the 1940s. In P. Tew & G. White [Eds.], *The 1940s: A decade of modern british fiction* [pp. 163–90]. London: Bloomsbury Academic.
- Brintnall, K. L. [2015]. Erotic ruination: Embracing the “savage spirituality” of barebacking. In J. Biles & K. L. Brintnall [Eds.], *Negative ecstasies: Georges Bataille and the study of religion* [pp. 51–67]. New York, NY: Fordham University Press.
- Bultmann, R. [1955]. *History and eschatology: The presence of eternity*. New York, NY: Harper & Brothers.
- Bush, S. S. [2015]. Sovereignty and cruelty: Self-affirmation, self-dissolution, and the Bataillean subject. In J. Biles & K. L. Brintnall [Eds.], *Negative ecstasies: Georges Bataille and the study of religion* [pp. 38–50]. New York, NY: Fordham University Press.
- Cavarero, A. [2009]. *Horrorism: Naming contemporary violence* [W. McCuaig, Trans.]. New York, NY: Columbia University Press.
- Chidester, D. [2015]. The religion of football: Sacrifice, festival, and sovereignty at the 2010 FIFA world cup in South Africa. In J. Biles & K. L. Brintnall [Eds.], *Negative ecstasies: Georges Bataille and the study of religion* [pp. 81–94]. New York, NY: Fordham University Press.
- Currie, R. [1984]. The big truth in *Nineteen eighty-four*. *Essays in criticism* 34.1 56–69.
- Easthope, A. [1984] Fact and fantasy in *Nineteen eighty-four*. In C. Norris [Ed.], *Inside the myth – Orwell: Views from the left* [pp. 263–85]. London: Lawrence and Wishart.
- Glücklich, A. [2001]. *Sacred pain: Hurting the body for the sake of the soul*. New York, NY: Oxford University Press.
- Horan, T. [2018]. *Desire and empathy in twentieth-century dystopian fiction*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Hubert, H., & Mauss, M. [1964]. *Sacrifice: Its nature and function* [W. D. Halls, Trans.]. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kahn, P. W. [2008]. *Sacred violence: Torture, terror, and sovereignty*.

- Michigan: The University of Michigan Press.
- Kripal, J. J. [2015]. The traumatic secret: Bataille and the comparative erotics of mystical literature. In J. Biles & K. L. Brintnall [Eds.], *Negative ecstasies: Georges Bataille and the study of religion* [pp. 153–68]. New York, NY: Fordham University Press.
- Löwith, K. [1949]. *Meaning in history*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lynskey, D. [2019]. *The ministry of truth*. New York, NY: Doubleday.
- Lyons, J. O. [1961]. George Orwell's opaque glass in 1984 [Electronic version]. *Wisconsin Studies in Contemporary Literature*, 2(3), 39–46. <https://doi.org/10.2307/1207270>
- Marks, P. [2015]. *Nineteen eighty-four. Imagining surveillance: Utopian and dystopian literature and film*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 62–86.
- Newsinger, J. [1999]. *Orwell's politics*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Newsinger, J. [2018]. *Hope lies in the proles: George Orwell and the left*. London: Pluto.
- Orwell, G. [1973]. *Neunzehnhundert-Vierundachtzig* [21st ed., K. Wagen-seil, Trans.]. Zürich: Diana Verlag.
- Patai, D. [1984]. *The Orwell mystique: A study in male ideology*. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Petro, P. [1982]. George Orwell's *Nineteen eighty-four*: Anti-utopian satire. *Modern satire: Four studies*. Berlin: De Gruyter Mouton, 83–102.
- Robinson, P. [1983]. For the love of Big Brother: The sexual politics of *Nineteen eighty-four*. In P. Stansky [Ed.], *On Nineteen eighty-four* [pp. 148–58]. New York, NY: W. H. Freeman and Company.
- Rorty, R. [1989]. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scarry, E. [1985]. *The body in pain: The making and unmaking of the world*. New York, NY: Oxford University Press.

DIGITAL BLUE

■ LAKATOS HUNOR ■ lakatoshuni8@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Képzőművészet - Grafika Szak, I. évfolyam

■ MÁRTON BENCE ■ martonbencenek@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Képzőművészet - Grafika Szak, I. évfolyam

■ MELEG DÁVID ■ melegdavid04@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Képzőművészet - Grafika Szak, I. évfolyam

■ PALOTÁS PETRA ■ petrapalotas7@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Képzőművészet - Grafika Szak, I. évfolyam

■ PUSCAS MAROSSY BEÁTA ■ puscasbeata@yahoo.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar,
Képzőművészet - Grafika Szak, I. évfolyam

■ Témavezető: DR. ONUCSÁN MIKLÓS, egyetemi professzor, Partiumi
Keresztény Egyetem

A Digital Blue project egy térinstalláció, amely a valóság és digitális világ viszonyát mutatja be. Felhívja a figyelmet a közösségi média veszélyeire, és kidomborítja a torzulás folyamatának fő komponenseit.

Az installáció egy kapcsolatot hoz létre az alany és az ő digitális képmásával. Ez az installáció minden aspektusában kortárs. A műben felfedezhető a generatív művészet és a creative coding is. A kódolás része egy open source programban történik, névlegesen a Touchdesigner. Ezt a programot rengeteg "sufnituning" installációban használják, mivel a lehetőségek majdnem korlátlanok. Ez egy csomópont alapú programozási nyelv, így a hagyományos, szöveg alapú kódolás ismeretének hiányában is lehet használni. Ebben a programban valós időben torzíthatók a csatlakoztatott eszközök jelei [például kép, hang], illetve ezek a

torzítások a felhasználó által megadott paraméterek alapján működnek. Ezeket meg lehet adni számok formájában is, vagy akár a valós világból vett jelekkel. A mi esetünkben négy jelet használtunk fel a valóságból: mozgóképet [webkamera], távolsági adatot [Kinect, és annak adatfeldolgozása], alacsony hatókörű távmérés [infravörös Kinect kamera] és giroszkóp adat [iPhone giroszkóp szenzoradatok felhasználása]. Ez a négy jel egy kimeneti jelben összpontosul, lévén a vetített kép. A mozgókép jelenti az alapot, amit a többi jel fog torzítani.

A mű az ember-digitális technológia témáját dolgozza fel. Létrehozunk egy párhuzamot, amiben arra koncentrálnak, hogy egy ember hogyan viszonyul a digitális világban kialakuló lenyomatához, miként reagál, mikor ez a hamis kép megszűnik, illetve, hogy milyen viszonyt érdemes tartani a digitális valósággal.

A kivetített kép egy metafora a közösségi médiára. A kép meg van tükrözve, így az alany magát nem valósághűen látja, hanem egy olyan torzítással, ami a közösségi média egyik alapköve. Ez jelen volt korábban is tükrök formájában, viszont az okostelefonok fejlődésével, és a szelfikamera megjelenésével teljesen normalizálva lett, a magunk nézegetése, mutogatása ilyen torzításokkal. Minden közösségi média felé [vetített kép] megtett lépéssel újabb és újabb torzítások lépnek fel [digitális zaj], illetve az új impulzusok, avagy dopamin löketek [kék villanások] gyakoribbak lesznek, amíg ezek olyan gyorsan történnek egymás után, hogy unalmassá válnak. Ebben a pillanatban lehetőségünk van észrevenni magunk árnyát, amiben már nem látjuk arcunkat, hanem csak egy ürességet. Ez arra késztet, hogy megforduljunk és kilépünk az ördögi körből, vagy csak hátráljunk és újból kezdjük.

Az installáció egy az egyetemen található műteremben helyezkedik el. A tér közepén a mennyezethez van rögzítve egy vetítő, amely egy fehér táblára vetíti a képet. A tábla alatt egy széken helyezkedik el a laptop, amelyen fut a Touchdesigner, ehhez van csatlakoztatva a Kinect kábelesen, illetve az iPhone egy wifi hálózaton keresztül. A telefon az alany kezében van, aki a vetítő alatt helyezkedik el, és onnan indul a tábla felé. Az alany szemben áll a vetített képmásával, és elindul felé. Ahogy megteszi az első lépést, a képen egy digitális zaj keletkezik, ez minden lépésnél folytatódik. Ez a digitális zaj hasonló az adásszüneti zajhoz, annyiban tér el, hogy ez a zaj számítógép által generált, nem analóg, illetve kék színű, a hagyományos monokrómmal szemben. Minél közelebb kerül a vetített képhez, annál gyakoribbak lesznek a kék villanások, amik teljesen

kitakarják az alany képmását a vetítésen. Amikor az alany karnyújtásnyi távolságra van a vetített képtől, ez teljesen elkékül, az alany csak árnyék-ként jelenik meg rajta.

A valóságból vett jelek a következőképp befolyásolják a vetített képet: a lépések hatására a telefon átküldi a giroszkóp adatokat a laptopra, amik interpretálva vannak az x, y és z tengelyeken bekövetkező elmozdulások számszerűsítve vannak, mikor ezek a számok átlépnek egy bizonyos határt, egy digitális kapcsoló felhúzza a digitális zaj áttetszőségi hányadosát, így az rákerül a mozgóképre; a Kinect (ami eredetileg az Xbox 360 játékkonzol kiegészítője volt, mozgásérzékelési technológiát alkalmazva tette lehetővé, hogy a játékosok testüket használják controller helyett) méri a távolságot a szenzor és az alany között, ahogy ez a távolság csökken, úgy nő a kék villanások gyakorisága; a Kinect infravörös szenzorja az utolsó stádiumban szükséges. Az szenzor egy fekete-fehér képet generál, amelyben a közeli elemek fehérek, a távolodóak pedig sötétednek. Ezt a képet ha csatornákra bontjuk, és átlagoljuk a piros, kék, zöld és alpha csatornák értékeit, számadatként kapjuk meg a kép világosságát. Ezt a számadatot hozzákötjük egy digitális kapcsolóhoz, mint előző esetben. Mikor a kép túl világos lesz, vagyis az alany túl közel kerül, a kapcsoló átváltja a mozgóképet a kék statikus képre.

Az alkotás az alanyt hívogatóan érinti, saját képének látványa felébreszti a kíváncsiságot, ami bevonzza ebbe a körbe, amiből nehéz kilépni. Ezen kívül az alkotás sugallja a valóság maradándóságát és a digitális világ hamisságát, ürességét. A vetített képhez való érzékelés egy csalódottságot is ébreszthet az alanyban ami célravezető, azt tekintve, hogy a közösségi média is csalódást okoz hosszú távon, tartalmi elmélyültség hiányában.

Az alkotás megvalósításában számos nehézséggel kellett megküzdeni. A legnagyobb gondot a Kinect és a Macbook inkompatibilitása okozta. Mivel a Kinect a Microsoft terméke, ezért csak Windows operációs rendszert használó számítógépekkel (illetve az Xbox konzolokkal) kompatibilis. Ez korlátozta a Touchdesignerben készített projekt tesztelését. Ennek megoldása a digitális csúszkák használata volt, amivel könnyen lehetett a paraméterek számadatait módosítani. Az előbb említett probléma kiterjesztette a forgatások és tesztelések időtartamát, mivel voltak előre nem látható gondok, amikre alternatívát kellett keresni. Például a Kinect az alany távolságát 350–40 cm között tudja érzékelni. Ez alkalmatlan volt a célunk elérésére, hogy a képernyő teljesen kékre váltson mikor az alany túl közel van. Itt a megoldás az infravörös kamera

használata volt. Még egy lényeges akadály a szenzorok inaktivitása volt: amikor a Touchdesigner program nyitva volt a szenzorokat nagyjából öt percenként újra kellett indítani, mert nem továbbítottak adatot. Ezen kívül még számos nehézség fellépett, melyek közül legtöbbet sikerült megoldanunk, vagy sikerült alternatívát találnunk rá.

A művet nem illethetjük pozitív esztétikai jelzőkkel. A törekvés az esztétikum hiányát, semlegességet célozza meg. A környezet amiben az installáció megjelenik ingerszegény, a tárgyak, bútorzatok amik megjelennek le vannak fehér leplekkel. A fényt biztosító reflektorok nincsenek takarva, pont mint ahogy a laptopot és a többi elemet összekötő kábelek sem. Ezek az elemek fekete színűek, míg a környezet túlnyomó része fehér, ezzel is érzékeltetve a technológiai rendszer különállóságát a már létező világtól.

A Digital Blue projekt a nevét a vetítők és számítógépek hibajelzést jelentő képernyőjéről kapta. A kékhálál kifejezést ez a jelenség keltette életre. A tesztelés során volt, hogy nehezünkre esett megkülönböztetni a szándékos, vagy tényleges hibajelzést sugalló kék villanást.

Az installáció utal az egyik legelső videó installációra, Nam Jun Paik "Tv Buddha" című 1976-os művére. A párhuzam felfedezhető abban a mozzanatban, hogy az alany önmagát nézi, illetve, hogy önmaga képmása egy videó rendszeren keresztül jelenik meg.

Összegezve: a Digital Blue project egy modern művészeti alkotás, amely kiemeli a közösségi média és az egyén viszonyának jellegét, miközben ezt a kapcsolatot, és felhívja a figyelmet a fentebb említettek veszélyeire.

Megtekintési link:

<https://drive.google.com/drive/folders/1wgaZMKlfp6MfRPhoRJDMQlq6SKd2LuP5?usp=sharing>

BIBLIOGRÁFIA:

- Manovich, L. [2013]. *Software takes command*. Bloomsbury Academic
- Lovink, G. & Niederer, S. [2008]. *Video Vortex Reader: Responses to YouTube*. Institute of Network Cultures
- Manovich, L. [2001]. *The Language of New Media*. The MIT Press
- Nakamura, K. [@frog_spit_simulation]. [n.d]. *Posts* [Instagram profile]. Instagram. Kinyerve Április 17, 2024, innen https://www.instagram.com/frog_spit_simulation/

REINTEGRÁCIÓS PERSPEKTÍVÁK A BÖRTÖN ABLAKÁBÓL ÉS AZON TÚL

■ VERES RÉKA JANULA ■ jana.reka8@gmail.com

Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógia Kar,
szociálpedagógia szak, III. évfolyam

■ Témavezető: DR. LOVAS KISS ANTAL, habilitált egyetemi docens,
Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógia Kar, Társada-
lomtudományi Tanszék

1. BEVEZETÉS

Vajon szükséges egyáltalán reintegrálni a bűncselekményt elkövetett embereket a társadalomba vagy elegendő lenne csak a büntetésre fókuszálni?

„Hazánkban a szabadságvesztés-büntetés jelenti a legsúlyosabb társadalmi elítélést, amely a törvényeket sértő viselkedés megbüntetésévé érheti az embert. A börtön tehát a büntetést szolgálja, a bűncselekményt elkövetettnek bűnhődnie kell.” [Boros, Csetneki, 2002:127.]

Mindemellett viszont Magyarországon a reintegráció elősegítését fő feladatként határozza a 2015-től hatályos új büntetés-végrehajtási kódex a büntetés-végrehajtási szervezetek számára, ettől függetlenül megfigyelhető a bűnelkövetések számának, azon belül is a visszaeső bűnelkövetők számának növekedése, mely kérdésként veti fel a börtönökben létesített reintegrációs tevékenységek megvalósulásának valódi sikerességét. Illetve azt, hogy vajon az eredményes reintegráció csak a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó tevékenységek függvénye, vagy esetleg más befolyásoló tényezők is megjelennek ennek kapcsán.

Továbbá a témaválasztás oka Luzsi Margó Rabmesék [2020] című műve volt, melyben tulajdonképpen reintegrációt célzó tevékenység, ne-

vezetesen egy mesekör megvalósulását követhetjük nyomon a felhasznált mesék olvasásával párhuzamosan. Fellelhetőek olyan kiegészítő gondolatok, melyek rámutatnak, milyen ráhatása van a tevékenységnek a fogvatartott nők szabadulás utáni időszakára. Amely pedig felvetette a kérdést, vajon ez ennek a börtönbeli mesekörnek volt a kuriózuma, vagy más folyamatokkal is lehet lényegét tekintve hasonló eredményeket elérni? Vagy milyen más tevékenységek működnek a Heves Vármegei Büntetés-végrehajtási Intézet falai között egyáltalán? Illetve milyen eredményeket tudhatnak magukénak? Egyáltalán mi minősíthető eredménynek, sikernek börtönviszonyok között?

Az említettek megválaszolására kutatásom során megvizsgáltam a büntetés-végrehajtási intézetbe kerülés előzményeit, a börtönben töltött idő mikéntjeit, valamint magát a reintegráció megvalósulását. Továbbá, hogy a börtön falain belül mennyire fontos a mentális folyamatokra irányuló segítség biztosítása annak érdekében, hogy a büntetés letöltését követően a bűnelkövető személyek minden szempontból közelítve sikeresen reintegrálódjanak a társadalomban. Mindez voltaképp arra hivatott rávilágítani, hogy mekkora a relevanciája a sikeres reintegráció megvalósulásának a büntetés funkció ellátása mellett, valamint valójában mik lennének az eredményesség titkai, illetve az esetlegesen felmerülő nehézségek, buktatók, valamint azok elkerülésének, a lehető legnagyobb mértékben történő kiküszöbölésének módjai.

2. KUTATÁS BEMUTATÁSA

Alkalmazott kutatásom során a segítő, reintegráló tevékenység nyomkövetésével és értelmezésével a kiválasztott fogházban zajló munka hatékonyságának növelése a célom, amelyet a következő kutatási kérdések mentén kíséreltem megtenni:

1. Szükséges egyáltalán a bűnelkövetőket reintegrálni a társadalomba?
2. Van reintegráció reszocializáció nélkül?
3. A büntetés-végrehajtási intézet már maga a reintegráció folyamata, vagy csupán csak egy büntetés?
4. Szakembereknek, a büntetés-végrehajtási intézet személyi állományának van valós szerepe a reintegrációban?
5. Valójában minek a függvénye a sikeresnek titulálható reintegráció?

Empirikus kutatásom megvalósításához kvalitatív módszertant használtam, azon belül életút interjún alapuló félig strukturált interjú módszerét alkalmaztam. Amelyhez a minta kiválasztása szakemberek szempontjából önkéntes, de nem véletlenszerű volt, ugyanis célzottan kerestem fel azokat, akik kutatásom szempontjából relevánsan érintettek voltak, konkretizálva: börtönpszichológus, börtönlelkész, pártfogó tiszt, szociális segédelőadó, reintegrációs tiszt, valamint a Főegyházmegyei Karitászs Központ Eger RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat négy börtönben is tevékenykedő munkatársa [pszichológus, szociális munkás, valamint két szociálpedagógus]. Fogvatartottak, illetve már szabadult korábbi bűnelkövetők esetében szintén önkéntes jellegű, viszont ezzel együttesen véletlenszerű volt a kiválasztás. Rabok kapcsán annyi kritériumom volt, hogy lehetőség szerint legyen prezentálva mindkét nem, továbbá jelenjen meg köztük olyan, aki még az ítéletére vár és olyan is, aki már jogerős ítéletét tölti, valamint, ha van rá mód legalább a visszaesők és első büntényesek fogvatartotti kategóriái egyaránt jelenjenek meg. Illetve fontos szempont volt, hogy mindenképp legyen már valamilyen tapasztalatuk a börtön falai között zajló reintegrációt elősegítő tevékenységekben, programokban. Így a vizsgálati minta elemszáma összesen 17 fő volt, melyből 2 fő már szabadult korábbi bűnelkövető, 6 fő fogvatartott és 9 fő reintegrációs tevékenységekben érintett szakember.

2.1. Eredmények ismertetése és elemzése

2.1.1 Bűnelkövetők előélete

Az eredmények alakulásának szempontjából elhanyagolhatatlan hatása van a fogvatartottak, valamint a korábban bűncselekményt elkövetett, mára már szabadult bűnelkövetők börtönbüntetést megelőző élete, ebből adódóan ezzel kezdem az eredmények bemutatását.

Az említett két vizsgálati csoport tagjainak életkora 39 és 62 év közé tehető, végzettségüket tekintve nem jelent meg jelentős eltérés, ugyanis két fogvatartott kivételével, akik 8 általánossal rendelkeznek, mindenki másnak valamilyen jellegű szakközépiskolai végzettsége van. Viszont ez az eltérés hasonló összefüggést mutat a tanuláshoz való hozzáállással, mint a többi esetben a végzettségi szint, ugyanis mindegyik fő esetében elmondható, hogy nem volt abszolút érdektelen a tanulással szemben, viszont csak egy-két tantárgy keltette fel igazán az érdeklődésüket, ami

azt eredményezte, hogy hamar jobban kezdte őket vonzani a munka világa, mint a tovább tanulás kérdése.

Ami a család témakörét illeti, a direkt módon erre irányuló kérdésekre egyöntetűen a családi kapcsolatokat pozitívan bemutató, a jelenlegi és múltbéli családi életet harmonikusnak, már –már idillinek lefestő válaszok érkeztek. Ellenben más kérdéskörök kapcsán megjelentek ezzel részlegesen, vagy akár teljesen ambivalens gondolatok. Például, előfordult olyan, aki a gyermekkor jellemzését érintő kérdésekre majdhogynem hibátlanul írta azt körbe, ellenben mikor arra terelődött a szó, hogy saját megítélése alapján hátráltatta-e valaki az eddigi előrejutását az életben, előkerült édesapja alkoholizmusa, mely egésze kisgyermekkorától hatást gyakorolt életére, valamint tulajdonképpen megfogalmazta édesanyja hanyagoló magatartását. Ez pedig egybecseng a büntetés-végrehajtási intézet pszichológusának azon gondolatával, miszerint jellemző a fogvatartottakra, hogy nem a valóságot adják át a téma kapcsán. Amely nem összetévesztendő a pszepdológiára való hajlammal, amely bár számos esetben felüti a fejét vele szemben is azt remélve, hogy általa valamilyen pozitívumhoz juthatnak akár ügyük kapcsán is, ebben az esetben nem ebből az indítatásból történik a torzítás. Nem abból az okból kifolyólag nem a valóságot adják át, mert szándékosan le akarnának festeni egy, a valóságtól eltérő képet, azt gondolván, hogy valamilyen érdekük fűződhet hozzá, hanem szimplán máshogy dekodolják utólag is a történeteket.

2.1.2 A büntetés-végrehajtási intézet falai között

A büntetés-végrehajtási intézet, mint deviáns magatartásra adott legsúlyosabb társadalmi reakció intézményesített formája [Rosta, 2007], mely megélése számos deprivációval jár, illetve a börtönártalmak megtapasztalása is gyakori velejárója.

Ezek közül fogvatartott, illetve már büntetésüket letöltött korábbi bűnelkövető interjúalanyaim egybecsengően legjelentősebbnek a családdal kapcsolatosakat emelték ki. A kapcsolattartási formákkal [telefonálás, videó-hívás, levelezés, látogatófogadás] alapvetően elégedettek, de a mennyiséget kivétel nélkül kevésnek vélik. Többen érzik úgy, hogy a megszabott mennyiség a valós, biztos lábakon álló kapcsolattartáshoz nem elegendő. Mindez aktuálisan is okozhat további nehézségeket, ugyanis szakemberek elmondásai alapján is sokszor pozitívan hat a fogvatartottakra egy-egy akár kisebb információ is a „kinti világból”, vala-

mint az is, hogy egy olyan személlyel oszthatják meg a börtönnel kapcsolatos élményeiket, tapasztalataikat, érzéseiket, aki technikailag nem jártas ebben a világban.

Az interjúk alapján megállapítható, hogy a fogvatartott egyik legnagyobb ellensége a börtönben az idő. Az idő múlásának gyorsasága és annak érzékelése abszolút relatív, fogvatartotti interjúk alapján elmondható, hogy az ítélet tudata alapozza meg. Ugyanis, amíg nincsenek tudatában a pontos ítéletnek, telhet bármivel az adott nap, az alapvető bizonytalanság mindent képes felülírni. Ellenben, amint megkapják a jogerős ítéletet, pontosabban látják, hogy mennyi időt kell eltölteniük a büntetés-végrehajtási intézetben, megjelennek más tényezők is. Például, ha van rá lehetőségük, a munkavégzés, illetve a különböző csoport-foglalkozásokon, programokon való részvétel, hiszen főleg a cellákban történő semmittevéssel szemben a mozgalmasan, tevékenyen töltött időintervallumok az idő gyors múlásának érzetét keltik. Amelyre való igény nyíltan megjelenik a már említett foglalkozásokon, programokon is, amiről azt feltételezhetnénk, hogy destruktív hatással is lehet egy-egy foglalkozásra, programra, viszont a megkérdezett szakemberek kivétel nélkül ugyanazon a véleményen vannak: az alapvető indíttatás, motiváció technikailag mindegy. Ugyanis az menet közben átalakulhat, a tapasztalatok kialakítják a tényleges igényt, addig a hozzáállásbeli jellemzők azért fontosabbak, mert ezektől válnak befogadóvá a különböző élmények, hatások, információkkal szemben, melyek akár nem célzottan is a későbbi, börtön utáni életüket hivatottak elősegíteni, könnyíteni. Például az asszertív kommunikáció elsajátításával későbbi konfliktushelyzeteket vagy akár csak azok elfajulását közvetetten elő lehet segíteni. Bár jogosan merülhet fel a kérdés, hogy az ehhez hasonló készségek elsajátítása valóban hasznosak-e ebben a környezetben, hiszen ha valaki odakint a túlélésért küzd, tudhat ő asszertívan kommunikálni, nem sokra fog menni vele a boltban. Természetesen különböző készségek, képességek használatának tudása nem okoz hátrányt, éppen ellenkezőleg, viszont az egyéni értelmezés, helyzetekbe való átültetés kérdése, hogy valóban használhatóvá válnak-e később, vagy azzal a lendülettel merülnek feledésbe, ahogy a fogvatartottak elhagyják a börtön épületét.

Következőként kiemelném a bánásmódot, mint börtönéletem megmásító tényezőt. A bánásmód maga a függő viszony, melyben az egyik fél hatalmi pozícióban, míg a másik az alárendelt szerepben van. Viszont ennek megvalósulása nagy kihatással van a fogvatartottak börtönben

létének megélésére. Számos esetben elhangzottak az olyan jellegű mondatok, miszerint, ha személyi állomány észleli, hogy „normálisan viselkedik”, akkor emberibb bánásmódban részesítik, amely sokkalta megkönnyíti a helyzetét. Illetve számos fogvatartott, valamint a már szabadult korábbi bűnelkövetők is kiemelték, hogy már a személyi állománnyal való kommunikáció is nagyban tud könnyíteni a bent léten, illetve szellemi kondíciójuk megtartásában. Ugyanis többen számoltak be arról, hogy a cellákban olyan személyekkel kerültek össze, akik más intellektussal rendelkeznek, amelynek hosszabb távon destruktív hatásait észlelik, továbbá egy idő után cellatársaikkal ugyanazon témákat tudják csak megvitatni, amivel szemben egy szakemberrel vagy a személyi állomány más tagjaival szélesebb körű kommunikációt tudnak folytatni.

Mindez a megkérdezett szakemberek oldaláról hasonló fontossággal bír. Kivétel nélkül úgy nyilatkoztak a bánásmódról, hogy mindig törekednek arra, hogy ne a bűnelkövetőt lássák bennük. Kommunikáció kapcsán többek által kiemelésre került az egyszerűsége, közérthetősége való törekvés, ugyanis túl azon, hogy számos esetben minimális szókincssel rendelkeznek, valamint az, ha túlzottan szofisztikáltan, ezáltal a nyelvi különbségeket éreztetve kommunikálunk velük, az csak szakadékot képezhet vagy mélyíthet fogvatartott és segítő között. Ezen túl több megkérdezett szakember kitért a humor fontosságára is, értve ezalatt az ő, valamint a fogvatartottak szabad humorizálását is természetesen a kellő kereteket tartva. Ugyanis a humor azon túl, hogy bír egy feszültségoldó, bizalmi légkör kialakítását segítő funkcióval, célravezetőbb lehet, mint a túlzott szigor vagy az alárendeltség éreztetése. Valamint két női szakember által megfogalmazásra került, hogy a nemi különbségekből fakadó jelenségek eloszlításában is szerepe lehet a humornak. Gondolván itt arra, hogy az ellenkező nemmel végzett munka során elkerülhetetlen ennek a megjelenése, viszont ez a megfelelő határok meghúzásával, kellő szigorral, szakmaisággal és humorral helyén kezelhető, valamint egy idő után teljesen ki is küszöbölhető.

2.1.3 A reintegráció megvalósulása

Ahogy arról már szó esett korábban is, a büntetés-végrehajtási intézet falai között több, a reintegrációt célzó lehetőség, foglalkozás fellelhető. Ezek közé sorolható jelenleg a már említett vallásgyakorlási formák, irodalmi szakkör, jobbagyféltekés rajztanfolyam, a Főegyház-megyei Karitászs Központ Eger RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat

négy szakembere által tartott drogprevenciós csoportfoglalkozás, maga a munkavégzés lehetősége, különböző jóvátételi programok és akár a pszichológusi alkalmak is.

De mik is ezek valójában? A vallásgyakorlás formái a börtönlelkész elmondása alapján hasonlóan valósulnak meg lényegüket tekintve, mint egy hétköznapi közegben, annyi különbséggel, hogy börtönvilágra van igazítva, amely például abban nyilvánul meg, hogy a hagyományos teendőkön túl a büntetés-végrehajtási intézet működésének a törvényes rendjét és a fogvatartás biztonsági szabályainak betartása és betartása is megjelenik. Valamint kifejezetten törekszik a kétirányú kommunikáció kialakítására, illetve minden alkalommal felméri mi az a téma, ami aktuálisan foglalkoztatja a fogvatartottakat és annak megfelelően alakítani az adott alkalmat.

A különböző csoportfoglalkozások, mint az irodalmi szakkör vagy a jobbagyféltekés rajztanfolyam alapvetően tematikához kötöttek. Az említett tanfolyam kötöttebb, ott meg van határozva hogyan kell haladnia a tanfolyamnak, keretein belül a grafittal történő rajz oktatása zajlik. Az irodalmi szakkör ennél szabadabb, jobban hasonlít egy hagyományos csoportfoglalkozáshoz, melynek során egy kiválasztott mű kerül feldolgozásra, ami olyan szempontból specifikus, hogy a csoport aktuális érdeklődési köréhez igazodik. Ennek a megvitatása viszont inkább pszichológiai jellegű, nem verselemzésből vagy verslábak kereséséből áll, végül pedig a lezárás, ismét egy játék formájában történik.

Bár csoportfoglalkozás, külön említendő a drogprevenciós csoport, már csak azért is, mert a többi említett lehetőségtől ezt külső szakemberek, a Főegyházmegyei Karitászi Központ Eger RÉV Szenvedélybeteg-segítő Szolgálat négy munkatársa végzi. A foglalkozásnak minden esetben része a fogvatartottak aktuális mentális állapota, többek között lehetőség van akár a ventilálásra is, melynek során már az is kiderülhet, hogy mennyire lesz tartható a téma, mellyel az adott alkalomra készültek a szakemberek. Ha az, akkor vagy beszélgetés, vagy valamilyen játékos formában kerül feldolgozásra, ha viszont nem, akkor kénytelenek az adott szituációhoz alkalmazkodni, hiszen például valami miatt túlzottan felfokozott állapot miatt [például egy zárkán belüli konfliktus] képtelenség lenne a normális feldolgozás.

A pszichológus tevékenysége a reintegráció tekintetében több típusú folyamat képében jelenik meg. Alapvetően van egy befogadó beszélgetés, melynek során egy állapotfelmérés történik annak felfedése

érdekében, hogy valamilyen szinten veszélyeztetettnek számít-e fogvatartott, például pszichiátriai beteg-e, ugyanis abban az esetben havi rendszeresgű állapotellenőrző beszélgetésen kell részt vennie. Vannak egyéni meghallgatások, melynek során például a családi kapcsolatokkal, szerhasználattal való viszonyral foglalkoznak, ez egyfajta támogatásbeszélgetés, szupportív tevékenység, ez alkalmas megnyugtatóra, aktuális problémák elővétele és átbeszélése akár a fogvatartott, akár a hozzátartozók szemszögéből, ezt a fogvatartottak szokták kérvényezni, ha szükségét érzik, az állapotfelméréssel szemben ez nem kötelező. Illetve tanácsadás keretein belül, ha már esetleg a szabadulása közeledik, akkor igyekszik megnézni mik azok a sarkalatos pontok az életében, amiben segítségre szorulhat és még a fogvatartott bent léte alatt dolgozni azon. Viszont a folyamatos fluktuáció miatt nem tud igazán folyamatot felépíteni, előre tervezni, mint egy terápia esetében, jellemzően még kisebb személyiségfejlesztő vagy megküzdési módok fejlesztésére adekváltak ezek az alkalmak.

A munkavégzés két szegmensre bontható, van, amelyikért pénzbeli díjazás jár, illetve a fogvatartottak látják el a börtön fenntartásával, felújításával, karbantartásával járó munkákat is. A munkakultúra elsajátítása, az értékteremtés lehetősége, fogvatartottak szavaival élve a hasznosság érzete elősegítheti az önbecsülés és a felelősségérzet növekedését, valamint a jövedelemszerzés lehetősége hozzájárulhat a bent lét könnyítéséhez olyan szempontból is, hogy annyival kevesebb anyagi teherrel jár a hozzátartozóknak a fogvatartott börtönben való tartózkodása.

Alapvetően minden ilyen alkalmat, amelyen van/volt lehetőségük részt venni jónak, hasznosnak ítélnék meg a megkérdezett fogvatartottak, illetve már szabadult korábbi bűnelkövetők, már csak a szabadidő hasznosabb, aktív eltöltésének szempontjából. Amik negatívumként merültek fel az főként a kevés lehetőség. Viszont ezzel szemben pozitívumként kiemelésre kerültek általuk a különböző jóvátételi programok [például Börtön a városért] voltak, melynek során felügyelet alatt a civil életben történik a munkavégzés. Ennek reintegrációs célja a fogvatartottak közösségi szerepvállalásának kialakítása, a felelősségvállalásra ösztönzés, valamint a civil emberek előítéletének mérséklése. Viszont ezen túl számukra már önmagában annak is pozitív hozadéka van, hogy hosszú idő után ismét a büntetés-végrehajtási intézet falain kívül tartózkodhatnak.

A megkérdezett szakemberek reintegrációról való vélekedései sem mutat különösebb eltéréseket. Alapvetően a fogvatartottakhoz, már

szabadult bűnelkövetőkhöz hasonlóan ők is fontosnak tartják ezeket, viszont véleményük szerint ez valójában egy sokkal komplexebb tevékenység egy-egy program létesítésénél.

Valójában magát a folyamatot több oldalról kell megtámogatni, melyben csak egy szeletet képeznek a különböző foglalkozások. Például említésre került, hogy megfelelő szociális háló nélkül nem releváns a reintegráció maga, hiszen nincs hova visszailleszteni a fogvatartottakat. Illetve, ha az destruktív működést mutat, totálisan ugyanabba a környezetbe visszailleszteni nem célravezető, ugyanis rövid időn belül a környezete hatására bűnismétlővé válhat. Ahhoz, hogy sikeresnek titulálható legyen a benti reintegrációs tevékenység, legyen szó például személyiségfejlesztésről, készségfejlesztésről vagy szakmaképzésről, elengedhetetlen a megfelelő külső támogatás, hiszen, ha olyan szubkultúrába szabadul, ahol a szerhasználat a normális, akkor a benti tevékenység pillanatok alatt semmissé válhat. Ebből adódóan számos szakember szerint sok esetben a reszocializáció lenne a célravezető a visszaesés elkerülése végett.

Viszont mi tekinthető sikeres reintegrációs tevékenységnek? Az erről való vélekedés szintén nem megosztó, nem kizárólag abban az esetben, ha nem válik bűnismétlővé a fogvatartott, a legkisebb változások, vagy a fogvatartotti beállások alapján rájuk gyakorolt pozitív hatások is annak minősíthetők, gondolva itt arra például, hogy kifejezik mennyire élvezték az adott alkalmat és mennyire várják a következőt. Viszont természetesen a nagy eredmények, mint például a vallás megtartása, szakemberek felkeresése önmaguktól, ha problémát észlelnek, illetve önmagában a sikeres társadalomba való beilleszkedés is megemlítendő. Azonban, ahogy erről korábban is szó esett, ezeknek több összetevője van a célzott reintegrációs törekvéseknél, ebből adódóan is fontos a kisebb, kevésbé konkrét sikereket ugyanúgy számításba venni.

3. KÖVETKEZTETÉSEK, BEFEJEZÉS

Kutatásom célja volt a Heves Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézetben folyó reintegrációt elősegítő tevékenységek megismerése, működésüknek, eredményességüknek feltárása volt, melynek vizsgálat öt kutatási kérdés mentén zajlott, amik megválaszolására életútinterjúkkal egybekötött félig strukturált interjúk eredményeit használtam.

Az interjúkérdésekre adott válaszok alapján az első kutatási kérdésem, miszerint „Szükséges egyáltalán a bűnelkövetőket reintegrálni a

társadalomba?” aképpen került megválaszolásra, hogy kétségtelen ennek indokoltsága, hiszen az egész társadalom érdeke a visszaesés megakadályozása, a bűnelkövetések számának csökkentése.

Második kutatási kérdésem, miszerint „Van reintegráció reszocializáció nélkül?” viszonylagos választ kapott. Lehetséges maga a reintegráció önmagában is, viszont ahhoz a bűnelkövetőnek megfelelő háttérrel kell rendelkeznie, mind anyagi szempontból, mind szociális háló tekintetében ugyanis csak akkor lesz sikeres a reintegráció, ha a megfelelő környezetbe illesztjük vissza és nem pedig egy visszaesést eredményező közegbe. Ha nem áll fent a kellő háttér, akkor sokkal inkább célravezető a reszocializáció, ugyanis ezen keresztül a bűnelkövetők Czenczer és Ruzsonyi [2019] által is korábban megfogalmazott társadalmi integrációja, reintegrációs esélyének növelése történhet meg. Illetve ezek mellett az eredmények egybecsengenek Fliegauf Gergely [2012] megállapításával, miszerint a két folyamat voltaképp együtt lehet a leghatékonyabb

Harmadikként feltett kutatási kérdésem a következő volt: „A büntetés-végrehajtási intézet már maga a reintegráció folyamata, vagy csupán csak egy büntetés?”. Ennek kapcsán összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár a börtön funkcióját tekintve Boros és Csetneký [2002] a legszignifikánsabb társadalmi elítélésnek a formája, ami törvénysértő magatartás esetén sújthatja az egyént, illetve elsősorban a büntetést szolgálja, ennek kapcsán a kizárólagosság nem érvényesül. Ugyanis az interjúk alapján is láthatóvá vált, hogy számos direkt és indirekt reintegrációs céllal rendelkező tevékenység fellelhető az intézetben.

A negyedik kutatási kérdésem úgy szólt, hogy „Szakembereknek, a büntetés-végrehajtási intézet személyi állományának van valós szerepe a reintegrációban?”, melyre ugyancsak világosan választ kaphattunk az interjúk során. Önmagában a különböző reintegrációs tevékenységek megvalósításához elengedhetetlenek az említett személyek, viszont ezen túl az általuk képviselt bánásmód, hozzáállás is nagy jelentőséggel bír a börtönártalmak minimalizálásában, ami vezethet a kismértékű személyiségbeli torzulásokhoz, melyekből pedig a visszaesés, bűnismétlés kiküszöbölése következhet.

És végül az ötödik kutatási kérdés: „Valójában minek a függvénye a sikeresnek titulálható reintegráció?”, melyre nem született egyfajta recept jellegű egyértelmű válasz, hiszen alapvetően a reintegrálandó személyen múlik leginkább a sikeresség, viszont mindemellett nem elha-

nyagolható a szociális háló, anagyi körülmények és a mentális egészség milyensége.

Mindezeket összegezve konklúzióként megállapítható, hogy a vizsgált büntetés-végrehajtási intézet reintegrációs tevékenységének eredményessége nem csupán a bent a konkrét, direkt módon végzett folyamatok függvénye, leginkább azon múlik, hova is akarjuk az adott személyt visszailleszteni, illetve milyen állapotban. Az interjúkból kiderült, hogy ennek legfontosabb összetevője a szociális háló, azon belül is leginkább a család. Emiatt elengedhetetlen odafigyelni a családdal való kapcsolattartás folyamatosságára, illetve arra, hogy kikerülés után ténylegesen várják haza a bűnelkövetőt, ne pedig egy kidaszított váljon belőle, hiszen az könnyen visszaeséshez vezethet, amelyből következhet a börtönfüggőség, melynek értelmében az egyén biztonságosabban mozog a börtönökben, mint kint, a civil életben.

Ezt elősegíthetné az is, ha családok kapnának valamiféle felkészítést arra, hogy hogy elképzelhető, hogy, aki hosszabb időt töltött a büntetés-végrehajtási intézetben, nem lesz ugyanaz a személy, személyiség, mint bekerülése előtt, ugyanis érték őt olyan hatások, impulzusok, melyek hatására akarva-akaratlanul változott, ezzel pedig akár elkerülhetővé válnának az ebből fakadó családi konfliktusok, melyek végső esetben akár a család széthullásához is vezethet.

Valamint a börtönártalmak kiküszöbölése a másik sarkalatos pontja a reintegrációs tevékenységnek, melynek a családi kapcsolatok romlásán túl, főbb eleme még a stigmatizáció a társadalom által, melynek értelmében a fogvatartott örökké a börtönviselt megbélyegzéssel kell, hogy szembesüljön. Az említettek ellen megfelelő eszköz lehet a Börtön a városért programhoz hasonló tevékenységek létesítése, ugyanis ezek által az emberek rálátást kaphatnak arra, hogy azon bűnelkövetők, akik a reintegráció tekintetében relevánsnak minősülnek képesek a normakövető viselkedésre. Az ilyen típusú érzékenyítés pedig később a munkaerőpiaci elhelyezkedést, valamint a fogvatartott teljes izolációjának elkerülését is elősegítheti.

Megállapítható, hogy a büntetés-végrehajtási intézet feladatai nem korlátozhatóak a fogvatartásra és a büntetésre, indokolt és szükséges különös figyelmet fordítani a reintegrációra még abban az esetben is, ha csak egy előzetes házról van szó, ugyanis sosem tudhatjuk miként épül be egy-egy nem feltétlenül célirányos tevékenység a fogvatartott személyiségébe, életébe később. A reintegráció kapcsán fontos szem előtt

tartani, hogy nem kizárólag az egyértelmű, azonnal észlelhető eredmények minősülnek sikereknek, ahogy a szakemberekkel folytatott interjúkból is kiderült, az első ránézésre nem feltétlenül annak elkönnyelhető eredményeknek is ugyanannyi esélye van változás előidézésére, mint a nyilvánvaló fejleményeknek.

IRODALOMJEGYZÉK

- Albert Fruzsina [szerk.]: Életkeretek a börtönön innen és túl – Szubjektív reszocializációs esélyek. In: Szociológiai tanulmányok 2015/2.
- Andorka Rudolf [1994]: A társadalmi problémák szociológiája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Boros János – Csetneky László [2002]: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Donald Clemmer [1940]: The prison community. Rinehart, New York.
- Czenczer Orsolya – Ruzsonyi Péter [szerk.] [2019]: Büntetés-végrehajtási reintegrációs ismeretek. Dialóg Campus Kiadó, Budapest
- Dr. Csordás Sándor– Dr. habil. Vokó György : A fogvatartottakkal való bánásmód elvei és gyakorlata. Börtönügyi Szemle 2004/4. szám.
- Fiáth Titanilla [2012]: Börtön könyv. Háttér Kiadó, Budapest
- Fliegauf Gergely [2012] A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától. Börtönügyi Szemle, 31[1]: 46–62
- Johan Galtung [1961]: A börtön: a szervezett dilemma. In: Cressey, D. ed.: The Prison. University of California, LA., nyersford.
- Luzsi Margó [2020]: Rabkoszt – testnek és léleknek. A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet mesecsoportjának laktató meséi és receptjei. BSMVK. Eger
- Luzsi Margó [2020]: Rabmesék Mesék és történetek az egri Büntetés-végrehajtási Intézet mesekörének életéből. BSMVK, Eger
- Oláh Attila [2015]: *És volt nála egy balta is...* HVG Könyvek, Budapest
- Rosta Andrea [2007]: A deviáns viselkedés szociológiája. Loisir Könyvkiadó, Budapest – Piliscsaba
- Ruzsonyi Péter [2001]: Bűn-büntetés-reszocializáció. Belügyi Szemle 49. évf. 6.sz. 39 – 62.
- Szegál Borisz [2007]: A szocializáció és reszocializáció a börtönben. Börtönügyi Szemle 26. évf. 3.sz. 25 – 38.

DIENES VALÉRIA MOZDULATPEDAGÓGIÁJA – ÁLTALÁNOS PEDAGÓGIÁJA TÜKRÉBEN

■ POPELMAJER SANDRA ■ szandrapopelmajer@yahoo.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság-és társadalomtudományi
kar, Az óvodai és elemi oktatás pedagógiája szak végzett hallgató

■ Témavezető: DR. BALOGH BRIGITTA, egyetemi docens, Partiumi Ke-
resztény Egyetem

BEVEZETÉS

*„A mozdulat három határozmányú valami. Térben van, időben van és
mond valamit. Kifejez. A mozdulat-iskola tehát három feladat megoldását
foglalja magában: uralkodás a téren, az időn és a jelentésen.”*

– Dienes Valéria –

Azért választottam Dienes Valéria ezen idézetét a dolgozatom mot-
tójának, mert azt vallom, hogy a mozdulatnak és a táncnak kiemelke-
dő szerepe van a gyermekek fejlődésében és tanulási folyamataiban. Az
idézet által bemutatott „mozdulat-iskola” három feladatának betelje-
sítése során a gyermek uralkodik a tér felett, felfedezi az idő mérték-
egységét és megérti a mozdulatok mögött lévő jelentést, tartalmat. Ez a
fajta tudatosság és készségfejlesztés kihat a tanulás minden területére,
hiszen minden, ami történik mozdulat-alapú. A tanulók, akiknek lehetősé-
gük van a mozgás és a tánc megélésére az oktatásban, gyakran jobb
teljesítményt nyújtanak más területeken is, mint például az olvasás, írás
vagy matematika. Ezt számos kutatás bebizonyította már, például Ba-
logh László kutatásai [2020, 2018].

Jelen dolgozat egy magyar úttörő, Dienes Valéria mozdulatpedagó-
giáját vizsgálja, aki egyike az első magyar nőknek, akik egyetemet vé-
geztek, illetve doktori fokozatot szereztek a 20. század első évtizedében.
Dienes jelentőset alkotott a táncművészetben, valamint megalkotta az

orkesztikát, egy olyan új mozdulatelméletet, amelyben a mozdulatpedagógia is fontos szerephez jutott. Rendkívül termékeny tudósról van szó, hiszen többféle területen alkotott bravúrosat.

A dolgozat fő kérdése, hogy Dienes mozdulatpedagógiája mennyire szolgál alapjául az általa kidolgozott általános pedagógiai koncepcióknak. Hiszen nagyon sokszor nyilatkozta, hogy az általa kifejlesztett mozdulatpedagógia lesz az általános pedagógia alapja. Választ szeretnék kapni arra, hogy amit elképzelt azt valóban megvalósította-e, valamint – hogy mit is jelent ez valójában. Fontos ehhez feltárni és elemezni mozdulatpedagógiájának alapjait és azokat az eseményeket, személyeket, amelyek/akik ezt inspirálták és formálták. Ilyen például a hitvallása, emberképe, bergsonizmusa és egész pályaképe.

Dolgozatom célkitűzése tehát, hogy megvizsgáljam: Dienes mozdulatpedagógiájában csakugyan megjelennek-e azok az elemek, amelyek alkalmassá teszik azokra az általános pedagógiai funkciókra, amelyeket más szövegeiben tulajdonít neki. Teszem ezt azért, mert vallom, hogy a pedagógiai módszerek megértéséhez és fejlesztéséhez nélkülözhetetlen ismerni az előző generációk tapasztalatait és alkotásait. Fontos megismernünk, megértenünk a múltat – ahhoz, hogy jövőnk lehessen. A neveléstörténeti kutatások révén betekintést nyerhetünk az oktatás múltbéli fejlődésének folyamataiba és változásaiba, megismerkedhetünk és ráeszmélhetünk azokra a történelmi, társadalmi és kulturális kontextusokra, amelyek az oktatás elméletét és gyakorlatát formálták. Valamint nem hagyhatjuk feledésbe merülni a múltbéli korok ikonikus reformátorait és pedagógusait, akik maradandót alkotva segíthetik a mai kor pedagógiai tevékenységeit.

Összességében, a mozdulat és a tánc nemcsak a testi mozgékony-ságot és az érzelmi kifejezést fejleszti, hanem segíti a gyerekeket abban is, hogy jobban megértsék és alkalmazzák a tanult anyagot. Mindezt saját személyes tapasztalataim is alátámasztják, hiszen magam is sokféle tánc típusban kipróbáltam magam. Műveltem társastáncot, néptáncot, moderntáncot, mazsorettet és mind rendkívül pozitív hatással volt rám: fejlődtek a kognitív képességeim, jobb lettem a matematikában, és könnyebben sajátítottam el különböző matematikai és logikai gondolkodási képességeket, amelyek segítettek a problémamegoldásban és az analitikus gondolkodásban. Ezért is tartom fontosnak, hogy pedagógusként ne hanyagoljuk el a mozgást és a táncot az oktatásban, és biztosítsunk elegendő lehetőséget a gyerekeknek a kifejező mozgás és a tánc gyakorlására és fejlesztésére, illetve a kreativitásuk megélésére.

Az életreform fogalom a nemzetközi szakirodalomban nagyon kedvelt és vitatott téma. Ez az elnevezés a modernizációkritikai reformtörekvések széles körben elterjedt fejlődésvonalait foglalja egybe, amelyek közös vonásai a természetesség, az öngyógyítás, és a spiritualitás keresése. Törekszik a már odavesztett ember- és természet, munka, valamint Isten kapcsolatainak újra formálására. Ez a „...mozgalom gyakran egymással is vitatkozó irányzatait egy közös civilizációkritikai jelszó kapcsolja össze: *menekülés a városból.*” [Németh & Skiera, 2018. p. 27.]. Ez a kritika arra utalhat, hogy sokan úgy látják, hogy a városiasodás az oka annak, hogy az ember elhidegült szinte mindenkitől és mindentől, és ezért keresi a kiutat a vidéki környezetben. A modernitás korában ez a jelenség rávilágít az egyén és társadalom kapcsolatának mélyebb változásaira és a korban megjelenő radikális problémákra.

Az életreform és reformpedagógia társadalmi és oktatási mozgalmak voltak, amelyek alternatívaként jelentek meg a 19. század végén fellépő társadalmi változások megoldásaként. Skiera szerint mindkét mozgalomnak célja volt, kiemelten az életreform mozgalomnak, hogy a személy teljes egész életének megújulását és egészségét eredményezze, míg a reformpedagógia főként az oktatás területén akart változást, megújulást és gyermekközpontú szemlélet alkotást. Mindkét mozgalom azért jelent meg, mert valamiféle ellenszert kerestek az elidegenedésre és a gyorsan fejlődő világ által a Földön és az emberek lelkeiben eredményezett sebeken [Skiera, 2004].

Az életreform-mozgalmak egyik legkiemelkedőbb és legkomplexebb ágazata a reformpedagógia. Németh András a társadalmi elidegenedés ellenkultúrájának részeként említi. Több tényező befolyásolta a 20. századbeli reformpedagógiák kialakulását, köztük az eltávolodás erős érzete a társadalomban, valamint, a háború és erőszak aktív jelenléte. Ezekre a megterhelő kihívásokra válaszul olyan szociális mozgalmak és szerveződések alakultak meg amelyek teljesebb, értékekben sokkal gazdagabb földi életet tűztek ki célul. Sok ilyen mozgalom jelent meg, például a környezet és természet védő mozgalmak, életmód- és testkultúra-mozgalmak, öltözködési reformok. Ebben az időszakban mutatott feltörekvéseket a vegetarianizmus, természetgyógyászat és különböző szakrális törekvések, amelyek merőben eltértek az intézményes vallási formáktól, szokásoktól. Ezek az újító elképzelések és mozgalmak nem csak a társadalomra voltak hatással, hanem az iskolákra és

a pedagógiára is. Az életreform-mozgalmak az emberi élet és környezet szépítését és könnyítését tűzték ki célul maguknak, míg a reformpedagógiák az iskolák és az oktatás rendszerét szerették volna megújítani és gyermekközpontúvá alakítani. A pedagógiai irányzat, új nevelési célokat, eszközöket és amolyan pszichológiai megközelítést is képviselt, ugyanakkor egy ellentét is kialakult a hagyományokkal és új megközelítést hozott az oktatás színtereire [2002].

Németh [2002] olvasatában, Oelkers elemzései ráirányították a figyelmet arra, hogy a reformpedagógia és az életreform mozgalmak nagyon szorosan összefüggenek. A reformpedagógia a hagyományos oktatási módszerek és rendszerek kritikájára, átalakítására és megújítására törekvő pedagógiai irányzat. Célja a tanulási folyamatok hatékonyságának növelése, valamint a tanulók kreativitásának, kritikai gondolkodásának és önállóságának fejlesztése. Dienes reformpedagógiája, a hagyományos oktatási módszerek kritikájára és az egyéni fejlődés támogatására épül. Dienes életműve az Orkesztika nevű saját módszerére fókuszál, mely egy integrált pedagógiai megközelítés, ahol az egész gyermek, beleértve az érzelmi, szellemi és fizikai fejlődését is, figyelembe van véve. Ez a reformpedagógiai irányzat egy holisztikus, tanulóközpontú megközelítést tükröz, amely a gyermek teljes fejlődését szem előtt tartva segíti elő az egyén kibontakoztatását. Az orkesztika módszer életkornak és szükségleteknek megfelelően alkalmazkodik, egy olyan rugalmas és dinamikus keretet teremtve, amely támogatja a tanulók kreativitását és önfejlődését [Skiera, Németh, & Mikonya, 2005].

Ezen történelmi események alapján elmondható, hogy Dienes kiemelkedően jó reformpedagógus és mozdulatművész is volt egyaránt. Ezt bizonyítja Fenyves véleménye is, mi szerint Dienes született pedagógus volt, hiszen nagyon pozitív, jó humorú, precíz, elhivatott volt. Személye varázsa által meggyőzte a növendékeit és a mozdulatpedagógiája „*az individualista, intuitív művész-tanár személyiségen alapult.*” [Fenyves, 2016, p. 462.].

ÉLETRAJZA ÉS PÁLYAKÉPE

„*Én belőlem négy rapszódia kerekedett az élet folyamán. Mert négy szerelmem volt: a zene, a matematika, a filozófia és az orkesztika*” [Borus, 1978, p. 49.]. A 20. századi magyar szellemi élet egy kivételes, sokszínű alakja, Dienes Valéria, így jellemezte önmagát életének késői

szakaszában. A „rapszódia” szó eredetileg a görög kultúrából származik, és egy olyan műfajt jelent, amely zenei vagy irodalmi alkotásokat foglal magában, amelyeket szabadon állítanak vagy kapcsolnak össze. Általában a rapszódia szabad formájú, gyakran változó hangulatú és témájú darab. Ilyen volt egész életében Dienes Valéria is, szabad, változó és ten-ni akaró. Négy fő szenvedélye volt, a zene, a matematikai, a filozófia és az orkesztika, mind olyan területek, amelyek komoly elmélyülést, tanulmányozást és elkötelezettséget igényelnek. Ezeket pedig gyakran ötvözte s aminek az eredménye mai napig tanító jelleggel bír a számunkra. Dienes a magyar színpadi táncművészet úttörője volt, emellett kiemelkedő szerepet játszott a magyar táncelmélet kialakításában. Filozófus, fordító, koreográfus, mozgásművész, pedagógus, táncteoritikus, zeneszerző, költő, szövegíró, pszichológus, matematikus – az általa képviselt számos tevékenység alátámasztja sokoldalú és kivételes reneszánsz személyiségét.

Dienes Valéria, lánykori nevén Geiger Valéria, 1879. május 25-én született Szekszárdon. Geiger Gyula, édesapja, nyitott gondolkodású ügyvéd és újságíró volt, míg édesanyja Benczelits Erzsébet tanárnő. Dienes Valéria koraszülöttként született, és a bábaasszony annyira gyengének látta, hogy azonnal megkeresztelték, biztosítva a vészhelyzetre való felkészülést [Szabó, 2001]. Szülei később elváltak, és Párára költöztek. Édesanyja, egyedülálló, dolgozó nőként nevelte Valériát és testvérét. A Szekszárdon kezdte el tanulmányait, amit költözés miatt a pápai felsőbb leányiskolában folytatott. Ezt követte a győri Állami Tanítóképző, ahol 1897-ben tanítói oklevelet szerzett. Majd a budapesti Erzsébet Nőiskolában 1901-ben polgári iskolai tanári diplomát is kapott. Mivel ez a két végzettség nem volt elegendő ahhoz, hogy nőként a tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen megkezdhesse, ezért magánúton érettségig szerzett a budapesti Bujkovszky utcai reáliskolában [Fenyves, 2016].

1901 és 1905 között Szendi Árpád tanítványaként a budapesti Zeneművészeti Főiskolán tanult, eközben a Pázmány Péter Tudományegyetemen matematikából és fizikából szerzett tanári diplomát, majd Alexander Bernátnál filozófiából és esztétikából doktorált 1905 decemberében, Dienes Pállal, férjével közösen. Így vall férjéről: *„Dienes Pál a sorsomná vált”* [Szabó, 2001. p. 56.]. Neki köszönheti azt, hogy elment a párizsi egyetemre Bergsontól filozófiát és Duncantól táncot tanulni [Szabó, 2001]. Bergson-fordításai közben a magyar filozófiai szaknyelv megújítását és irodalmi rangra emelését is jelentették. Az egyetemi évei

alatt megrendült gyermeki hite, később Bergson személyisége és eszmefuttatásai ragadták ki ebből az állapotából és lassan erősödni és körvonalazódni látszott vallásossága. Ebben Prohászka Ottokár, szekszárdi megyés püspök volt itthon legnagyobb támasza, aki lelkipásztora és jóbarátjaként segítette katolicizmusában kiteljesedni. [Szabó, 2001]. A legfontosabb szál, ahol kapcsolódik Dienes és Bergson az a párizsi tanulmányokra és kurzusokra vezethető vissza, e mellett szinte minden jelentős munkáját franciáról maga Dienes fordította magyar nyelvre, valamint a legtöbb Bergson-tanulmánynak is ő a szerzője [Frenyó, 2015]. Nem lehet eltekinteni attól, hogy Dienes Bergson filozófiájának legjelentősebb részéből inspirálódott. Átvette a metafizikájának lényegét: „anyag” és „szellem” kapcsolatát, amit maga a filozófus is igazi „dualizmusnak” hívott. A test és lélek ezen szemszögből vizsgált kapcsolata nagyon összetett, de igazából ontológiai monizmusként tekinthető. Ami egy olyan filozófiai nézet, amely alapján csak egyetlen lényeges létező dolog található az univerzumban, ez nem más, mint az anyagosság és szellemiség formájában megjelenő valóság [Balogh, 2020.]. Egy másik bergsoni hatás Dienes gondolkodásmódját vizsgálva nem más, mint az emlékezet, a múltunk el nem felejtése, ami szerint minden, amit valaha is megtapasztaltunk, amit átéltünk az valamilyen formában megragad bennünk és az emlékezetünkben. Ez a szemlélet arra késztet minket, hogy elgondolkodjunk azon, hogy az emlékezetünk a tengernyi információ között, milyen módon válogat, hogy mire emlékszik még húsz év múlva is és mit enged elfelejteni. Erre a válasz Bergson mozgáspszichológiájában van, amely alapján minden olyan dologra, történésre emlékezünk, amelyeknek valamilyen hatása és célja van a jelenben történő cselekvéseinkre, amik mind mozgásalapúak [Balogh, 2020.].

Később, két gyermekük született, Zoltán és Gedeon, akik folytatták szüleik munkásságát. Zoltán világhírű matematikussá és matematika-didaktikussá vált. Második fiuk, Gedeon nyelvész, kritikus és nem utolsósorban tánc-történész, orkesztész lett. Az édesanyja nyomdokaiba lépett és nem hagyta veszni a mozdulatpedagógiát [Fenyves, 2016].

Az orkesztikai mozgalmak terén elért előremutató munkája tovább folytatódott, amikor 1914-ben Dienes Valéria megalapította az első mozgásművészeti iskolát, amelyet Orkesztikai Iskolának neveztek el. Az iskola első bemutatóját 1917-ben tartották az Urániában. Az orkesztika megszületésére legnagyobb hatással Bergson és Duncan voltak, akikkel párizsi tanulmányai során volt lehetősége megismerkedni. Bergson

mozdulatpszichológiai elmélete és a Duncan testvérek mozgásművészeti táncai és tevékenységeinek hatásaira kezdte el jobban érdekelni a tánc és ezek alapjára áldotta meg a saját mozdulatrendszerét, amit orkesztikának nevezett el [Németh & Skiera, 2018]. Ezzel megszületett az orkesztika és a mozdulatpedagógiája, ami által bebizonyosodt az is, hogy mennyire nagyszerű pedagógus is. Az ő reformja nagy hatással volt a magyarországi mozdulatpedagógia kiteljesedésére és további fejlődésére is. Magyarországon Dienes az 1920-as évek közepétől kezdve színpadra szánt, nagyszabású mozdulatjátékokat alkotott, főként keresztény tematikájú műveket. Ezt megelőzte 1917-ben az Orkesztika Iskola megnevezés alatt létrejövő intézmény, ahol tánc tanítás folyt saját megalkotott orkesztikus rendszere által. Az orkesztika iskola története és fontos mozzanatai összefonódtak Dienes életművével és a mozdulatművészet fejlődésével. Az intézmény 1914 őszén nyitotta meg legelső tanfolyamát, ahol maga Dienes tartott előadást a Duncan féle spártai tornarendszerről. Nagy érdeklődés volt iránta, olyannyira, hogy az előadást még egyszer megkellett ismételnie. Bertalan Verát képezte ki legelőször, aki később az intézmény vezetője lett, ez idő alatt pedig folytatta a rendszer tökéletesítését. Az intézményben a diákok nagyon komoly mozdulatokat sajátíthattak el, amiket rendszerint megnézhetőek voltak a nyilvánosság számára. Az iskola 1917-18-as tanévben már teljes rendszerrel tudott működni, Dienes vezetésében három plasztikai, egy ritmikai és egy mimikai tanfolyam indult [Boreczky & Fenyves, 2015]. Az Orkesztika Iskolának saját, részletesen kidolgozott tananyaga volt, ami Dienes által kifejlesztett ritmikai rendszeren alapul. A célja, hogy mindegyik osztályban egymásra épüljenek az információk és mozdulatok, az új ismereteket szépen beágyazva a régiekhez. Ez azért nagyon fontos a pedagógiában, mert ez által lesz nagyon hatékony a tanulás, gondoljunk arra, hogy a diákok, ha már valamit hallottak előzőleg akkor az feltehetőleg jobban érdekli őket és könnyebben fogják megtanulni az új tananyagot. Példának okán, matematikában, ha már tudnak jól összeadni, akkor könnyebben fogják megérteni a szorzást, ami lényegében ismételt összeadás. Ez nem volt másképp az Orkesztika Iskolában sem, például a ritmikai osztályban, a tananyag részletesen foglalkozott a klasszikus verslábak gyakorlásával, a ritmikus szerkezetek megismerésével, amihez már a plasztika osztályban begyakorolt és elsajátított mozdulatokat kapcsoltak. Itt nem csak mozgás történt, hanem mozdulat valósul meg, hiszen a mozdulatokhoz igazi értékeket és jelentéseket kapcsol-

nak, ami által sajátos értéket hoztak létre. Hiszen, nagyon sok tánc létezik, ami mozgás által valósul meg, de csak az orkesztika nyújt olyan egyéni élményt, ami során a mozdulat igazi művészetté válik, hiszen jelentést hordoz [Markos, 1917/18]. Dienes Bécsben töltött éveiben, itt-hon az Iskola megváltozott, miután haza költözött, az addig felépített pedagógiáját és rendszertanát máshol kellett folytatnia Szentpál és Mirkovszky miatt, valamint a szakmai kritikája miatt adódott problémák és nézeteltérések miatt. Domokos Lászlóné ajánlott fel neki munkát az Új Iskolában, ami az orkesztika iskola tovább fejlődésének a helyszínévé vált, itt fejlesztette tovább, amit már a bécsi évek előtt elkezdett. Következett egy időbeli ugrás, 1928-as nyarán fontos esemény történt az orkesztika életében, amikor egy müncheni újságírónővel hozta Dienes össze a sors. Ez a találkozás adott lehetőséget arra, hogy az orkesztika mozdulatrendszerét megmutassa Münchenben, azzal a céllal, hogy egy új mozdulatiskolát alapítson Németországban. Elkezdte a munkálatokat, előadásokat tartott, de a náciizmus miatt végül nem valósulhatott meg ott az orkesztika iskola megalapítása. Ezután kezdődött meg Budapesten az igazi vándorlások kora, a Városmajorban folytatta a munkálatokat, ebből a korszakból származik a Babits verseire készült mozdulatművek, vagyis a költeménytáncolás. Dienes elmondása alapján, az emigrációt követő években, ő nem tervezte az orkesztika iskolában folyó munkálatokat újramegteremtését. De az orkesztika élni akart tovább, nem kellett újramegteremtését, szimplán magától folytatódott, amit végtére is, nem bánt meg [Dienes, 1966]. 1949-ben betiltották az orkesztikát, ami egyet jelentett az intézmény bezárásával is. A kommunista diktatúrák nagyon gyakran elnyomták az olyan művészeti irányzatokat, amelyek nem illeltek bele az általuk preferált művészeti és politikai paradigma kereteibe. 1950-ben alakult a balettintézet, 1951-ben pedig a Magyar Állami Népi Együttes. Akik e kettőbe betagozódtak, folytathatták, akik nem, azoknak abba kellett hagyniuk a szakmát. Nagyon sokan inkább a klasszikus tánc vagy a sport bármelyik fajtájához kapaszkodtak és ennek következtében alakult meg a ritmikus gimnasztika, a jazzbalett vagy a művészi torna. Dienes Valéria a következő években a saját fiókján dolgozott [Fenyvesi Pethő, 2017]. Legnagyobb szomorúsága az volt, hogy a rendszertanát úgy kellett a továbbiakban fejlesztenie és kidolgoznia, hogy azt a gyakorlatban nem próbálhatta ki. Az orkesztika azonban túlélte ezt az időszakot. A szocializmus puhulása után emberek próbálták titokban elindítani foglalkozásokat, és újra felfedezni a műfajt. Dienes Valéria fia, Dienes Ge-

deon is fontos szerepet játszott az orkesztika örökségének megőrzésében, amikor az anyagiakat, írásokat, fotókat és levelezéseket megőrizte [Fenyves, 2016].

Napjainkban az iskola Dr. Dienes Gedeon, Fenyves Márk és Pálosi István 1991 óta folyó kutatási, pedagógiai és művészeti munkásságának fontos állomásaként, mint „független intézmények” társulásaként létezik. Ennek központi eleme az Orkesztika Alapítvány, valamint az általa fenntartott MOHA-Mozdulatművészek Háza [művészeti, pedagógiai, kutatási, módszertani, múzeumi profil, befogadó intézmény és közösségi tér], valamint a Magyar Mozdulatművészeti Társulat [előadóművészeti profil]. Ezek a szervezetek összefonódnak és biztosítják az Orkesztika hagyományainak, művészeti értékeinek és pedagógiai elképzeléseinek fennmaradását, továbbvitelét a jelen kor szükségleteihez igazítva [Fenyves, 2016].

Élete végéig megőrizte szellemi frissességét és utolsó nyilvános előadását 96 évesen, 1974-ben tartotta a tihanyi Nemzetközi Szemiotikai Kongresszuson [Fenyves, 2016]. Az Orkesztika életútja nem szakadt meg Dienes halálával, hiszen valamilyen módon továbbra is élni akart.

Dienes életútja és pályaműve nagyon sokszínű és izgalmaival teli. Egy kivételes női alakja a magyarországi intellektuális társaságnak. Első nők közé tartozott, akik egyetemet végezhettek, ezzel bebizonyítva azt, hogy mennyire elhivatott és kitartó volt, hiszen pályájának hajnalán nem volt könnyű dolga nőként helytállni és nagyot álmodni. De ő megtette, nem adta fel és csodákat alkotott, köztük egy egyedülálló rendszert, az orkesztikát, ami segít megérteni a mozdulatpedagógia fontosságát és relevanciáját.

ORKESZTIKA, MINT MOZDULATPEDAGÓGIA

Az orkesztika egy olyan szó, amelynek jelentése kevesek számára ismert, mégis valódi magyar nemzeti kincsé nőtte ki magát a 20. századtól kezdve, Dienes munkásságának gyümölcseként. 1912 és 1918 között dolgozta ki az Orkesztika nevű mozdulatrendszert, amely a Ducan-Dienes féle új mozdulattudományként jelent meg. Az orkesztika a mozdulatok művészete és tudománya, egy sajátos filozófiai rendszer [Fenyves, 2016]. Dienes életművében az orkesztika háromféle jelentést hordoz. Először is, ez egy stílust jelöl, ami a századfordulós szabad tánc stílusából ered, és a duncani vonulatot követve próbálja meg értelmezni

a lehető legtermészetesebb emberi mozdulatokat koreográfiai és tanítási nyelvként. Másodsor, Dienes kidolgozott saját alkotói módszert [Fenyves, 2016].

Az orkesztika rendszerét Dienes jól strukturálta, négy osztályra bontotta, amelyek jól egymásra épülő tananyagokkal rendelkeztek: plasztika, ritmika, szimbolika és dinamika. Mind a négy osztálynak meg van a maga szépsége betartva a lépcsőzetesség elvét, miszerint mindig annyit tanítanak, hogy bele tudjon épülni a már meglévő ismeret közé [Markos György, 1917/18].

Balogh [2002] arról ír, hogy a dienesi pedagógia két tanárától vett elemekből forrott ki. Bergsontól a metafizikában megjelenő anyag és szellem koncepcióját, vagyis a test és lélek viszonyát vette át. Míg Dienes Raymond Duncan mozdulatrendszere és mozdulatpedagógiája által vált függetlenné a zene irányítása alól és egy kötetlen viszonyt hozott létre, mert a testnek szabadon, saját ritmusában kell, hogy mozogjon. Dienes a Duncan féle görög tornából alapvetően a mindennapi mozgást és a természetes mozdulatokat, annak a nyilvánvalóságát, hogy a test önmagától a természetes járása során is mozog. Ami a pedagógiáját illeti Dienes az orkesztika iskolájában nem valamilyen jól meghatározott formákat tanított, hanem ezekkel a formákkal való kreatív munkára és a technikák által az önkifejezésre próbálta meg diákjait sarkallni.

Hogy megtudjuk érteni Dienes mozdulatpedagógiáját előbb fontos letisztáznunk az ő szemszögéből, hogy mi is a mozdulat. A mozdulat egy általános fogalom, amely az objektumok nagy változását jelenti az időben. Ez lehet fizikai elmozdulás, például egy testrész vagy tárgy mozgása, vagy absztraktabb értelemben a gondolatok, érzelmek vagy kifejezések megjelenése. A mozdulat szorosan kapcsolódik a térhez és az időhöz, és kifejező eszközként is szolgálhat az emberek számára. A mozdulatok lehetnek szándékosak vagy reflexek, tudatosan irányítottak vagy ösztönösen végbemenők. A mozdulatok fontos szerepet játszanak az emberi kommunikációban, kifejezik az érzelmeket, a szándékokat és az állapotokat. A művészetekben, például a táncban vagy a színjátékban, a mozdulat kifejezőeszköz, amely gazdagítja és mélyíti a művészi kifejezést. A mozdulatok értelmezése és jelentése különböző kultúrákban és kontextusokban változhat, és a mozdulatok észlelése és szimbolikus jelentése is szubjektív lehet. Egyénenként és kultúránként eltérő értelmezése révén a mozdulatok sokféle módon kapcsolódnak az emberi élet különböző aspektusaihoz [Dienes, 2016]. „*Mozdulat. Híd a test és a*

lélek között.” [Dienes, 2016. p. 219.] kifejezés szűkszavú, mégis milyen mély és sok rétegű jelentésű. Egyaránt rámutat a test és a lélek közötti összefüggésre, hangsúlyozva a mozdulat szerepét ezen kapcsolatban. A „mozdulat”, mint a dinamikus fizikai aktivitás, a testi cselekvés kerül előtérbe. Utalhat egyszerű mindennapi tevékenységekre, sportra vagy akár művészi kifejezési formákra. A mozgás maga a test reakciója, de ugyanakkor egy mélyebb, szimbolikus értelmezésen is túlmutathat. A mozdulat a változás és fejlődés eszköze, amely a test különböző állapotait mutatja. A mozdulat egyfajta összekötő kapocs a fizikai és a szellemi dimenziók között. A test és a lélek közötti kapcsolat különféle módon értelmezhető: lehet az egészség és az érzelmi jólét megnyilvánulása, vagy akár a testmozgás szerepe a mentális egészség támogatásában. A híd metafora azt sugallja számomra, hogy a mozdulat lehet az az eszköz, amely által a test és lélek közötti átjáró megnyílik, és ezáltal mélyebb önismeretre tehetünk szert.

A mozdulatpedagógiája kardinális célja, hogy a magát a mozdulatkultúrát formálja, ezért is vannak általános pedagógia céljai és ez az egész rendszer magára az emberi élet fontosságára koncentrál. Ez az egész Dienes bergsonizmusából alakult ki, mi szerint a gyermek feladata, hogy rögtönzött módon tapasztalatait rendezett mozdulatokkal fejezze ki. A formális képzés alapja az is, hogy a gyermeket arra próbáljuk meg megtanítani, hogy az orkesztika felépítését követve rájöjjön és gyakorolja az időbeli és térbeli erőkvitelezést a mozdulatok által, ezáltal pedig tudatosítani fogjuk a gyermekben az önkifejezések megvalósítási módjait [Balogh, 2020]. Módszertanában két alapelvről számol be, amiket nagyon tudatosan, ismerve az általános metodikai elveket határozott meg. Az első elv, hogy szabályok nélkül, nincs eredményes munka, mert a jó struktúra és a fegyelem elengedhetetlen a célok felé vezető úton. A másik módszertani elv, hogy a könnyűről kell a nehéz felé haladni. Olyan mozdulatokat kell biztosítani a pedagógusnak, ami könnyű, vagyis egy hangsúlya van és egyszerűen utánozható és elsajátítható [Dienes, 1929-30].

Fenyves [2016] szerint a mozdulatpedagógia egyik fő eleme a táncművészeti nevelés, amely leginkább önértékű és célokat tűz ki, amit mindvégig szem előtt tart. Ez az ág nagyon specifikus, hiszen többféle irányból neveli és fejleszti a gyerekeket, például: vizuális, kreatív, kinetikus, vagyis mozgás alapú, akusztikus. Mozdulatkulturális és -művészeti szempontból fontos tudnunk azt, ha ezeket a tevékenységeket nem túl

tudatosan, hanem önkaratból, pontos odafigyeléssel végezzük akkor ez legalább olyanira jó hatással van az egyénre mintha célorientáltan végeznénk azokat. A mozdulatpedagógia egyik alapvető célja, hogy formálja a személyiségét a személynek az önismeret útján. Fontos, hogy a tanulás élményalapú legyen, ezen keresztül lehet leginkább fejleszteni és előhívni a kreativitást. Pozitív hatással van a tánc és mozdulat az érzékszervekre, hozzájárul a testi ismeretek fejlesztéséhez, segíti a kommunikációs képességeket. Legértékesebb a mozdulatpedagógia pozitív hatásaiban az, hogy megtanít tanulni és segít felfedezni a környezetünket. Az elsődleges cél viszont mégis az ember-nevelés, ebben tér el a mozdulatpedagógia a különböző táncművészeti nevelésektől, ez a kulcsa. Mindezek mellett nagyon sok pozitív hatása van annak a pedagógiai nézetnek: a koordináció, logikus gondolkodás, ok-okozati összefüggések, az akarat és a tudatosság fejlesztése. A zene és a mozgás kölcsönössége miatt fejlődhet a kommunikációs és szociális készségek is: a konfliktusok kezelése, együttműködés, empátia. Azért is jó ez a pedagógia, mert nem teljesítményalapú, inkább a szabadságon és lehetőségeken, alkotáson, kreativitáson és élményen alapszik.

A mozdulatpedagógia másik céljaként értelmezhető, hogy a természetes kifejezőkészséget felszabadítsa és fejlessze, hogy azok valóságos játéktémává váljanak az órákon, ezzel segítve a növendékeknek levetközni a kifejezési gátlásaiktól és fejleszteni a mimikát, ami által fesztelen megjelenést és kiváló modort is biztosít. A tanítás fontos része, hogy a pedagógus miként lép fel a növendékei előtt, végig határozott kell, hogy legyen, figyelnie kell a hangerőre, hangszínre és a hangsúlyos beszédre. Mindig át kell adnia magát a tanításnak, meg kell feledkeznie önmagáról olyan értelemben, hogy ha jól akar tanítani akkor nincs végig önmagával elfoglalva. Nagyon gyakori hiba egy mozdulatpedagógus részéről az, hogy a mozdulatokat nem megfelelő időben kezdi el, ami megzavarja a diákok figyelmét is. A mozdulati tanításban, fontos végig fenttartani a tanulók figyelmét, a diák mindig azt kell érezze, hogy a gyakorlat, amit épp elsajátít jó hatást gyakorol rá, ezért a tanár mindig érdekessé teszi a mozdulatot. Az értékelés során nem kell a kritikát elnagyolni, a diáknak mindig tudnia kell, hogy az adott mozdulatot helyesen végezte el vagy sem, ebből tud a legnagyobbat tanulni és ez által fog fejlődni. A tanárnak szeretnie kell a munkáját, örömmel kell, hogy végezze azt, nem fáradhat el túl könnyen, ha ő nem fáradt és unott biztosan a diákja sem lesz az. A pedagógusokra jellemző kell, hogy legyen az általános ember-

szeretet, a tanulók szeretete és a munka iránti elkötelezettsége. Fontos, hogy pályája végéig éljen benne a tűz a folyamatos önfejlesztésre, végig kell önmagát is nevelje, fejlessze, ez lesz az egyénisége lényege. Legnagyobb sikere az lesz, ha a diákjai már maguktól kezdenek el érdeklődni a mozdulatok iránt, valamint, ha maguktól alkotnak is újakat [Dienes, 1929-30].

Ezek az általános tények, elvárások és kikötések egyértelműen nem csak a mozdulatpedagógusokra kell, hogy jellemző legyen. Személyes véleményem, hogyha minden pedagógus megfogadná és eleget tenne ezen elvárásoknak, akkor sokkal hatékonyabban folya az oktatás minden területen, hiszen a pedagógus nem csak, mint reggel elkezdődő és délután véget érő munkára kell, hogy tekintsenek az oktatásra és nevelésre, hanem egy olyan hosszas folyamatra, ami a jövő generációját neveli eleget téve nagyon sok szempontnak.

A pedagógusi lét egy hivatássá, életformává kell, hogy váljon, mint ahogy ez Dienesnél történt, hiszen, ha csupán a centrológiáját figyeljük, rá jövőnk, hogy amit mi, mint mozdulatpedagógus elkezdünk átadni a mozdulat által, akkor a saját nézőpontunk is meg fog nyilvánulni, hiszen a saját testünkkel, a saját véleményünket formáljuk meg egy mozdulatba belesűrítve. Mindenki, aki tanulni akar tőlünk a saját világnézete által fogja felfogni az anyagot, a pedagógus egy útmutató kell, hogy legyen, hogy ez a világnézet minél kreatívabban tudjunk kiteljesedni és épp ezért kell a tanulás élményszerűvé váljon [Fenyves & Balogh, 2018]. Tehát azt már tudjuk, hogy a mozdulatpedagógia kulcsa és célja az emberközpontság, az ember-nevelés. Nagyon fontos, hogy megteremtjük a fizikai és szellemi egység összhangját. Itt is visszaköszön Bergson metafizikája, hiszen fontos az, hogy az észszerűség és az intuíció kéz a kézben járjon. Az átélt, megtapasztalt, megismert valóság által fejlődik ki a személy, amiből egy egész, kiteljesedett személyiség válhat. A teljesítményorientációt mellőzi és inkább „az út a cél” [Fenyves, 2016, p. 462].

PEDAGÓGIA JEGYZET

A pedagógiai jegyzete korának úgymond egy futurista toposzával kezdődik, a gép-hasonlattal. Dienes [1925-26] szerint, nem lehet úgy kezelni az élőlényeket, mint a gépeket, hiszen, ha a gép elromlik nem tudja magát megjavítani, de az élőlény folyamatosan fejlesztheti magát. Az élőlényeknek múltjuk van, a természet folyamatosan újjá születik míg

egy gép erre képtelen. Az élethez valamilyen szellemi eredetet társítunk, míg a gép csak anyagból készül. Valamint a gép folyamatosan csak ismétli saját magát, míg egy élőlény képes újjá formálni önmagát. Ez a hasonlat azért nagyon fontos, mert a reformpedagógiának ez a metafora egyik vezérmotívuma volt. [Boreczky, 2021, p. 149].

A pedagógia a nevelés tudományát jelenti. A pedagógia akár mint egy ismerettár, amely magába foglalja azokat az ismereteket, amelyek által, mint a szellemi és az erkölcsi értékeket tudjuk átadni és ezzel célszerűen tudjuk az emberi testet és lelket formálni, nevelni [Dr. Dienes, 1925-26]. Háromféle nevelési eljárásról beszél Dienes, amelyeknek mind fontos szerepük van a pedagógiában, ilyen a nevelési, individuális és mozdulatművészeti nevelés. A művészi nevelés nem egy külön megjelenő forma, hanem csak egy eszköz, amely segítségül szolgál a három nevelési formában. Az alábbi célokat fogalmazta meg ezeknek a neveléseknek:

„ 1/ *Orgánium építése, nevelése, fejlesztése.*

2/ *Az ember ismerettárának, gondolkodásának fejlesztése.*

3/ *Az ember morális lényének fejlesztése, a jó és rossz öntudatának felépítése és a cselekvés befolyásolása.*” [Dienes, 1925-26. p. 434.]. Azért fontosak ezek a célok mert, az orgánium ebben a kontextusban a szervezet megfelelő működésének elengedhetetlenségéről vall. Az egészséges test és szellem is egyaránt fontos a sikeres tanulás vonatkozásában. A második cél értelmében az embernek képesnek kell lennie értelmezni és értékelní az őt körülvevő környezetet, ami által fejleszthető a kritikus gondolkodás és problémamegoldó képessége. Az utolsó cél azért rendkívül fontos, mert az egyén erkölcsi normái és értékei meghatározzák magát az embert. Ezek által élhet igazán minőségi életet, valamint ez határozza meg a mindennapi viselkedését és a döntéseiben is mérvadóak ezek az értékek [Dienes, 1925-26].

Dienes szerint a művészi nevelés nem csupán egy külön álló nevelési forma, hanem egy olyan eszköz, amely mindhárom nevelési terület alapja. Ez az első lépés annak a felismerésének, hogyha tüzetesen végig vizsgáljuk és megértjük ezeket a nevelési eljárásokat, rá jövünk, hogy tényleg mindenik alapja a mozdulat. A mozdulatművészeti nevelés azért nagyon fontos, mert magába foglal minden művészi kinyilvánulási formát. Ami itt számunka a legfontosabb, az a zenei oldal, ahol a mozdulat és ritmus szoros kapcsolatban áll egymással, ami lehetővé teszi a kifejező és érzelmekkel teli művészi előadást. A mozdulatművészet szín-

tetikusnak tekinthető, mert megmozgatja az egész testet és kifejező-készségek segítségével mutatja be az egész esztétikai mivoltát.

Vegyük sorba, Dienes nevelési eljárásait és vizsgáljuk meg, hogy mennyire nyilvánul meg általuk a mozdulat fontossága, valamint a művészeti nevelés. Úgy véli, hogy az evolúciós nevelés vezér motívuma az egyéni fejlődés szem előtt tartása. Először fontos letisztáznunk azt, hogy kiket is nevelünk, kik a diákjaink, hiszen teljesen másak egy tíz év alatti és mondjuk egy tizenötév feletti gyermek képességei és ezekhez kell alakítanunk a pedagógusi tevékenységeinket. Az ember folyamatosan, percről percre tanul, formálódik és változásokon megy keresztül. Dienes véleményét követve az ember egy jövőbe néző, előre tartó önmagát formáló valóság. Az ember fejlődése különböző szakaszokon megy át, melyeket Nagy László fejlődési törvénye alapján vizsgáltak. Ezek a fejlődési szakaszok rögzös útján jutunk el gyermekkortól a felnőttkorig a gyermekek lelkivilágának tanulmányozása által. Ha felnőttként úgy élünk, ahogyan azt kell sosem fogjuk visszasíratni a gyermekkorunkat, szép emlékként fog élni bennünk. Mert ami odaveszett az ifjú korral azt viszonzni fogja a lelki fejlődésünk. Tehát az evolúciós fejlődés célja, hogy önmagunk számára váljunk egy erkölcsi műalkotássá [Dienes 1925-26]. Az evolúciós nevelés mentén, az egyéni fejlődés fontosságára jövünk rá, ez az elsődleges szempont ennek a vizsgálatokor. A mozdulatművészet lehet az egyik segítség e nevelési eljárás során, abban, hogy az egyén természetes módon, a saját tempójának megfelelően működjön és fejlődjön. Hiszen Nagy László korokra való bontását, ha figyelembe vesszük, rá kell jöjjünk arra, hogy mindig szem előtt kell tartanunk az életkori sajátosságokat. Ha tanítani akarunk egy gyermeket, meg kell figyelni, hogy már mire képes és az új tananyagot mindig ehhez mérten kell összeállítsuk, áthajlásokkal, feltűnés nélkül kell összekapcsolni a már meglévő tudással.

A másik ilyen eljárás, az individuális nevelés egy olyan modern forma, amely alapja az, hogy az egyéneket meg kell különböztetni. Minden ember másként, más ütemben képes fejlődni, más egy energiával teli ember fejlődése, mint egy motiválatlané. Mivel mindenki más ritmusban fejlődik ezért mindenkire más eszközökkel és módszerekkel lehet hatni. Ha valaki ezen ismeretek nélkül kezd nevelni az olyan károkat okozhat, amiket nagyon nehéz helyrehozni. Az ilyen pedagógus tele lesz hibákkal, mellé fogásokkal és mindig rossz eredményekkel fog dolgozni. Nem csak a fejlődési szakaszt kell figyelni, hanem azt az egyént, aki ezeken a lépcsőfokon halad. Az emberi természeteket is külön osztályokra bontották. Rá-

jöttek arra, hogy különböző emberek ugyanarra az ingerekre másképpen reagálnak, ez olyan mértékben igaz, mint az, hogy egy embernek nincs ugyanolyan két pillanata, ugyanígy nem létezik két egyforma individuum sem. Ezek az eltérések abból származnak, hogy mindenkinek más karaktere, alaptermészete és más élet sorsa van. Viszont nem csak az élet tesz minket különbözőkké, hanem már a születéskor hozunk magunkkal valami mást, egyedit. Ilyen különbségek a testi adottságok, lelki készenlétek ezért is válnak belőlünk különböző érdeklődésű, később különböző hivatásoknak, szenvedélyeknek élő emberek [Dienes, 1925–26]. Ha az individuális nevelés mentén közelítjük meg a diákjainkat akkor rájöhethetünk arra, hogy a mozdulatpedagógia mennyi pozitív dolgot adhat. Lehetőséget ad arra, hogy ennek a nevelési eljárásnak eleget téve, a pedagógus figyelembe vegye a diák egyéni mozgass képességeit, érdeklődését és kifejezőképességét. A mozdulatművészet differenciált módon segítheti a diákok egyéni fejlődését és tanulását, hiszen az individuális nevelés arra készíti bennünket, hogy szem előtt tartsuk a sajátos képességeket. Biztosan sikeresebb lesz egy olyan pedagógus munkája, aki mindezt figyelembe tartja, és így készül az óráira, hisz a diákoknak sikerélménye lesz a tanulásban, mert olyan feladatot kapnak, ami az ők addigi elért készségeivel megtudnak oldani. Az individuális nevelés kapcsán Dienes feltárja és bemutatja a görögöktől származó személyiségtípusokat, amelyek a következők: szangvinikus, melankolikus, kolerikus és flegmatikus egyaránt fontosak az emberek megértéséhez. Ezek a típusok különböző módon reagálnak az élet kihívásaira és a körülöttük zajló eseményekre.

Dienes a pedagógiai jegyzetében feltárja a nevelésnek azon pszichológiai veszélyeit, amik a diák stabil mentális állapotára kihathatnak. Erre megoldásul a saját mozdulati nevelését kínálja, ami a kifejező és mechanikus mozdulat által valósul meg. A mozgásnak szerinte kiemelkedően fontos szerepe van az egyéni pszichológiai szintek és betegségek kezelésében. Dienes egy másik osztályozást is bemutat írásában, ez pedig a pszichopatológiai felosztás, ami egy lelki betegségen alapszik. Az idegrendszer, ha valamiféle trauma éri akkor nem tud úgy működni, mint előtte és ebből eszméleti zavarok is keletkezhetnek. Ez a felosztás nem csak a kimondottan betegeket vizsgálja, hanem azokat is, akik valamilyen okból a betegség útján járnak, viszont normálisok. A betegséget konkrétan ki nem mutatható mégis környezetüket megkeserítő embereket sem menthetjük fel a viselkedésük felelőssége alól. Mindenkinek kötelessége az, hogy megismerje önmagát az egyéni fejlődése érdekében.

A Dienes kínálta kifejező és mechanikus mozdulatok gyakorlása által terápiás hatást elérve segítségével lehet az ilyen mentális betegségekkel rendelkező egyének önértékelésének növelésében, az érzelmi egyensúly stabilitásában, valamint az eszmélet fenntartásában. A mechanikus mozgás által kész mozdulatokat sajátítanak el, sokszori ismétléssel ez reflexé válhat. Míg a kifejező mozgás gyakorlása visszaállítja vagy fokozza a behelyettesítő képességeket és jobban összekapcsolja a külvilággal [Dienes, 1925–26]. A mozgás terápiáknak mindig személyre szabottnak kell lenni, ami által nagy haszna lesz a nevelésben, a pedagógiában mert ezek segítenek fejleszteni a valamilyen betegséggel küzdő gyermekeket, aminek segítségével jobban lehet integrálni őket a társadalomba és könnyebben fogják átvészelni a hétköznapiakat is. A pedagógiában a mozdulati alapú tevékenységek kulcsfontosságúak lehetnek a fent említett mentális betegségek kezelése során, számos pozitív előnye van, mivel ezek a betegségek szuggesztibilisek. A mozdulat alapú terápia lehetőséget kínál arra, hogy a testi energiákat levezessék a diákok és ezáltal megnyugtassák az idegrendszerüket, a rendszeres testmozgás segíti az érzelmek kontrollálását és az egyensúly helyreállítását. Az ilyen mentális betegséggel rendelkezők, gyakran küzdenek önértékelési problémákkal amire szintén jó hatással van a mozgás, hiszen ez lehetőségként szolgál arra, hogy az egyén megértse a teste működését és akár pozitív kapcsolatot is kialakítson önmagával és testével, ami által optimalizálódik a testi tudatosság. Összeségében a mozdulat alapú tevékenységek nagyon fontos része lehet a Dienes által feltárt mentális betegségekre, mivel csökkenti a stresszt és segít az önelfogadásban és az eszméleti egyensúly feltárásában.

MOZDULATPEDAGÓGIÁJA ÖSSZEKAPCSOLÁSA ÁLTALÁNOS PEDAGÓGIÁJÁVAL

Dienes pedagógiai megközelítései kritikusak a hagyományos pedagógusi szereppel szemben. Ellenzi azt a sztereotípiát, hogy a pedagógus unalmas, tudálékos és mindenkinél okosabb. Úgy véli, hogy bár ezek az állítások túlzóak, van némi igazságtartalmuk. Kritizálja, hogy a pedagógusok minden tanulóra ugyanazt az alapelvet próbálják alkalmazni, mintha a tanulási folyamat egy előre meghatározott szabályrendszer szerint működne. Megkérdőjelezi, hogy a pedagógusok hibátlanul alkalmazták ezeket az alapelveket. Szerinte az oktatás és a nevelés kétirá-

nyú hatás: a morál önmagunkra alkalmazott pedagógia, míg a pedagógia másokra gyakorolt morál. A jó pedagógus mindig a legmegfelelőbb módszert választja. A tanulást a játékkal hasonlítja össze, de hangsúlyozza, hogy a tanulás célja a tudás megszerzése, míg a játék célja az élvezet. A mozdulatművészeti rendszertan célja nem a tanulás játékká alakítása, hanem az, hogy az utat élvezetessé és örömtelivé tegye. A pedagógusnak kerülnie kell a túl nehéz vagy túl könnyű tananyagot, mert előbbi csalódást, utóbbi figyelemelterelést okoz. Dienes arra buzdítja a pedagógusokat, hogy találják meg az arany középutat a tanításban, hogy a tanulás örömteli és hatékony legyen [Dienes, 1929/30].

Boreczky [2021, p. 148] arról számol be, hogy Dienes szemléletmódjában a „*mozdulat univerzális*”. Azért fontos erről az univerzitásról beszélni, mert ezáltal érhetjük meg a mozdulat tényleges szerepét a pedagógiában. A mozdulat nem csupán pillanatnyi testi cselekvés, hanem kifejező eszköze is lehet az egyénnek. Minden embernek van sajátja, és a mozdulat nem csupán önmagáért, hanem a tartam miatt, a mondani valóért is nagyon fontos. A mozdulat gyakorlása az örömforrás mellett az önkifejezésnek, öntudatosságnak és önellfogadásnak is egyik eszköze. Ezek az elvek a mozdulatcentrikus pedagógiában válnak nyilvánvalóvá. A mozdulat valóságos lényege, hogy a psziché tényleges kifejező eszköze legyen, így hordozva magával a tanítás és a pedagógia lényegét. Fontos tisztázni azt, hogy a mozdulatok egyenletessége nem csak egy esztétikai kérdés, hanem úgymond egy általános pedagógiai kötelesség is. Emellett a hétköznapiakban is helye van, nem csak színpadra lett teremtve. A mozdulat szerepe, hogy körülölelje a mindennapi életünket és mindenkinek függetlenül az életkortól vagy akár a származástól hozzáférhetővé kell tenni őket [Boreczky, 2021].

Az úgynevezett „mozgástartományok” fontos szerepet játszanak a nevelésben, és a nevelés önmagában is egy ilyen tartományként értelmezhető. Példaként említhető az antik görögöknél alkalmazott sétáلتanulás, ahol a mozgás összekötő szerepet játszott az együtt-járás formájában. Dienes pedagógiája hangsúlyozza az empátiát, amely fontos elem a sorsközösség eszméjében, és az élményközpontú nevelési folyamatokban. A mozdulatnak és az élet átélése élményszerű megélése hiányzik a modern civilizációban, és ezért fontos visszatérni az eredeti, élményszerű közvetlenséghez. Dienes nevelésfilozófiája kritikai elemeket is tartalmaz az életreform-mozgalmakkal kapcsolatban, és hangsúlyozza, hogy a gondolkodás nem csupán formális-diszkurzív folyamat,

hanem olyan folyamat, amikor valami új jön létre, ami előzetesen nem volt benne. Ez összefügg a pedagógiai gyakorlatokkal, ahol az előre elkészített útvonalterv nem jelenti feltétlenül az út megélést vagy tapasztalását, és a gondolkodásnak csak az nevezhető gondolatnak, ami valami újat teremt [Fenyves & Balogh, 2018].

ÖSSZEGZÉS, KITEKINTÉS

Jelen dolgozatomban Dienes Valéria életművét, azon belül pedig az orkesztikáját, mozdulatpedagógiáját vizsgáltam az általános pedagógiája tükrében. Azt már tudjuk, hogy Dienes eseménydús életet élt, nagyot mert álmodni és valami újat alkotni, ami nagy hatással volt a 20. századi magyar reformpedagógiai mozgalmakra.

Vitányi [1966] véleménye szerint, Dienes életművének kiteljesedése a mozdulatelméleti és pedagógiai munkásságában rejlik. Olyan rendszert alkotott meg a táncnak és mozdulatnak, amelyben nyilvánvalóan érződik filozófiai nagyszabású ismerete és tudása. Az ő felfogásában a mozdulat nem csak a test és eszmélet közötti híd, hanem valami sokkal mélyebb, a történések és a fejlődés megtestesítője.

Olyan a pedagógiában égető problémaként megjelenő jelenségekre, mint a különböző mentális betegségek, minden fizikai és biológiai korlát, amikkel szemben is csak a mozdulattal védekezhetünk. Minden, ami történik az mozdulatalapú, hiszen a testünk valójában az érzelmeink pódiuma, az akaratunk fentartósága, és a gondolataink szóvivője. Minden olyan helyzetben, ahol szembesülünk fizikai, biológiai vagy pszichológiai kihívásokkal, csak egyetlen eszközünk van a védekezésre: a mozdulat. Például, ha nem akarjuk látni az ijesztő részt a filmben, egyszerűen becsukjuk a szemünket vagy elfordítjuk a fejünket. Ha éhes vagyunk eleséget keresünk, ha szomjasok vagyunk töltünk egy pohár vizet, vagy ha fáj a fejünk beveszünk egy fájdalomcsillapító orvosságot. Vagy ha nem emlékszünk pontosan egy dalszövegre, visszagondolunk arra, hogy mikor, hol esetleg kivel hallgattuk a kereset dalt és így asszociálunk egy dalszöveget egy helyszínhez, személyhez akár egy illathoz vagy érzéshez. Az absztrakt emlékezés szándékos előhívása egy mozdulat- és attitűd sorozatot is magában foglal. Minden cselekedet, amit szándékosan hajtunk végre testi vagy lelki életemben, minden beavatkozás, amellyel a saját spontaneitásunkból eredően formáljuk a külső vagy belső világunkat, alapvetően egyfajta mozdulat [Dienes, 2016].

Boreczky szerint Dienes pedagógiájának kulcs szavai a következők: „*a felfedezés, alkotás, teremtés és cselekvés*” [2021. p. 147]. A mozdulat szüntelenül nagyon lényeges szerepet játszik tehát bármely megközelítésben, akár, ha a mozdulatrendszeréről, mozdulatpedagógiáról, mozdulttanulmányokról beszélünk. Tehát ebből következtethetően kijelenthető, hogy a mozdulatpedagógiája alapjául vehető az általános pedagógiai nézeteinek, hiszen a pedagógiai filozófiájában hangsúlyosan jelenik meg az a meggyőződés, miszerint a lélek megértése és a tanulás egyszerű alapelvekkel és törvényekkel nem kezelhető, ehhez valami sokkal többre van szükség [Dienes, 2016]. Az ő nevelésfilozófiája szerint mindennek alapja a mozgás, a mozdulat, hiszen már a gyermeklélektannal foglalkozó szakirodalomban is arról olvashatunk, hogy az a normális, ha amit tapasztalunk és észlelünk arra mozdulatszerűen reagálunk. Ösztönösen él bennünk az, hogy utánczás által fejlődünk, ez is egy intuitív hajlam.

Dienes ideológiája a 20. század hajnalán virágzott ki, tehát egy olyan időszakban keletkezett, amikor a legmarkánsabb változások jól érezhetőek voltak a magyar történelemben és pedagógiában, mindez hatással volt munkálkodásának megítélésére. Valamint nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy nőként is nehéz volt helytállni azokban az időkben, hiszen akkor még nem voltak úgy megbecsülve a nők, mint napjainkban.

Kijelenthetjük, hogy a legnagyobb hatással tanára, Henri Bergson volt rá. Dienes úgy vallott róla, hogy aki egyszer Bergsoné lett, mindig is az marad. Ez vele sem történt másképp, ő megértette mi a bergsonizmus alapja és miben rejlik a titka. Nem csupán eszméit fordította magyar nyelvre, hanem terjesztette, megértette és saját filozófiai gondolatait is átitta azokkal. Bergson intuícója, metafizikája és mozdulatpszichológiája inspirálta, az ideológiák nem csupán elméletek maradtak, hanem beágyazta a saját munkásságába, az orkesztikája, pedagógiája és mozdulatművészete is mind bergsoni filozófiával átitatottak lettek. Legjelentősebb részeiből ihletődött, különösen az anyag és szellem kapcsolatából, valamint az emlékezet és mozdulat fontosságát hangsúlyozta. Bergson maradandó hatása Dienesnél a táncművészetben és pedagógián keresztül volt nagyon érezhető [Szabó, 2001].

Összeségében elmondhatjuk, hogy Dienes élete és karrierje, pedagógiája számos külső hatásnak köszönhetően vált olyanná amilyennek mai napig olvashatjuk. Az inspirációk, találkozások, emberi kapcsolatok, tapasztalatok, módszertani megközelítések, szenvedélyek mind együttesen formálták pedagógiai identitását. Ezáltal hozzájárultak ahhoz,

hogy kiemelkedő pedagógus, filozófus, matematikus, tudós legyen, aki hatást tud gyakorolni az emberekre és a körülötte lévő világra, ami még a mai napig is érezhető. Sajnos napjainkban már elenyésző azoknak a száma, akik, az orkesztikával és mozdulatpedagógiával foglalkoznak, de kutatásom során rá jöttem, hogy mennyire fontos lenne tovább éltetni Dienes pedagógiáját, hiszen nagyban megkönnyítené és színesebbé varázsolná az oktatást.

IRODALOMJEGYZÉK

- Balogh, B. [2020]. *Életreform- mozdulat által. Az életreform és a művészetek*. [pp. 184-194] Budapest: Múcsarnok, Magyarországi Reformpedagógiai Egyesület.
- Boreczky, Á. [2021]. *Az orkesztika tudományos rendszere és a pedagógia Dienes Valéria Korai Munkásságában. Abszolút pedagógusok*. [pp. 144-157] Magyar Pedagógiai Társaság. [online] Letöltve: 2024. 04. 26. URL: https://real-eod.mtak.hu/9603/1/144-157_abszolut_pedagogusok_2021.pdf
- Boreczky, Á., & Fenyves, M. [2015]. Az Orkesztika Iskola megszületése és az első évek. *Mozdulatművészeti sorozat*. [pp. 208-218], [2015. 10. 05.] [online] Letöltve: 2024. 02. 28. URL: https://mek.oszk.hu/14600/14688/pdf/14688_17.pdf
- Borus, R [1978]: *A század nagy tanúi*. RTV-Minerva.
- Dienes, V. [-]. Néhány szó az orkesztikáról. In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 235-238]. Orkesztika Alapítvány.
- Dienes, V. [1924]. Bergsonizmus az iskolában, In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 335-342]. Orkesztika Alapítvány.
- Dienes, V. [1925-26]. Pedagógiai-jegyzet, In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 433-456]. Orkesztika Alapítvány.
- Dienes, V. [1996]. *Orkesztika Mozdulatrendszer*. Planétás.
- Dienes, V. [2016]. A Mozdulatról [korai]. In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 226-229]. Orkesztika Alapítvány.
- Dienes, V. [2016]. Mozdulatkultúra- a lélekért. In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzá-*

- sában, [pp. 219–222]. Orkesztika Alapítvány.
- Dienes, V., bevezető Fenyves, M. [1929–30]. Mozdulatpedagógia- Metodika- jegyzet. In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 459–500]. Orkesztika Alapítvány. 459–500
- Fenyves, M. & Balogh, B. [2018]. *Bevezetés Dienes Valéria terminológiájába. Kellék.* 60. 2018. 39–53.
- Fenyves, M. [2016]. Dienes Valéria a magyar színpadi táncművészet megújítójának mozdulatművészete és az Orkesztika. In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 15–47]. Orkesztika Alapítvány.
- Fenyves, M. [2016]. *Dienes Valéria élete és az Orkesztika Iskola rövid története.* In: Fenyves, M., Dienes, V. & Dienes, G. [2016]: *A Tánc reformja- a mozdulatművészet vonzásában*, [pp. 47–60]. Orkesztika Alapítvány.
- Fenyves, M., & Pethő, V. [2017]. *Dienes Valéria és Bárdos Lajos misztériumjátékai.* In: Németh, A. & Vincze, B.: *Továbbélő utópiák- magyar életreform-törekvések és nemzetközi recepciós hatások.* [pp. 81–95.] Gondolat Kiadó.
- Frenyó, Z. [2015]. *KORFORDULÓN.* [pp. 215–216]. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Grecsó, K. [2018]. *Isten hozott.* Magvető Kiadó.
- https://real-eod.mtak.hu/9603/1/144-157_abszolut_pedagogusok_2021.pdf
- Markos, Gy. [1917/18]. Az Orchestikai Iskola 1917/18. tanévi értesítőjéből. In: Dienes, V. *Orkesztika Mozdulatrendszer.* [pp. 94–95.]. Plánétás.
- Németh, A. [2002]. A reformpedagógia gyermekképe. *Iskolakultúra*, 3. 23–27.
- Németh, A., & Skiera E. [2018]. *Az életreform múltja és jelene.* In: Rejtett történetek az életreform-mozgalmak és a művészetek. Műcsarnok. 2018. 23–27.
- Németh, A., & Skiera E. [2018]. *Életreform kislexikon.* In: Rejtett történetek az életreform-mozgalmak és a művészetek. Műcsarnok. 184–187.
- Skiera, E. [2004]. Az életreform-mozgalmak és reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 3. szám 34–38.
- Skiera, E., Németh, A., & Mikonya, G. [2005]. *Reformpädagogik und*

Lebensreform in Mitteleuropa. [pp. 19–20.] Gondolat Kiadó.
Szabó, F. S. [2001]. *Dienes Valéria Önmagáról.* Agapé Ferences Nyomda
és Könyvkiadó Kft.
Vitányi, I. [1966]. Előszó. In: Dienes, V. [1966]. *Orkesztika Mozdulatrend-
szer.* Planétás.

A SAKKPALOTA KOMPLEX KÉPESSÉGFEJLESZTŐ PROGRAM ALKALMAZÁSA NEGYEDIK OSZTÁLYBAN

■ BALÁZS RÉKA ■ rekabalazs9@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Az óvodai és elemi oktatás pedagógiája szak, végzett hallgató, 2024

■ Témavezető: DR. DEBRENTI EDITH, egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem

BEVEZETÉS

„A sakk igen alkalmas arra, hogy a gyerek megtanulja és gyakorolja: az adott konkrét szituációt elemezni, értékelni kell. Terveket kell készíteni és a terveket meg kell valósítani. Döntéseket kell hozni, majd a teljesítményt értékelni kell. A sikert, kudarcot át kell élni. Továbbá mindig adott az újrakezdés lehetősége. Meglátatja a gyerekekkel, hogy minden érték forrása: a jól végzett munka.”

[Polgár László]

A kutatásom témája a Polgár Judit által megalkotott Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program bemutatása és alkalmazása. Polgár Judit, aki mindmáig a legeredményesebb női sakkozó, megmutatta, hogy a nők is sikeresek lehetnek egy leginkább férfiak által dominált területen. A megalkotott módszer segítségével szeretné a gyermekek körében is népszerűsíteni ezt a legendás múltú játékot.

A Polgár lányok sikerében tagadhatatlan szerepe volt édesapjuknak, Polgár Lászlónak, akitől a fenti idézet is származik, amely segítségével betekintést nyerhetünk a nevelési, és tanítási módszereibe.

A dolgozat legfőbb kérdésköre, hogy Polgár módszere miként alkalmazható a gyakorlatban, majd milyen eredményekhez vezet. Bár a program bebizonyította interdiszciplináris jellegét, az általam végzett kutatás során matematika órák keretén belül alkalmaztam. A gyakorlati

alkalmazás előtt áttekintettem, hogyan épülnek fel a matematikai műveletek, hogyan alakul a tanulók kognitív képességei. Amint az az idézetből is kiderül, nem csak a kognitív képességekre van nagy hatással a játék, hanem a személyiségfejlődésben is, megtanítja a játékost arra, hogy a kudarc a sikerrel kéz a kézben jár, mindkettőt ugyanúgy el kell tudjuk fogadni.

A kutatás gyakorlati része Románia egy nyugati megyéjében, egy kicsi település általános iskolájában zajlott, ahol a negyedik osztály tanulói tíz tevékenységen vehettek részt. A tevékenységek a sakktábla, a bábok, valamint a játék alapszabályai köré szerveződtek, emellett minden alkalommal egy feladattípust is gyakoroltunk, ilyenek voltak a szöveges feladatok, nyitott mondatok vagy a műveletsorok. A gyakorolt feladattípusok megjelentek a csoportok által megoldott elő- és utóteszteken is, amelyek eredményeit vizsgáltuk. Az elért eredményeket vizsgálva, arra a következtetésre jutottunk, hogy a sakk gyakorlati alkalmazása hatással van a tanulók feladatmegoldási képességeire.

Összegzésképp, úgy vélem, hogy egy értékes módszert ismerhetünk meg, amely egyidőben fejlesztí az egyén kognitív képességeit, illetve személyiségét, és élményt nyújt a játékosnak. Az itt megtanult, és felhasznált módszereket, szeretném alkalmazni pedagógusi pályám során.

A MATEMATIKAI GONDOLKODÁS

A matematikai tevékenységek és a matematikával való foglalkozás megfelelő eszköz lehet a tanulók gondolkodási képességének fejlesztéséhez. Elemi osztályokban a matematika tanítás legfőbb célja kezdetben az alapvető ismeretek közös feldolgozása, majd felkészítés az önálló ismeretszerzésre és problémamegoldásra. Az ismeretek kimunkálása, s a módszerek elsajátítása a gyakorlati tevékenységekre, konkrét tapasztalatokra épül. Ahhoz, hogy értelmes tanulás valósuljon meg, valamint, hogy az új ismeretek beépüljenek a már meglévőkbe, a tanulásnak a megértésen kell alapulnia, vagyis észre kell venniük és tudatosítaniuk kell a kapcsolatokat és összefüggéseket.

A SAKK HATÁSA A FEJLŐDÉSRE

A sakk hatása a kognitív fejlődésre

A képességek biztosítják a környezethez való alkalmazkodást, valamint megkülönböztető jellegűek, az egyénekre nézve. Azt, hogy mennyire bontakozik ki egy képesség több tényező is befolyásolhatja, ilyen a veleszületett rátermettség, a gyermek környezetében megtalálható példaképek, szülők, edzők, pedagógusok útmutatása és vezetése, valamint a környezet, amiben felnő. Ha az általam vizsgált program megalkotóját, Polgár Juditot vesszük példaként, akkor is megtaláljuk ezeket a tényezőket, a szülők akik életüket annak szentelték, hogy lányaik karrierjét segítsék, valamint a testvérek akik ugyanabban a közegben mozogtak és akiktől megkaphatta a szükséges segítséget és támogatást. A képességek és a tevékenységek szoros kölcsönhatásban vannak egymással, a kapcsolatok két irányú, egyik sem állná meg a helyét a másik nélkül.

A játék fejleszti az analízis és szintetizáló képességeket, azaz magában foglalhatja a probléma elemzését, a lépésekre bontást, az összefüggések felismerését és a részletekbe menő megértést, valamint az információk összekapcsolását, az általánosítást, és az új ötletek, fogalmak vagy megoldások létrehozását. Az emlékezőképességhez is hozzájárul, mivel több lépéssorozatot és szabályt kell megjegyezniük a játékosoknak. Mivel egy teljes szimbólumrendszert kell megismerniük és alkalmazniuk fejleszti az elvont (absztrakt) és logikai gondolkodást. Ezek mellett fejleszti még a megosztott figyelem képességét, produktív képzetet, az összefüggések felismerésének képességét, a gondolkodás divergens [széttartó, több megoldást nyújtó] jellegét, az összpontosítás képességét, kreativitást, elvonatkoztatási és általánosítási képességet, problémaérzékenységet, kombinatív képességet, a módszeres és hatékony gondolkodást, a tanulási képességet. [Duró, 2007]

A sakkozás személyiségfejlesztő hatásai

A többi sporthoz hasonlóan a sakknak is személyiségfejlesztő, jellemformáló hatása van. A szabályok megismerésével és betartásával a gyerekek könnyen megtanulnak igazodni a társadalmi normákhoz. A társaikkal szemben nem csak fegyelmezettebbek, de tisztelettel fordulnak versenytársaik felé. A sport, és az itt elért sikerek növelik a motivációt, az önmagukba vetett hitet és bizalmat, erősítik a versenyszellemet és a ki-

tartást. A játék során megtanulják elfogadni a kudarcokat, de egyaránt a sikereiket is, amelyekért meg kell küzdeni. A játszmák alatt fellépő problémák segítenek, hogy ráébredjen, hogy több megoldási lehetőség is van, és az első fellépő akadálynál nem szabad feladni. [Medvegy, 2023]

A sakk formatív ereje megnyilvánul a játékosok becsületességre, a következmények vállalására, önuralomra, helyzetértékelésre való nevelésében. Gyors helyzetmegítélésre és döntésre, felelősségérzetre, a kitartásra, a kudarcok elviselésére, lényeglátásra, barátságra, rendszeres és pontos munkavégzésre biztatja őket. [Duró, 2007]

Bár több kutatás is bizonyítja az említett személyiségformáló hatásokat, az első kiemelkedő vizsgálatot Alfred Binet végezte, aki a sakkozókát és fejszámolókat vont be intelligenciakutatás témakörében folytatott emlékeztetvizsgálataiba. 1894-ben jelent meg a Nagy fejszámolók és sakkjátékosok lélektana [*Psychologie des grands calculateurs et joueurs d'échecs*] című műve, amelyben több kiváló sakkozót kérdezett, arról, hogy mi az alapja az elért sikereiknek. Egy ideig a vizuális memóriának tulajdonítottak kiemelkedő szerepet, később azonban a játék közbeni számításokat tartották fontosnak. Binet vizsgálta, milyen folyamatok, elképzelések, ötletek és mozgások mennek végbe a játékos elméjében játék során, azonban a kísérlet végén rávilágít, hogy ezek olyan összetett és egyedi gondolatmenetek, amelyeket ő sem képes megfogalmazni. Azt viszont megállapítja, hogy a sakkozás legfontosabb összetevője a memória és a képzelőerő.

Ahogy azt a Polgár lányok esetében is megfigyelhettük, szüleik odaadása és közreműködése nagyban befolyásolta elért sikereket. Megállapították, hogy ifjú korban a motiváció, vagyis késztetés, fontosabb tényező a kiemelkedő sikerek elérésében, mint a velük született adottságok. [Szilágyi, 2007]

A POLGÁR JUDIT-FÉLE MÓDSZER

Polgár Judit

Polgár Judit 1976 július 23.-án született, Polgár László és Polgár Klára harmadik lányaként, testvérei Polgár Zsuzsa és Zsófia. Szüleik pedagógiai tapasztalatukra alapozva, saját gyermekeiken végeztek kísérletet, szerették volna bebizonyítani, hogy a korán elkezdett, céltudatos nevelés eredményeképp csúcsteljesítményekre képesek egy speciális területen. A lányok elért sikereit nézve, a szülők feltevése beigazolódni látszik.

Első nemzetközi versenyét 9 évesen New Yorkban nyerte. Judit nemzetközi nagymester, nyolcszoros sakkolimpikon a nyílt kategóriában, kétszeres női sakkolimpiai bajnok, a saktörténet legnagyobb női sakkozója, az abszolút világranglistán a 8. helyezést érte el.

2012-ben megalapította a *Polgár Judit Sakk Alapítványt a Képességfejlesztésért*. Pedagógusok és egyéb szakértők segítségével kidolgozott egy egyedülálló oktatási módszert óvodás és iskolás gyermekeknek. 2013 óta Magyarországon a „Képességfejlesztő sakk” választható önálló tantárgyként, melynek kerettanterve bekerült a hivatalos Nemzeti Alaptantervbe. Az óvodások számára a Sakkjátszótér, iskolásoknak pedig a Sakkpalota Programot dolgozta ki, amire már külföldön is felfigyeltek.

Polgár Zsuzsa Paul Thronggal együtt írt könyvében, a *Breaking Through: How the Polgar Sisters Changed the Game of Chess* [Áttörés: Miként változtatták meg a Polgár nővérek a sakkot], azt vallja, hogy bár őket apjuk sarkallta a sakkozásra, a vakjátszmákat már ők kezdeményezték. Véleménye szerint, apjuk törekvése eredmény nélküli lett volna az ő belső késztetésük nélkül, ami a folyamatos fejlődésre buzdította őket, szerinte ez a különbség a nagyon jók és a legjobbak között. Ellen Winner egy bostoni pszichológus ezt a késztetést „mesterré válás dühödt vágyának” nevezi, amit nem lehet ráerőltetni egy gyermekre se, „Rávehetjük erősebb munkára gyerekünket, de a szenvedély szóban forgóan magas fokára nem tudjuk kívülről eljuttatni.” „A Polgár lányok a véletlenek szép egybeesése” állapítja meg a svájci Ognjen Amidzic, aki az amatőr sakkozók és a nagymesterek gondolkodását hasonlította össze. Arra a következtetésre jutott, hogy míg az amatőrök a rövid távú memóriájukat használják, addig a titánok több ezer mintát tartanak észben. [Szilágyi, 2007]

A Polgár Judit-féle Módszer

A Polgár Judit-féle Módszer a megalkotója nevét viseli, és egy komplex képességfejlesztő program, amit a 4-10 éves korú gyermekeknek alkotott meg, amely kialakítja és megerősíti a 21. században a Judit véleménye szerint elengedhetetlen képességeket, amelyet ő csak a „4K” néven emleget. A „4K” magába foglalja a kritikus gondolkodást, kommunikációt, kollaborációt és kreativitást, amelyek elengedhetetlenek abban, hogy a gyermekből kiegyensúlyozott, karrierjében és szociális életében egyaránt sikeres felnőtt válhasson. [Polgár, 2015]

A Sakkpalota módszer. A sakk mint oktatási eszköz

Napjaink digitális társadalmában, mind a felnőttek, mind a gyermekek olyan inger és adatmennyiséggel találkoznak, hogy ezek rendszerezési és feldolgozási képességei, és kompetenciái létszükségletté váltak. Ezek a képességek az alapot jelentik a sikeres tanítási-tanulási folyamat során is. Kiemelkedő oktatási eszközzé válhat, a digitális korbá beleszületett gyermekek számára több szempont miatt is: a digitális térhez hasonlóan kódokkal tájékozódik vizuális információk alapján, a sajátos szimbólumrendszerével. Több szempontból megvizsgálja az elé táruló problémát, megoldandó helyzetet, mivel saját és ellenfele nézőpontját is figyelembe kell vennie, ha hatékonyan akar játszani. A logikai-elemző gondolkodást fejleszti a vizuális információkra támaszkodva.

Az egyik leghatékonyabb képességfejlesztő eszköz lehet, amivel óvodás, majd kisiskolás korban bevezethetjük a tanulókat a tudatos ismeretsajátítás világába. A játék kognitív lelki folyamatokat működtet. Az értelmi képességekre való jótékony hatása mellett, ahol fejleszti a megértést és a problémamegoldó gondolkodást, fontos hatást gyakorol a személyiségfejlesztésre is. [Polgár, 2015]

Polgár Judit szerint, a sakk közoktatásba való bevezetésének célja a tehetséggondozás, személyiségfejlesztés, és a kritikai gondolkodás intézményes fejlesztése volna. További céljai:

- a játékkal kapcsolatos alapismeretek átadása
- a logikus, kritikai gondolkodás képességének kialakítása és fejlesztése – önálló döntéshozatal
- összefüggések, folyamatok felismerése
- gyakorlatias szemlélet kialakítása
- kreativitás növelése
- viselkedésszavaros diákok segítése a beilleszkedésben

A sakk egy olyan stratégiai táblajáték, amely egy tanuló személyiségét komplexen fejleszti. Miközben a szabályokat sajátítják el fejlődik a játékosok emlékezőképessége, szókincse, megkülönbözteti a bábokat nevei, helyük, lépési, ütési szabályaik és értékeik alapján, valamint megtanul tájékozódni a síkban. Megismerkedik a mátrixszal, a sor, oszlop és átló fogalmával. A sakktáblán való tájékozódáshoz kódokat használnak, ahol számokat és betűket rendelnek egymáshoz.

Komplex fejlesztési területek kognitív területen: fejleszti az analizáló és szintetizáló képességet, az emlékezőképességet, az elvont, absztrakt

és logikus gondolkodást, a megosztott figyelem képességét, a produktív képzeletet, az összefüggések felismerésének képességét, a gondolkodás divergens azaz több megoldást nyújtó jellegét, az összpontosítás képességét, a kreativitást, az elvonatkoztatási és általánosítási képességet, a problémaérzékenységet, a kombinatív képességet, a módszeres és hatékony gondolkodást, a tanulási képességet. [Polgár, 2015]

A játék személyiségformáló hatása olyan helyzetekben mutatkozik meg, ahol a gyermek olyan szituációban találja magát, amely becsületességre, a következmények vállalására, önuralomra, helyzetértékelésre, gyors megítélésre és döntésre, felelősségérzetre, versenyszellemre de egyidőben a versenytársának tiszteletére, kitartásra, önbizalomra, a kudarcok elviselésére, lényeglátásra, barátságra, pontos és rendszeres munkavégzésre, fegyelmezett viselkedésre, a szabályok, normák és törvények betartására készíti őt.

A program bemutatja a kiemelkedő magyar nagymestereket, akik sakkolimpiákon vettek részt, és tisztelendő eredményeket értek el, ezzel segítve a nemzeti öntudat kialakulásában, és hazafias nevelésben. Ezzel egyidőben megismerkedhetnek külföldi sakkozókkal is, akik ugyanúgy példaképként szolgálhatnak, mint magyar társaik, és növeli általános tudásukat az őket körülvevő világról. A játék szabályrendszerét megismerve, képessé válik egyszerű közösségi szabályok betartására, a játék során becsatlakozik a közös tevékenységekbe, ezalatt követi a közösségi hagyományokat.

A játék során javulhat a tanuló belső motivációja. Az elé táruló lehetőségek közül ki kell választania a legjobb lépést, a legjobb stratégiát, amely a folyamatos fejlődésre ösztönzi. Táplálja a gyermekekben meglévő természetes versenyszellemet, azonban ezzel egyidőben szüksége van az együttműködés és empátia képességére is. A páros játszmák alatt tapasztalatot szerez saját ismereteiről, képességeiről, és lehetőségeiről, valamint felismeri saját és mások érzelmeit. Megismerkedik a különböző feladatokkal, megbízatásokkal és betöltött szerepekkel együtt járó felelősséget, ezzel együtt azt is, hogy kérhet segítséget és megoszthatja a feladatait másokkal, ha szüksége van rá. A megélt sikerek vagy kudarcok okainak keresése folyamán, állandó fejlődésen megy keresztül, mind a személyisége, mind a stratégiai gondolkodása, fejlődik az önkritikája, ami a későbbiekben elengedhetetlen, a kiegyensúlyozott jellem kifejlődéséhez. A tanulás iránti attitűdje pozitív irányba mozdul el. Fontos kialakítani a tanulóban azt az érzést, hogy érdemes önmagukat fejleszteni,

tudásukat gyarapítani, mert annak hasznát tudják venni, mind a játszma szempontjából, mind a valós, élethű szituációkban. [Polgár, 2014]

A sakkban a bábok különböző értékszámokkal rendelkeznek, erejüktől függően. A parti során a játékosnak be kell osztaniuk ezeket az erőforrásokat, stratégiaiilag beosztani vagy bizonyos esetekben feláldozni a cél érdekében. A sakk tehát szimulál bizonyos gazdálkodási, és mindennapi helyzeteket, ahol a forrásainkat tudatosan kell felhasználnunk és beosztanunk. A sakkozás során tehát a játékosnak figyelembe kell vennie a stratégiát, és taktikát, valamint, hogy milyen rövid és hosszú távú tervekkel rendelkezik.

A Sakkpalota különlegessége, hogy a fejlesztési területek, nevelési célok eléréséhez kiemelkedő segítséget nyújt, mivel nem csak a matematika területén fejleszti a gyermekeket, hanem anyanyelv, vizuális nevelés, környezetismeret és akár történelem órán is alkalmazható módszereket és feladatokat nyújt. Az anyanyelvi kompetenciák fejlesztése, vagyis az olvasás és szövegértés, szóbeli és írásbeli kommunikáció, nem csak az anyanyelv órák során fejlesztendő, mivel sok más tantárgy és műveltség terület sikerességét befolyásolja. Erre a munkafüzetek számos lehetőséget adnak, nem csak mesék feldolgozására, hanem finommotorika fejlesztésére is, olyan feladatok révén, ahol betűelemekből, vagy szimbólumokból kell sormintát alkotni, írás vagy rajzolás során. A kompetenciák holisztikus fejlesztése kihat az egyén világ- és önértelmezésére. Részt vesz vitákban és beszélgetésekben, ahol akár meg kell ossza élményeit, és véleményét a játékkal kapcsolatban, vagy érvel döntései mellett.

Sakkozás során a játékosnak viszonyítania kell a tárgyak egymáshoz való helyzetét és méretét, képes a síkban és térben tájékozódni. Gyakorlatok során megismeri a mennyiségek közötti kapcsolatot. Meg tudja állapítani kijelentések logikai értékét, és felismer logikai kapcsolatokat.

A Sakkpalota programhoz egy tanmenetet is készítettek, amely az általános iskola alsó tagozatos osztályainak minden szintjére lebontva magába foglalja a diákok által elsajátítandó kompetenciákat. A kerettanterv heti egy órára készült, 8 órát magába foglaló tematikai egységekre lebontva, leírja az egység nevelési-fejlesztési céljait, követelményeit, a szükséges előzetes ismereteit a tanulónak, a tevékenységek rövid leírását, a kulcsfogalmait az egységnek, az ajánlott óraszámot, az ellenőrzés és értékelés formáit, valamint a szükséges eszközöket.

A Komplex Képességfejlesztő Programhoz tartozó tankönyvcsalád célja a pedagógiai-tanulói munka segítése és vezetése. A tankönyvcsa-

ládhoz tartoznak munkafüzetek, tankönyvek, valamint képességfejlesztő feladatgyűjtemények. A pedagógus munkájának segítésére kiadtak két tanítói kézikönyvet, ami az első és második évfolyam kerettantervéhez illeszkedik, és leírja az órák felépítését, az új ismeretanyagot, a munkafüzetek feladatainak megoldását, valamint játékgyűjteményeket is. A legújabb kiadvány a Bumm-Bástya kalandozásai címet kapta, amely egy 4-8 éveseknek újonnan induló fejlesztő programját írja le. Az pedagógusok számára az iskolai programhoz is elérhető több kiegészítő eszköz, mint Sakk-fírka füzetek, motivációs eszközök és kártyák, mágneses táblák és különböző sakk készletek.

Ahhoz, hogy a sakkot, minél egyszerűbben be tudják építeni a hagyományos oktatásba, és a gyermekek érdeklődését és motivációját könnyen felkeltsék és fenntartsák, egy képzeletbeli világot álmodtak meg köré, saját szabályokkal és lakókkal. Ahogy, a lenti ábrán is látható a figurák nevet, és a tanulási folyamat során jellemzőket, és saját személyiségét is kapnak. A bábok megszemélyesítésével az a cél, hogy a gyerekek a szereplőkre mesehősként, barátként tekintsenek, ezáltal éljék bele magunkat könnyen a hallott történetekbe. A kis életképek, és a teljes Sakkpálotá életkép is könnyen alkalmazható a beszédkésztség, történetmesélés fejlesztésére.

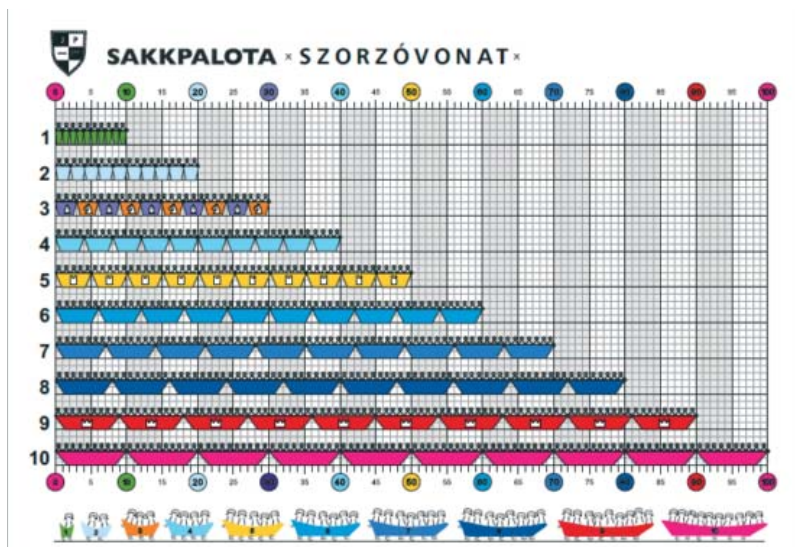
Az órák interaktívabbá tételéhez a program megalkotói, egy Gazdálkodási Programot is kifejlesztettek, amihez sakktallérokat készítettek. A program célja az, hogy elősegítsék a tanulók pénzügyi tudatosságát, az életkori sajátosságaiknak megfelelően. A megszemélyesített sakktallérak segítségével könnyen felvezethetjük a sakktallérok használatát, és értékét.

Mivel a program interdiszciplináris foglalkozásokat nyújt a tanulóinak, a sakkpálotát, ami a foglalkozások alapjának számít, ahol a megszemélyesített bábok élnek és tevékenykednek, minden évszaknak megfelelően bemutatja, így a összekapcsolva a foglalkozásokat a környezetismeret órákkal, ahol megbeszélhetik az évszak sajátosságait, szokásait, és ünnepeit. A palotalakók segítségével, hozzájárulnak a testkép-fejlesztéshez, miközben bemutatják az érzékszervek szerepét is.

Kiegészítő elemként, használhatjuk a Szorzóvonatot, és a Sakkszorozót, amelyek a szorzótábla felépítésének megértésében és megjegyzésében nyújt segítséget a gyermekek számára, valamint a bennfoglalás, a részekre osztás, és maga a szorzás műveletét is megkönnyíti. A szorzóvonat felépítése: két számegyenes között helyezkednek el a gyalogok kis

kocsikban úgy, hogy a számuk megegyezik a szorzandóval. A kocsikban ülő gyalogok többszöröse könnyen leolvasható, a sötét és világos bábok csoportosítása végett, majd a vonatokat színezzük ki különböző színekkel, hogy megkülönböztethessék. 11fjbnfjsdn1

1. ábra: Szorzóvonat

A készlethez tartozik még sakkpalota kártya is, amelyhez a kézikönyv több lehetséges játékmódot is kínál. A kártyákon megtalálhatóak a bábok rajza, neve, számbeli értéke, és menetmódja a sakktáblán. Valamint a gyalogok foglalkozásai is megjelennek, akiket a középkorban népszerű foglalkozásokkal ruháztak fel.

A SAKK, MINT OKTATÁSI ESZKÖZ

Több kutatást is végeztek, ahol azt vizsgálták, hogy kisiskolás korban, hogyan hat a sakkoktatás a tehetség összetevőire, amelyek a kreativitás, intelligencia és a motiváció. Ezekkel a részképességekkel minél hamarabb foglalkozunk, annál nagyobb változást érhetünk el. A sakk négy fő funkciója [sport, játék, tudomány és művészet] jótékonyan hat-

hat mindazokra, akik alkalmazzák, és nem csak egy játékként tekintenek rá. Habár több kutatás bizonyítja pozitív hatását az értelmi képességekre, leginkább a megértésre és a problémamegoldó gondolkodásra, az iskolákban még mindig nem tekintenek rá sportként vagy akár fejlesztő iskolán kívüli programként. A sakk nevelő, fejlesztő, valamint személyiségformáló képességére sem fektetnek hangsúlyt, amely ugyanolyan fontos volna, mint az kognitív fejlődés.

Az sakk iskolai oktatásának három változatát ismerjük. A legelterjedtebb forma hazánkban és Magyarországon is a sakkszakkör, ahol leginkább az egyszerű gyakorlásra tevődik a hangsúly. Néhol előfordul a fakultatív jellegű oktatás, ahol már jelentősebb a tanítás- tanulás jellege. A legszervezettebb és hatékonyabb módszer az, ha kötelező iskolai tantárgyként szerepel, Hollandia volt az első, aki rájött ennek pozitív hatásaira, őket követte Izland, Svédország és a Fülöp-szigetek. Mivel Magyarország és Románia oktatása információ és kompetencia központú, a kutatók nem látnak arra esélyt, hogy a közeljövőben itt is bevezessék a kötelező tantárgyak közé, valamint a szükséges eszközök [tankönyvek, feladatgyűjtemények] is hiányoznak. [Duró, 2007]

A KUTATÁS CÉLJA

A kutatásom fő célja, hogy a negyedik osztályos tanulók betekintést nyerjenek a sakk világába, a Polgár Judit által kidolgozott Sakkpallota módszertanát követve. Amellett, hogy a tanulók megtanulják a sakk alapszabályait, megismerkednek a bábukkal, és azok tulajdonságaival, célom volt a matematikai képességeik fejlesztése is, játékos formában, ötvözve a sakk világával.

A sakk pozitív hatását az olyan kognitív képességekre, mint az analízáló képesség, problémamegoldó, absztrakt és logikai gondolkodás, valamint a megosztott figyelem, már rengeteg kutatás bebizonyította, ezért döntöttem úgy, hogy a kutatás alanyait is megismertetem ezzel a bűvös világgal.

A KUTATÁS MENETE

A kutatás gyakorlati része Románia egy nyugati megyéjében, egy kicsei település általános iskolájában zajlott, két negyedik osztályban, valamint egy közeli nagyvárosi negyedik osztályt is megfigyeltünk. A kutatási

csoportba 17 tanuló jár, 7 fiú és 10 lány, míg a kontroll csoportba csak 13 diák jár, abból 7 fiú és 6 lány. A városi osztály létszáma 24.

Először felmértem a kutatásban szereplő osztályokat, és mivel a nagyvárosi osztály sokkal jobb eredményeket ért el, a témavezetővel közösen úgy döntöttünk, hogy inkább a vidéki iskolában valósítjuk meg a fejlesztést.

A rendelkezésre álló Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program tankönyveiből, munkafüzeteiből, valamint feladatgyűjteményeiből felépítettem a fejlesztés terveit. Tíz alkalommal vehettek részt a tanulók az órákon, általában heti egy alkalommal. A fejlesztési alkalmak témája két részből épült fel: egy matematikai feladattípus, amelyet azon az órán gyakoroltunk és ismételünk, ilyenek például a szöveges feladatok, a szorzás, osztás vagy a művelet sorok, emelett minden alkalommal megismerkedtek a játék egy újabb elemével, a sakktáblával, a bábukkal, azok lépési és ütési szabályaival. Az alábbi táblázatban látható az alkalmak témák és dátumok szerinti felosztása.

1. táblázat: A tevékenységek témájának összegzése

1. foglalkozás- 01.19	Ismerkedés a táblázatban megoldható feladatokkal.
2. foglalkozás- 01.22	Ismerkedés a sakktáblával.
3. foglalkozás- 01.30	Ismerkedés a bástyával.
4. foglalkozás- 02.05	Ismerkedés a gyaloggal.
5. foglalkozás- 02.06	Ismerkedés a futóval.
6. foglalkozás-02.07	Elsajátított ismeretek ismétlése, gyakorlása.
7. foglalkozás- 02.16	Ismerkedés a huszárral.
8. foglalkozás- 03. 01	Ismerkedés a vezérrel.
9. foglalkozás-03.08	Ismerkedés a királlyal, valamint a sakkadással.
10. foglalkozás 03. 15	Elsajátított ismeretek ismétlése, gyakorlása, összegzés.

Minden foglalkozás után a tanulók egy rövid attitűdvizsgálaton esnek át, ahol kiválaszthatták, hogyan érezték magukat, amelyet egy táblázatban vezettem.

A foglalkozások végéhez érve a kísérleti és a kontrollcsoport tanulói a poszttesztet is elvégezték, valamint a kísérleti csoport egy hosszabb attitűdvizsgálaton ment át, egy kérdőív segítségével.

AZ EREDMÉNY BEMUTATÁSA

A kutatásom legfőbb célja, miszerint egy új ajtót szerettem volna nyitni a tanulóknak a játék felé egyértelműen sikeres volt. A kérdőívek, valamint a saját tapasztalataim is azt mutatják, hogy a gyerekek nagyon élvezték, legfőképp azt, ha párban játszhattak. Teljes mértékben nyitottak voltak az új ismeretekre, és játékokra, amely az első kutatási kérdésem meg is válaszolja, miszerint a modern kor gyermekei is ugyanolyan érdeklődéssel fordulnak a nagy múltú játékhöz.

A kísérleti csoport tanulóiinak többségénél nőtték az utómérés során a pontszámok eredményei. Nagy fejlődés figyelhető meg a diákok többségénél, leszámítva négy tanulót, aki kisebb pontot értek el az utóteszten. Ezek az eredmények is azt bizonyítják, hogy a fejlesztési órák pozitívan befolyásolták a tanulók eredményeit.

Első lépésben ellenőriztem, hogy a két mintában a különbségek szórása azonosnak tekinthető-e. Erre F-próbát alkalmaztam, ami nem mutatott ki szignifikáns különbséget a szórások között, így a kétmintás t-próba alkalmazásának feltételei adottak voltak.

2. táblázat: a t-próba a teljes populációra

t próba a teljes populációra		
	utómérés-előmérés	
	kísérleti cs	kontroll cs
létszám	17	13
átlag	5,65	0,62
korrigált szórás	7,140913601	8,846265328
korrigált szórásnégyzet	50,99264706	78,25641026
t próbastatisztika abszolút értéke	1,725017547	
szignifikancia szint alfa	0,05	
szabadsági fok n+m-2	28	
t táblázatból t[0,05]	1,7	

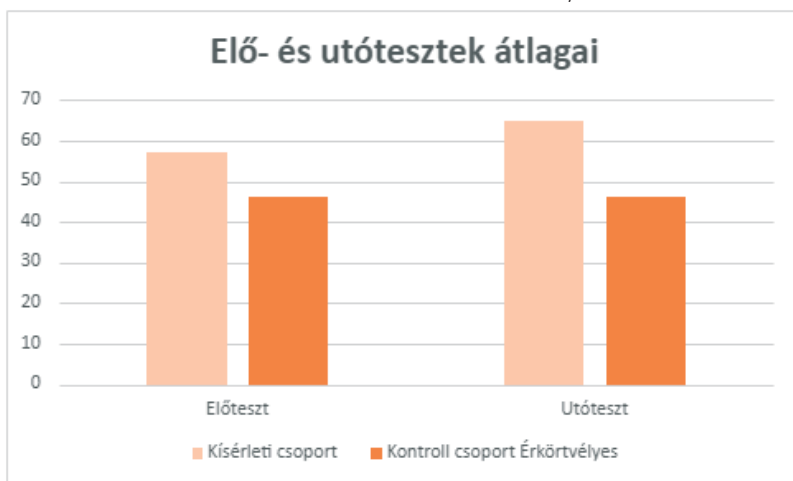
A fenti táblázatban az 1,72-es érték azt mutatja, hogy a t- próba szerint a fejlesztett diákok szignifikánsan jobban teljesítettek az előméréshez viszonyítva [0,05-ös szignifikancia szint mellett], mint a kontroll csoport diákjai.

Az előbbiek alapján elmondhatjuk, hogy 95%-os megbízhatósági szinten beigazolódni látszik az első hipotézisem, mely szerint amenny-

nyiben a matematika órákon változatos játékokat, érdekes célirányos és szórakoztató feladatokat alkalmazok, akkor ezáltal hatékonyan elősegítem a gyerekekben a problémamegoldást a matematikai feladatokban.

A következő diagramon megfigyelhetjük a kísérleti valamint kontroll csoport elő és utóteszten elért eredményeinek átlagát. A diagram is mutatja, hogy a kísérleti csoport egy kis előnnyel indított, amelyből a fejlesztés során sikerült még nagyobb előnyt kovácsolniuk.

2. ábra: Elő- és utótesztek eredményei

A fent bemutatott eredmények alátámasztják az első és második hipotézisem miszerint: H1 A sakkoktatás pozitívan hat a tanulók problémamegoldó, elvont és logikus gondolkodására, H2: A különböző matematikai problémák játékos formában való megoldása hozzájárulhat a tanulók számolási készségeinek javításához és fejlődéséhez.

ÖSSZEGZÉS

A foglalkozásaim legfőbb célja a gyermekek előtt egy új kaput megnyitni, emellett pozitív attitűd kialakítása a matematikával szemben, játékos interaktív feladatok által. Az első hipotézisem „A sakkoktatás pozitívan hat a tanulók problémamegoldó, elvont és logikus gondol-

kodására.” a fentebb található számítások is alátámasztják. A kísérleti csoport szignifikánsan jobb eredményt ért el az utóteszteken, mint a kontrollcsoport. A második hipotézisem: „A különböző matematikai problémák játékos formában való megoldása hozzájárulhat a tanulók számolási készségeinek javításához és fejlődéséhez.” Ennek valóságát is alátámasztják a fent látható számítások, néhány tanuló kivételével, mindenki jobb eredményt ért el az utóteszteken.

A harmadik hipotézisemet, miszerint „a sakk ösztönzi a diákokat a tanulásra és fejlődésre, miközben pozitív élményt nyújt”, az óra végi attitűdvizsgálatok, a tanulók által kitöltött kérdőívek, valamint a saját tapasztalataim támasztják alá. A gyerekek élvezték, várták, és örömmel vettek részt a foglalkozásokon, emiatt a tényező miatt én sikeresnek érzem a kutatásomat.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Duró, Z. [2007, szeptember]. A sakk képességfejlesztő hatásának vizsgálata. Új pedagógiai szemle, 57[9.], 46-72.
- Életrajz. [n.d.]. Polgár Judit. Retrieved April 17, 2024, from <https://www.polgarjudit.hu/eletrajz> Letöltés dátuma: 2024.04.17
- KÉPESSÉGFEJLESZTŐ SAKK [A sakk mint oktatási eszköz] 1-4. évfolyam. [n.d.]. <https://www.sakkpalota.hu/index.php/hu/sakk-top/sakkszotar/word/51> Letöltés dátuma: 2024.03.20
- Medvegy, Z. [2023]. *A sakkozás pedagógiai és döntéshelméleti hatásainak vizsgálata* [Doktori értekezés]. Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem Sporttudományok Doktori Iskola, from <https://real-phd.mtak.hu/1905/1/Medvegy%20Zoltan.d.pdf> Letöltés dátuma: 2024. 03.09
- Polgár, J. [2013]. *Sakkpalota 1. munkafüzet*. Oktatáskutató és Fejlesztő intézet. Polgár, J. [2014]. *Sakkpalota 1 Tanítói kézikönyv*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Polgár, J. [2013]. *Sakkpalota 1. tankönyv*. Oktatáskutató és Fejlesztő intézet. Polgár, J. [2015]. *Sakkpalota 2. munkafüzet*. Oktatáskutató és Fejlesztő intézet. Polgár, J. [2015]. *Sakkpalota 2 Tanítói kézikönyv* [Budapest ed.]. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Polgár, J. [2015]. *Sakkpalota 2. tankönyv*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet. Polgár, J. [2017]. *Sakkpalota 3. Képességfejlesztő feladatyűjtemény*. Oktatáskutató és Fejlesztő intézet.

- Polgár, J. [2015]. *Sakkpalota 3. Képességfejlesztő feladatgyűjtemény*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Polgár, J. [2015]. *Sakkpalota 4. Képességfejlesztő feladatgyűjtemény*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Sakkjátszótér Képességfejlesztő Program*. [n.d.]. Sakkjátszótér., 2024, from <https://www.sakkjatszoter.hu/index.php/eloszoba> Letöltés dátuma: 2024.04.17 Szilágyi, P., & Duró, Z. [2007, június]. Állomások és mérőföldkövek [A sakk képességfejlesztő hatásainak kutatása külföldön és Magyarországon]. Új Pedagógiai Szemle, 12-44. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00114/index.htm> Letöltés dátuma: 2023.12.10

A KIHALLGATÁS JELENTŐSÉGE A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

■ KÁNTOR DALMA ■ kntrdalma@gmail.com

Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar jogász osztatlan képzés V. évfolyam

■ Témavezető: DR. DOBROCSI SZILVIA, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Intézete Büntető Eljárásjogi Tanszék

BEVEZETÉS

A büntetőeljárásban rendszerint az adott cselekmény felderítéséhez, a tényállás megállapításához és a bizonyításhoz elkerülhetetlen a kriminalisztika eszköztárának vagy éppen valamely taktikai módszerének használata. A történelem folyamán a vallomás kiemelkedő szerepét igazolják a büntetőperек, ahol a *confessio est regina probationum* elve értelmében a „bizonyítékok királynőjének” tekintették a beismerő vallomást.

A kihallgatás a nyomozás egyik immanens eleme, amely során fontos, hogy a kihallgató mennyire tud felkészült lenni, milyen taktikát kíván alkalmazni, illetve mennyire tud hatással lenni a szellemi küzdelem tereén a kihallgatottra. Azonban a kriminális esetek megfelelő tényfeltárása nélkül nem valósulhat meg a büntetőeljárás sikeressége.

A kutatást alapvetően meghatározta, hogy a kihallgatás, amelyet a kriminalisztika elemei áthatnak, a büntetőeljárásban kiemelkedő bizonyítóerővel rendelkezik. A kutatás irányainak kijelölését meghatározta, hogy a bűn felderítéséhez a hatóság célkeresztjében lévő bűnelkövetőkkel szemben a szabályozás adta keretek között a kihallgatás során milyen különböző technikai fogásokat szükséges alkalmaznia pszichológiai aspektussal karöltve a bűnüldöző hatóságnak, elkerülve a szuggesztíót. További céloom alátámasztani a kutatás során a kihallgatásra vonatkozó eljárási szabályok betartásának kitüntetett szerepét.

A bűnüldözés sikerességéhez egy jól felépített és megfelelően alkalmazott taktika szükséges, emellett nélkülözhetetlen eleme egy jól felkészült, tapasztalattal rendelkező kihallgató, aki megfelelő kriminalisztikai ismeretek birtokában kidolgozza a metódus lépéseit. A kutatásom részét képező kihallgatási technikákkal kapcsolatos vizsgálódás során nem lehet megkerülni az egyes metódusok elhatárolását, végrehajtási folyamatuk ismertetését, valamint a jellemző vonásaik elemzését. Mindezek mellett az újonnan megjelent technikákban rejlő potenciált is górcső alá kívánom venni.

1. A KRIMINALISZTIKÁRÓL ÉS A KIHALLGATÁSRÓL ÁLTALÁBAN

A kriminalisztika másnéven bűnügyi nyomozástan, a bűnügyi tudományokon belül egy olyan ág, amely a jogi szabályozás keretei között a bűncselekmények felderítéséhez, megelőzéséhez és a bizonyításához szükséges eszközöket és módszereket vizsgálja, illetve rendszerezi azokat [Fenyvesi, Herke, & Tremmel, 2022]. Központjában a bűncselekmény áll, amely egységisége alapján a konkrét elkövetési körülmények vizsgálatával és a kriminalisztikai eszközök és technikák segítségével szerzett bizonyítékokkal arra törekszik, hogy ezáltal a bűncselekmény megakadályozható legyen, a bűncselekmény elkövetője felderíthetővé váljon, így a felelősségre vonás megvalósulhasson [Sinku, 2014].

Kertész Imre kihallgatásról alkotott fogalma: „A kihallgatási taktika a kriminalisztikai taktikának az a része, amely a kihallgatás leghatékonyabb foganatosítása és az igazság felderítése érdekében, a büntetőeljárás következményeinek megfelelően tartalmazza a kihallgatás szervezésének, tervezésének, teljesítésének, rögzítése és menetközbeni ellenőrzésének és értékelésének taktikai szabályait [Kertész, 1965, 8.o].” Összefoglalva Kertész Imre szavaival élve „a kihallgatás a tervezés és a szervezés során foganatosított intézkedések realizálásából áll [Kertész, 1965, 9.o].

2. A KIHALLGATÁS TERVEZÉSE, SZERVEZÉSE

A kihallgatást szükségszerűen megelőzi a felkészülés, valamint annak megtervezése [Ibolya, 2021].

A felkészülés magába foglal egy alapos tanulmányozási folyamatot az adott ügygel kapcsolatban, az ezekhez szükséges bizonyítékok szám-

ba vételezését, a szakértői vélemény és a korábbi iratok, illetve adatok áttekintését foglalja magában. Továbbá, ide kapcsolódik a kihallgatott megismerése az előéletére, műveltségére, érdekeltiségére vonatkozóan [Dr. Balláné Füstzer, Dr. Lakatos, Nyilasi, Dr. Szakács, & Dr. Vigh, 2015].

A tervezési szakasz összefoglalóan tagolható két immanens részre, egyrészről annak megállapítása történhet, hogy a kihallgatandó személy milyen tényekről tudhat, amely releváns lehet a nyomozás előmozdítása érdekében. Másrészről a kihallgatónak a kihallgatás során tanúsított magatartásának a megválasztása történik a nyomozás sikeressége érdekében. Fontos, hogy a kihallgatáson felmerülő kérdések előzetesen tudatosan kerüljenek kidolgozásra, azok sorrendje meghatározó jelentőséggel bír. Így a kihallgató személy meg tudja választani a pszichikai kontaktus kiépítésének módozatát, valamint a kihallgatás hangnemét [Kertész, 1965].

A fogadás akkor indul meg, amikor a beidézett megjelenik, illetve a fogdából felvezetik. Itt történik tehát a pszichológiai kontaktus kialakítása, az adatok felvétele során egy kötetlenebb beszélgetés alakulhat ki a családi, munkahelyi körülményekről, illetve itt történik a jogok, kötelezettségek ismertetése is. Ezen kezdeti ismeretség után eldönthető, hogy az előzetesen kialakított kihallgatási taktika módosítása szükség-e [Ibolya, 2021].

A kapcsolatteremtés kialakítása elsődleges jelentőséggel bír, amely nagyban hozzájárul a következő szakasz sikeréhez, amely a kötetlen elmondás – elbeszélés, ekkor a vallomását tevő személy a történeteket saját szemszögéből elmondja [Ibolya, 2021].

A következő szakasz a kérdéses szakasza, itt megtörténik az esetleges ellentmondások esetében annak tisztázása, bizonyítékok bemutatása, a vallomás különféle módszerekkel történő ellenőrzése, valamint a tényállásnak a pontosítása. A vallomás egybehangzó elmondását követő logikai sorrendben kell a kérdések feltevésére törekedni, elkerülve, hogy ugyanazon tényre több ízben történjen kérdésfeltevés [Ibolya, 2021].

Az utolsó fázisa a levezető beszélgetés, amely előrevetíti a kilátásba helyezett következményeket, magatartás tisztázására, valamint az elbocsátásra kerül sor. A kihallgatáshoz minden esetben kapcsolódik a vallomás rögzítése [Ibolya, 2021].

3. KIHALLGATÁSI TECHNIKÁK

3.1. Taktikai blöff

A taktikai blöff alkalmas – a többi kriminalisztikai módszerrel karöltve – bizonyíték szerzésére a kihallgató révén. Jelen esetben olyan módszerről van szó, amely szabályozását a 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról [továbbiakban: Be.] nem fekteti le, így némiképpen ellentmondásos vélekedések alakultak ki az alkalmazhatóságával kapcsolatban, vitatva annak törvényszerűségét. Jelen technika alkalmazása megengedett hazánkban, azonban alkalmazása során nem kerülhet sor előnyök alaptalan ígéretésére.

A taktikai blöff fogalmának meghatározása kapcsán Tóth Mihály meghatározásából kiindulva úgy határozható meg, amely azt célozza, hogy az igaznak hitt feltételezéseknek a tudatos felhasználásával olyan helyzetet teremtsen, amelyben a kihallgatást végző a rendelkezésre álló adatok pontos köréről és tartalmáról a tájékozatlan kihallgatott [gyanúsított] a sikeres blöff esetén bizonyítékot szolgáltat önmaga ellen [Bakonyi, 2019]. A fogalom meghatározása nyomán – az alkalmazhatóságához három konjunktív feltétel meglétét kell figyelembe venni, egyrészt a kihallgatást a nyomozó hatóság tagjának kell végeznie, aki nem bizonyít, hanem csak kiváltja a bizonyítékhoz vezető megnyilvánulást. Másrészt, a terhelttel közölni kell a gyanúsítás tényét. Harmadrészt, a blöff során szerzett információ csak akkor használható fel bizonyítékként, ha a terhelt kihallgatásának megkezdésekor elhangzottak a figyelmeztetések, illetve annak jegyzőkönyvbe rögzítése [Gácsi, é.n.].

A blöff tartalmát képezi az adott ügygel kapcsolatos tények, valamint a körülmények, amelyek feltételezésen alapulnak. Egy bizonytalan információra alapozza a blöfföt, így egy aktív és tudatos tevékenységben realizálódik. A taktikai blöff megnyilvánulhat közlés révén, párbeszéd keretében, illetve kérdés formájában is létre jöhet [Sinku, 2014].

3.2. Kognitív interjú

A kognitív elnevezéséből adódóan középpontjában valamilyen ismerési, gondolkodási tevékenység áll. A kognitív interjúval kapcsolatos módszer kidolgozása két amerikai kognitív pszichológus nevéhez kötődik – Roland Fischer és Edward Geiselman, akik az Emlékeztet elősegítő technikák alkalmazása a kihallgatásban: a kognitív interjú címet viselő könyvükben fejtették ki nézetüket [Elek, 2007].

A módszer célja, hogy a tanúktól, sértettektől, illetve a gyanúsítottaktól – tehát az eljárásban részt vevő személyektől – származó információt e technika segítségével növelni tudja. Fontos a módszer alkalmazása szempontjából, hogy a szuggesztibilitást nem növeli meg, mert kerüli a befolyásoló, illetve a rávezető kérdéseket, ezáltal a vallomások pontosságát növeli [Elek, 2007].

A kognitív interjú négy lépésre osztható fel. Első lépésként, olyan kérdések feltevését érinti, amelyek a tanúk által észlelt kis részleteket célozzák, tehát minden lehetséges információt az adott üggyel kapcsolatban fel kell idézniük. Második lépés, olyan információ előhívását valósítja meg, amelyekre az első lépésként nem került sor, mindezt az eredeti helyszín és a kontextus felidézésén keresztül. A harmadik lépés keretében, a tanúkat arra kéri, hogy megtörtént eseményeket eltérő kronológia szerint idézzék fel [elejétől a végéig, illetve fordítva]. Az utolsó lépés során, különböző perspektivikus megközelítést alkalmazva – például az elkövető, valamint az áldozat szemszögéből – idézzék fel a megtörtént eseményt. Ez a lépés azt célozza, hogy az esemény eddig figyelmen kívül hagyott mozzanataira kerüljön a hangsúly [Elek, 2007].

A kognitív technikának a veszélye, hogy a konfabulálás esete fennállhat, ezáltal téves információ birtokába kerülhet a kihallgató.

3.3. Reid-módszer

John E. Reid volt a módszertan atyja, amelyet róla neveztek el, nemzetközi ismertségét elősegítette, hogy nevéhez kötődik közel háromszáz gyilkosság elkövetőjének sikeres kihallgatása, amely beismert vállo-mással zárult. [Récsei, 2007].

A Reid-módszer két eltérő fázisra tagolható.

Az első fázis a viselkedéselemző interjú – elsődleges célja, hogy a személyes kontaktus kialakításra kerüljön konfrontációmentesen a gyanúsított és a kihallgató között, ezáltal információra tudjon szert tenni a kihallgató. E mozzanatnak kulcsfontosságú eleme, hogy bizalmat sikerüljön kiépíteni, ehhez hozzájárul a kölcsönös figyelem, kifelé irányuló pozitivitás [barátságosság, tisztelet], valamint a koordináció [a kihallgatás integritásának a megőrzése]. Ekkor az általános információk cseréje révén lehetőséget kell biztosítani, hogy a gyanúsított fel tudja tární a saját nézőpontját az adott bűncselekmény vonatkozásában. Fontos, hogy a kihallgató a sikeres eljárás érdekében aktív hallgatással viszonyuljon a

gyanúsítottához, emellett a nyitott kérdések feltevésére koncentráljon – elősegítve a szuggesztív mellőzését [Ivaskevics & Pásztor, 2015].

Az interjú keretében a kihallgató 15 standardizált kérdést tesz fel a gyanúsítottnak, amelynek egyik célja, hogy megfigyeljék a gyanúsított metakommunikációját, tehát milyen verbális és nonverbális reakciót vált ki belőle a kérdés, mivel eltérően reagál egy bűnös, illetve egy ártatlan gyanúsított. A végső cél, hogy kiderítsék, hogy az alany valóban igazat mond-e vagy esetleg hazudik [Ivaskevics & Pásztor, 2015].

A második fázis a Reid-módszer kilenc lépése – korrelatív kapcsolatban áll az előző fázissal, így egy olyan összetett fázisról van szó, amely megcélozza, hogy szisztematikusan feloldja a gyanúsított tartózkodását, valamint a kihallgatott magatartását az együttműködés felé tereli. Így a cél, hogy az egyén beismerő vallomást tudjon tenni, tehát bűnösség előfeltételezése fennáll [Ivaskevics & Pásztor, 2015].

Az alábbiak szerint valósul meg a kilenc lépés:

1. Pozitív konfrontáció: Olyan helyzet kialakítása, amely során a gyanúsítottat szembesítik az elkövetett bűncselekménnyel, ekkor a kihallgató szerepe domináns.

2. Témafejllesztés: Célja, hogy morális mentséget vagy kifogást szolgáltatson a gyanúsítottnak, hogy ezzel csökkenteni tudja a bűnös érzetét, illetve a szorongását.

3. Tagadások kezelése, leküzdése: Ősztönözni kell a gyanúsítottat az igazmondásra.

4. Tiltakozás: Olyan offenzív stratégia, amely keretében a gyanúsított igyekszik érveket felsorakoztatni, hogy miért nem ő követhette el az adott bűncselekményt, amely ezáltal a kihallgatót kizökkentheti.

5. A gyanúsított figyelmének megszerzése és megtartása: Amennyiben a kihallgató a tagadást elhárította és az így kialakult helyzetet a saját javára tudja fordítani. A cél, hogy a kihallgatott kizökkentése megvalósuljon.

6. A passzív gyanúsított kezelése: A passzivitás arra utal, hogy a gyanúsított lehetőségei beszűkültek, ezáltal meg kell barátkoznia azzal, hogy az eddigi stratégiái nem bizonyultak effektívnek.

7. Alternatív kérdések feltevése: A kihallgató döntési helyzet elé állítja a gyanúsítottat a bűncselekmény indítékára vonatkozóan, amely pszichológiai teherként nehezedik a gyanúsított vállára, így még inkább az igazság bevallása felé fogja sodorni – például: Elköltötte a pénzt szerencsejátékra, kábítószerre vagy a családján akart segíteni? Ez egy vá-

lasztási lehetőséget tár a gyanúsított elé, amely révén a megítélésén is tud javítani, azonban, ha elismeri az egyik felvetést, akkor az egyenértékűnek tekinthető a bűncselekmény beismerésével.

8. A gyanúsított a beismerő vallomásra való rábírása

9. A szóbeli vallomás írásos vallomássá történő átfordítása: Az utolsó lépés célja, tehát egy teljeskörű írásos beismerő vallomás megszerzése [Ivaskevics & Pásztor, 2015].

A Reid-módszer azt a veszélyt rejti magában, hogy az alkalmazása megnöveli a hamis beismerő vallomásokat, a 15 viselkedést provokáló kérdés esetén a feltételezett válaszreakciók befolyásolni tudják a kihallgatást. Ha az interjú során a válaszreakciókból téves következtetést vonnak le, akkor a második fázisba ártatlan emberek kerülhetnek, amely esetén már a kihallgató a bűncselekmény beismerését célozza, tehát a bűnösségről való meggyőződése már kialakult az első fázis hatására.

3.4. Poligráfos vizsgálat

A poligráfos vizsgálat egy olyan kriminalisztikai azonosításra szolgáló eljárás, amely egy többcsatornás eszköz, egyszerre képes mérni az emberi test különböző fiziológiai változásait. A poligráfnak három biológiai paraméter mérésére kell alkalmasnak lennie: hasi és mellkasi légzés változásaira, a bőr elektromos ellenállásának mérésére, valamint a vérnyomásban bekövetkező hullámok mérésére. A hatályos Be. a korábbi szabályozástól eltérően a műszeres vallomás-ellenőrzésről rendelkezik, teret hagyva más műszerek alkalmazásának lehetőségére [Budaházi, 2018].

A Be. a bizonyítási cselekmények közé sorolja, a ténymegállapítást segíti, amelyet a Be. 212.§-ban külön alcím alatt szabályoz, amely kimondja, hogy az ügyészség, illetve a nyomozó hatóság a nyomozás során e módszer keretében vizsgálhatja a tanúnak és a gyanúsítottnak a vallomását. A vizsgálat folytatásához azonban hozzájárulásra van szükség, amely egyfajta garanciális elem, mivel így a kikényszeríthetőség esetköre kizárásra kerül. Az alkalmazhatóság kérdésköre esetében a törvény úgy rendelkezik, hogy szaktanácsadó igénybevétele kötelező, aki az eljárásról, valamint annak során megállapításairól tanúként hallgatható ki, tehát maga a tanúvallomás szolgál majd az eredmény dokumentálására [2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról]. A Be. további kritériumként határozza meg, hogy a 18. életévet be nem töltött tanú e módszer segítségével nem vizsgálható [2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról].

A vizsgálatot megelőzi a hatóság és a szaktanácsadó egyeztetése, amely során megkapja az ügyiratokat, valamint tisztázásra kerül, hogy mi a célja, mik élveznek prioritást a vizsgálat során. Az egyeztetést követően a hatóság nyilatkoztatja az érintett személyt, hogy beleegyezik-e a vizsgálat elvégzésébe, amelyet írásos formában tesz meg [Fenyvesi, Herke, & Tremmel, 2022].

Úgy vélem a poligráfós vizsgálat alkalmazásának validitása megkérdőjelezhető, mert olyan technikai műszerről van szó, amelyet komplex módon alkottak meg, azonban emberi tevékenység folytán jött létre, így annak kijátszása is megvalósulhat, akár kontrollált légzéssel, vagy egyes izomcsoportok összeszorításával, amely befolyásolni tudja a vizsgálat kimenetelét. Azonban a vizsgálat eredményeit mindenképpen figyelembe kell venni, mert támpontul szolgálhat a hatóságnak a nyomozás sikeres elvégzéséhez.

3.5. Új kihallgatási technikák

3.5.1. SAI

A SAI [Self-Administered Interview] kihallgatási módszer elnevezése úgy határozható meg, hogy ez egy önmagunk által irányított kikérdés, így egyfajta öninterjúként aposztrofálható [Sági, 2017].

A SAI jellemzője, hogy nyitott kérdések alapján előre kialakított protokoll segítségével a tanúk rögzíteni tudják a látottakat – főként olyan esetben kerülhet erre sor, amikor több tanú kihallgatása válik szükségessé, ebben az esetben a vallomások felvételének a késleltetése magában hordozza a felejtés, torzulás és a szuggesztió veszélyét. A kognitív interjú technikáknak az alkalmazása révén a megvalósuló kérdések segítik felidézni az emlékeket. A tanúkat arra is kérhetik, hogy készítsenek vázlatot az adott dolgok elrendezéséről, saját és mások helyzetéről, ezáltal dokumentálásra kerülhetnek a kis jelentőségű részletek is, amelyek a későbbiek során döntő jelentőséggel is bírhatnak [Self Administered Interview, é.n.].

A SAI előnyeként mindenképpen a költséghatékonyságot és az időbeli hatékonyságot lehet megnevezni. Így javítja az információ megszerzésének mennyiségét és minőségét, viszonylag gyors formában valósul meg, ennek vonzata, hogy a nyomozás is gyorsabb és hatékonyabbá válik. Azonban a jellegzetessége az írásbeliség, ebből adódóan a hátrányos helyzetű térségekben az írás, illetve az olvasás hiánya megnehe-

zítheti a formanyomtatvány kitöltését. Továbbá, abban az esetben, ha egy balesetet veszünk alapul, ahol az érintett egyén sokkot kaphatott, a fennálló állapot szintén megnehezítheti a formanyomtatvány kitöltését, annak validitását megkérdőjelezi.

3.5.2. SUE

A SUE [Strategic Use of Evidence] olyan kihallgatási technika, amely a bizonyítékok ismeretén alapul, így a nyomozó hatóság a bizonyítékok alapján határozza meg az általa feltenni kívánt kérdéseket. A bizonyítékokról nem szerezhet tudomást a kihallgatott, ez azért is fontos, mert a nyomozó a bizonyíték felhasználásával tud eljutni a keresett válaszig [Fenyvesi, Herke, & Tremmel, 2022].

A SUE alkalmazása során nyitott kérdéseket kell használni – általánostól a speciális kérdések felé haladva, mint például: általános jelleggel – „Mit csinált vasárnap?” Ezt követi a speciális kérdés: „Használta Ön vagy más az autóját vasárnap?”. Az a gyanúsított, aki igazat mond, bevallja, hogy használta az autót, együttműködik a hatósággal az információkérés vonatkozásában. A SUE, tehát egy olyan kihallgatási mód, amelynek középponti eleme a bizonyíték, továbbá igyekszik a fontos jelek kiszűrésére, amely az igazság felderítését célozzák. Számol azzal, hogy a kihallgatottak is különböző stratégiákat alkalmazhatnak a válaszadás során, így azok vizsgálata révén a kiszámíthatóságra törekvés a cél [Sági, 2017].

Az alkalmazhatóságának megítélése ambivalenssé válik, mert a terheltnak joga van megismerni a bizonyítékokat, azonban a már ismert bizonyítékok eltitkolásával döntő jelentőségű tényre, illetve információra tehet szert a hatóság taktikai fogás segítségével a legtöbb bűncselekmény vonatkozásában.

3.5.3. PEACE

A PEACE egy mozaikszó, amelynek elemei: preparation and planning – előkészületet és tervezés, engage and explain – tevékenység és magyarázat, account – beszámolás, jelentés, closure – befejezés, illetve lezárás, evaluate – az értékelés szakaszát jelöli [Sági, 2017].

Egy olyan interjútechnika, amely nem konfrontatív megközelítést alkalmaz, hanem inkább az információgyűjtésre összpontosít.

Az első szakasz az előkészület és a tervezés, amely során meg kell határozni a kihallgatás célját, a főbb pontokat a bizonyítás vonatkozásában [Sági, 2017].

A második szakasz a tevékenység és magyarázat, ahol fel kell készülnie a szükséges kérdésekkel a nyomozónak, biztosítani kell a kihallgatáshoz szükséges nyugodt környezetet, tájékozódni kell a kihallgatott lelkiállapotáról, személyes kötődéseiről. Fontos, hogy a kihallgatás során a kihallgatót empátia, megértés jellemezze. A magyarázat során fel kell tární azokat az okokat, amelyek miatt a kihallgatás lefolytatása szükségessé vált. A beszámolás szakasza az összegyűjtött információt tartalmazza. A befejező szakaszban törekedni kell a békés lezárásra. A kihallgatónak meg kell köszönnie a kihallgatást, meg kell bizonyosodnia arról, hogy a történeteket megértette az érintett fél, illetve a jövőbeli teendők egyeztetése szükséges. Az utolsó szakasz – az értékelés során számba kell venni a kitűzött célok megvalósultak-e, szükséges-e további teendő, illetve újabb kihallgatás foganatosítása [Sági, 2017].

A bemutatott új módszerek közül véleményem szerint tiszta formájában ez a metódus lehetne alkalmazható a leginkább a gyakorlatban, főként azért is, mert a kihallgató alapos felkészülése esetén pontos információkra tehet szert a legtöbb bűncselekménytípussal kapcsolatban, ellentétben például a SAI-val, ami jellemzően nagyobb sértetti kört érintő esetekben kerül alkalmazásra – például közlekedési balesetek, csalás esetén.

KONKLÚZIÓ

A nyomozás kulcsfontosságú eleme a bizonyítás, amely során a hatóság feladata, hogy a bűncselekmény vonatkozásában bizonyítékot tudjon szolgáltatni. Mivel a kihallgatandó személy egyben egy bizonytalansági faktor is, így a nyomozás sorsát befolyásolni tudja az általa elmondott emlékek felidézése. Ahogy a kihallgatandó személy úgy az emlékezet is magában hordozza a bizonytalanságot. Előfordul néhol elhalványodnak az emlékek, amely során a kihallgatónak reagálnia kell a fennálló helyzetre és a megfelelő taktikát kell választania, hogy az emlék felidézhetővé váljon. Ennek során figyelemmel kell lenni egyes személyiségtípusokra – a személyi kontaktus kialakítása során erről már meggyőződhet a kihallgató – ebből adódóan a szuggesztibilitásra, a hibás attribúció és a konfabulálás esetkörének visszaszorítására is törekedni kell.

A bűncselekmény szempontjából a terhelti pozíció sajátossága, hogy ő rendelkezik a legtöbb információval a bűncselekmény vonatkozásában. E pozíció kettős szereppel bír, egyrésztől büntetőeljárás alanyaként tekinthetünk rá, másrésztől, mint bizonyítási eszköz funkcionál a

vallomása révén. A cél a terhelt kihallgatása során a beismerő vallomás megszerzése, amely megvalósulhat egyes technikák, taktikák kérdésfeltevési sajátossága alapján.

Manapság számtalan kihallgatási technikát tart számon a kriminálisztika területe, amely nélkül elképzelhetetlen lenne egy büntetőügynek a feltárása az igazságszolgáltatási rendszer hatékony működtetésének biztosítása érdekében. Minden technikának megvan a sajátossága, előnye, amelyet az adott helyzetben alkalmazni tud a hozzáértő kihallgató. Fontos, hogy a nyomozó hatóság tagjai tájékozottak és szakképzettek legyenek a kihallgatási technikák terén, a fennálló helyzetet fel tudják ismerni. Minél felkészültebb az adott szakember, annál hatékonyabb lesz a bűn felderítése.

A mai felgyorsult technikai fejlődés következtében a bűncselekmények és az elkövetők differenciálódása újabb kriminalisztikai eszközök alkalmazását kívánja. A személyi jellegű bizonyítékok beszerzésére vonatkozó szabályozás bizonyosan bővülni fog a közeljövőben.

Úgy vélem, dinamikusan fejlődő jövő várhat erre a területre, amelynek középpontjában a digitális információk, adatok, technikai újdonságok kerülhetnek. A mesterséges intelligencia térhódítása a bűnüldözés, illetve az igazságszolgáltatás területén is a jövőben meglátásom szerint meghatározóvá fog válni. Ez a terület úgy vélem nagy lehetőséget rejt magában akár a nyomozás megtervezése, szervezése kapcsán, illetve az adatfeldolgozás, arcfelismerés terén is. Újdonságából adódóan bizonytalanság övezi, ezért számos aggálya lehet az alkalmazhatóságának, amelyekre megoldást kell találni a kockázatok elemzése révén, mert a mesterséges intelligencia a bűnüldözés egyik nagy fegyvere lehet a jövőben.

Mindenképpen a jövőre nézve potenciált látok a monoscanner, valamint a szemhőmérséklet-vizsgálatok megvalósulásában, amelyek részben a poligráf helyettesítéseként szolgálhatnak. A monoscanner – a poligráffal ellentétben – nem a fiziológiai elváltozásokra fókuszál, hanem az emberi agyban megvalósuló emlékképek megjelenítését képi formában célozza. Ennek a technikának mindenképpen előnye lenne a manipulálhatóság visszaszorítása.

A jövőben remélhetőleg létrejönnek olyan új megoldások – akár a korábbi metódusok ötvözésével és a technikai vívmányokkal karöltve – amelyek mind a szakmai elvárásoknak, mind pedig a törvény adta garanciális követelményeknek meg fognak felelni, így hosszútávon a gyakorlat részét fogja képezni.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Szakirodalom

- Budaházi, Á. [2018]. A műszeres vallomás-ellenőrzés hazai gyakorlata egy empirikus kutatás tükrében. *Magyar Rendészet*, 2. szám, 27-28.
- Fenyvesi, Cs., Herke, Cs., & Tremmel, F. [2022]. *Kriminalisztika*. 27., 452-454., 472. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Ibolya, T. [2021]. *Kihallgatási taktika a nyomozásban*. 14., 19-20., 25. Budapest: Patrocinium.
- Ivaskevics, K., Pásztor, A. [2015]. Kihallgatástechnikai metódusok a világban I. *Belügyi Szemle*, 2. szám, 67-87.
- Kertész, I. [1965]. *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. 8., 9. Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvtár.
- Récsei, M. [2007]. A Reid módszer alkalmazása a gyanúsított kihallgatása során. *Szakmai Szemle*, 1. szám, 106.
- Tóth, É., Belovics, E. [2015]. *A büntetőeljárás segédtudományai II.*, 57. Budapest: Pázmány Press.

2. Online források

- Bakonyi, M. [2019]. *A beismerő vallomás fonákja és színe – a kényszer-től a konszenzusig*. Doktori értekezés, 252. <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/bakonyi-maria/bakonyi-maria-muhelyvita-ertekezes.pdf> [Letöltve: 2023.11.23.]
- Dr. Balláné Füsster, E., Dr. Lakatos, J., Nyilasi, T., Dr. Szakács, Zs., & Dr. Vigh, A. [2015] *Kriminalisztikai alapismeretek*. Budapest: Rendőrtisztai Főiskola. 126-127. https://rtk.uni-nke.hu/document/rtk-uni-nke-hu/Kriminalisztikai_alapismeretek.pdf [Letöltve: 2023.10.23.]
- Elek, B. [2007]. *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Phd. értekezés, Miskolc. 96-98. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5549_section_1139.pdf [Letöltve: 2023.11.20.]
- Gácsi, A. [é.n.]. *Bizonyítási tilalmak a magyar büntetőeljárásban: a törvénysértő [jogellenes] bizonyítékok kizárása*. 179-180. http://digit.bibl.u-szeged.hu/00000/00051/00439/juridpol_074.pdf [Letöltve: 2023.11.23.]
- PEACE Interviewing Technique [é.n.]. <https://www.sancussolutions.co.uk/wp-content/uploads/2013/08/31-PEACE-Model.pdf> [Letöltve: 2024.01.10.]

- PEACE Interviewing Technique [é.n.]. <https://arizonaforensics.com/confessions-peace-interviewing-technique/> [Letöltve: 2024.01.10.]
- Sági, L. [2017]. A krimináltaktika fejlődési tendenciái, új kihallgatási metódusok. *Belügyi Szemle*, 1. szám. 46., 49-53. <http://real.mtak.hu/120402/1/4494-Cikk%20szövege-19694-1-10-20200924.pdf> [Letöltve: 2024.01.15.]
- SelfAdministeredInterview[é.n.]. <https://www.selfadministeredinterview.com/self-administered-interview/> [Letöltve: 2024.01.15.]
- Sinku, P. [2014]. *Kriminalisztika alapfogalmak*. Budapest: Szent István Társulat. 1., 139. <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/sinku-pal-kriminalisztikai-alapfogalmak-egyetemi-jegyzet-2014/?pg=5&layout=s> [Letöltve: 2023.11.24.]
- The Self Administered Interview [é.n.]. <https://www.brumellgroup.com/news/the-self-administered-interview/> [Letöltve: 2024.01.15.]

3. Vonatkozó jogszabály

2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1700090.tv> [Letöltve: 2023.11.02.]

AZ EMBERKERESKEDELEM SZOCIÁLPOLITIKAI ÉS TÁRSADALMI ASPEKTUSAI

■ HORVATH YVETTE ■ horvathyvette2001@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Társadalomtudományi tanszék, Európai szociálpolitikák 2. évfolyam

■ Témavezető: DR. GÁL KATALIN, egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem

BEVEZETÉS ÉS TÉMAFELDOLGOZÁS

Az emberkereskedelem elsősorban bűnügyi probléma, amely számos társadalmi problémát, negatív hatást hordoz magában. Központi eleme az erőszak, elsősorban alapvető emberi jogokat sért, különösképpen a szabadsághoz való jogot. A kulturális eltérések nagyban befolyásolják magát a jelenség meghatározását, globális elterjedtsége miatt nehéz beazonosítani, gyakran rejtve maradnak az esetek [Balse, 2005]. Az emberkereskedelem az emberek haszonszerzés céljából történő kizsákmányolása erőszak vagy egyéb kényszer, megfélemlítés alkalmazása mentén. Az emberkereskedelem formáit célja alapján határozhatjuk meg. Formáját tekintve a legelterjedtebb a szexuális kizsákmányolás, de elterjedt még a munkaerő kizsákmányolás céljából elkövetett emberkereskedelem is, kényszermunka, de a koldulásra való kényszerítés is ide tartozik. Létezik még az egyéb úgynevezett öncélú emberkereskedelem, ilyen például a házasságra való kényszerítés vagy a szervkereskedelem [Balogh & Windt, 2022]. Az emberkereskedelem esetében az áldozat neve befolyásolja az emberkereskedelem célját a legelterjedtebb forma a szexuális kizsákmányolás, így értelemszerűen statisztikai szempontból is a legtöbb áldozat nő [Takács H. , 2017].

Az emberkereskedelemmel kapcsolatos tévhitek befolyásolják a jelenség társadalmi észlelését és megítélését. Az információhiány és a té-

ves elképzelés torzíja a jelenség valódi képét. [Stănescu, Dan, & Tasențe, 2023]. Az emberek gyakran tévesztik össze az emberkereskedelmet az embercsempészetrel, a kettő viszont merőben eltér egymástól. Mindkettő középpontjában az ember áll, de míg az embercsempészet esetében egy illegális szolgáltatás kínálnak fel, addig az emberkereskedelem során az emberek kizsákmányolása a cél. Viszont mindkét jelenség esetében elmondható, hogy az egyén kiszolgáltatott helyzetben van [Windt, Lamonaca, & Van Rij, 2015].

Az egyik legelterjedtebb tévhit, hogy az emberkereskedelem csak távoli országokban és bizonyos demográfiai csoportokat érint. Valójában globális probléma, amely határokon átvível, és mindenkit veszélyeztet, függetlenül a demográfiai jellemzőktől [Stănescu, Dan, & Tasențe, 2023]. Sajnos a tévhitell ellentétben az Európai Unió országaiban is jelen van az emberkereskedelem. Célszágnak számítanak az Európa Unió északi és nyugati országai, gazdasági helyzetükből adódóan, míg a déli, valamint a keleti országok küldőorszádként jelennek meg. Az áldozatok többsége külföldi, idegen országban nehezebben tudnak segítséget kérni, az elkövetők célja a sebezhetőségük növelése, azonban az áldozatok kétharmada annak az országnak az állampolgára, ahol áldozattá vált. Bár az emberkereskedelem esetében a nem befolyásolja az emberkereskedelem típusát, elmondható, hogy nemtől függetlenül bárki áldozattá válhat. Az emberkereskedelem a gyermekeket éppúgy érinti, mint a felnőtteket. Az Európai Unióban és nemzetközi szinten is egyre növekvő a kereslet, évente körülbelül 1,2 millió gyermek esik emberkereskedelem áldozatául [Rodrigues, Nunes, Costa, Serrão, & Duarte, 2018].

Egy másik tévhit szerint az emberkereskedelem áldozatai mind rossz anyagi helyzetűek. Bár a szegénység kockázati tényező lehet, áldozatokról nem készíthető egyetlen profil sem [Windt, Lamonaca, & Van Rij, 2015]. Ugyanakkor az áldozatok szociális kapcsolatainak minősége, az alacsony iskolai végzettség, rossz családi háttér, családon belüli erőszak jelenléte az egyén életében mind kockázati tényezőként jelenik meg [Stănescu, Dan, & Tasențe, 2023].

Tévhit, hogy minden áldozatot elrabolnak, kényszerítenek vagy megtevesztenek. Valójában az elkövetők gyakran ismerik az áldozatokat, és a rablás ritka. Sok áldozat önként kezd dolgozni, majd később válik valódi áldozattá. Néhány áldozat nem tekinti magát áldozatnak, mert anyagi vagy más okok miatt jobbnak értékeli a kizsákmányolt helyzetét. Nehéz különbséget tenni áldozatok és elkövetők között, mert az áldozat-

tok néha elkövetővé is válhatnak előjogokért cserébe [Windt, Lamonaca, & Van Rij, 2015].

Az információk az emberkereskedelem kapcsán számos ponton tévesek és torzítanak, ezek hatással vannak az emberkereskedelem társadalmi észlelésére és a társadalmi reakciókra.

Az oktatásban és szülői feladatokban a veszélyekről való beszélgetés és prevenció kulcsfontosságú. Fontos, hogy a fiatalokat megtanítsák felismerni, ha manipulálni próbálják őket. A pozitív otthoni légkör és a mentális egészség fenntartása segít megelőzni az emberkereskedelem áldozattá válását, mivel azok a fiatalok, akik nem érzik jól magukat otthon, nagyobb veszélynek vannak kitéve [Jackson, 2022].

Az emberkereskedelem áldozatai testi és érzelmi bántalmazásnak vannak kitéve a folyamat teljes ideje alatt. Bár a szakemberek gyakran a fizikai sérülésekre koncentrálnak, fontos megjegyezni, hogy a mentális egészségre is komoly hatással van. Az áldozatok önértékelése és biztonságérzete sérülhet, ami később mentális zavarokhoz vezethet [Jackson, 2022]. Az áldozatok körében a leginkább megfigyelhető mentális változás az a szorongás megjelenése, a depresszió érzésének elhatalmasodása, valamint a leggyakoribb poszt-traumás stressz szindróma megjelenése. A mentális hatás mértéke függ a személy áldozatváltását megelőző mentális állapotától, valamint a hajlamosító tényezőktől [Suwetty, Astari, & Wihastuti, 2019].

A trauma negatív érzelmeket kiváltó állapot, mely egyetlen eseményre épít például az autóbaleset kiválthat egy traumát. A traumával küzdő személyt gyakran megbélyegzik traumája miatt. A traumákra adott válasz leginkább a személy viselkedésének változásában nyilvánul meg, például drogfüggőség kialakulása [Clawson, Salamon, & Goldblatt, 2008]. Az áldozatok 54,2%-ánál diagnosztizáltak mentális zavart, és gyakran fordul elő közöttük poszt-traumás stresszszindróma. Az új traumás élmények hatással vannak a régi traumákra is, mivel a trauma előtti tapasztalatok kognitív és biológiai mechanizmusokon keresztül befolyásolják az egyént, növelve ezzel a PTSD kialakulásának kockázatát. A korábbi bántalmazás emlékei újra felidéződhetnek és tovább súlyosbíthatják az új trauma negatív hatásait [Abas, Ostrovschi, Price, Gorceag, & Trigub, 2013].

A depresszió magába foglalja az egyén önmagáról és világról alkotott képét, mely minden esetben negatív kép. Az áldozatok körében a mentális zavar mértéke változó, a súlyosabb esetekben öngyilkosságról való fantáziálás, szuicid hajlam is kialakulhat [Clawson, Salamon, & Goldblatt, 2008].

Az emberkereskedelem áldozatainak jellemzői és mentális állapota rávilágítanak arra, hogy milyen sokrétű és összetett problémákkal kell szembenéznük az áldozatoknak. A következőkben a latencia okait vizsgáljuk meg.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI KERETE

Kutatásom célja az emberkereskedelem közpolitikai elemzése és az emberkereskedelem elleni harc jogi kereteinek feltárása volt. Szekunder kutatásomban elemeztem a romániai áldozatok arányát 2008 és 2022 között a Romániai Statisztikai Hivatal adatbázisán alapulóan, figyelembe véve ezzel a folyamat változásainak tendenciáit.

Primer kutatásom dokumentumelemzésből állt, mely globális, európai és romániai vonatkozásokat ölelt fel. Globális szinten vizsgáltam a Palermói egyezményt és az Európai Unió stratégáját, míg Romániában az emberkereskedelem visszaszorítását célzó törvényeket és a Nemzeti Emberkereskedelem Elleni Ügynökség létrejöttét előíró határozatokat elemeztem. Emellett interjút készítettem egy hosszú ideje ezen a területen dolgozó szervezet projektvezetőjével, valamint elemzési egységem volt egy szervezet, mely az emberkereskedelem áldozatainak segítségével foglalkozik. Célom volt a jogi keret és alkalmazásának lehetséges különbségeinek feltárása.

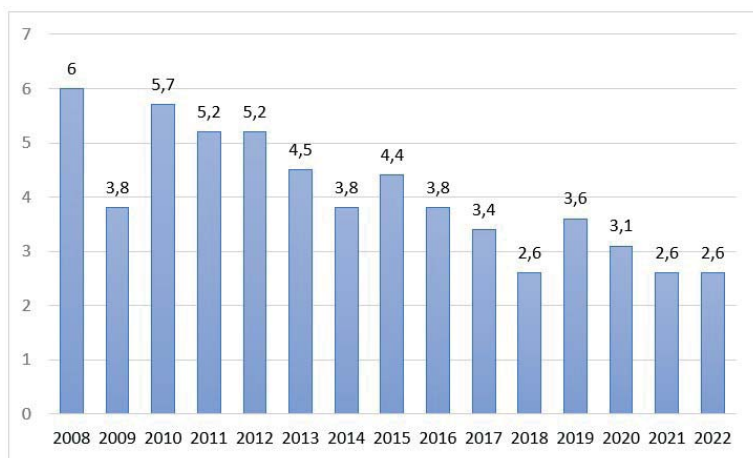
Kutatási kérdésem az volt, hogy milyen jogi keretek vonatkoznak az emberkereskedelem jelenségére, és milyen támogatást nyújtanak az áldozatok a társadalomba való visszailleszkedésük során. Elemzésem célja az volt, hogy átfogó képet nyújtson az emberkereskedelemmel foglalkozó rendszerről Romániában, ugyanakkor tudomásul vettem, hogy ez csupán részleges betekintés a társadalmi valóságba, mivel a dokumentumok és szekunder adatok nem adnak teljes képet az ezen a területen tapasztalható társadalmi jelenségekről.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Szekunder adatok elemzése

A Román Statisztikai Hivatal adatbázisát használva a következőkben szeretném felvázolni az emberkereskedelem áldozatainak hivatalos számait és ennek változásait 2008 és 2022 között. A hivatalos adatok csupán a bejelentett eseteket foglalják magukba, a valós számok jóval magasabbak lehetnek. A következő ábra 2008 és 2022 között 100.000 lakosra jutó áldozatok számát.

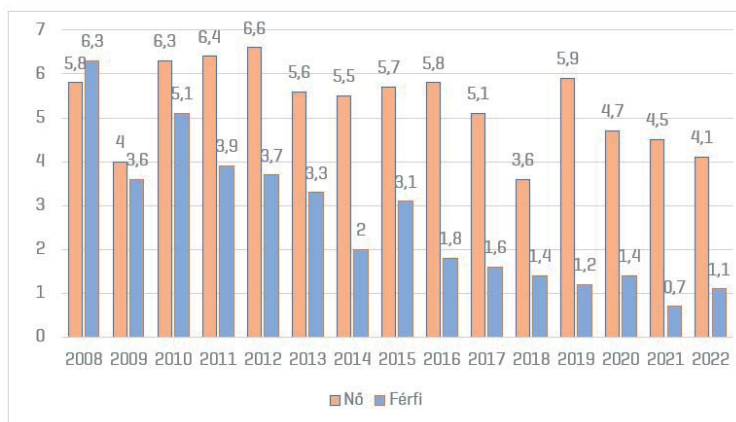
1. ábra: Áldozatok száma Romániában 100.000 lakosra viszonyítva 2008 és 2022 között

Forrás: Saját szerkesztés az INS adatok alapján

Az ábrán jól látszik, hogy 2008 és 2022 között a legmagasabb áldozatszám 2008-ban volt, ekkor Romániában 100000 lakosból 6 áldozat került ki. A gazdasági, társadalmi hatások ebben az esetben is megfigyelhetők, 2009-es válság előtt nagyon magas az áldozatok aránya, ezt követően rövid idő alatt drasztikusabb csökkenés észlelhető, azonban ez nem tart sokáig. A 2010-ben újra magas növekedést mutat és a következő években stagnál az arány, majd lassú csökkenés figyelhető meg. 2019-ben újra nő az áldozatok száma, 2020-ban vélhetően a koronavírus hatására is de csökkenést mutat.

2. ábra.: 100.000 lakosra jutó áldozatok száma 2008 és 2022 között nemek szerinti lebontásban

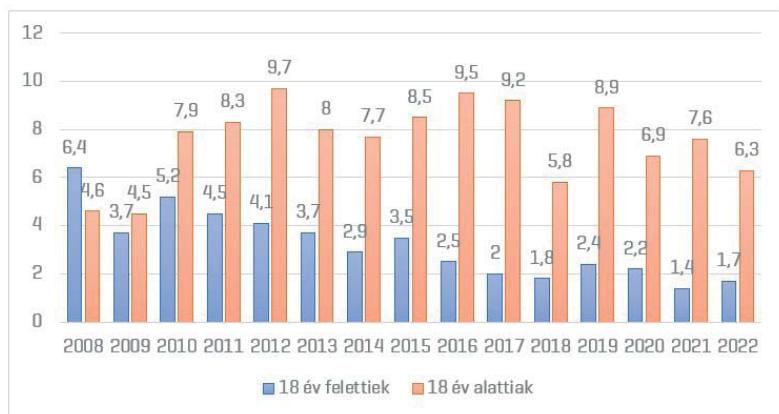

Forrás: Saját szerkesztés az INS adatok alapján

A második ábrán látható nemekre lebontva, hogy 100.000 nőre és 100.000 férfire egy évben hány áldozat jut. Az ábráról leolvasható, hogy az emberkereskedelem formája miképpen alakul az évek során. 2008-ban a áldozattá válása jóval magasabb, mint napjainkban, ez a kényszer-munka visszaszorulásával magyarázható, de az adatokat tovább torzítja a férfi áldozatok segítségkérésének hajlandósága is. A női áldozatok száma az évek során folyamatosan nő, 2012-ben volt a legmagasabb, ekkor 100.000 lakosra 6,6 áldozat jutott. Ahogyan az 1. ábrán is látható volt az emberkereskedelem visszaszorulása az utóbbi években, itt is megfigyelhető a csökkenés úgy a nők mint a férfiak esetében is.

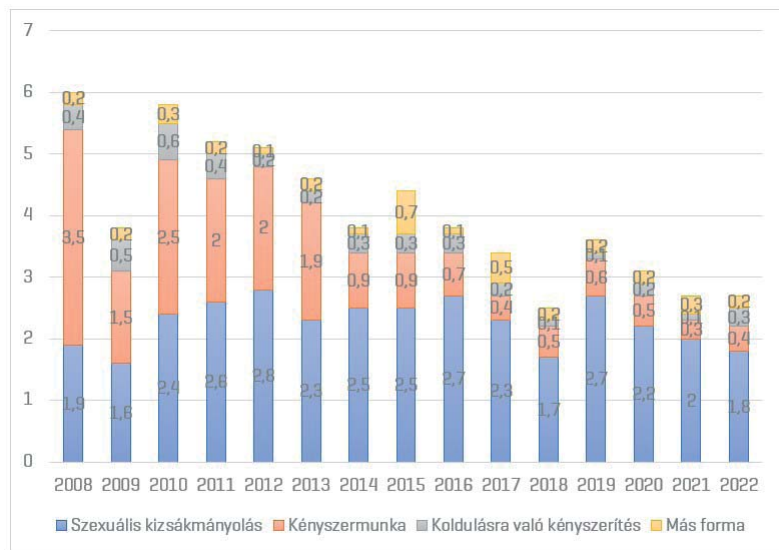
A harmadik ábrán megfigyelhető, hogy a 18 év alatti áldozatok száma jóval magasabb a felnőtt, 18 év felettiek áldozati arányaihoz viszonyítva. 100.000 romániai gyermekre 6,3 áldozat jut 2022-ben. 2021-hez képest a gyermek áldozatok csökkenő tendenciát, míg a felnőtt áldozatok növekvő tendenciát mutatnak.

3. ábra.: 100000 lakosra jutó áldozatok száma életkor szerint

Forrás: Saját szerkesztés az INS adatok alapján

4. ábra: 100000 főre jutó áldozatok száma Romániában 2008 és 2022 között az emberkereskedelem típusára lebontva

Forrás: Saját szerkesztés az INS adatok alapján az INS adatok alapján

A 4. ábra jól demonstrálja az emberkereskedelem céljának változását, 2008 és 2010 között, a munkahelyi kizsákmányolás a kiemelkedő az emberkereskedelem típusait tekintve. 2011-től viszont a munkahelyi kizsákmányolás mértéke folyamatosan csökken, ezzel egyidejűleg nő a szexuális kizsákmányolás mértéke, napjainkban is ez a kiemelkedő.

EMBERKERESKEDELEMMEL KAPCSOLATOS NEMZETKÖZI EGYEZMÉNYEK

Palermói Egyezmény

Az emberkereskedelem globális probléma, amelynek megelőzésére és szankcionálására számos intézkedés született. Az ENSZ 1998-ban döntött a Palermói Egyezmény kidolgozásáról, amelyet 2000-ben fogadtak el, és 2003-ban lépett hatályba. Az egyezmény célja az emberkereskedelem, az illegális kereskedelem, a pénzmosás és más szervezett bűncselekmények elleni küzdelem.

Az egyezmény első része általános információkat és fogalommeghatározásokat tartalmaz. A második rész az emberkereskedelem megelőzésével és az áldozatok védelmével foglalkozik, különös tekintettel a nők és gyermekek jogaira. A harmadik rész az emberkereskedelem különböző formáira koncentrál.

Az áldozatok védelmét részletesen tárgyalja, beleértve a jogi eljárásokat, fizikai, pszichológiai és társadalmi rehabilitációt. További intézkedéseket ír elő az áldozatok biztonsága, hazatelepítése és jogi támogatása érdekében. A megelőzésre vonatkozó rész különösen a nők és gyermekek védelmét célozza, tartalmaz politikákat, programokat, kutatásokat és tájékoztató kampányokat.

Összességében az Egyezmény a nemzetközi együttműködés és hatékony jogi keretrendszer révén válaszol az emberkereskedelem kihívásaira.

AZ EURÓPAI UNIÓ 2021-2025-ÖS STRATÉGIÁJA AZ EMBERKERESKEDELEM VISSZASZORÍTÁSÁNAK CÉLJÁBÓL

Az emberkereskedelem súlyosan sérti az emberi jogokat és globális problémát jelent, amely az EU-t is érinti. 2017-2018-ban az EU-ban 14 ezer esetet jelentettek, de a valós szám ennél jóval magasabb. Az áldo-

zatok többsége nő és lány, akiket szexuálisan kizsákmányoltak. Az EU prioritásként kezeli az emberkereskedelem elleni küzdelmet.

A dokumentum hangsúlyozza az emberkereskedelem komplexitását és az áldozatok azonnali segítségét. Kiemeli a jogi, politikai és operatív kezdeményezések szükségességét, különös figyelemmel a nők és gyermekek védelmére. A jogi keret fontosságát is említi, mivel ez teszi lehetővé az elkövetők elfogását és az áldozatok segítését.

Az EU továbbra is támogatja a tagállamokat az Emberkereskedelem Elleni Irányelv végrehajtásában, és biztosítja a megfelelő finanszírozást az emberkereskedelem elleni küzdelemhez. A stratégia a kereslet visszaszorítására is fókuszál, mivel ez elősegíti a sebezhető személyek kizsákmányolását.

A bizottság vállalásai közé tartozik a stratégia hatékonyságának vizsgálata, a munkaerő kizsákmányolása elleni stratégiák kidolgozása, és megelőző kampányok szervezése. Különös figyelmet fordítanak az áldozatok védelmére, különösen nők, gyermekek, migránsok és fogytékkel élők esetében.

A stratégia hangsúlyozza az összehangolt EU-s fellépést, a határon átnyúló bűnügyi együttműködés erősítését, és az adatgyűjtés fontosságát. Célja biztonságos környezet teremtése az áldozatok számára, és a nemzetközi együttműködés erősítése az emberkereskedelem csökkentése érdekében.

AZ EMBERKERESKEDELEM ROMÁNIAI SZANKCIONÁLÁSA

A romániai 678/2001-es törvény az emberkereskedelem visszaszorítását és szankcionálását célozza. Meghatározza az emberkereskedelem és kapcsolódó fogalmakat, szankcionálja az elkövetőket, és támogatja az áldozatok reintegrációját. A megelőzés az állami és civil szféra együttműködésén alapul, hangsúlyozza a stratégiai tervezést és információmegosztást.

A törvény második fejezete az emberkereskedelem megelőzésére, a harmadik fejezete pedig az elkövetők szankcionálására koncentrál, ahol a büntetések az elkövetők számától és az áldozatok állapotától függnek. A bűncselekményekre való felbujtást is büntetik, kivéve, ha kényszer hatására követték el.

A negyedik fejezet szabályozza a bírósági eljárásokat, különös figyelemmel a kiskorú áldozatok zárt tárgyalásaira. Az ötödik fejezet az áldo-

zatok védelmét és segítségnyújtását írja elő, kiemelve a kiskorúak és nők védelmét. A hatodik fejezet a nemzetközi együttműködésről szól, előírva a kapcsolattartási bírák kinevezését és az adatcserét más országokkal.

Összességében a törvény az áldozatok rehabilitációjára és speciális támogatásokra, valamint a nők és gyermekek védelmére helyezi a hangsúlyt, biztosítva mentális egészségük helyreállítását és személyazonosságuk védelmét.

EMBERKERESKEDELEM ELLENI HARC A VALÓSÁGBAN

Kutatásom ezen szakaszán elemzési egységem maga a szervezet, interjút készítettem egy olyan személlyel, akik már több mint 10 éve áldozatokkal foglalkozik. *„Már több mint 11 éve dolgozom a szociális területen, ez idő alatt különböző pozíciókat töltöttem be civil szervezeteknél Nagyváradon és Aradon. Voltam pszichológus, tevékenységkoordinátor, gazdasági tevékenységek menedzsere, női menedékház vezetője, szociális tevékenységek koordinátora, helyi projektmenedzser egy négy ismert hazai civil szervezet közötti partnerségi projektben, és másfél éve megalapítottam az egyesületet, ahol továbbra is szociális projekteket koordinálok.”* [M.C.] Nagyváradon a Betánia Egyesület adott otthont a Next Steps projektnek több éven keresztül. A Next Steps projekt ötlete négy holland civil szervezet képviselői ülésén fogalmazódott meg először. Maga a program 2020-ban indult, kezdeményezői: Dorcas Aid International, Salvation Army Netherlands, International Justice Mission, és Bright Fame. A négy szervezet nagyban kiveszi a részét az emberkereskedelem megelőzésében főként hollandiában, de globálisan is. Az együttműködés romániai partnerei a következők: Dorcas, Salvation Army, IJM, és a Betania. A projekt sikeresnek mondható, hiszen mára már egy teljesen új Egyesület jött létre ezen program miatt. *„2023 januárjában létrehoztuk a Dignity Restored Egyesület, célunk az volt, hogy fejleszteni tudjuk a projekt keretén létrejött szociális vállalkozást is.”* [M.C.] A program keretében létrejött szociális vállalkozás azért kiemelkedő, mert teret enged az áldozatok munkaerőpiaci integrációjának. Bár a szociális vállalkozás nem tud túl sok embert egyidőben foglalkoztatni, azok az áldozatok akik besegítenek élelmiszer-utalványt kapnak, ez pedig pozitív élményt jelent számukra. Az áldozatok aktiválása azért fontos cél a program keretén belül, mert ezzel tudjuk csökkenteni a kiszolgáltatottság és a tehetetlenség érzését.

Az interjú során érdeklődtem a projekt finanszírozásának módjáról is, alanyom elmondása szerint az egyesület működésének költségei nagymértékben a külföldi partnerektől, illetve projektektől függ. *„A helyi és nemzeti projektet a holland partnerek adománygyűjtő tevékenységei támogatják. Helyben is hozzájárulunk, pályázatok írásával további finanszírozásért. Időnként magánszemélyek is adományoznak, akik támogatni szeretnék a projektjeinket.”* [M.C.] Ezen finanszírozási móddal csak annyi a probléma, hogy nem nyújt teljeskörű biztonságot a szervezet számára, ennek működése a partnereken, illetve magánszemélyeken áll.

Megkérdeztem azt is, hogy milyen szakmai hálózatoknak része a szervezet, hiszen az egyezmények mindegyike kiemelte a szakmai együttműködés fontosságát. Az alanyomtól megtudtam, hogy a szervezete is több más szervezettel áll együttműködésben és ő is kiemelte ennek fontosságát. *„A Next Steps partnerség civil szervezetei a Protect platform tagjai is, amely 22 romániai civil szervezetet egyesít az emberkereskedelem elleni küzdelemben. Van együttműködésünk helyi civil szervezetekkel is, amelyek veszélyeztetett helyzetben lévő emberekkel foglalkoznak, például az ASA Egyesület, a Puls Alapítvány, és az Agape Egyesület.”* [M.C.] Alanyom elmondása szerint ezek az együttműködések a megelőzés szempontjából elengedhetetlenek, hiszen a veszélyeztetett helyzetben lévő emberek esetében egy kis odafigyeléssel megelőzhető lehet az áldozattá válás. Továbbá ezek az alapítványok kölcsönösen segítik egymást a munka során, nagyon fontos, hogy a szakember felismerje kompetencia határait, és kizárólag olyan feladatokat végezzen el, melyek hatáskörébe tartoznak. Az interjúból kiderül, hogy amennyiben a szakember úgy itéli meg, hogy az adott probléma nem tartozik hatáskörébe azt egy megfelelő szakemberhez tudja irányítani.

Alanyom elmondása szerint a szervezet kliensei leggyakrabban szexuálisan kizsákmányolt nők, illetve fiatal lányok, akiket prostitúcióra kényszerítettek. Egészségügyi állapotukat tekintve változó helyzetben vannak, azonban a pszichés problémák megjelennek szinte minden esetben. *„Az általuk átélt kizsákmányolás miatt sok áldozatnak megváltoztak az életfogalmai a férfiakra, a munkára, a kapcsolatok és a házasságok tekintetében. Alacsony önértékelésük van, nehezen bíznak meg másokban, nem megfelelő megküzdési mechanizmusaik vannak, és nehezen integrálódnak a társadalmi és szakmai életbe.”* [M.C.] Fizikai állapotukat tekintve pedig elmondható, hogy többségük valamilyen szexuálisan terjedő betegséggel küzd. *„Sok áldozatnak nőgyógyászati*

problémái vannak, nemi úton terjedő betegségei vagy más betegségei.” [M.C.] A következő kérdésem arra irányult, hogy pontosan az áldozatoknak milyen segítségre lenne szüksége. Az alanyom elmondása alapján a pszichés segítség a legfontosabb, viszont szükségleteiket tekintve nagyon változó a helyzet, egyénre szabott beavatkozási terv mentén kell ezeket konkretizálni. Segítséget viszont az kap, akit a hatóságok vagy az egyesületek szervezetek áldozatként azonosítanak be, így pedig rengeteg áldozat marad segítség nélkül, az egyesületekhez leggyakrabban a hatóságok segítségével jutnak el, vagy sorstársaik javaslatára. A latenciának több oka is van, alanyom elmondása szerint a leginkább a hatóságok iránti bizonytalanság, illetve az általuk alkalmazott módszerek jelennek meg mint visszatartó erő.

A következő kérdésem a romániai helyzetre irányult, arra voltam kíváncsi, alanyom a tapasztalatai alapján hogyan látja a rendszer mennyire hatékony. Alanyom meglátása alapján léteznek az országban áldozat-segítő tevékenységek, azonban ennek lefedettségével akadnak problémák. Még mindig vannak olyan térségek, ahol ezek kevésbé jelennek meg, vagy egyáltalán nincsenek. *„Vannak civil szervezetek, amelyek támogatást nyújtanak az áldozatoknak, de sajnos nem minden megyeszékhelyen található ilyen szervezetek, a középső, északi és néhány déli megye nem rendelkezik specializált civil szervezetekkel.” [M.C.] Az emberkereskedelem áldozataival foglalkozó szervezetek alacsony száma azért jelenik meg mint probléma, mert bár az áldozatok reintegrálása állami feladat, az államnak nincsenek meg a megfelelő eszközei ennek kezelésére például: a humán erőforrása. Ugyanakkor az interjú során arra is fény derült, hogy csupán az egyesületek sem tudják ellátni ezt a feladatot, a legtöbb esetben a humán erőforrásuk megvan, ám az anyagi erőforrásban nem bővelkednek, így az együttműködés ilyen formában is fontos.*

Alanyom elmondása szerint összességében nagyobb hangsúlyt kellene fektetni magára a megelőzésre, illetve arra lenne szükség, hogy a hatóságok felkészüljenek ezekre a helyzetekre. Rákérdeztem arra is, hogy a megelőzés hogyan is mehet végbe, alanyom kiemelte az online és az offline kampányok fontosságát egyaránt. A közösségi médiára ezen probléma kapcsán is egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetni, mivel a megelőzés tekintetében is lehet pozitív hatása ugyanakkor megjelenhet mint veszélyforrás is.

ÖSSZEGZÉS

Az általam elemzett dokumentumok hangsúlyozzák az emberkereskedelem komplexitását és globális jellegét. Ennek megfelelően fontosnak tartják az államok közötti kommunikációt és információcserét, valamint a nyomozási technológiák fejlettségét. Problémaként említik a bűncselekmények rejtett jellegét, ami szegyenérzetből is eredhet, és az áldozatok gyakran nem ismerik jogait és kötelezettségeiket.

Az Európai Unió és a hazai stratégia is hangsúlyozza az eljárások hatékonyságának növelését, hogy minél több elkövetőt vonjanak felelősségre és csökkentsék az emberkereskedelmet. A román törvények szerint az áldozatokat nem szankcionálják bűncselekményekért, amelyeket az elkövetők által követek el.

Az áldozatok védelme érdekében a dokumentumok külön kiemelik a nők és gyermekek sebezhetőségét, különösen a 25 év alattiakat, akik gyakran szexuális kizsákmányolás áldozatai lesznek. A migráció növekedése szintén hat az emberkereskedelemre, mind elkövetői, mind áldozati oldalon. Fontosságot tulajdonítanak a határok védelmének és az áldozatok mentális jólétének, beleértve a társadalmi reintegrációt és a traumakezelést.

Elmondható, hogy léteznek törvényes keretek és szolgáltatások az áldozatok segítésére, bár az ezekhez való hozzáférés gyakran információhiány miatt nem megfelelő. Bár együttműködés tapasztalható szervezetek és országok között, még mindig vannak olyan területek, ahol az áldozatok nem kapnak megfelelő segítséget. A hatóságoknak javítaniuk kellene felkészültségüket és eljárási módjaikat az áldozatok biztonsága és bizonytalanságának csökkentése érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Abas, M., Ostrovschi, V. N., Price, M., Gorceag, I. V., & Trigub, C. O. [2013]. Risk factors for mental disorders in women survivors of human trafficking a historical cohort study. *BMC Psychiatry*, 204-215.
- Abas, M., V Ostrovschi, N., Prince, M., Gorceag, V., Trigub, C., & Oram, S. [2013]. Risk factors for mental disorders in women survivors of human trafficking: a historical cohort study. *BMC Psychiatry*.
- ANITP, [. N. [2023]. *Mecanismul National de identificare referire a victimelor traficului de persoana*. București: Ministerul Afacerilor Interne.

- Antalóczy, P., & Nagy, S. I. [2022]. Az „Emberkereskedelem elleni küzdelem Európában” című egyetemi kurzus bevezetéséről, továbbá annak gyakorlati hasznairól. *Belügyi szemle*, 371-381.
- Balogh, K., & Windt, S. [2022]. A munkáltatással összefüggésben elkövetett emberkereskedelem jellemzői elméleti és gyakorlati szempontból. *Belügyi szemle*, 159-175.
- Balse, K. [2005]. *Understanding the Demand behind Human Trafficking*. University of California Press.
- Bezsenyi, T. [2015]. A szervezett bűnözés elleni nemzetközi együttműködés értelmezései a magyar igazságszolgáltatásban. *Polgári szemle*.
- Chera, D. [2024]. *Analiză succintă privind traficul de persoane în anul 2023*. ANITP.
- Clawson, J. H., Salamon, A., & Goldblatt, G. L. [2008]. *Treating the hidden wounds: trauma treatment and mental health recovery for victims of human trafficking*. U.S. Department of Health and Human Services.
- Dyvik, E. H. [2024]. *Human trafficking – Statistics & Facts*. Statista.
- Európai, P. [2018]. Az emberkereskedelem ellen az uniós kapcsolatok terén folyó küzdelem. Az Európai Unió Hivatalos Lapja.
- Európai, U. [2016, 13 12]. *Emberkereskedelem elleni jegyzőkönyv*. Preluat de pe EUR-Lex home: <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/summary/protocol-against-the-trafficking-of-people.html>
- Fehér, L., & Forrai, J. [1999]. *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem*. Budapest: Szociális és családügyi minisztérium.
- Fehér, L., & Forrai, J. [1999]. *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem*. Budapest: Szociális és családügyi minisztérium.
- Guillot, J. D. [2023]. *Traficul de ființe umane: lupta UE împotriva exploatării*. Parlamentul European.
- Gyermekjogok. [2024, 03 25]. A Gyermekjogi egyezményhez csatolt fakultatív jegyzőkönyvek. Preluat de pe UNICEF mindent a gyerekekért: <https://unicef.hu/gyermekjogok/a-gyermekjogi-egyezmenyhez-csatolt-fakultativ-jegyzokonyvek>
- Hall, S., Tomita, M., & Schwartz, A. [2017]. Social protection of the human trafficking victims from romania. *Agora - Psycho - Pragmatica semestrial jurnal*, 173-181.
- Jackson, V. [2022]. Mental Health and Human Sex Trafficking Among Youth in the US : A Focus on FBOs and Spiritual Health Recovery. *Journal of Rehabilitation Practices and Research*, 132-135.

- Langhorn, M. [2021]. Understanding victimological factors when analysing Organised Crime characteristics: A human trafficking perspective. *Salus Journal*, 51-65.
- Ripszám, D. [2020]. Munkaerő-kizsákmányolás az emberkereskedelem kapcsán. In N. E. Baráth, & J. Mezei, *Rendészet-Tudomány-Aktualitások* [pg. 184-196]. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Rodrigues, B., Nunes, R., Costa, S., Serrão, C., & Duarte, I. [2018]. What young people know about human trafficking? *Revista Brasileira de Bioética*, 1-16.
- Simon, A. [2008]. Drepturile, Protecția Și Asistența Victimelor Traficului De Persoane În Cursul Procesului Penal Perspective Juridice Și Psihosociale. *Revista de Cercetare și Interventie Sociala*, 45-54.
- Stănescu, N., Dan, A.-N., & Tasen☉e, T. [2023]. Human trafficking - the boomerang of a decadent society [Social perception of human trafficking in Dobrogea / Constan☉a]. *Technium Social Sciences Journal*, 985-1001.
- Suwetty, A. M., Astari, A. M., & Wihastuti, T. A. [2019]. Mental Health of Human Trafficking: A Systematic Review. *Research Journal of Life Science*, 130-140.
- Takács, H. [2017]. *A bántalmazottak igazsága*. Budapest: Ad Librum.
- Takács, H. [2017]. *A bántalmazottak igazsága*. Budapest: Ad Librum kiadó.
- Varga, C. [2023, 06 01]. *Egy lépéssel közelebb kerültünk az Isztambuli egyezményhez*. Preluat de pe Economx: <https://www.economx.hu/kulfold/isztambuli-egyezmeny-europai-unio.772042.html>
- Vrubliauskaite, K. [2018]. Psychological factors increasing the risk for adolescent girls to become victims of human trafficking: a systematic review. *Mykolo Romerio universitetas*, 129-138.
- Windt, S. [2020]. Az emberkereskedelem és a családon belüli . *Belügyi szemle*, 105-117.
- Windt, S. [2023]. Áldozathibáztató rendőrök?Rendőrök véleménye az emberkereskedelemről. *Magyar Rendészet*, 53-73.
- Windt, S., Lamonaca, S., & Van Rij, J. J. [2015]. „Az emberkereskedelem európai áldozatainak irányítása és segítése” – RAVOT-EUR. Magyarorszag Belügyminisztériuma.

A TRUE DETECTIVE: NIGHT COUNTRY C. SOROZAT SZOCIOLÓGUS LENCSÉN KERESZTÜL

■ VARGA LILLA ZSUZSANNA ■ varga-lilla@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Humántudományi Tanszék, Szociológia, II. évfolyam

■ Témavezető: DR. GÁL KATALIN, egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem

BEVEZETŐ

A True Detective az egyik legismertebb saját gyártású HBO-sorozat, amelynek az első évada 2014-ben jelent meg. Idén, tíz évvel később a negyedik széria került a képernyőkre, az alapkoncepció ugyanaz maradt, de bizonyos dolgokat gyökeresen megváltoztattak az új évad készítői. Hogy ezt jelezzék, az új széria az elődeivel ellentétben alcímet is kapott: Night Country, avagy Éjszakai Ország/az Éjszaka Ország. A True Detective: Night Country-t a tanulmány során az iniciálékkal [TDNC] rövidítem az egyszerűség kedvéért.

Ahogy a címből rögtön látszik, detektívtörténettel állunk szemben. A True Detective sajátossága, hogy antológia-sorozat, tehát minden egyes évad teljesen más karakterekkel, más környezetben és más történetszál alapján zajlik.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI MEGALAPOZÁSA

A kutatás során diskurzuselemzéssel dolgoztam, mivel olyan kutatási módszerre és eszköztárra volt szükségem a sorozatban finoman elrejtett tematikák felkutatásához, amely a párbeszédekben elhangzó információkat és a mögöttük meghúzódó kulturális, történelmi, esetleg politikai utalásokat, tehát a kontextust is figyelembe veszi az elemzés során, mert csak így értelmezhető igazán a megnyilatkozások társadalmi ereje és hatása [P. Szilczl, 2018].

Az elemzéshez a TDNC epizódjainak alapos ismerete volt szükséges. A kiválasztott évad hat epizódból áll, ez összesen közel hat órányi anyagot jelent. Az epizódok első megtekintése után megfogalmazódtak az elemzés dimenziói [etnikumközi viszonyok, családon belüli dinamikák, nők a közösségekben/társadalomban, kulturális örökség és hagyomány-örzés, környezetvédelem], majd a sorozat többszöri újranézése során elkezdtem ezeknek megfelelően kiemelni párbeszédkeket, részleteket a sorozatból. Ezeket vizsgáltam meg a kutatási kérdések tekintetében.

A kutatásom annyiban tér el a megszokott tudományos írásoktól, hogy a szakirodalom és a kutatási eredmények nem válnak szét élesen egymástól. Ennek a döntésnek az oka, hogy sokkal áttekinthetőbb és könnyebben értelmezhető így a szöveg, hiszen egy nagyon sok szálon futó, sok rétegű, komplex történetről beszélünk. Így a szöveg struktúrája is eltér a megszokottól: miután áttekintem a TDNC előzményeit és kapcsolódását a True Detective-univerzumhoz, a megjelenő marginalizált csoportokat és az etnikumok közötti kapcsolatot, konfliktusokat tárgyalom. Ez utóbbi fejezetben már egyre inkább a TDNC-ben megjelenő elemeket veszem sorra, és helyezem szakirodalmi keretbe. Végül összegzem a kutatás eredményeit a kutatási kérdésekre válaszolva.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A True Detective 2014-ben beírta magát a presztízs-tévéműsorok közé. Ennek egyik eredménye, hogy a mainstream sajtó elkezdte feldolgozni és behozni a közbeszédbe azokat a témákat, amiket a True Detective képernyőre vitt, pl. a nőgyűlölet, a nők tárgyiasítása, a nők ellen elkövetett erőszakos bűncselekmények vagy a toxikus maszkulinitás.

A negyedik, új évad más témákra fókuszál, antológia-sorozat lévén pedig nem vesz el a kutatás komplexitásából az évad önmagában történő vizsgálata. Ezért a kutatásom tárgyat csupán a TDNC képezi. Jelen tanulmányban a következő három kérdésre fókuszáltam:

1. milyen témákat vállal be a TDNC?
2. mit lehet elmondani a sorozatban megjelenő marginalizált csoportokról és az etnikumközi viszonyokról?
3. hogyan keretezi ezeket a témákat a sorozat?

A TD MINT PRESZTÍZS-MŰSOR

A True Detective egy valamire való presztízs-tévéműsornak megfelelően rendelkezik A-listás színészekkel, felkapott íróval, frissen díjazott rendezővel, aki a megszokottól eltérően egyedüli rendezője minden epizódnak az évadból, bonyolult és kusza történetszálakkal, nem-lineáris történetvezetéssel, hosszú snittekkel és egyéb trükkökkel [Albrecht, 2020]. Emellett fontos elemek a sorozat körüli paratextek: milyen diskurzusokat indítanak el a közbeszédben. A TD [2014] férfiközpontú történetvezetését és a női test tárgyyszerű bemutatását rengeteg kritika érte, és vita alakult ki az akadémiai körökben is és a közbeszédben is arról, hogy *maga a sorozat* szexista és nőgyűlölő, vagy ez egy sorozat, ami a szexizmusról és nőgyűlöletről *szól* [Adams, 2014; Albrecht, 2020]. Akárhogy is, kiemelendő, hogy a sorozat a szexizmusról és a toxikus maszkulinitásról szóló diskurzust az óriási sikere miatt ki tudta rángatni a kritikusok és akadémikusok elszigetelt közegéből, és bevitte a nézők közé, a közösségi médiába és a mainstream sajtóba [Albrecht, 2020]. Egy másik jó példa szintén a True Detective világából: a harmadik évad kapcsán Peters [2019] az interszekcionalizmus tematikáját tárgyalja.

Mindezek tudatában tehát az író-rendező Issa López tudatosan döntött amellett, hogy a TD-nek bizonyos értelemben a szöges ellentétét hozza létre: a történet női megközelítésből íródott, a forró, nyári környezet helyett pedig a sötét, hideg és jégbe fagyott Alaszkát választotta.

MARGINALIZÁLT CSOPORTOK ÉS ETNIKUMKÖZI VISZONYOK

Az amerikai őslakos törzsek Drjenovszky megfogalmazásában „a legszegényebb és legalacsonyabban képzett társadalmi csoportját alkotják az amerikai társadalomnak. Ez a többségi társadalomhoz képest alacsonyabb munkaerőpiaci részvétellel, magas munkanélküliséggel párosul, melyhez alacsonyabb jövedelem és képzettségi szint kapcsolódik” [Drjenovszky, 2019: 1].

Az inupiatoké matriarchális társadalomnak tűnik. Ennist, a TDNC cselekményeinek fiktív helyszínét is valójában egy asszonyközösség vezeti és tartja kontroll alatt a háttérből. Nagyon szépen utal a sorozat ennek az asszonyközösségnek a valóságban is létező erejére és fontosságára a közösség életét tekintve. Sutton [2021] megjegyzi, az észak-amerikai őslakos nők alulreprezentáltak a néprajzi feljegyzésekben; egyes érvelések szerint, mint írja, előfordulhat, hogy a patriarchális tár-

sadalmakból érkező gyarmatosítók egy része [hogyan tudatosan vagy sem, nem tudni] elhallgatták az őslakos közösségekben a nők által betöltött fontos szerepekről szóló információkat.

Érdekes és a TDNC szempontjából is releváns történelmi mozzanat az 1944-es olajszennyezés esete. A második világháború okozta kőolajhiány vitte az amerikai haditengerészetet az Alaszka északi partjainál fekvő Naval Petroleum Reserve-hez, csakhogy nem voltak felkészülve az észak-alaszkai időjárási körülményekre. Az odaküldött hajók zátonyra futottak Utqiagviktól [akkori nevén Barrow] délkeletre, és hogy könnyítsenek a hajókon, hogy kiszabadulhassanak, „körülbelül 25 000 gallon [94 m³] olajat öntöttek szándékosan a Beaufort-tengerbe e művelet során. A hideg sarkvidéki vízben az olaj több centiméter vastagságú masszát képezett a víz tetején” [Perkins, 2014: 201]. A tengerbe öntött fűtőolaj miatt a helyi inupiatok megélhetése került veszélybe: le kellett mondanuk bizonyos mértékben a vadászatról és halászátról – ha nem is önszántukból, akkor az állatvilág húzódott arrébb a környékről a saját bőrét mentve, és évekbe telt, mire eltűnt a szennyezés, és az óceáni élővilág visszamerészkedett a környékre. A helyi őslakosok körében sokakban keserű szájíz hagyott a történet, és közelebb visz minket ahhoz, hogy megértsük a ma is fennálló konfliktusokat a természeti kincsek kitermelését illetően [Anderson, 2024]; a TDNC-ben ezeknek a konfliktusoknak a megtestesítője a bányá, amely a mindennapi tevékenységével egyre nagyobb károkat okoz a lakosságnak.

1959-ben nyilvánították Alaszkát Amerika 49. államává, ez az őslakosok szempontjából a hagyomány szerinti igazságszolgáltatásra vonatkozó autonómia megszűnését eredményezte [Glenn, 2024]. López [Glenn, 2024] az alaszkai kutatómunkája alkalmával a helyiekkel való beszélgetések során többször felmerült, hogy amikor valaki az alaszkai őslakosok földjére lép, mindig kell neki valami, amit elvesz – legyen az arany, érc, kőolaj, földgáz vagy egyéb természeti erőforrás –, de ezek az entitások sosem dolgoznak azon, hogy valamit vissza is adjanak cserébe [például valahogyan segíteni a természetet a regenerálódásban], ami komoly tehetetlenséget és csalódottságot eredményez. A nagy nemzeti kudarcok, mint az ismételt előforduló jogfosztottság, az élőhely erőforrásainak kizsákmányolása megjelenhet generációkon átívelő, nemzeti tragédiaként az őslakosok esetében, „a védekező nemzettudat könnyen átcsap agresszív nacionalizmusba” [Andorka, 2006: 376]. Ezt szemlélteti a TDNC-ben a bányá elleni tüntetés jelene is.

Az inupiat vallás részben polidémonizmus jellegű, mert úgy tartja, mindennek lelke van, és része a természetimádás. Vannak rituálék, amikkel a vadászat és halászat során közel maradnak lelkiileg a természethez, úgy tartják, a sikeres vadászathoz elengedhetetlen az ember és a természet közötti jó kapcsolatot fenntartani [Kruse, 1984]; pl. a foka amit levadásznak, a koponyától a gerinc mentén vágják fel, hogy a lelke felszabaduljon, és idővel visszatérjen hozzájuk egy másik foka testében [Glenn, 2024]. Ugyanakkor a fetisizmus jegyei is megtalálhatók, hiszen hisznek az őket védelmező totemállatban [spirit animal], illetve vannak szertartásaik a fiatalok beavatására, mint például az inupiat nők esetében az arctetoválás elkészítése. Mint a legtöbb törzsi kultúrában, az inupiatoknál is a történetmesélés, a dal és a tánc által adják tovább egymásnak a tudást, a spirituális történeteket, morális értékeket és tanításokat.

A NATÍV AMERIKAIK MÉDIAREPREZENTÁCIÓJA

A reprezentáció fontosságáról rengeteg írás született már akadémiai körökben is, amelyek arra reflektálnak, hogy a médiatermék fogyasztójának tudattalanul is mennyire sokat számít, ha olyat lát viszont a képernyőn, mint ő maga [Žerebecki et al., 2021; Martikainen, 2019; Martikainen, 2019 alapján Høijer, 2011 és Moscovici, 2001]. „Nem sokkal azután, hogy Kolumbusz partra szállt az Újvilágban, az európaiak két alapvető képet alakítottak ki az indiánokról: a jó, nemes vadembert és a gonosz, vérszomjas vadembert” – írja Sutton [2021: 16]. Az őslakos amerikaiakról kialakult erőszakos, vérszomjas vadember képe többek között a gyarmatosítókkal a földért folytatott harcok, de a skalpolás, a kínzás és a fejevadászat gyakorlatai szintén ezt erősítették „annak ellenére, hogy az akkori európaiak pontosan ugyanezeket a dolgokat csinálták” [Sutton, 2021: 16].

A későbbiekben a western-filmek és egyéb sajtótermékek is ugyanezt a vérszomjas vadember képet táplálták [Sutton, 2021]. Emiatt az őslakos amerikaiaknak régóta sérelmük, ahogyan ők a médiában meg vannak jelenítve, mert a generációkon keresztül átélte tragédiák ellenére ők nem érzik magukat áldozatoknak, a mindennapi életük több ennél, de a média ferde képet mutat a közösségükről [Glenn, 2024]. Az áldozathibáztatás háttérében az a vágyunk áll, hogy a világot „igazságos helyként szemlélhessük”, ezért amikor valakivel igazságtalan-

nak tűnő dolog történik, rögtön arra gondolunk, biztosan tett valamit, amivel kiérdemelte a sorsát – például biztosan van alapja annak, hogy az őslakos amerikaiakat többnyire csak egyféleképpen látta a többségi társadalom. Ezért a kisebbségi csoport, akit atrocitás ér, szigorúbb szabályokat kellene kövessen és olyan előírásokhoz kellene alkalmazkodjon, amelyekhez amúgy a többségi társadalomnak nem, csak azért, hogy elkerülje a sérelmeket [Aronson, 2004]. „Lekicsinyeljük azt a személyt, akit mi magunk tettünk áldozattá” – írja Aronson [2004: 314]. Valószínűleg ez a lesajnáló álláspont az, amiért a sajtóban olyan anyagok jelenhetnek meg, amelyek negatív fényben mutatnak be közösségeket. „A faji vagy szexuális kisebbségek ritkaságba menő és nem realisztikus ábrázolása félrevezető és káros lehet, mivel azt az illúziót kelti, hogy ezek az emberek társadalmunk olyan tagjai, akiket nem érdemes figyelembe venni – olyan emberek, akikkel nem történnek igazi kalandok, akiknek nincsenek mindennapi gondjaik vagy emberi érzelmeik” [Aronson, 2004: 326]. A TDNC komplex natív karakterek ábrázolásával cáfol rá erre a képre.

A SZTORI SORÁN MEGJELENŐ ETNIKUMKÖZI KONFLIKTUSOK

Jelen fejezetben azokat a mozzanatokat, történeteket fogom áttekinteni, amelyek az inupiatok vagy általában az amerikai őslakosok történelmére, kultúrájára vagy akár napjainkban is megjelenő etnikumközi konfliktusforrásokra tesz utalást.

Hagyományőrzés

Az első epizódban amikor a TARS [Tsalal Kutatóintézet] területén elindul a nyomozás, és Danvers [Jodie Foster] megtalálja egy régi ügy áldozata, Annie K. nyelvét, laboreredmények nélkül is sejti, hogy az övé. A nyelven található apró vágások repetitív tevékenységekre utalnak, mint amikor valaki rendszeresen megnyalja a cérnát a halászháló szövése során, és minthogy a halászati-vadászati felszerelések karbantartása a nők feladata, egyértelművé vált, ez a nyelv egy inupiat nőé volt.

Ahogy az előző fejezetben említettem, az inupiatok hitrendszerének fontos eleme a szellemvilág, amelyre Danvers többször is cinikusan reagál, a beszélgetések során megjelenik a szellemállat [spirit animal], szóba kerül a lélek halhatatlanságának és a túlvilági életnek a kérdésköre is.

Az arctetoválásoknak számos törzsi kultúrában mély jelentése van, a sorozat alapján az állra húzott függőleges vonalak az inupiat nők esetében az érettség szimbóluma. Amikor Kalik [Doreen Simmonds], az idősebb inupiat asszony elkezd felrajzolni markerrel Leah [Isabella Star LaBlanc] állára a vonalakat, Danvers mint Leah mostohaanyja ráparancsol, hogy azonnal mossa le, hiszen félti őt, mert Annie K-re asszociál: a fiatal inupiat nőre, akit [az akkori tudomásuk szerint] származása és a hagyományai melletti kiállása miatt öltek meg. Leah kamaszlányhoz illően nem engedelmeskedik, mígnem egy másik epizódban Danvers maga rángatja be a fürdőszobába Leah-t, hogy rákényszerítse, mossa le a marker nyomait az arcáról. Ebben a jelenetben nemcsak egy anya-lánya konfliktushelyzetet látunk, hanem végignézzük, hogy szimbolikusán elveszik valakitől a hagyományai megéléséhez való jogot is, sőt, rákényszerítik, hogy saját maga mossa le/mondjon le róla, reprezentálva azokat a kegyetlenségeket, amiken a kolonizáció következtében az amerikai őslakosok keresztül mentek az elmúlt évszázadokban.

Navarro [Kali Reis] számára az egyik belső konfliktusforrás az inupiat neve ismeretének a hiánya. Úgy érzi, mintha egy darabka hiányozna a személyéből, és ez az egyik ok, amiért nem érzi magát a natív közösség tagjának [a másik a foglalkozásából eredő, felé mutatott bizonytalanság az őslakosok részéről]. Amikor Navarro és Danvers egy félrehúzódnak kolóniához mennek kifaggatni egy volt TARS-alkalmazottat, és Navarro nem mondja el neki az inupiat nevét, a férfi ezt úgy értelmezi, hogy Navarro nemcsak a foglalkozása által „állt át” az ellenkező táborba, hanem megtagadja a származását is. A férfi utalva az ősi inupiat területekre és a hagyományok szerinti igazságszolgáltatásról szóló törvényre, elüldözi a detektíveket. Az 1934-es Indián Újjászervezési Törvény értelmében a törzs határozza meg a saját szabályrendszerét annak érdekében, hogy fenntartsák a békét, és megelőzzék a bűnözést. A hagyományaikra támaszkodva próbálták visszaintegrálni a bűncselekményben tetten ért személyeket a közösségbe, ha ez nem sikerült, elűzték vagy megölték őket [Glenn, 2024]. Az utolsó epizód végére Navarro inupiat nevének konfliktusa feloldódik: egy látomásban az édesanyja elmondja, Siqinnaatchiaq a neve. Navarro-n látszik, ahogy karaktere kikerekedik ezután, és sokkal magabiztosabban jár-kezel a natív közösségben.

Rasszista támadások és „nőügyek”

Annie K. halála sokrétű szimbólum. Egyrészt az őslakos amerikaiak ellen elkövetett jogfosztásokat, másrészt a rasszista indítékú bűncselekményeket szimbolizálja. Az igazságszolgáltatás általában nem segíti, nem támogatja az etnikai kisebbségeket annak ellenére, hogy éppen ezek a csoportok nagyobb valószínűséggel válnak bűncselekmények áldozatává, mint a fehérek, ezért épp hogy a rendszernek jobban kellene védenie őket, ez ugyanúgy igaz a rendőrségre és a bíróságra is [Giddens, 2008]. A sorozatban a kutatók Annie K-t elsősorban hirtelen felindulásból és dühből támadták meg: megsemmisítette a kutatási eredményeket. De a gyilkosság brutalitása [32 szúrás, ütésnyomok az arcon és a test többi részén] rejtett rasszizmusra utal, ami akkor mutatkozik meg leginkább, amikor könnyen lehet racionalizálni a helyzetet, és ezzel kibújni a rasszizmus vádjá alól [Aronson, 2004].

A rasszizmus egy másik nagyon erőteljes megnyilvánulása a holttest megcsonkítása volt. A beszélt nyelv nemcsak kommunikációs készséget jelent, hanem a csoportidentitáshoz is hozzátesz, és az ideológia és a társadalmi struktúra szerveződésének alapját képezi; az őslakosok nyelvének eltűnése az általuk birtokolt és vallott tudás, filozófia, világnézet és számos más kulturális aspektus elvesztését eredményezi [Sutton, 2021]. Elképzelhető, hogy mivel az inupiatok kultúrájának, tudásának átadása történetmesélésre épül [Sakakibara, 2008], Annie K. nyelvének kivágása szintén a kultúrától való megfosztást jelképezte.

Az asszonyközösség kiemelkedően fontos szerepére a helyi társadalmakban több jelenet is utal, bemutatva, hogy ezek a nők mennyire erős karakterek, akik maguk irányítják a sorsukat, és összetartanak: megvédik egymást a bántalmazó partnertől, közösen gyászolnak egy hozzátartozó elhunytakor és közösen ünnepelnek egy gyermek születésekor. Szintén erről az összetartásról szól a harmadik epizód nyitó-jelenete: Navarro le akarja tartóztatni Annie K-t a bánya ellen elkövetett garázdaság miatt, de közben egy szülészetre talál rá. Annie K. bába volt, ő tartotta fenn a régió utolsó szülészetét. A 19. század második felében a natívak rezervátumokba tömörítése nyomán Amerika-szerte elkezdték kriminalizálni a tradicionális gyógyítókat és bábákat [Theobald, 2019], és steril, a nyugati orvoslás kontrollálta kórházakba terelni az őslakos kismamákat. Ennek egyik nagy hátránya, hogy a nők a legkiszolgáltatottabb helyzetben válhattak rasszista cselekedetek, kiközösítés célpont-

jává, ugyanakkor a kórházak területén nem férhettek már hozzá a kulturális védőhálóhoz, ahogyan azelőtt több ezer éven át az őseik tették. Fontos az is, hogy tradicionális szülészetek és bábák nemcsak a szülés aktusában segítettek az anyákat. A közösség már kiskortól fogva nevelte a lányokat, az asszonyok végigkísérték egymást a nővé, majd az anyává válás útján, tudást adtak át az újdonsült kismamáknak a gyerekekrevelést illetően [Glenn, 2024].

A környezetvédelem és a tüntetés

Amikor szűkösek az erőforrások, a többség annál inkább hajlamos rá, hogy elnyomja a kisebbséget, háttérbe szorítsa vagy kizsákmányolja, hogy anyagi előnyre tegyen szert [Aronson, 2004]. A sorozat példája erre a bánya intézménye: akkor is tovább működik, ha íhatatlanul szürke/fekete a csapvíz, vagy magas a betegség és a gyermekhalálozás aránya a környékbeli lakosok körében.

Ha konfliktus van egymást kizáró célok körül, akkor a feszültség fokozódik; a munkalehetőségek csökkenése szintén azt idézi elő, hogy felerősödnek a sztereotípiák, a diszkrimináció és az előítéletesség [Aronson, 2004]. Az ötödik epizódban megtartják a korábban megtervezett békés tüntetést a bánya bejáratánál. „A frusztráció szelektív agresszióhoz vezet: azzal a személlyel szemben leszünk agresszívek, aki a kívülről csoportokhoz tartozik” – írja Aronson [2004: 335]. A tüntetők azt skandálják, hogy „vissza a földet, vissza a vizet”, közben úton vannak már a járőrök, köztük Navarro is. Mások azt skandálják, „a város volt itt előbb, mi voltunk itt előbb”, etnikai kérdést gyártva egy környezetvédelmi problémából. Mire kiérnek a járőrök, a tüntetők és a bánya biztonsági őrői között verekedés tör ki, elszabadul a káosz. Amint Andorka [2006] megfogalmazta, az egyik nemzet agresszív nacionalizmusa a másik nemzet agresszív reakcióját csak még jobban felerősíti. Fontos momentum a tüntetés Navarro fejlődéstörténetében: itt kell eldöntenie nem csak szakmailag, hanem emberileg is, hogy mi mellett áll ki.

Családon belüli etnikumközi viszonyok

A családformák beazonosításához a Nemes-Zámbó Gabriella [2022] által használt meghatározásokat vettem alapul.

Danvers és Leah: a mozaikcsaládban az egyedülálló mostoha anya

neveli a tinédzser lányát; alapvetően szülő-gyerek konfliktusokat figyelhetünk meg közöttük: a szülő próbálja megóvni attól, amiben ő veszélyt lát, miközben a gyerek megkerüli és a háta mögött csak azért is azt csinálja. De a kettejük közötti kapcsolat nem egy egyszerű eset, mert az eltérő etnikai származás csavar egyet minden helyzeten, és többlet értelmet ad Danvers óvó tiltakozásának. Abban, hogy Leah meg akarja élni a hagyományait, Danvers a veszélyt látja, nem azt, hogy ez egy értékes, fontos dolog. Konfliktust idéz elő például az arctetoválás esete, Danvers szkepticizmusa a szellemvilág iránt és megbélyegző szóhasználata a natívokkal szemben [„tudod, mi történik *azokkal az emberekkel?*”].

Pete és Kayla Prior: fiatal házaspár, Darwinnal, a kisfiukkal élnek együtt etnikailag vegyes házasságban. A családi struktúrájuk valahol a nukleáris és a kiterjesztett család között helyezkedik el: Kayla nagymamája és Pete édesapja folyamatos kapcsolatot tart fenn velük. A nagymama gyakran aktívan ki is veszi a részét a család életéből [közösen tartják az ünnepeket, vigyáz a dédunokára, amikor a szülők dolgoznak stb.].

A Pete és Kayla közötti konfliktusok inkább a munka-magánélet egyensúlyáról szólnak [Pete túl sokat dolgozik, alig van otthon], mintsem az etnikai eltérésekről kettejük között. Azonban az első epizódban Pete szóvá teszi, hogy fél, hogy a kisfiúnak rémálmai lesznek a nagymama ijesztő tanmeséitől, amire Kayla nevetve annyit válaszol, hogy „annyira fehér vagy”.

Bár ennél tovább nem mélyül el a család hétköznapijaiban a sorozat, azért elgondolkodtató, hogy melyik nyelv lenne a domináns a kis Darwin számára – az etnikai kisebbséghez tartozó édesanyjái és dédanyjái vagy a többséghez tartozó édesapjái. Ahogy Györgyi és Flóra [1998] írja, az általunk beszélt nyelv azon túl, hogy egy kommunikációs eszköz, a kulturális hovatartozásunk jelképe is, amely etnikai kisebbségként kiemelt fontossággal bírhat a közösség számára, etnikai többségként pedig erőteljes eszköz az asszimilációs törekvések tárházában [Zsigmond, 2016]. Mivel identitásunk részét képezi, az anyanyelv ismeretének hiánya identitáskonfliktus és szorongás formájában is megjelenhet az érintett fiatalok esetében [Wexler, 2009].

Fontos még megjegyezni, hogy a családba egy mobilitási történetet is beágyaztak: míg Kalik, a nagymama a mosodában dolgozik, addig Kayla ápolónőnek tanul.

KÖVETKEZTETÉS ÉS ÖSSZEGZÉS

A True Detective: Night Country számos társadalmi témát tesz az asztalra. Foglalkozik az őslakos amerikaiak problémáival, nagyító alá veszi az inupiatokat érintő atrocitásokat, és nem feledkezik meg az etnikumközi viszonyokról, a kisebbségi-többségi társadalom között felmerülő konfliktusokról és dilemmákról. Nyíltan bemutatja azokat a pozitív és negatív helyzeteket, amelyekkel a nők a föld minden pontján szembeesülhetnek: a női közösség szervező és összetartó ereje, a nőket érő abúzusok, és azok a helyzetek, amikor a nők kénytelenek a kezükbe venni az irányítást, mert úgy érzik, támasz nélkül maradtak. Felszínre kerülnek a változatos családformák és a társadalmi mobilitás témakörei is. Ez tehát a válasz az első kutatási kérdésre, mely a sorozat keretei közé emelt tematikákra kérdezett rá.

A második kutatási kérdés a marginalizált csoportokra vonatkozik, míg a harmadik arra, hogyan keretezi a felvonultatott témákat a TDNC. Minden, a sorozatban bemutatott marginalizált csoport, legyen az a nők csoportja vagy egy etnikai kisebbségé, pozitív fényben került képernyőre: a hátrányos helyzetük ellenére nem engedik el magukat, nem kényelmesednek bele a hátrányok okozta kellemetlenségekbe, és nem sajnálattják magukat. Sőt, erősek, és küzdenek a túlélésért és az igazságukért.

Úgy gondolom, a kritikai diskurzuselemzés megfelelő kutatási módszernek bizonyult. A dialógusok alapos elemzése által felszínre hozhatók voltak mindazon témák, amelyek az imént ismét felsorolásra kerültek, meglátásom szerint más módszertani eszköztár nem nyújtott volna kellő segítséget ahhoz, hogy a kutatás során ilyen mélységekben körüljárjam a helyenként csupán utalás szintjén képernyőre vitt kutatási dimenziókat.

A TDNC-t egy nagyon finoman, a részletekre is nagy hangsúlyt fektető sorozatnak értékelem; és erre a készítők szereplésével készült háttéranyagok is ráerősítenek: az első perctől ez egy nagyon tudatosan összeállított sorozat, amelynek az írása, előkészületei, forgatása és utómunkája során is a hitelességre, a természetességre és az autenticitásra törekedtek. Mitöbb, a TDNC készítői belátták: a tematizálás nemcsak lehetősége egy ilyen sorozatnak, hanem feladata is.

- Albrecht, M. M. [2020]. 'You wonder ever if you're a bad man?': Toxic masculinity, paratexts and think pieces circulating around season one of HBO's True Detective. *Critical Studies in Television*, 15[1], 7–24. <https://doi.org/10.1177/1749602019893575>
- Anderson, R. [2024]. Politics, economics and Native American conflicts. *Asia-Pacific Economic History Review*, 64, 10–33. <https://doi.org/10.1111/aehr.12283>
- Andorka, R. [2006]. *Bevezetés a szociológiába* [Z. Spéder, Ed.; 2nd ed.]. Osiris Kiadó.
- Aronson, E. [2004]. *A társas lény*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Drjenovszky, Z. [2020]. *Egy új gazdasági lehetőség az észak-amerikai indiánok kezében* [pp. 163–173].
- Giddens, A. [2008]. *Szociológia* [2nd ed.]. Osiris Kiadó.
- Györgyi, S., & Flora, G. [1998]. *Többarcú otthonok. Vallásilag és/vagy nemzetileg vegyes családok szocializációs problémái*.
- Kruse, John A. "The Inupiat and Development: How Do They Mix?" *United States Arctic Interests. The 1980s and 1990s*, edited by Kurt M. Shusterich and William E. Westermeyer, 1984, pp. 134–57, https://doi.org/10.1007/978-1-4612-5262-7_7.
- Martikainen, J. [2019]. Social Representations of Teachership Based on Cover Images of Finnish Teacher Magazine: A Visual Rhetoric Approach. *Journal of Social and Political Psychology*, 7[2], 890–912. <https://doi.org/https://doi.org/10.5964/jspp.v7i2.1045>
- Morel, J., Bauer, E., Meleghy, T., Niedenzu, H.-J., Preglau, M., & Staubmann, H. [Eds.]. [2004]. *Szociológiaelmélet* [5th ed.]. Osiris Kiadó.
- Nemes-Zámbó, G. [2022]. Modern családformák keresztmetszetében: nevelőszülői multinukleáris családok. *Kultúra És Közösség*, 13, 131–146. <https://doi.org/10.35402/kek.2022.1.12>
- P. Szilczl, Dóra. "Bevezetés a Kritikai Diskurzuselemzésbe." *JEL-KÉP*, vol. 2018, Jan. 2018, pp. 3–25, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2018.3.3>.
- Perkins, R. [2014]. Oil spill, August 1944: The CULA expedition and the North Slope Inupiat. *Polar Record*, 51, 1–11. <https://doi.org/10.1017/S0032247414000011>
- Sakakibara, C. [2008]. "Our Home is Drowning": Inupiat storytelling and climate change in Point Hope, Alaska. *Geographical Review*, 98,

- 456–475. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2008.tb00312.x>
- Sutton, M. Q. [2021]. *An Introduction to Native North America* [6th ed.]. Routledge.
- Wexler, L. [2009]. Identifying Colonial Discourses in Inupiat Young People's Narratives as a Way to Understand the No Future of Inupiat Youth Suicide. *American Indian and Alaska Native Mental Health Research [Online]*, 16, 1–24. <https://doi.org/10.5820/aian.1601.2009.1>
- Żerebecki, B., Oprea, S., Hofhuis, J., & Janssen, S. [2021]. Can TV shows promote acceptance of sexual and ethnic minorities? A literature review of television effects on diversity attitudes. *Sociology Compass*, 15. <https://doi.org/10.1111/soc4.12906>
- Zsigmond, A. [2016]. Az indián oktatás története az Egyesült Államokban. *Új Pedagógiai Szemle*, 1–2, 101–112.

INTERNETES FORRÁSOK

- Adams, S. [2014, February 24]. Female Bodies and the Philbroosophy of "True Detective." *IndieWire*. <https://www.indiewire.com/features/general/female-bodies-and-the-philbroosophy-of-true-detective-126818/>
- Glenn, Alice Qannik. *True Detective: Night Country Official Podcast | Max*. Youtube, 2024.01.17. – 2024.02.23. Link: https://youtube.com/playlist?list=PLSduohp50GX6sp5n9fDwJce_eA59Q2n-c&si=z4LvYgjJkIcSOP
- IMDb: *True Detective*. Link: https://www.imdb.com/title/tt2356777/?ref_=tt_mv_close
- Peters, M. [2019, February 26]. *What Can 'True Detective' Tell Us About Race?* The Ringer. <https://www.theringer.com/tv/2019/2/26/18240369/true-detective-season-3-finale-race-mahershala-ali-stephen-dorff>
- Theobald, B. [2019]. A 1970 Law Led to the Mass Sterilization of Native American Women. That History Still Matters. *Time*. Link: <https://time.com/5737080/native-american-sterilization-history>

A MÁLTAI SZERETETSZOLGÁLAT ÖNKÉNTESEINEK MOTIVÁCIÓJA

■ FORAI BRIGITTA ■ forai.brigi@gmail.com

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi
Kar, szociológia szak II. évfolyam

■ GYENES ÓRS ■ gyenes-ors@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi
Kar, szociológia szak II. évfolyam

■ Témavezető: DR. SZÉKEDI LEVENTE, egyetemi adjunktus, Partiumi
Keresztény Egyetem

I. BEVEZETŐ

“A hit védelme és a szegények szolgálata” jelmonddal a Máltai Szeretetszolgálat hosszú múltra tekint vissza. Romániában több mint 30 éve működik, ma közel 1000 önkéntese van. A 17 fiókszervezet különböző programokat kínál fogyatékkal élőknek, gyerekeknek, időseknek, roma közösségeknek és egyéb hátrányos helyzetű csoportoknak.

Fogyatékkal élők számára interaktív foglalkozásokat szerveznek, a gyerekek számára After School programokat és gyerekcsoportokat indítanak. Időseknek társas eseményeket rendeznek, otthoni segítséget nyújtanak és egy szociális otthont működtetnek Kisiratoson.

A roma közösségek számára higiéniai, oktatást és jobb életkörülményeket célzó programokat szerveznek, a hajléktalanokat szállókkal és éjszakai segítséggel támogatják. Az orosz-ukrán háború károsultjainak határmenti pontokat és segélycsomagokat biztosítanak.

A Máltai Ifjúság, központi szerepet játszik a szervezet tevékenységeiben. Kutatásunk célja az önkéntesek motivációinak és értékeinek megismerése, hogy ez által segítsük a fiókszervezeteket a programok fejlesztésében és a szervezet működésének optimalizálásában.

II. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az utóbbi évtizedek társadalmi, politikai és gazdasági változásai miatt egyre fontosabbá vált a szociális ellátórendszerek kiépítése és fejlesztése [Anderson, 1971]. A civilszervezetek elterjedésével az önkéntes munka is előtérbe került, és jelentős változáson ment keresztül. Míg korábban a magasabb társadalmi státusú emberek segítették a rászorulókat, ma az önkéntesség szélesebb körben elterjedt, és nemcsak a segítés a célja [Silló, 2016].

1. Az önkéntesség definíciója

Az önkéntesség definíciója változó, mivel minden szervezet és kezdeményezés másként közelíti meg a kérdést. Az ENSZ szerint az önkéntes munka olyan tevékenység, amelyet nem ellenszolgáltatásért végeznek, önkéntes alapon, mások vagy a társadalom javára [General Assembly, 2002]. Három fő szegmense van: nincs anyagi ellenszolgáltatás, önkéntes részvétel, és mások javára irányul [Czike, 2006].

2. Az önkéntes munka funkciói

Az önkéntes munka több funkciót lát el: gazdasági, közösségi, politikai és szociálpszichológiai. Gazdasági szempontból hasznos, mert lehetőséget ad a munkaerő képzésére és fejlesztésére, valamint a megspórolt összegeket más területekre lehet fordítani. Községi funkciója alatt a társadalom és különböző közösségek számára hasznos hozzájárulásait értjük, például a közösségépítést és az érzékenyítést. A politikai funkciója megnyilvánulhat az állammal való együttműködésben és a demokrácia elősegítésében [Cohen, Rogers, 1995].

Az önkéntes munka fontos szerepet játszik az egyének szocializációjában, különösen a fiatalok esetében. Fejleszti az empátiát és olyan készségeket, mint az időmenedzsment és a kommunikáció. Emellett mentális egészség szempontjából is előnyös, mivel a pozitív élmények és az elért eredmények növelhetik az önbizalmat és az önbecsülést.

3. A motiváció meghatározása

A motiváció kutatása régóta foglalkoztatja a pszichológusokat és neurológusokat egyaránt, számos modellt és elméletet dolgoztak ki

ezen folyamat magyarázatára [Atkinson, 1988]. Az egyik legismertebb a Maslow-féle szükségletek hierarchiája, amely a motivációt egyfajta hajtóerőként határozza meg [Maslow, 1943].

Az önkéntesek motivációjának vizsgálatakor fontos megkülönböztetnünk a külső és belső motivációt. Az extrinzik motiváció egy adott jutalom megszerzésére és a büntetés elkerülésére épül, míg az intrinzik motiváció az egyén belső indíttatását jelenti, amikor az örömet leli egy tevékenységben vagy saját maga számára fejlődési lehetőséget lát benne [Ryan, Deci, 2000]. Ezek a motivációk összefüggenek egymással és hatnak egymásra. Például a külső motiváció átalakulhat belső motivációvá, ha az egyén elkezd élvezni a tevékenységet. Ugyanakkor konfliktus is lehet a két típusú motiváció között, amikor az egyénnek választania kell, hogy melyik irányítja cselekedeteit. Ennek kimenetele személyiségtől és helyzettől függ [Kozéki, 1975].

4. Az önkéntesség motivációi

Az önkéntesség és annak motivációi régóta foglalkoztatják a társadalomtudományok kutatóit. Ahogy az önkéntesség formái átalakultak, úgy változott az önkéntesek motivációja is. Míg korábban a fő motiváció az emberek számára mások segítése volt, manapság számos önmaguk felé irányuló motivációs tényező is megjelent [Silló, 2016]. Kezdetben az egyének motivációja az volt, hogy másoknak segítséget nyújtsanak és a környezetükben élőket támogassák, de a hosszabb ideje önkéntes munkát végzők gyakran individuális hajtóerőkről számolnak be [Nichols, King, 1999].

A modern önkéntesség motivációs tényezői közé tartozik a szabadidő hasznos eltöltése, a kapcsolati háló kiépítése, saját fejlődés és tapasztalatok szerzése, karrierépítés, az önkéntességben rejlő kaland és kihívás, valamint a hitbéli meggyőződés [Fényes, Kiss, 2011]. Ezek a tényezők mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az önkéntesek folyamatosan elkötelezettek maradjanak tevékenységeik iránt, és motiváltak maradjanak a közösség szolgálatában.

5. Az önkéntes munka Romániában

Romániában az önkéntesség története a XIX. századra nyúlik vissza, amikor különböző vallási szervezetek kezdeményeztek különböző segítő

tevékenységeket. Ez a minta a kommunista rezsim megszületéséig maradt fent. A kommunista időszakban, különösen Nicolae Căușescu alatt, az önkéntesség inkább kötelesség volt, mintsem valódi önkéntes munka [Bouleanu, 2017]. Az igazi önkéntesség az 1989-es forradalom után éledt újjá, amikor megérkeztek az első humanitárius csoportok [EPALE, 2021]. Az első önkéntes törvényt 2001-ben fogadták el, mely biztosítja az önkéntesek jogait és kötelezettségeit [Portal Legislativ, 2014].

Az önkéntességre vonatkozó európai kutatások szerint 2011-ben az Európai Unióban az emberek 24%-a végzett önkéntes munkát, Romániában azonban ez az arány csak 14% volt, elsősorban vallási szervezetekben [Eurobarometer 75.2, 2011]. A legfrissebb, 2024-es felmérések szerint az EU-ban az emberek 12.3%-a végez önkéntes munkát, Romániában viszont csak 3.9% [Eurostat, 2024].

A Charities Aid Foundation [CAF] kutatásai szerint Románia 2023-ban a vizsgált 142 ország közül a 121. helyen végzett 10%-os önkéntességi rátával. A korábbi években is hasonló eredményeket értek el, például 2022-ben a 105. helyen 11%-kal, és 2021-ben a 108. helyen 7%-kal [CAF, 2018-2023]. Ezek az adatok azt mutatják, hogy Románia az önkéntesség terén jelentősen elmarad az európai átlagtól.

III. MÓDSZERTANI ÁTTEKINTÉS

A kutatásunk célja a motivációs tényezők és hajtóerők vizsgálata volt a Romániai Máltai Szeretetszolgálat önkéntesei körében, ötvözve kvalitatív és kvantitatív módszereket. Az első részében egy online kérdőívet használtunk, amely 2023. november- decemberében volt aktív. A második fázisban, 2024 márciusában, interjúkat készítettünk a Szeretetszolgálat ifjúsági vezetőivel és önkénteseivel.

1. Célcsoport és minta

Célcsoportunk a 14 éves és annál idősebb, aktívan önkénteskedő személyek voltak. Az online kérdőívet a Romániában működő 17 fiók-szervezethez juttattuk el e-mailben, mind román, mind magyar nyelven. A Máltai Szeretetszolgálat nem rendelkezik konkrét adatokkal az önkéntesek számáról, így nem tudjuk pontosan, hány százalékuk válaszolt. A kérdőív esetében nem probabilisztikus mintavétellel dolgoztunk, minden önkéntes megkapta a kérdőív linkjét. Az interjúkat négy városban [Ma-

rosvásárhely, Brassó, Szatmárnémeti, Sepsiszentgyörgy] készítettük magyar nyelven.

2. A kérdőív

A kérdőívet a Lime Survey online felületén készítettük el, és e-mail-ben továbbítottuk a fiókszervezeteknek. A fiókvezetők és ifjúsági vezetők továbbították azt az önkénteseknek. A kérdőív négy kérdéscsoportot tartalmazott: demográfiai adatok, önkéntességre vonatkozó általános információk, motivációs adatok, és egy nyílt kérdés. Összesen húsz kérdést tettünk fel, melyek közül a zárt kérdéseket kötelezővé tettük a kitöltés során, a nyílt hosszan kifejtendő kérdéseket pedig opcionális kitöltésre állítottuk.

A demográfiai kérdések célja a különböző tényezők hatásának vizsgálata az önkéntes tevékenységekre. Az általános önkéntességi kérdések az önkéntesek hozzáállását és tapasztalatait vizsgálták. A motivációs kérdések a korábban tárgyalt szakirodalmakra alapozott motivációs tényezőkre koncentráltak. Az utolsó nyílt kérdést nem tettük kötelezővé, hogy a válaszadók szabadon kifejthessék véleményüket anélkül, hogy nyomás alatt éreznék magukat [Babbie, 2017].

3. Az interjúvázlatok

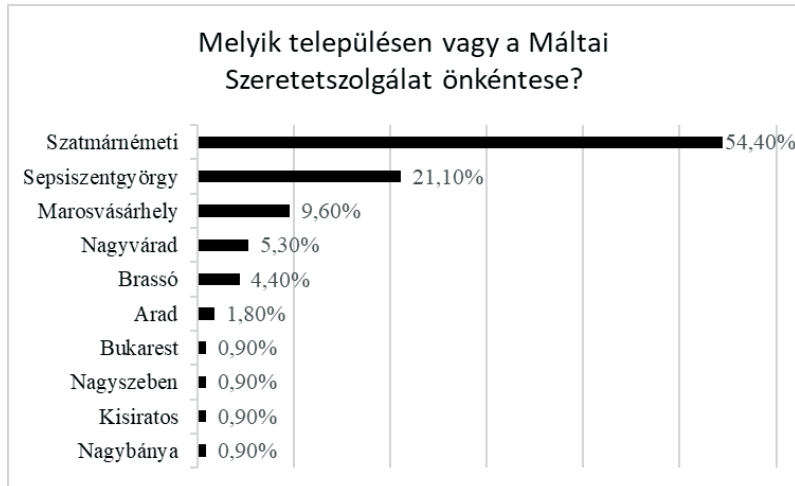
A kutatás kvalitatív részében interjúkat készítettünk önkéntesekkel és ifjúsági vezetőkkel, két külön interjúvázlat alapján. Az önkéntesekkel készült interjúk a személyes élményekre és a Szeretetszolgálatban szerzett tapasztalatokra fókuszáltak. Két fő témakört érintettünk: demográfiai adatok és az önkéntes munka. A beszélgetések során számos kérdésre kaptunk választ, anélkül, hogy azokat közvetlenül feltettük volna, így személyesebb és részletesebb információkhoz jutottunk. A kérdéseink a felé irányultak, hogy milyen tevékenységekben vesznek részt szívesen, milyen élményekkel gazdagodtak az önkéntes munka során.

Az ifjúsági vezetőkkel készült interjúk részletesebbek voltak, az önkéntesekkel készült interjúkhoz képest kibővítettük a fiókszervezetre és a kérdőívünk eredményeivel foglalkozó kérdésekkel. Megkérdeztük tőlük, miben látják a kutatás hasznosságát, hogyan tudnák felhasználni a jövőben.

IV. A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉS KIÉRTÉKELÉSE

A 17 romániai fiókszervezetből 11-től kaptunk válaszokata kérdőívre. A legtöbb válasz Szatmárnémetiből érkezett [64 kitöltés, 54,4%]. Ezt követi Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely, Nagyvárad, Brassó, Arad, Nagybánya, Kisiratos, Nagyszeben és Bukarest. Szatmárnémeti kiemelkedő aránya annak köszönhető, hogy ez a fiókszervezet rendelkezik a legtöbb önkéntessel. 2023-ban a szegények világnapján szervezett 26 órás maratonon több mint 300 önkéntes vett részt.

1. ábra. A mintában szereplő önkéntesek megoszlása településenként [N=114]

1. Demográfiai adatok kiértékelése

A válaszadók többsége tizenéves, a Máltai Ifjúság tagjai közül kerültek ki [38,59%, 14-19 év között]. A 20-as és 30-as korosztály egyenlő arányban képviseltette magát [26% és 23%], míg a 40 év felettiek aránya 10,52%.

Iskolai végzettség tekintetében a legtöbben egyetemet vagy főiskolát végeztek, illetve még folyamatban vannak a tanulmányaik. A válaszadók többnyire egyedülállók, ami magyarázható azzal, hogy legtöbb kitöltő fiatal, ezt követik a házasság, élettársi kapcsolatban élők és az elváltak.

A felekezeti hovatartozás alapján a válaszadók közel fele római katolikus, a második leggyakoribb felekezet a református. Más egyházakhoz tartozók vagy felekezet nélküliek száma elenyésző, ami összhangban van azzal, hogy a Máltai Szeretetszolgálat római katolikus szervezet.

2. Az önkéntességre vonatkozó általános információk

A válaszadó önkéntesek többsége [42] az elmúlt egy évben kezdett el tevékenykedni a Máltai Szeretetszolgálatnál. Az egy évnél régebben csatlakozók között nincsenek kiugró értékek. Az önkéntesek többsége nem végez más szervezeteknél önkéntes munkát, kivéve a Brassóban működő fiókszervezet tagjait, akik gyakrabban vesznek részt más önkéntes tevékenységekben is.

Az önkéntesek legnagyobb része barátoktól vagy családtagoktól hallott a Máltai Szeretetszolgálatról. Az internet kevésbé volt jelentős információforrás, ami arra utal, hogy a személyes kapcsolatok fontosabbak.

A válaszadók több tevékenységben is részt vesznek, leggyakrabban a szociális segítségnyújtásban, ami magában foglalja a romákkal, hajléktalanokkal, rászoruló idősekkel, családokkal és gyerekekkel való foglalkozásokat. A közösségfejlesztés szintén gyakori válasz, ide tartoznak az önkénteseknek szóló tevékenységek és képzések.

2. ábra. Az önkéntes tevékenységekben való részvétel megoszlása

Az önkéntesek legnagyobb arányban havi 1-5 órát töltenek önkéntes munkával [44,70%]. A több mint 30 órát önkénteskedők főként Szatmárnémetiben találhatók. Az 1-5 órát önkénteskedők között többnyire nők vannak, míg a havi 20 óránál többet önkénteskedők között több a férfi. Azok az önkéntesek, akik több mint 30 órát önkénteskednek, leginkább egyedülállók, míg az 1-5 órát tevékenykedők között több a házaspár.

3. ábra. Az önkéntes munkával töltött idő havi megoszlásban

2. Az önkéntesség motivációs háttere

A kutatásunkban a motivációs kérdések voltak a kulcsfontosságúak. Hat kérdés szerepelt ebben a csoportban. A leggyakoribb motivációs tényező az új tapasztalatok szerzése volt, majd a személyes fejlődés [62] és a barátok, ismerősök szerzése [54]. A kihívások keresése és a szabadidő hasznos eltöltése hasonló arányban motiválták őket [50, 48]. A hitbéli meggyőződés 33 személy számára volt jelentős, míg a tudatos karrierépítés csak 17 személynek számított teljesen motiválónak.

A motivációs tényezők közül a tudatos karrierépítés volt a legkevesbé fontos, ezt választották a legtöbben [34] egyáltalán nem motiváló tényezőnek. A nem nem mutatott szignifikáns összefüggést a motivációkkal, de az életkor és a foglalkozás igen. A tizenévesek az új tapasztalatokat és a barátok szerzését tartották a legfontosabbnak, míg a hitbéli meggyőződés a 30 év felettiekénél volt hangsúlyosabb.

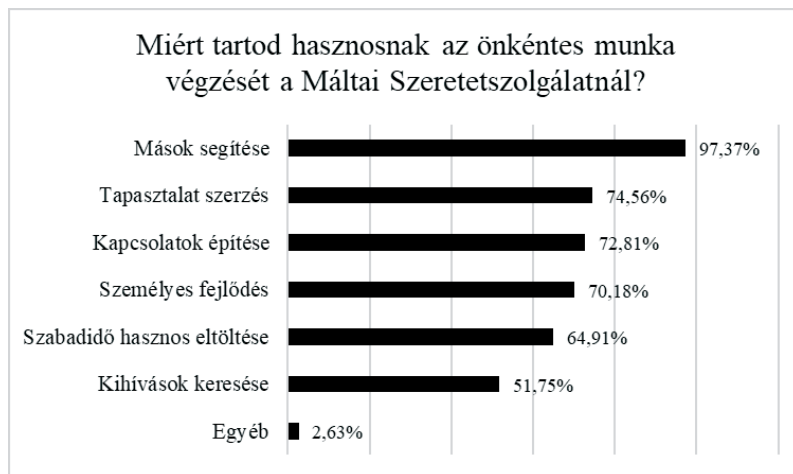
Az önkéntesek jelenlegi motivációját illetően a segítségnyújtás és a jó közösség emelkedtek ki. Többen említették, hogy barátokat találtak a Máltai Szeretetszolgálatnál, ami tovább motiválja őket. Néhány nő, akik önkénteskednek és gyereket nevelnek, kiemelte, hogy a gyermekükkel töltött idő és a példamutatás is motiváló erő.

„A hála és szeretet, a csillogó szemek, amelyeket a munkámért cserébe kapok. Ugyanakkor motiválnak a társaim, barátaim is, akikkel közösen önkénteskedek.”

„Gyermekekkel közösen kezdtünk el önkénteskedni, szeretném, ha az életünkben ezentúl mindig szerepet kapna.”

Az önkéntesek szerint a legfontosabb motiváció a mások segítése, ezt követi a személyes fejlődés és a tapasztalatszerzés. Minden egyéb felsorolt motívumot a válaszadók több mint fele hasznosnak tartott. Az „egyéb” válaszok között is megjelent a személyes fejlődés, és egy válaszadó szerint minden felsorolt jellemző fontos.

4. ábra. Az önkéntesség hasznosságának a megítélése

Az eldöntendő kérdésre, hogy ajánlanák-e másoknak az önkéntes munkát a Máltai Szeretetszolgálatnál, 114 válaszból csupán kettő volt nemleges, de ezek indoklás nélkül. A 105 nyílt válaszban leggyakrabban a jó közösséget, a csapatmunkát, a baráti kapcsolatok kialakítását és a másokon való segítséget emelték ki. A sorrend eltért a motivációs kérdé-

sektől: itt a közösség és a csapatmunka került előtérbe, a segítségnyújtás csak ezután következett.

„Kiváló közösséghez csatlakozhat, ahol mindenki számít. És nem mellékes az sem, hogy másoknak segíthet önzetlenül, ezáltal épül saját személyisége.”

3. A lezáró kérdés kiértékelése

Az utolsó kérdés célja az volt, hogy az önkéntesek megoszthassák gondolataikat a Máltai Szeretetszolgálatnál végzett munkájukkal kapcsolatban. A válaszadás nem volt kötelező, így 64 válaszolt kaptunk az önkéntesektől. Sok válaszban üzentek valamely fiókszervezetnek, ajánlották az önkéntes munkát, és gyakran megjelent a “Máltásnak lenni kiváltság!” mottó is.

„Örülök, hogy itt lehetek, és aki csak szeret önkénteskedni, nem találta meg még igazán magát annak az egy tökéletes hely:]”

V. INTERJÚS FELMÉRÉS EREDMÉNYEI

Március folyamán kilenc interjút készítettünk négy különböző városban tevékenykedő ifjúsági vezetőkkel és önkéntesekkel. Hat önkéntessel és három ifjúsági vezetővel beszélgettünk. A távolság miatt az interjúkat online vagy telefonon vezettük le.

1. Az önkéntesekkel készült interjúk

Az interjúalanyok között öt lány és egy fiú volt. Az önkénteseket úgy választottuk ki, hogy minél szélesebb körű betekintést nyerjünk a Máltai Szeretetszolgálat önkéntesei köré. Van közöttük egyetemi hallgató, érettségi előtt álló diák és egy édesanya, aki az önkéntes munkán kívül alkalmazottként is dolgozik a szervezetnél. Az önkéntesek eltérő ideje végzik munkájukat a Máltai Szeretetszolgálatnál, legrégebben 10 éve, legkevesebb pedig másfél éve.

1.1. Az önkéntesség szocializációs hatása

A meginterjúvolt önkéntesek mindannyian családtagjaik vagy barátaik hatására kezdték az önkéntes munkát a Máltai Szeretetszolgálatnál. Buzdította őket ezeknek a személyeknek a példája és történetei. A kíváncsiság indította őket arra, hogy legelőször részt vegyenek valamilyen tevékenységben.

Az önkéntesekre a legnagyobb hatást az gyakorolta, hogy az önkéntesektől megerősítő és buzdító történeteket hallottak. A hozzájuk legközelebb állók példája motiválta őket az önkéntes munkára. Az önkéntes munka során szerzett tapasztalatok befolyásolják a jövőjüket, karrierjüket. Azért kezdtek el egy adott egyetemen továbbtanulni, mert szeretnék a Máltai Szeretetszolgálaton belül kamatoztatni a megszerzett tudásukat, vagy éppen az önkéntes tapasztalataik segítettek eldönteni, hogy milyen felsőoktatási képzést válasszanak.

„...és úgy szeretnék elhelyezkedni is, hogy a munkám mellett még tudjak önkénteskedni is, mert nekem nagyon sokat ad.” – önkéntes, Marosvásárhely

1.2. Az önkéntesség, mint közösségformáló erő

Az önkéntes munka a Máltai Szeretetszolgálat keretein belül nem egyéni feladatvégzést jelent. Az önkénteseknek együtt kell dolgozniuk, meg kell ismerniük egymást ahhoz, hogy jól el tudják látni feladataikat. Az önkéntesek kedvesen fogadják egymást, segítik a beilleszkedésben, így majd ők is buzdítani és támogatni tudják az újonnan érkezőket.

Az önkéntesek hasonló érdeklődésűek, könnyen találhatnak olyan embereket, akikkel közelebbi, akár baráti kapcsolatot alakítanak ki. Ezek a barátságok gyakran a Máltai Szeretetszolgálat falain kívül is megmaradnak. A baráti társaságok kialakulását nem befolyásolja az önkéntesek száma, viszont azokban a városokban, ahol kevesebb az önkéntes, könnyebb mindenkiel jó kapcsolatot ápolni.

„Nagyon befogadó társaság, hamar kialakultak a barátságok. Napi szinten tartom a kapcsolatot mindenkiel, és bármikor lehet rájuk számitani.” – önkéntes, Marosvásárhely

1.3. Az önkéntesek motivációi

Az önkéntesek szívesen beszéltek élményeikről, hangsúlyozva a közösség és a segítségnyújtás örömét. E két tényezőt nem lehet teljes mértékben különválasztani, hiszen a programok megtervezése és levezetése közös feladat.

Kiemelkedő élmény a szegények világnapja alkalmából szervezett Maraton, ahol az önkéntesek 24 órán keresztül végzik a Máltai Szeretetszolgálat állandó tevékenységeit. Ez az esemény vonzza a legtöbb új önkéntest.

Az interjúk során a negatív tapasztalatokat is megkérdeztük. Az önkéntesek csak kisebb nézeteltéréseket említettek, komolyabb problémákról nem számoltak be. A negatív élmények inkább a szervezet kedvezményezettjeivel kapcsolatosak.

2. Az ifjúsági vezetőkkel készült interjúk

Az önkéntesek jelentős része, akiket kérdőívekkel és interjúkkal érintünk el, a Máltai Ifjúság tagjai. Ők azok, akiket az ifjúsági vezetők koordinálnak és felügyelnek. Az ifjúsági vezetők nemcsak saját önkéntes tapasztalataik alapján mutatják be a motivációt, hanem az interjúk segítségével világítják meg, hogy hogyan tartják fenn ezt a motivációt az önkéntesekben és milyen közösséget hoznak létre a különböző fiókszervezetekben.

2.1. Az önkéntesség szocializációs hatása

Az ifjúsági vezetők, mint önkéntesek, évekkal ezelőtt kerültek kapcsolatba a Máltai Szeretetszolgálattal, majd tevékenységük révén ifjúsági vezetőkkel váltak. A fiókszervezetekben az önkéntesek közösségének formálásában kulcsszerepük van. Hetente vagy kéthetente tartott gyűléseken osztják meg a feladatokat és értékelik a tevékenységeket, ezáltal lehetőséget adva az önkénteseknek a közös munkára és az észrevételek megosztására.

2.2. Az önkéntesség, mint közösségformáló erő

A közösség erősítése és az önkéntesek motiválása érdekében különböző programokat, képzéseket szerveznek, melyek segítik az önkéntesek készségeinek fejlesztését és a közösségépítést. Az ifjúsági vezetők nemcsak vezetők, hanem barátok is szeretnének lenni az önkéntesek számára, biztosítva ezzel a kötetlen, baráti légkört.

„Talán erre vagyok a legbüszkébb, hogy úgy tekintenek rám, mint egy barátra, mintsem egy vezetőre, vagy, hogy is mondjam.” – ifjúsági vezető, Marosvásárhely

2.3. Az önkéntesek motivációi

Az önkéntesek motivációját a segítségnyújtás öröme, a jó társaság és az emberi kapcsolatok jelentik. Az ifjúsági vezetőknek az a céljuk, hogy olyan közösséget hozzanak létre, amely ezeket az értékeket tartja fon-

tosnak. Bár az új önkéntesek megnyerése nehézségekbe ütközik, az ifjúsági vezetők megőrzik a motivációjukat a közösség fejlődése érdekében.

„Igazából nehéz a mai világban megtalálni ezt az egészséges utat, amivel talán le tudjuk győzni, az érdekes karatét vagy táncot vagy tudom is én mit, mert ezeregy lehetősége van most egy fiatalnak, hogy valamit válasszon. – ifjúsági vezető, Sepsiszentgyörgy

VI. ÖSSZEFOGLALÓ ÉS JAVASLATOK

Az önkéntesek fontossága kiemelkedő a szervezetek számára, ezért az önkéntes munka értékelése és megbecsülése kulcsfontosságú. Az önkéntesek segítenek másoknak és támogatják a Máltai Ifjúságot, de ha nem érzik magukat elismertnek, könnyen elveszíthetik motivációjukat. Ezért fontos, hogy a szervezetek hatékony módon értékeljék és elismerjék az önkéntesek munkáját. Ez nemcsak a jelenlegi önkéntesek megtartását szolgálja, hanem vonzóná teszi a szervezetet az új önkéntesek számára is. Az önkéntesek különböző programokban szeretnének részt venni, ahol kapcsolódhatnak és másokkal is találkozhatnak. Fontos, hogy részt vehessenek a tevékenységek szervezésében, mert ez motiválja őket, hiszen ez által méginkább magukénak érzik a szervezet munkáját.

BIBLIOGRÁFIA

- Anca, P. [2021, febr. 3]. Istoria voluntariatului în lume și în românia - epale - european commission. EPALE. <https://epale.ec.europa.eu/ro/blog/istoria-voluntariatului-lume-si-romania>
- A/RES/56/38 General Assembly - United Nations volunteers. [2002, jan.]. <https://www.unv.org/sites/default/files/A%20RES%2056%2038.pdf>
- Anderson, Robert T. 1971. "Voluntary Associations in History." American Anthropologist, vol. 73.
- Atkinson, J. W. [1966/1988]: A kockázatvállaló viselkedés motivációs meghatározói. In: Barkóczy Ilona és Séra László [szerk.]: Az emberi motiváció I-II. Tankönyvkiadó, Budapest. 179-201.
- Babbie, E. [2017]. A Társadalomtudományi Kutatás Gyakorlata [K. Gábor & S. Mariann, Trans.; 9th ed.]. Balassi K.
- Bouleanu, E. [2017]. „Voluntariatul”obligatoriu de pe vremea lui Ceaușescu: CE ... Historia. <https://historia.ro/sectiune/general/>

- voluntariatul-obligatoriu-de-pe-vremea-lui-565286.html
- CAF. [2018-2023]. Charities Aid Foundation [CAF] - Word Giving Index. <https://www.cafonline.org/>
- Cohen, J., and Rogers, J. [1995] Associations and Democracy, Verso
- Czike K. – Kuti É. [2006]: Önkéntesség, jótekonyság és társadalmi integráció. Nonprofit Kutatócsoport Egyesület, Önkéntes Központ Alapítvány, Budapest
- Eurobarometer [2011, okt.]. 2011: European Year of volunteering. 2011: European Year of Volunteering. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be-heard/eurobarometer/2011-european-year-of-volunteering>
- European Parliament. [2011]. 2011: Az önkéntesség Európai éve. 2011: Az önkéntesség európai éve. <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/hu/be-heard/eurobarometer/2011-european-year-of-volunteering>
- Eurostat. [2024, ápr.13]. Participation in formal or informal voluntary activities or active citizenship by sex, age and educational attainment level. Language selection. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_scp19/default/table?lang=en
- Fényes H. és Kiss G [2011]: Az önkéntesség szociológiája. Kultúra és közösség 4. folyam, 2[1]: 35–47.
- King, G. N. L. [1999] Redefining the Recruitment Niche for the Guide Association in the United Kingdom. Leisure Sciences, 21[4], 307–320
- Kozéki Béla [1975]: Motiválás és motiváció. Tankönyvkiadó, Budapest.
- LEGE [A] 78 24/06/2014 - Portal Legislativ. [2014, jún. 26]. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/257098>
- Maslow, A. H. [1943]. A theory of human motivation. Psychological Review, 50[4], 370–396
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. [2000]: Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. Contemporary Educational Psychology, 25[1], 54–67.
- Serviciul de Ajutor Maltez în România – Păstrarea credinței și ajutorarea nevoiașilor <https://maltez.ro/serviciul-de-ajutor-maltez-in-romania/>
- Silló, Á. [2016]. Útközben. Az I. Demográfia és Szociológia Doktorandusz-konferencia anyagai. Az Önkéntesség Modern Formái, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, 71–801.

HAGYOMÁNYOS CSALÁDTÓL A SZIVÁRVÁNY CSALÁDIG

■ LUDMANN BARBARA ■ barbiludmann@gmail.com

Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar,
Szociálpedagógia szak, III. évfolyam

■ Témavezető: DR. KOCSIS PÉTER CSABA, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

1. BEVEZETÉS

Az ember életének egyik legmeghatározóbb közössége a család, amely a szocializáció elsődleges színtere. A szocializáció a „társadalomba való beilleszkedés folyamata, ennek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és a környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat” [Bányász, 2008:3]. A családdal, mint alapvető társadalmi egységgel, és ennek fogalmával, már az 1960-as és 1970-es években számos kutató foglalkozott [Kiss, 2019]. A családszociológiai kutatások jelentős hatással vannak a társadalom mai felfogására a családról, beleértve a szivárványcsaládokat is, amellyel tanulmányomban részletesebben foglalkozok.

A szociálpedagógusok, szociális munkások segítő tevékenységében a család, az ott megjelenő diszfunkciók kiküszöbölése a szakmai protokoll egyik lényeges eleme. A modern társadalomban számos családtípus létezik, amelyek folyamatosan átalakulnak és bővülnek. Ezek közé tartozik a szivárvány család is, amely egy érzékeny téma, kevés szakirodalom foglalkozik vele. Fontos, hogy mélyebb ismereteket szerezzünk a szivárványcsaládok működésével kapcsolatban, e kérdéskör megismerését tűzte ki célul kutatásom is.

A következőkben ismeretem a család fogalmát, különböző család-modelleket, ezek hatásait és változásait, valamint a szivárványcsaládok fogalmát, történetét, funkcióit és családon belüli szerepeit. Külön részben foglalkozom a szivárványcsaládok sajátosságaival, majd pedig ismertetem saját kutatási eredményeimet.

2. A CSALÁD ÉRTELMEZÉSEI

2.1. A család fogalma

Horváth-Szabó Katalin [2014] szerint a család az emberiség leg-regebbi intézménye, amely alapvető szükségleteket elégít ki, mint a családi tartozás és biztonság. Cseh-Szombathy László [1979] szerint a családtagok érzelmiileg változatosan reagálnak egymásra és helyzetekre, ami különböző érzéseket vált ki. Ma leggyakrabban Andorka definícióját használjuk: „családnak nevezzük a szociológiában az olyan együtt élő kiscsoportot, amelynek tagjait házassági kapcsolat vagy leszármazás, más szóval vérségi [kivételes esetben örökbefogadási] kapcsolat köt össze” [Andorka, 2006: 254]. A család fogalma kulturálisan és társadalmilag változó, és egy közösséget jelöl, ahol az egyének kölcsönhatásban állnak egymással.

2.2. A család tudományágak szerinti megközelítése

Különböző tudományágak más-más nézőpontokból közelítik meg a család fogalmát.

Szabó Mihályné [é.n.] tanulmányában különböző tudományágak nézőpontjait ismerteti, például a néprajzi és kulturális antropológiai megközelítéseket, amelyek a családot és a házasságot vizsgálják. A monogámia [egy férfi és egy nő házassága] a legelterjedtebb forma, míg a poligámia [egy férfi több nővel való házassága, poliginia] több kultúrában és vallásban is előfordul. A poliandria ritkább, ahol egy nő több férfival köt házasságot. Más antropológiai megközelítések az etnikai hovatartozásra, vallási meggyőződésre és gazdasági helyzetre helyezik a hangsúlyt. A kulturális antropológiai megközelítések mutatják azt is, hogy a család fogalma, annak értelmezése a különböző kultúrákban, társadalmakban eltérő lehet, a közösségek közös tudása határozza meg a család értelmezését [Kovács, 2020].

Különböző modellek azonban felállíthatók, így a patriarchális családmodellben az apa rendelkezik a legnagyobb hatalommal és döntési joggal, felelős a család anyagi biztonságáért, vagyonáért és örökségéért. Ez a struktúra gyakran korlátozza a nők szerepét és jogait. Bodonyi Edit és Hegedűs Judit [2006] tanulmánya részletesen elemzi, hogyan befolyásolja a családi jogi keretek és hatalmi viszonyok a családi dinamikát. A matriarchális családmodell kevésbé elterjedt, ebben az anya áll a középpontban.

A pszichológia szerint a család az elsődleges társas környezet, amely befolyásolja az egyén fejlődését és belső folyamatait, beleértve a szocializációt. Erikson pszichoszociális fejlődéstudományának szerint a gyerekek fejlődésére jelentős hatást gyakorol a társas környezetük, amely befolyásolja a csoporttagságukat, gondolkodásmódjukat és önképüket [Erikson, 1950].

Szociológiai szempontból a család struktúrája ugyancsak kiemelt téma. A nukleáris vagy hagyományos család két házasságú szülőt és általuk nevelt gyermekeket foglal magában, akik lehetnek biológiai vagy örökbe fogadott gyerekek. Ha több generáció él egy háztartásban, az nagycsaládnak számít. Az elvált szülő, aki egyedül neveli gyermekét, családtörődékként tekinthető [Guba, 2019]. A család egy olyan közösség, amelyet közvetlen rokoni kapcsolatok és gondozási felelősség köt össze. Ezek a rokoni kötelezettségek házasságon vagy vérrokonláson alapulnak, így módon anyák, apák, gyermekek és unokák között alakulnak ki. A családi kötelezettségek gyakran kiterjednek a tágabb családra is. A nukleáris család, amely két felnőttből és gyermekeiből áll, szinte minden társadalomban megtalálható. Hagományos társadalmakban a nukleáris család gyakran egy tágabb rokoni hálózat része. Ha a házaspár és gyermekeik mellett más rokonok is egy háztartásban élnek vagy szoros kapcsolatot tartanak, kiterjesztett családról beszélünk, amelybe nagyszülők, testvérek, sógorok, nagynénik, nagybácsik és unokatestvérek is beletartozhatnak. Sok szociológus szerint nincs egyetlen „család” definíció, mert sokféle családforma létezik, mint a kétszülős, mostoha- és egyszülős családok. Diana Gittins [1993] inkább „családfajtákról” beszélne, hogy hangsúlyozza a sokféleséget. George Murdock [2008] gyakran használja a „család” kifejezést, de fontos elismerni a különböző megfogalmazásokat.

Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 15. §-a alapján kiterjesztette a család fogalmát a gyermekes házaspárokról a közös háztartásban élő párokra is. Az alkotmányos védelem elismeri a családalapítás szabadságát, és hangsúlyozza, hogy a házasság nem szükséges feltétele a család fogalmának. A 2011. évi CCXI. törvény szerint a család érzelmi és gazda-

sági közösséget jelenthet, alapja lehet házasság, egyenesági rokonság vagy családbafogadó gyámság.

A család fogalmi megközelítései azt mutatják, hogy az ember alapvető igénye szeretetteljes, gondoskodó családban élni, ami kulcsfontosságú a gyermek számára. A belső egyensúly és harmonikus családi kapcsolatok kialakítása fontos. Ha időt és energiát fordítunk a családra és magunkra, erős védőhálót építhetünk a külső kihívások ellen.

2.6. Szülői szerepek

2.6.1. Hagyományos családokban megjelenő szülői szerepek

Cseh-Szombathy László [1985] szerint a családi szerepek társadalmilag meghatározottak, de a modern párok egyénileg alakítják ezeket. Ideális esetben a gyerekek mindkét szülőtől tanulnak, szélesebb perspektívát kapva. A klasszikus családszociológiai megközelítés szerint az apa hűséget, szeretetet, megbecsülést és tiszteletet tanít, míg az anya önzetlen gondoskodást és mély ragaszkodást mutat. A nők munkába állása és növekvő iskolázottsága bővítette a hagyományos szerepeket. Az anyai kapcsolat nemcsak a létbiztonságot és ráutaltságot jelenti a kisgyermek számára, hanem az alapvető biztonság és stabilitás alapja is. Ez a kötelék határozza meg azokat az alapvető kötődési mintákat, amelyek későbbi kapcsolatainkat alakítják. Az apa szerepe a családban napjainkban egyre inkább felértékelődik, aktívabban részt vesz a gyermekgondozásban, és nem csak anyagi biztonságot biztosít. Fontos szerepe van a gyerekek nevelésében és a családi döntésekben. Mindkét szülő jelenléte elengedhetetlen a gyerekek számára, hogy megismerjék a nemek közötti különbségeket [Szabó, é.n.].

Murinkó Livia [2014] szerint fontos, hogy a gyerekek megismerjék a nemi különbségeket és az ezekhez kapcsolódó szerepeket. Ez segítheti őket abban, hogy könnyebben elfogadják és megtalálják helyüket a társadalomban, fejlesszék empátiájukat és jobban megértsék a körülöttük lévő világot és kapcsolataikat [Kovács, é.n.]. Szabó Mihályné [é.n.] szerint a férfiak és nők közötti különbségek, valamint a férfi szerep a családban kulcsfontosságúak a gyerekek egészséges fejlődése és társadalmi integrációja szempontjából. Az egyéni különbségek megértése és tisztelete hozzájárulhat egy harmonikusabb és kiegyensúlyozottabb társadalom kialakításához [Kovács, é.n.]. A szülők és gyermekek közötti kölcsönös azonosulás szerepet játszik a gyermek személyiségfejlődésében. A

szülők példája és támogatása segíti a gyermek önértékelésének és identitásának kialakulását, amely későbbi életében is meghatározó szerepet tölt be. Napjainkban a hagyományos nemi szerepek átalakulnak: a férfiak többet vesznek részt a házimunkában, míg a nők korábban férfiaknak szánt feladatokat vállalnak. A szülői autoritás is változik, a gyerekek új ismereteket és perspektívákat hoznak a családba, ami kölcsönös tanulási folyamatot és új családi viszonyokat eredményez [Murinkó, 2014; Szabó-Morvai, 2018; Bányai, 2018; Engler, 2020].

Neményi Mária [2013] szerint, Durkheim értelmezését alapul véve, a férfiak és nők eltérő módon vesznek részt a társadalomban. A férfiak törekvéseit a kollektív társadalom formálja, míg a nők inkább egyéni szinten alakul. Ezért a nemek szükségletei és értékei különböznek, és különböző módon vesznek részt a társadalmi folyamatokban.

A családban megjelenő szerepek, funkciók sokfélék lehetnek, a különböző családtípusok ezeket befolyásolhatják, a különböző élethelyezetek a „megszokott” rutinoktól eltérő formákat alakíthatnak ki, azonban a korai megközelítésekben közös pont, hogy a hagyományos családból és annak különböző változataiból indul ki. Témánk szempontjából azonban fontos kérdés, hogy a szivárvány családok esetében ezek a megközelítések, a családban betöltött szerepek hogyan változnak, hiszen a korábbi értelemben vett nemi szerepmegosztás nem valósul meg. A következőkben e kérdéskörrel foglalkozom.

2.7. Szivárvány család

2.7.1. Fogalma és története

A szivárvány család alatt azt értjük, mikor azonos nemű pár nevel egy vagy több gyermeket. Bakó Ferenc [2018] szerint a homoszexualitás történelmi jelenség, melyet sok kultúrában ismerték, bár különböző neveken. Korábban gyakran betegségnek és devianciának tartották, ami miatt az érintettek diszkriminációt tapasztalnak.

Hegedűs Andrea szerint Magyarországon a homoszexualitás megítélése változó volt: az ókorban elfogadott, később az egyház és a törvények elítélték. A középkorban súlyos következményekkel járt a homoszexuális kapcsolatok vállalása. A 19. században erős ellenszenv volt, de a 20. század elején a liberalizmus és az emberi jogok terjedése miatt ez enyhült, és a homoszexualitás megítélése jelentősen változott, ma már toleránsabb a társadalom [Hegedűs, 2010; Béres, 2011].

2.7.2. Szivárvány családokban lévő sajátosságok

Anthony Giddens [2008] szerint az 1980-as évektől megnőtt az azonos nemű párokra irányuló kutatások száma, ezek kapcsán arra a következtetésre jutottak, hogy ezekben a kapcsolatokban nagyobb intimitást és egyenlőséget mutatnak, mivel nem követik a hagyományos nemi szerepeket. Weeks és munkatársai [1999] három mintázatot azonosítottak: nagyobb egyenlőség, szabadon alakított kapcsolati feltételek és egyedi, nem intézményesített elköteleződési formák, amelyek erősítik kötelezéseiket.

Korábbi kutatások az azonos nemű párok szülői képességeire és az általuk nevelt gyermekek pszichoszociális fejlődésére fókuszáltak, vizsgálva a teljesítményt, önértékelést, kötődést, társas kapcsolatokat, nemi identitást, szexuális orientációt és a szülő-gyerek kapcsolatokat. Az eredmények szerint nem találtak jelentős különbségeket az azonos nemű és a hagyományos családi struktúrában nevelkedett gyermekek között [Borgos, 2011].

Gartrell és Bos kutatása szerint az azonos nemű párok gyermekei hasonlóan teljesítenek fejlődési és viselkedési teszteken, mint a heteroszexuális szülők gyermekei. Lesbikus anyák 17 éves gyermekeinél jobb iskolai teljesítményt és kevesebb társas problémát, agressziót, valamint antiszociális viselkedést tapasztaltak, ami arra utalhat, hogy az azonos nemű szülők környezete előnyös lehet a gyerekek számára [Borgos, 2011].

3. KUTATÁS

3.1. Kutatás bemutatása

Kutatásom célja annak megértése, hogyan változnak a szülői szerepek a szivárványcsaládokban, és miként felelnek meg a hagyományos szülői szerepeknek. Vizsgáltam, hogy a gyermekek milyen eltérő szükségletekkel rendelkeznek, és ezeket hogyan elégítik ki a szülők. Továbbá vizsgáltam, hogy a szocializáció folyamata és a klasszikus nemi szerepek hogyan alakulnak ezekben a családokban, valamint milyen hatással van a sajátos helyzetük az óvodai és iskolai kapcsolataikra. Fontos kérdés, hogy a szivárványcsaládokban hogyan alakítják ki a gyermekneveléshez szükséges környezetet és a munkamegosztást. Vizsgáltam azt is, hogy a tágabb család [szülők, nagyszülők, testvérek] hogyan fogadja a gyermeknevelést, és milyen reakcióik vannak. A kutatás célja, hogy feltárja, hogyan teremtik meg a szivárványcsaládok gyermekneveléshez szükségét köze-

get gyermekeik számára az esetleges diszkriminációval szemben.

Az eredmények bemutatása előtt fontos tisztáznom, hogy egy jelenleg is folyó kutatásról van szó, az eddig elért eredmények rész eredménynek tekinthetők, valamint a minta nagysága és az alapsokaság elérhetőségének korlátozottsága miatt nem tekinthető reprezentatívnak. A téma érzékenysége miatt az alanyok felkutatásánál sokszor nehézségekbe ütköztem, az érintett személyek közül sokan nem szívesen nyilatkoznak. A kutatás során kvalitatív eszközökkel, ezen belül is a strukturált interjú módszertanát alkalmaztam, az interjúk felvételének első szakaszát 2024 februárjában indítottam el. Az interjúkat online és személyes találkozók során végeztem, a jelenlegi elemzés során négy alany interjút vizsgálok.

3.2. Kutatási eredmények

Az elemzés során az alábbi egységekben valósult meg az interjúk összegzése: Elsőként a szociokulturális háttér, mint például születési hely, iskolai végzettség és gyermekkori jellemzők kerültek elemzésre. Fontos kérdés volt a másság fogadtatása a családban, barátok között és a szélesebb környezetben, valamint ennek hatása az önfelvállalásra. A kutatás kitért a párválasztás és családalapítás folyamatára is, beleértve a lehetőségeket, nehézségeket és belső motivációkat. Emellett vizsgáltam, hogy hogyan reagáltak a gyermekvállalásra a családtagok, a külvilág és az intézmények. Végül, a mindennapok során megfigyeltem, hogy hogyan nevezik a gyermekek a szülőket, hogyan alakulnak a háztartási feladatok, és milyen hatások érik a gyermeket, valamint, hogy tartják-e a kapcsolatot más családokkal.

Szociokulturális háttér

Az interjúalanyok szociokulturális háttere változatos. Életkoruk 34 és 44 év között van, különböző városokban élnek, így a fővárosi és vidéki szemlélet különbségeit vizsgálom. Szüleik iskolai végzettsége szintén változatos: vannak közöttük felsőfokú és középfokú végzettséggel rendelkezők is. A születési év és a település jelentősége fontos, mivel ezek határozzák meg, mennyire elfogadó a környezet.

Az első interjúalany 1980-ban született Balassagyarmaton. Szülei nyugdíjasok, anyja pedagógus volt, apja faipari mérnök a helyi erdészet-

nél. Felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, és az alany magántanárként dolgozik különböző művészeti ágakban, például zongoraoktatás terén.

A második interjúalany 1987-ben született Debrecenben. Anyja diplomás, apja középiskolai végzettséggel rendelkezett, és építésként dolgozott. Az alany korábban a mentőszolgálatnál tevékenykedett, jelenleg háztartásbeli.

A harmadik interjúalany 1983-ban született Budapesten, de gyermekkorát Törökbálinton töltötte. Szülei szakmunkásképzőt végeztek, nincs felsőfokú végzettségük. Az alany felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és háztartásbeli, de projektjei során lakberendezéssel és fotózással is foglalkozik.

A negyedik interjúalany 1989-ben született Győrben. Apja főiskolai végzettséggel, anyja középfokú végzettséggel rendelkezik, és kórházban dolgozik. Az alany számos tanfolyamot végezett, beleértve az életmenést, fitnesz oktatást, spinninget, baleset és tűzvédelmet, social media és sportújságírást. Jelenleg egy egyetemen menedzser pozícióban dolgozik.

Bár az egyik interjúalany Budapesten született, mindenki városi környezetben nőtt fel, ami befolyásolta szüleik hozzáállását. A vidéki és budapesti szemlélet eltérése megmutatkozik a szülők gondolkodásában; az első interjúalany észlelte ezt a különbséget. Vidéken gyakran ismerethiány és konzervatívabb nézetek dominálnak, míg a városi környezet elfogadóbb. Az interjúalanyok mind értelmiségiek és középkorúak.

Másság

A 1990-es évek elején az alanyok nem voltak tisztában érzéseikkel, mivel a társadalom alig foglalkozott a másság kérdésével. Bár jogilag már nem volt büntetendő a homoszexualitás, a közvélemény mereven állt a témához. Az interjúalanyok között többen évekig küzdöttek saját érzéseik elfogadásával.

Az első interjúalany azt nyilatkozta, hogy „...furcsa kategóriába ment a másság”, [...] „...nagyon érdekes volt, hogy sejtettem, hogy van velem valami párhuzamos viszony, de nem tudtam megfogalmazni, nem érdekelték soha a fiúk, úgy gondoltam valami baj van velem, de ezeket a kérdéseket sose mertem feltenni, mert nem volt téma...”

A második interjúalany: „amikor rájöttem, vagy hát nyilván ez nem egy pillanat, hogy rájöjjön az ember, legalábbis nekem úgy volt, hogy mindig valamit éreztem.”

A harmadik interjúalany: „Mindig is tudtam, hogy valami nem stimmel, mivel nem volt információ, nem volt az iskolában ilyen felkészítés vagy valami így nehéz is volt ezt elfogadni...” [...] „Először egy barátomnak mondtam el, 18-19 lehettem, ő volt az első, akinek el mertem mondani. Tök jól fogadta. Halálosan rettegtem a választól. Utána már könnyebb volt, ha már van egy ilyen jó élménye az embernek, akkor utána már könnyebb már másoknak elmondani.”

A negyedik alany: „először a legjobb barátnőmmel beszéltem, miután a barátaimnak elmondtam nagyon sok támogatást kaptam és elkezdtem megnyílni feléjük...”

Az interjúk során kiderült, hogy az azonos nemű vonzalommal kapcsolatos félelmeket gyakran erősítette a vidéki, konzervatív környezet negatív hozzáállása és az ismeretek hiánya. A barátok általában pozitívan reagáltak, ugyanakkor a munkahelyeken előfordult elutasítás is, amely befolyásolta az érintettek életét és döntéseit.

Elfogadás

Az interjúalanyok tapasztalatai sokszínűek voltak a nemi irányultság elfogadásában. Néhányan könnyen találtak támogató környezetet, másoknak hosszabb időbe telt, míg családjuk teljesen elfogadta őket.

Az első interjúalany: „A barátaim teljes elfogadással viszonyultak, a családom egyáltalán nem. Ez a vidéki, konzervatív gondolkodás, nem is mondanám konzervatívnak, inkább félelemmel telinek, az ismerethiány miatti elítélés vagy elutasítás volt, ami sok éven keresztül így volt a családban. Az anyukámmal különösen nem volt könnyű zöld ágra vergődni, évekig tartott, hogy elfogadjon.” [...] „A munkahelyen ugyanaz a felfogás volt, mint ami a szüleimnek. Nem bántottak soha sehol, de egy ilyen jó tanács mindenhol elhangzott.”

A második alanyról: „A barátaim nagyon jól fogadták, nekik mondani se kellett...” [...] „Családdal sem, anyukámnak mintha azt mondta volna, hogy fekete hajat akar, tehát tényleg semmi baja nem volt ezzel, ő nagyon elfogadó, csak ő is ez, hogy sajnálta, hogy nagyon nehéz életem lesz. Ezen aggódott, ez viselte meg egy picit. Az apukám ő nehezebb esett volt és azért nem ér sokszor negatív vélemény, mert konfliktuskerülő, akin érzem, hogy ellenem van, annak nem mondom el.”

A harmadik alanyról: „A barátaim elfogadóak voltak, illetve elkezdtem azt csinálni, hogy szelektáltam. Úgy voltam vele, hogy aki nem elfo-

gadó és nem fogad el, az nem is szeret és nincs rá szükségem. Megmondom őszintén, hogy ezután elkezdtem ugyanezt csinálni a családdal is...” [...] „Anyukámnál az a probléma, hogy az új férje nem elfogadó és nem engedélyezi a találkozást...”

A negyedik interjúalanyról: „Az apukám véleményére nem volt mérvadó sosem, mivel ő „nem az a lelkizős fajta” és „nem zavartatja magát semmilyen témában”. [...] „Tavaly nyáron az anyukámmal több őszinte beszélgetésem volt, ahol több kő is leesett mindkettőnk szívéből és azóta nagyon jó a kapcsolatunk.”

Bár az interjúk során hangsúlyozták az elfogadás pozitív tapasztalatait, mélyebb beszélgetések során kihívásokról is szó esett. Két interjúalany munkahelyi diszkriminációról számolt be, míg három esetben volt konfliktus az édesanyjával, amely idővel rendeződött. Az interjúalanyok először barátaikkal osztották meg nemi irányultságukat, akik támogatóan álltak melléjük és segítettek az elfogadás folyamatában.

Párválasztás

Az interjúalanyok tapasztalatai szerint az ismerkedés és a párválasztás nem volt egyszerű számukra, különösen az internet korai hiánya miatt. Szinte mindegyikük kipróbálta az online ismerkedést és látogatta a bárokat, bár ezek nem mindig tudatos keresések voltak, sokszor csak véletlen találkozások. Eleinte a társadalmi normákhoz igazodva próbáltak megfelelni, ám ez valójában nem bizonyult sikeresnek.

Az első interjúalany: „Próbálkoztam fiúkkal, de nem éreztem semmit, barátságon túl nem volt szerelmi életem. Egész egyszerűen teltek az évek és pont a héten jutott eszembe, hogy egy filmet láttam a tv-ben, amiben volt egy leszbikus szál, ez indította el a gondolataim ez irányba, ez nyitott meg.” [...] „Az internetről lett társkeresés útján az első párja és az utolsó is...”

A második alany: „...férfiakkal is próbálkoztam, mert hátha, ha jön egy olyan, akkor rájövök, hogy nincs is semmi baj. A férfiakat tudatosan nagyon jó embereket választottam, aki igazából bármit megtesz értem és jó életem lehetne mellette. Soha nem tartott az érdeklődésem két randinál tovább egy pasival se, úgyhogy sejtettem, hogy ez a vonal nem fog működni...”

A harmadik alany: „Az első alkalommal beszélgettünk és mindjárt elkezdett kialakulni, de nem voltak egyébként igazából ilyen szempont-

jaim...” [...] „Aztán a másodiknál már tudtam legalább azt, hogy mit nem akarok. Tudtam, hogy mi tetszik, de ilyesmi, leginkább a belső értékek voltak nagyon fontosak...”

A negyedik alany: „számomra a párválasztás egy hosszú folyamat volt hisz beletelt néhány évbe míg „tisztába jöttem magámmal”...”

Mindegyikük számára az ismerkedési folyamat során fontos volt az értékharmonizáció a potenciális partnerrel. Jellemzően rossz tapasztalatokból alakultak ki a további preferenciák. Két interjúalany számára a közösségek kínálták a legjobb ismerkedési lehetőségeket.

Családalapítás

Az interjúalanyok közötti különbségek bemutatják, hogy a szivárvány családokban a reprodukciós szerepvállalás hogyan változik a hagyományos családmodellektől eltérően. Magyarországon az azonos nemű párok számára az örökbefogadás és az inszemináció jelent lehetőséget a gyermekvállalásra. A párok különböző időpontokban kezdték el fontolni a gyermekvállalás lehetőségét, de mindegyikük számára komoly kihívást jelentett a társadalmi elfogadottság és a jogi keretekkel való szembesülés.

Az első interjúalany: „A családalapítás gondolata onnan jött, hogy tudtuk, hogy egy pár leszünk örökre. Először a páromban fogalmazódott meg, hogy legyen kisbabánk.” Számára fontos volt, hogy a gyermekük egy elfogadó környezetben növekedhessen fel, és az örökbefogadás jogi korlátai is komoly aggodalmakat vetettek fel. A második interjúalany korábban dolgozott csecsemőotthonban, és bár voltak egy gyermekkel tervei, végül úgy döntött, hogy nem fogadja örökbe, mivel nem látta biztosítottak a megfelelő körülményeket a gyermek számára. A harmadik alany számára az ismerkedés során változott meg a gyermekekkel kapcsolatos hozzáállása, és végül elérkezettnek látta az időt, hogy partnerével közösen kezdjenek el tervezgetni. A negyedik interjúalany: „a párommal már 3-4 éve együtt voltunk mikor megfogalmazódott bennem az, hogy szeretnék gyereket...”

Az interjúalanyok tapasztalatai rámutatnak, hogy az azonos nemű párok számára a gyermekvállalás egyedi kihívásokkal jár, amelyeket a társadalmi elfogadottság és jogi keretek befolyásolnak.

Gyermekvállalás

Az interjúalanyok közül az egyik pár örökbe fogadott gyermeket, míg a többi három páros inszeminációval vállalt gyermeket. Magyarországon az azonos nemű párok számára nem engedélyezett az örökbefogadás, ezért alternatív módon, például az egyik fél örökbefogadásával, külföldi magánklinikák vagy „házi módszerek” inszeminációs eljárással vállalhatnak gyermeket. Az első alanyom külföldön próbálkozott mesterséges megtermékenyítéssel, ahogy fogalmazott: „Dániában voltunk, covid előtt kezdtük el az inszeminációt. Barátokon, ismerősökön keresztül, illetve a Háttér Társaság segítségével jutottunk hozzá információkhoz...”

Az interjúalanyok között eltérő módon történt a mesterséges megtermékenyítés, a második alanyom a kevésbé kontrollált „Fecs-kendő, házi módszerrel” tudott élni, míg a negyedik alany igyekezett körültekintően eljárni, ahogy elmondta: „donor oldalakra regisztráltam, ahol különböző keresési feltételeket adtam meg [nemzetiség, szemszín, bőrszín, hajszín, magasság] ami alapján az oldal kiválasztotta a legmegfelelőbb donorokat.”

Az interjúalanyok támogató családi háttérrel rendelkeztek a gyermekvállalás során, ami közelebb hozta őket családjukhoz és segítette az elfogadást, bár kezdetben voltak nehézségek. A gyermekvállalás alapos tervezést igényelt, és az azonos nemű párok specifikus kihívásokkal szembesültek, ahogy egyik alanyom említette: „A gyerekek még közelebb hozták őket egymáshoz. Közelebb hozta őket a családhoz, vagy legalábbis azokhoz, akikkel beszélünk”.

Összességében megállapítható, hogy az azonos nemű párok Magyarországon történő gyermekvállalása bonyolultabb folyamat, mint a heteroszexuális pároké, tekintettel a jogszabályi korlátokra és társadalmi attitűdök eltérésére.

Mindennapok

Az interjúk szerint a gyerekek különböző megszólításokat használnak szüleikre. Az első alany esetében a gyermek „mamának” hívja az alanyt és „anyának” a párját. A második alany kislánya még nem döntött megszólításról. A harmadik alany „apunak” és „apának” nevezi magát. A negyedik alany gyermekének tervezett megszólítása „mamszi” az egyik, „anya” a másik szülőre.

A házimunka felosztása változatos. Az első alany esetében vegyesen osztják meg a feladatokat az aktuális energiaszint alapján. A második alany családjában az alany főz és takarít, míg a párja a ház körüli munkákat végzi. A harmadik alany családjában nincs szigorú szerepfelosztás, mindenki azt csinálja, amit szeret és amiben jó. A negyedik alany és párja közösen végzi a feladatokat, bár az etetést csak az alany végzi.

Kapcsolattartás szempontjából az első alany rendszeresen találkozik más szívárványcsaládokkal és részt vesz rendezvényeken. A második alany hagyományos és szívárványcsaládokkal is tart kapcsolatot. A harmadik alany hangsúlyozza, hogy gyermekeik más szívárványcsaládokkal is kapcsolatban legyenek. A negyedik alany is fontosnak tartja a kapcsolattartást más családokkal.

Az intézmények hozzáállása változó. Az első alany túlkompenzációt tapasztal orvosuk részéről, és óvatosan választ intézményt gyermekének. A második alany nem vállalja fel családi helyzetét a munkahelyén, de az orvosok elfogadóak. A harmadik alany előzetesen egyeztet az intézményekkel, hogy biztos legyen a befogadásról. A negyedik alany Londonban él, ahol mind a munkahely, mind a kollégák támogatóak.

Összességében a szívárványcsaládok élete és szerepfelosztása hasonlóan működik, mint a hagyományos családotké. Mindkét fél aktívan részt vesz a gyermeknevelésben és a háztartási feladatokban.

3.3. Összegzés

A kutatás bevezetésénél említett kérdésekre adott válaszok szerint a szülők a gyermekek szükségleteit megfelelő erőforrásokkal és kapcsolatok kialakításának lehetőségével biztosítják. Az interjúalanyok egyenlően osztják meg a családi feladatokat, a gyermekvállalás pedig örökbefogadással vagy inszeminációval történik. A szívárványcsaládok gyermekei nem tapasztalnak diszkriminációt, mivel a szülők védik őket és tájékoztatják az intézményeket. A kapcsolattartás más családokkal segíti a gyerekek szocializációját, az intézményekkel kapcsolatos tapasztalatok általában pozitívak. A családok integrálják a korábbi családi mintákat, a negatívakat elkerülik. Az azonos nemű párok gyermekvállalása kezdetén nehézségekkel szembesülnek, de segítő szervezetek, mint a Háttér Társaság és a Szívárványcsaládokért Alapítvány támogatást nyújtanak. Az intézmények a gyermekek érdekeit nézik, így a szülők nemi irányultsága nem befolyásolja a bánásmódot.

1952. évi IV. törvény [a Családjogi törvény]
2011. évi CCXI. törvény [Csvt.] 7. §
- Andorka R. [2006]: Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest.
- Anthony Giddens [2008]: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bakó F. [2018]: A meleg férfiak mindennapjai Magyarországon. Széchenyi István Egyetem, Győr. https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2017/Bako_Eisingerne_Kautz_2017.pdf Letöltés dátuma:2024.04.15.
- Bányász I. [2008]: A szocializáció folyamata és színterei, a szociális identitás kialakulásának összefüggései. Munkaanyag. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet, Budapest. https://www.nive.hu/Downloads/Szakkepzesi_dokumentumok/Bemeneti_kompetenciak_meresi_ertekelesi_eszkozrendszerenek_kialakitasa/2_1851_009_101030.pdf Letöltés dátuma:2024.04.15.
- Béres Deák R. [2011]: Gyermekvállalás- meleg és leszbikus szemmel. In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest, pp. 94-106.
- Borgos A. [2011]: Diskurzusok a kétanyós családokról In: Takács Judit (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest. pp. 80-94.
- Cseh-Szombathy L. [1979]: A család meghatározása. In: Cseh-Szombathy László: *Családszociológiai problémák és módszerek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Engler, Ágnes, Kozek, L., & Németh, D. K. [2020]. Családi életre nevelés Magyarországon. *Iskolakultúra*, 30[6], 52-66.
- Erikson, E. H. [1950]. *Childhood and Society*. New York: Norton.
- Guba N. [2019]: Mozaikcsaládok - Élet egy modern családformában. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Miskolc. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/31979> Letöltés dátuma:2024.04.15.
- Háttér Társaság [2017]: Azonos nemű szülők és gyermekeik Szívárvány-családok helyzete. Budapest.
- Hegedűs A. [2010] Az azonos neműek élettársi kapcsolatának társadalmi és jogi megítélése az ókortól napjainkig. *Jogelméleti Szemle*, 2010/2. szám https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/5458/11/2008_hegedus_andrea_tezis.pdf Letöltés dátuma:2024.07.10.

- Hegedűs J. [szerk.] [2016]: Család, gyerek, társadalom. ELTE PPK Neveléstudományi Intézet, Budapest.
- Horváth-Szabó K. [2014]: Változó világ – változó családok. *Vigilia* 79.[5]: 322-331.
- Kiss Zoltán L. [2019]: Bevezetés a szociológiába. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- M. Nádasi M. [szerk.] [2006]: A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése, Család, Gyerek, Társadalom. Bölcsész Konzorcium, Budapest.
- Murinkó L. [2014]: Nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle* 24[1]: 67-101.
- Neményi M., Nagy I., Pongrácz Tiborné, és Tóth O. [2013]. Szerepváltások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2013. Budapest: Társ. Társ.
- Szabó Mihályné [é.n.]: A család szerepe, jelentősége, funkciói, kapcsolatfelvétel, a család megismerésének módszerei, technikái. NFSZI, Budapest.
- Szabó-Morvai Á. [2018]: Háztartási munkamegosztás. In: Szabó-Morvai Ágnes: Munkaerőpiaci tükrök, 2017. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, pp. 168-171.

A TANULÁS OKOZTA STRESSZ FELMÉRÉSE A NAGYVÁRADI MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK KÖRÉBEN

■ NAGY PÉTER ■ nagy-peter@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi kar
Szociológia II. évfolyam

■ VARGA LILLA ZSUZSANNA ■ varga-lilla@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi kar
Szociológia II. évfolyam

■ Témavezető: DR. SZÉKEDI LEVENTE, egyetemi adjunktus, Partiumi
Keresztény Egyetem

I. BEVEZETŐ

Jelen kutatásban annak igyekszünk utánajárni, hogy az iskolában megélt stressz mennyire áll összefüggésben a tanuláshoz kapcsolódó tényezőkkel, mint például szoros határidők, feleltetés/dolgozatírás, jegyekkel való elégedettség, külön stresszfaktornak nevezhető-e egy adott tantárgy a diákok körében stb. Milyen társas helyzetekben érzik magukat feszültebbnek a tanintézményen belül, vagy hogyan hatnak rájuk a továbbtanulással és jövőképpel kapcsolatos kérdések.

II. SZAKIRODALOM

4.1 A stressz megközelítései

A stressz-kutatások tematikus térképén az egyik kategória a mentális egészséghez köthető témákkal foglalkozik, a másik irányzat kifejezetten biológiai vagy neurobiológiai szempontból közelít a témához [Dagli et al, 2024].

Glozah [2013] arról számolt be, hogy egyes kutatások szerint a nők hajlamosabbak a szorongásra, a depresszióra és az ezzel járó szociális

diszfunkcióra, más kutatások viszont azt állítják, ez inkább a férfiakra jellemző. A szerző végül arra következtet, hogy valószínűleg ez társadalmanként változik a nemek szocializációjának függvényében.

A korosztály kapcsán már tisztábban látható a helyzet. Az Amerikai Pszichológiai Szövetség (APA) 2018-as felmérésének eredményei szerint a tizenéves korosztály magasabb stressz-szintről, szorongás és depresszióról számolt be a felnőtt korcsoportokhoz képest [Divecha, 2019].

Bíró Aletta doktori disszertációjában azt írja, hogy az iskolai végzettség növekedésével több stressz elleni megküzdési stratégiával rendelkezünk. Bíró [2019] a megküzdési stratégiákat három csoportra bontotta:

- **Problémaorientált megküzdési stratégia:** alkalmazkodás, a társak elemzése
- **Érzelemorientált megküzdési stratégia:** érzelmi egyensúly kérése és fenntartása
- **Támaszkereső megküzdési stratégia:** támasz keresése és annak megtartása. [Bíró, 2019]

4.2 Pszichológiai megközelítés

Külső és belső nyomás hatására is kialakulhat az a feszültségi állapot, amelyet stressznek nevezünk. Selye [1965] biológiai és pszichológiai szemszögből is bemutatja a stressz és a stresszorok mibenlétét. Két fajta stresszt különböztet meg: az eustressz, növeli az életerőt és energiával tölt fel, ezzel ellentétben a distressz, frusztrációt és szenvedést okoz.

A hosszú távon fennálló stresszhelyzet egy idő után pszichoszomatikus tüneteket, egészségügyi problémákat is okozhat a diák iskolai teljesítményének a romlása mellett például: depresszió, szorongás, alvászavarok, fejfájás, legyengült immunrendszer, stb. [Alhamed, 2023; Steare et al, 2023].

4.3 Mentális egészség és stressz a romániai iskolások esetében

A Mind Education bukaresti kutatóintézet 2005–2015 között végzett egy longitudinális felmérést, amelynek témája a stressz romániai diákokra gyakorolt hatása volt. A mintában összesen 101 iskola 261

diákja szerepelt. A Digitaliada egy digitális oktatási program, ahol Románia 34 megyéjében városi és vidéki iskolák csatlakoztak és számuk elérte a 101-et 2016 óta. A diákok 44%-a 13-14 év, 37%-a 15-16 év és 19%-a 17-19 év közötti korosztályhoz tartozott. A diákok 62%-a városban és 38%-a vidéken élt. A kutatási eredmények a következők:

- A 2005-2015 közötti időszakban megduplázódott azoknak a diákoknak a száma, akiket a stressz befolyásol a mindennapi életben.
- Minden negyedik tanuló azt mondta, hogy nem kap a tanáraitól kellő bátorítást és motivációt.
- Minden ötödik tanuló azt válaszolta, hogy a tanár nem inspirálja, nem támogatja a diákokat.

A Mind Education a következő ajánlásokat tette:

- A diákok mozogjanak és pihenjenek többet.
- Egészségesebben étkezzenek.
- Olyan digitális oktatást kellene bevezetni, ami a diákok számára egészséges keretek között zajlana.
- Célja, hogy a tanulás ne legyen provokatív eszköz, és megőrizze a diákok mentális egészségét [saját fordítás, Edupedu¹, 2023].

A Mind Education ajánlásai azért is nagyon fontosak, mert a pandémia által felerősített digitális lét és az emberi kapcsolatok hiánya súlyos negatív hatást gyakoroltak a diákokra, pld. nem sikerül koncentrálniuk végig egy adott feladatra, egyedül érzik magukat stb. [Redacția, 2023] Ezért is szorgalmazták a Mind Education munkatársai az Összekapcsol veled, összekapcsol a világgal programot [„*Conectat cu tine, conectat cu lumea*”), amely segít abban, hogy a tanulás normális keretek között tudjon működni, és törekszik a tanárok és a diákok mentális egészségének és jólétének megőrzésére. A program 2023 tavaszán indult el, és összesen 100 iskola diákjai és tanárai csatlakoztak hozzá.

1 Edupedu [Redacția]. 2023. 11. 10. Utolsó megtekintés: 2024.06.19. Link: <https://www.edupedu.ro/scoala-este-cea-mai-importanta-sursa-de-stres-pentru-adolescentii-le-este-teama-de-esec-si-se-asteapta-sa-fie-pedepsiti-pentru-1-din-4-adolescentii-profesorii-nu-reprezinta-o-sursa-de-motivatii-st/>

III. MÓDSZERTAN

5.1 A kutatás célkitűzései és kérdései

Célunk egy olyan feltáró jellegű kutatás elkészítése volt, amely a nagyváradai magyar oktatás számára releváns és használható eredményekkel tud szolgálni a jövőre nézve. A feltáró jellegű kutatásunk alapvető kérdései a következők:

1. Kiemelkedik-e olyan tantárgy, amelyről a diákok jelentős része stresszfaktorként gondolkozik?

2. Mely demográfiai tényezők befolyásolják a diákok stressz-szintjét? Hol magasabb a stressz szint: nemek, lakóhelyi környezet, iskola, szak és életkor esetében?

3. Milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak a diákok?

Az adatok elemzése a PSPP statisztikai szoftverrel történt, a táblázatokat és az ábrákat az Excel, Libreoffice Calc és a Google Sheet programokkal szerkesztettük.

5.2 Célcsoport és mintavétel

A kutatás célcsoportja a nagyváradai magyar középiskolások. Nagyváradon hat olyan középiskola működik, amely rendelkezik magyar tagozatos osztállyal, vagy teljes mértékben magyar tannyelvű:

- Iosif Vulcan Pedagógiai Líceum [2 osztály: egy 11. és egy 12.]
- Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium [8 osztály: évfolyamonként 2]
- Művészeti Líceum [8 osztály: 2 évfolyamonként]
- Szent László Római Katolikus Teológiai Líceum [15 osztály: 12 líceumi, 3 szakosztály].

A továbbiakban az iskolák neveit a nagyváradai köznyelvben használt megnevezésükkel fogjuk használni [Pedagógiai Líceum, Lorántffy Líceum, Művészeti Líceum, Szent László Líceum].

Azok a középiskolás diákok tartoznak a mintába, akik a 2023–2024-es tanévben 9–12. osztályba járnak, a felsorolt 4 iskola valamelyikében [kb. 830 diák].

A teljes populáció lekérdezésére törekedtünk, de természetesen felmerül a lehetősége, hogy tőlünk független okokból néhányan kimaradtak a kutatásból, pl. hiányzott a lekérdezés napján az iskolából. A használt mintavételi módszer tehát nem valószínűségi.

5.3 Kutatási eszköz

A kutatáshoz online kérdőívet készítettünk a LimeSurvey kérdőíves szoftverrel, amelyet önkitöltős módszerrel válaszoltak meg a középiskolások. A kérdőívben alapvető demográfiai adatokat gyűjtöttünk, mint kor, nem, lakóhely típusa, iskola és szak.

Ezt követően áttérünk a stressz-szint felmérését szolgáló kérdésekre, ehhez Klein [1980] sémáját használtuk fel, amely 42, igennel vagy nemmel megválaszolando kijelentés segítségével méri fel a szorongás mértékét. A Klein-féle kijelentésekre adott igenlő válaszok összege az a pontszám, amely meghatározza a válaszadó stressz-szintjét:

- Nagyon szorongó: 27–42 pont között
- Közepesen szorongó: 16–26 pont között
- Alig szorongó: 0–15 pont között.

VI. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

6.1 A minta demográfiai szerkezete

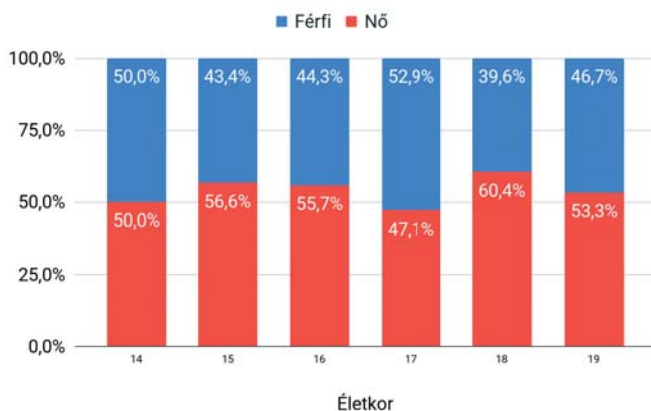
A felmérésünk 2024 januárjában zajlott, 4 iskolából töltötték ki a kérdőívünket. Becsléseink szerint a 4 iskolába hozzávetőlegesen 830 diák jár.

A kérdőívre 401-en válaszoltak, közülük 364-en töltötték ki végig a kérdőívet, ez az összes kitöltés 90,8%-a, 37 válaszadó nem válaszolt minden kérdésre. A kutatás eredményeit csak a teljes kitöltők csoportjára vonatkoztatjuk.

6.2 Nem, kor és lakóhely típusa szerinti megoszlás

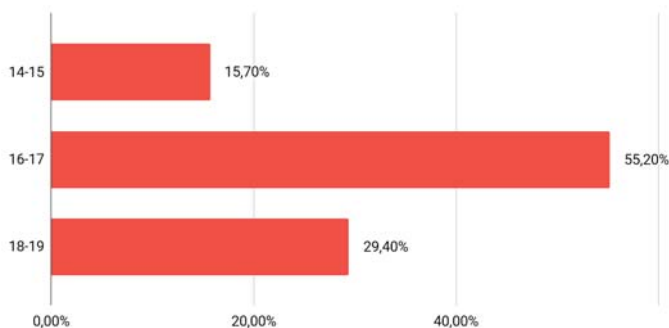
A 364 kitöltő személyből 198 nő [54,4%] és 166 férfi [45,6%] volt. A felmérésben 14–19 év közötti diákokat kérdeztünk. A beérkezett válaszok alapján a legtöbb kitöltő [104 fő] 17 éves. Az életkorok és nemek szerinti százalékos megoszlást az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: A kitöltők nem és életkor szerinti megoszlása [N=364]

Mivel a 14 és 19 évesek részvételi aránya nagyon alacsony volt, ezért három korcsoportba soroltuk a résztvevőket: a 14-15 év, 16-17 év és a 18-19 évesek korcsoportja.

2. ábra: A teljes minta korcsoportok szerinti százalékos megoszlása [N=364]

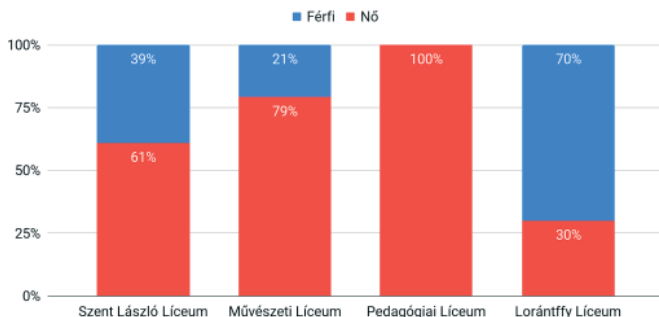

A válaszadók 52,2%-a, vagyis 190 személy Nagyváradon vagy más városban él, 174 személy vidéken él [47,8%].

6.3 Évfolyam és iskola szerinti megoszlás

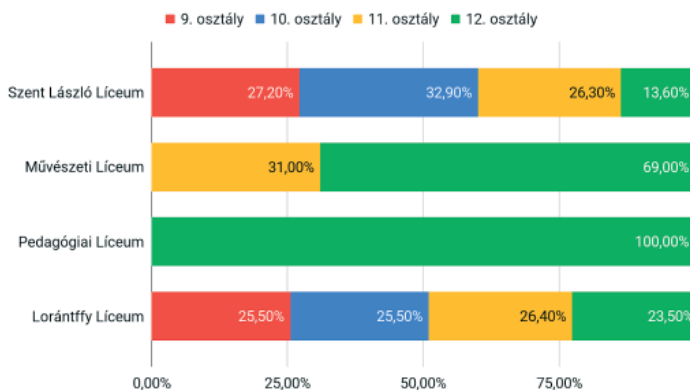
A 364 válaszadó közül 213 a Szent László Líceumba jár, utána következik a Lorántffy Líceum [110 fő], a Művészeti Líceum [29 diák], és a Pedagógiai Líceum összesen 12 diákkal².

3. ábra: A válaszadók nemi megoszlása iskolákra bontva [N=364]

A felmérés mindegyik líceumban csak a középiskolás diákok körében zajlott [9–12. osztály]. A legtöbben a 10. osztályból töltötték ki a kérdőívet, összesen 98 fő a legkevesebb a 12. osztály volt 86 fővel.

4. ábra: Évfolyamok részvételi aránya iskolánként [N=364]

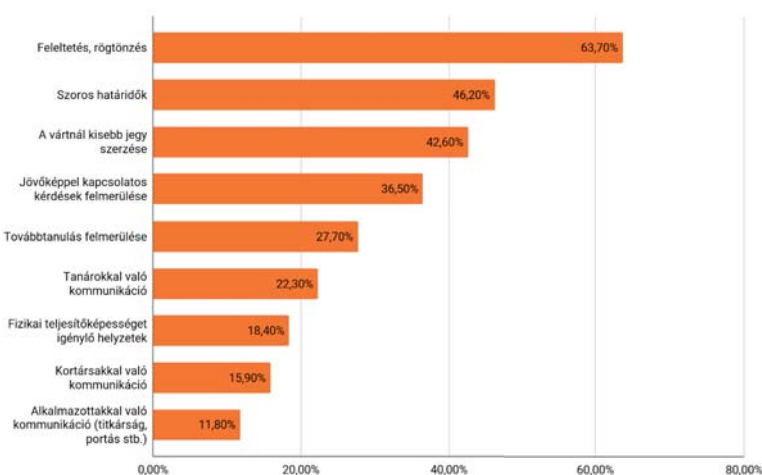
² Az alanyok alacsony száma miatt az utóbbi két iskolára vonatkozó adatokat érdemes óvatosan kezelni.

6.4 A stresszhelyzetek összesített eredménye a teljes mintán belül

A kérdőívben kilenc stresszhelyzet közül egyet vagy többet is megjelölhettek az alanyok, de megadhattak új opciókat is. A diákok többsége, aki ez utóbbi opciót választotta, azt írta, nem szembesül más stresszt kiváltó helyzettel, a többi válasz pedig valamilyen tantárggyal vagy tanárral kapcsolatos helyzetet írt le. A tantárgyakkal és tanárokkal kapcsolatos válaszokat a 6.13. fejezetben fogjuk tovább elemezni.

A leggyakrabban kiválasztott opció a „feleltetés és rögtönzés” [63,7%] volt. A diákok a mentális és kisebb mértékben a fizikai teljesítőképességükhöz kapcsolódó tényezők miatt aggódnak leginkább, a társas interakciók a többség számára nem okoznak szorongást.

5. ábra: Stresszhelyzetek gyakoriság szerinti sorrendben [N=364]

6.5 A SZORONGÁSI SZINT ÉS A DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK KÖZÖTTI KAPCSOLAT

A használt séma kiértékeléséhez az adatok feldolgozásakor minden kijelentésnél csupán az „igen” válaszokat vettük figyelembe. Az 1. táblázatban az a 3 kijelentés látható, amelyekre a diákoktól iskolánként a legtöbb igen válasz érkezett.

Stresszel kapcsolatos kijelentések	Igen [%]
Ideges leszek, ha a dolgok nem mennek rendesen.	80,2
Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.	78,3
Sokszor aggódtam olyan dolgok miatt, amikről később kiderült, hogy nem is voltak fontosak.	76,4

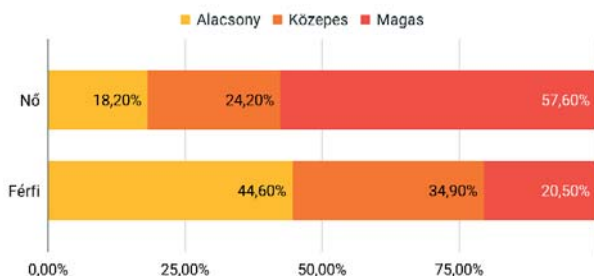
1. táblázat: A 3 legtöbb „igen” választ kapott, stresszel kapcsolatos kijelentés [N=364]

A 364 személynek a 40,7%-a [148 fő] nagyon szorongó, 29,1%-a közepes, és 30,2%-a pedig az alacsony szorongási szinthez sorolható.

6.6 A szorongási szintek nemenkénti és lakóhely szerinti megoszlása

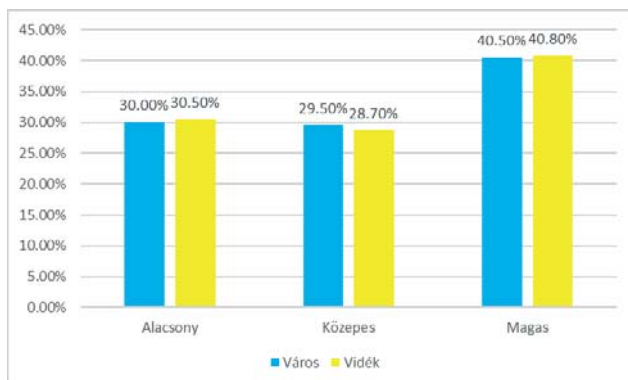
Az eredményekből kiderül, hogy a lányok jobban szoronganak, mint a fiúk, ugyanis a lányok 57,6%-a, míg a fiúknak mindössze 20,5%-a kapott 27 fölötti pontszámot. A nemek és a szorongási szint keresztábra-elemzésének szignifikancia szintje 0,01, tehát van összefüggés a két változó között; ennek az erősségét mutató Cramer's V értéke 0,388, tehát közepes erősségű a kapcsolat a két változó között.

6. ábra: A diákok szorongási szintje nemekre bontva [N=364]

Lakóhely szerinti bontásban a városban és vidéken élő fiatalok szorongási szintjei között nincsenek nagy értékbeli különbségek, ezért elvégeztünk egy khi-négyzet próbát: $p=0,988$, tehát a két változó között nincs szignifikáns összefüggés. A Cramer's V mutató értéke 0,008, a két változó között gyenge a kapcsolat.

7. ábra: A diákok szorongási szintjei lakóhely szerinti bontásban (N=364)

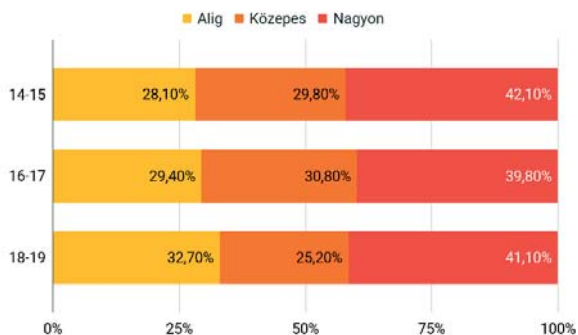

6.7 Szorongási szintek és az életkor

Mindhárom korcsoport esetében láthatjuk, hogy a magas szorongási szint jelenik meg a legerőteljesebben, ezt a 14-15 és 16-17-es korcsoportoknál a közepes szint követi, míg a 18-19 éveseknél az alacsony.

Mivel a 3 korcsoportban a szorongási szintek megközelítőleg egyformák, ezért indokolt volt elvégezni egy keresztábra khi-négyszet tesztet. Ez azt mutatja, hogy a két változó között nincs szignifikáns összefüggés ($p=0,959$), az életkor nem befolyásolja a tanulók szorongási szintjét. A Cramer's V mutató értéke 0,07, vagyis a két változó között gyenge a kapcsolat.

8. ábra: A szorongási szintek korcsoportonként, a teljes mintához viszonyítva (N=364)

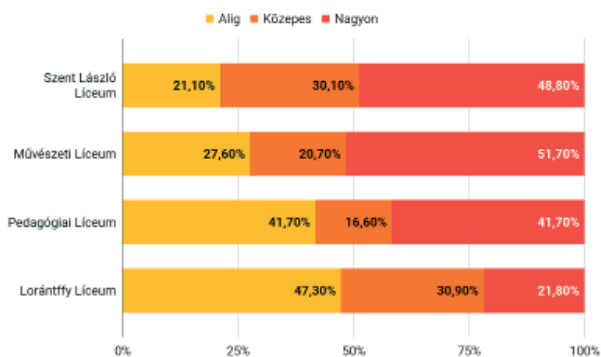

6.8 Iskolák és évfolyamok szerinti eredmények

A szorongási szintek iskolánkénti összehasonlítása alapján a kutatásban részt vett diákok esetében a nagyon szorongók aránya a Szent László Líceumban és a Művészeti Líceumban a legmagasabb.

Az iskolák és a stressz szintek között is elvégeztük egy khi-négyzet próbát: $p=0,01$, tehát az iskola jelentősen befolyásolja a diákok szorongási szintjeit. A Cramer's V mutató $0,211$ volt, tehát az iskolák és a szorongási szintek között gyenge erősségű kapcsolat létezik.

9. ábra: A diákok szorongási szintjei, líceumokra bontva [N=364]

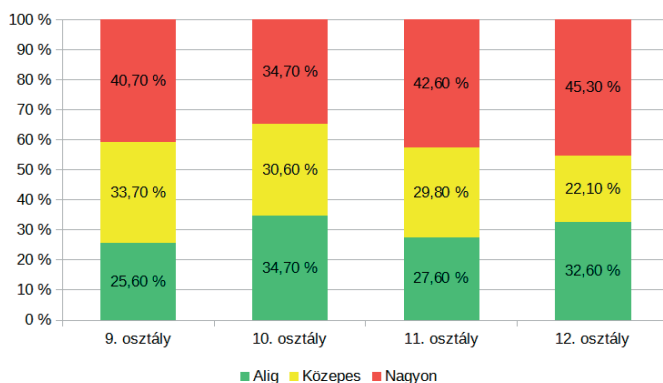

A szorongási szinteket évfolyamok szerinti bontásban is ábráztuk. A legszorongóbb évfolyam a négy közül a 12. osztály [45,3%], az utolsó a 10. osztály [34,7%]³. A 12. osztályban feltehetően azért a leggyakoribb a magas szorongó-szintűek aránya, mert ezek a diákok érettségi előtt állnak, emellett a jövőjük alakítása [továbbtanulás, szakmaválasztás, munkakezdés stb.] is egyre sürgetőbb kérdéssé válik.

A szorongási szintek, valamint egyes évfolyamok közötti egyenlőségek miatt indokolt volt egy khi-négyzet próba elvégzése. A szignifikancia szint $0,518$, tehát az évfolyam nem befolyásolja a diákok stressz-szintjét. A Cramer's együttható $0,084$, ami azt jelenti, hogy a két változó között gyenge a korreláció.

³ A zárójelben szereplő százalékos értékek az adott osztály teljes létszámából számított értékekből számoltuk.

10. ábra: A diákok szorongási szintjei évfolyamokra bontva [N=364]

6.9 A Szent László Líceum diákjainak eredményei

A Szent László Líceumban a leggyakoribb kijelentés a stresszel a kapcsolatban az „Ideges leszek, ha a dolgok nem mennek rendesen.” [85,4%].

Stresszel kapcsolatos kijelentések	„Igen” válaszok [%]	„Igen” válaszok [Fő]
Ideges leszek, ha a dolgok nem mennek rendesen.	85,4	182
Sokszor aggódtam olyan dolgok miatt, amikről később kiderült, hogy nem is voltak fontosak.	81,7	174
Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.	79,3	169

2. táblázat: A 3 legtöbb „igen” választ kapott kijelentés – Szent László Líceum [N=213]

A Szent László Líceumban tanuló diákoknak a 48,8%-a nagyon szorong, 30,1%-a közepesen, míg 21,1%-a pedig alacsony szorongási szintű.

6.10 A Művészeti Líceum diákjainak eredményei

A Művészeti Líceum diákjai a következő stresszel kapcsolatos kijelentésre válaszoltak a leggyakrabban igennel: „Nehezemre esik állandóan az iskolai dolgokra gondolnom” [89,7%].

Stresszel kapcsolatos kijelentések	„Igen” válaszok [%]	„Igen” válaszok [Fő]
Nehezemre esik állandóan az iskolai dolgokra gondolnom.	89,7	26
Sokszor aggódtam olyan dolgok miatt, amikről később kiderült, hogy nem is voltak fontosak.	82,8	24
Bárcsak messze lennék innen.	79,3	23

3. táblázat: A 3 legtöbb „igen” választ kapott kijelentés – Művészeti Líceum [N=29]

A Művészeti válaszadók 51,7%-ánál regisztráltunk magas szorongási szintet, utána következik az alig szorongók aránya 27,6%-kal, a közepesen szorongók aránya pedig 20,7%.

6.11 A Pedagógiai Líceum diákjainak eredményei

A Pedagógiai Líceum diákjai leggyakrabban a következő kijelentésre válaszoltak igennel: „Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.” [83,3%].

Stresszel kapcsolatos kijelentések	„Igen” válaszok [%]	„Igen” válaszok [Fő]
Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.	83,3	10
Bárcsak messze lennék innen	66,7	8
Magamban, sok mindentől félek	66,7	8

4. táblázat: A 3 legtöbb „igen” választ kapott kijelentés – Pedagógiai Líceum [N=12]

A Pedagógiai Líceum diákjainak válaszából kiderül, hogy a nagyon szorongók és az alig szorongók aránya ugyanannyi [41,7%], míg a közepesen szorongóknál az arány 16,7%.

6.12 A Lorántffy Líceum diákjainak eredményei

A Lorántffy Líceum diákjai az alábbi kijelentésre válaszoltak leggyakrabban igennel: „Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.” [75,5%].

Stresszel kapcsolatos kijelentések	„Igen” válaszok [%]	„Igen” válaszok [Fő]
Sokszor töprengek azon, vajon helyesen teszek-e valamit.	75,5	83
Ideges leszek, ha a dolgok nem mennek rendesen.	72,7	80
Sokszor aggódtam olyan dolgok miatt, amikor később kiderült, hogy nem is voltak fontosak.	65,5	72

5. táblázat: A 3 legtöbb „igen” választ kapott kijelentés – Lorántffy Líceum [N=110]

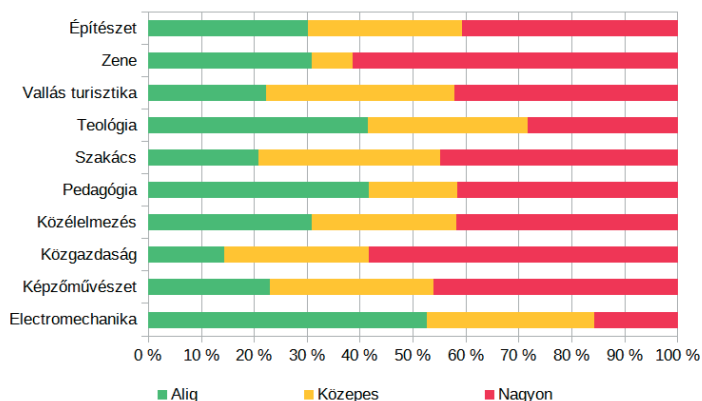
A Lorántffyból a diákok 47,3%-a alig, 29,10%-a közepesen és a 30,20%-a pedig nagyon szorong.

6.13 Szakok, tantárgyak és egyéb tényezők

A kutatásban a szorongási szinteket az iskolák szakjaira is lebontottuk. A szakok lebontása szerint a nagyon szorongók aránya a Zene [61,5%], Közgazdaság [58,3%], Szakács [44,8%] és Pedagógia [41,7%] szakokon volt a legmagasabb. Ezzel szemben az alig szorongók aránya a legnagyobb az Elektromechanika [52,60%], Pedagógia [41,7%] és Teológia [41,5%] szakokon volt.

A szakok és a szorongási szintek között szignifikáns összefüggés van ($p=0,01$). A Cramer's V együttható értéke 0,246, ami azt jelenti, hogy gyenge kapcsolat van a szakok és a szorongási szintek változói között.

11. ábra: A diákok szorongási szintjei szakokra bontva (N=364)

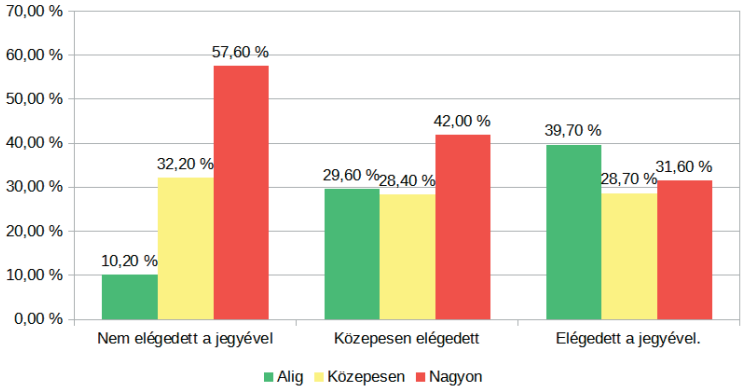
Minden iskola esetében a diákok inkább a lelki és mentális egészséggel kapcsolatos kijelentéseket választották önmagukra jellemzőnek, mintsem a fizikai tünetekkel kapcsolatosakat.

A kérdőívben rákérdeztünk, hogy a diákok mennyire elégedettek a saját jegyeikkel. A választ egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett megadni, ahol az 1-es szerint egyáltalán nincs megelégedve, az 5-ös szerint teljesen elégedett a jegyeivel. A 364 válaszadóból 169 személy közepesen elégedett volt a jegyével [46,5%], 131 személy elégedett volt a saját jegyeivel [37,5%], 59 személy pedig egyáltalán vagy inkább nem volt megelégedve a jegyeivel, ami a teljes kitöltőknek a 16,2%-át jelenti.

A kutatásunk ezen részén is elvégeztünk egy khi-négyzet tesztet ($p=0,012$), a tanulók jegyével való megelégedettségi szintje és a szorongási szint összefüggnek. A Cramer's V együttható 0,162, ami azt jelenti, hogy a két változó között gyenge erősségű kapcsolat van.

A következő adatok azt mutatják, hogy azoknál a diákoknál, akik nem voltak megelégedve a jegyükkel a diákok 57,6%-a nagyon szorongó, a közepesen elégedett tanulóknál ez az arány 42% és a nagyon szorongók esetében, annak ellenére, hogy jó jegyeik vannak 31,6%-a nagyon szorong.

12. ábra: A tanulók szorongási szintjei a jeggyel való elégedettségi szintek szerint [N=364]

A 10. táblázatban iskolákra bontva a diákok elégedettségi szintjét látjuk a jegyeik kapcsán. A legtöbb diák, akik elégedett volt a jeggyével a Pedagógiai Líceumban volt [50%], a legkevesebb pedig a Szent László-ban [34,7%]. Azoknak az aránya, akik egyáltalán vagy nem volt megelégedve, a legmagasabb a Szent Lászlóban regisztráltuk [16,9%], a legkevesebb pedig a Pedagógiai Líceum [8,3%].

Elégedettségi szintek	Személy/ arány	Szent László Líceum	Művészeti Líceum	Pedagógiai Líceum	Lorántffy Líceum
Nem vagyok megelégedve	Létszám	36	4	1	59
	%-ban	16,90%	3,40%	8,30%	16,40%
Közepesen vagyok megelégedve	Létszám	103	15	5	46
	%-ban	48,40%	51,70%	41,70%	41,80%
Elégedett vagyok	Létszám	74	10	6	46
	%-ban	34,70%	34,50%	50%	41,80%
Összesen	Létszám	213	29	12	110
	%-ban	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%

6. táblázat: A diákok saját jegyeikkel való elégedettségi szintje iskolákra bontva [N=364]

Rákérdeztünk arra is, hogy melyik 3 tantárgy vált ki leginkább szorongást a diákokból – mivel mindenki három tárgyat írhatott be, az említések összege meghaladja a kutatásban résztvevők számát [ld. 11. táblázat]. A diákok leggyakrabban a román [50,8%], a mateket [37,9%] és a németet [35,2%] írták be a kérdőív kitöltése során. A tantárgyak és a szorongási szintek közötti szignifikancia szint-vizsgálat eredménye [$p=0,004$] szerint a tantárgyak is befolyásolják a stressz szintet. A Cramer's V együttható 0,033, vagyis a tantárgyak és a szorongási szintek között közepes erősségű korrelációs kapcsolat létezik.

A diákok által beírt tantárgyakat iskolák szerint is lebontottuk. A Szent László diákjai számára a top három a német [44,1%], a román és a matek [43,7%].

Tantárgy	Fő	Százalék [%]
Román	185	50,80
Matek	138	37,90
Német	128	35,20
Történelem	96	26,40
Magyar	40	11
Összesen	587	32,3

7. táblázat: A leggyakrabban választott tantárgyak mint stresszfaktorok
[N=364]

A Művészeti Líceum diákjai szerint a Román [69%], a Történelem [51,7%] és az Angol [17,2%] voltak azok a tantárgyak, ami miatt nagyon stresszeltek.

A Pedagógiai Líceum diákjai a következő három tantárgy a: Magyar [75%], a Román [50%] és a Matek [41,7%].

A Lorántffy Líceum diákjai a Román [60%], a Matek [36,4%] és a Német [30%] tantárgyak miatt érezték magukat a leginkább stresszesnek.

Az okok, amiért ezeket a tantárgyakat választották a nyelvek esetén a nyelvi korlátok, az idegen nyelven történő kommunikáció hiánya vagy nem értése, a reál tudományoknál a tananyag elsajátítása során észlelt akadályok [pld: megérteni az okok, folyamatok sorrendjét], de sokan mondták azt is, hogy a tanár személye miatt jelölték meg a tantárgyat.

6.14 A stresszel való megküzdés

A zárókérdés a stresszkezelési stratégiákról szólt. Nyitott kérdéssel dolgoztunk, hogy ne befolyásoljuk a diákokat az előre megadott válaszlehetőségekkel. A 364 válaszadóból 298 személy [81,9%] írta le megküzdési stratégiáját. A leggyakoribb válaszok a következők:

- elgondolkodik az adott szituáción és utána megnyugszik [15,4%],
- zenehallgatás [8,5%],
- szabadidős tevékenység [6,9%],
- cigaretta, alkoholfogyasztás [5,2%]
- megbeszéli az egyik hozzátartozójával vagy egy közeli ismerőssel [5,2%].

Sajnos a válaszadók 13,7%-nak nincs semmilyen leküzdési stratégiája, további 20,9%-ak más megküzdési stratégiája volt [nem foglalkozott magával a stresszel, imádkozott, videójátékozott] illetve 20,9% nem válaszolt a kérdésre.

Egyrészt felmerül a kérdés, hogy a válaszadók azért nem adtak-e meg megküzdési stratégiát, mert szövegértési problémáik vannak, vagy a „megküzdési stratégia” mint szókapcsolat nem volt számukra értelmezhető. Másrészt ha nem szövegértelmezési gondok vannak a háttérben, hanem az, hogy valóban nincs semmilyen stratégiájuk ezeknek a diákoknak a stresszkezelésre, az ismételten elszomorító és a romániai oktatásügy egy újabb hiányosságát hozza előtérbe.

VII. KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatásunk első kérdése a tantárgyakról szólt: van-e olyan tantárgy, amelyről a diákok jelentős része stresszfaktorként gondolkodik. A diákok válaszai alapján a román [50,8%], matek [37,9%], német [35,2%], történelem [26,4%] és a magyar [11%] voltak ezek. Feltehetőleg egyrészt azért, mert ezekből a tantárgyakból a képességvizsgán és az érettségi alkalmával is bizonyítaniuk kell, másrészt ezekből a tantárgyakból kéri számon a diákok tudását a legszigorúbban a túlsúlyos tananyag ellenére.

A második kérdés az volt, hogy mely demográfiai tényezők esetében jellemző a magas stressz-szint [nem, lakóhely, iskola, korcsoport és szak]. Megállapíthatjuk, hogy a lányok nagyobb arányban szoronganak [57,6%], mint a fiúk [20,5%]. Lakóhely szerinti bontásban a városiak [40,5%] és a vidékiek [40,8%] gyakorisága szinte azonos. Iskolák szerinti

bontásban a Művészeti Líceumban [51,7%] és a Szent László Líceumban [48,8%] több a magas szorongási szintű diák. A korcsoportok között a legszorongóbb a 14-15 évesek [42,1%], utána következett a 18-19 évesek korcsoportja [41,1%]. A 14-15 évesek korcsoportjában az adatok csalókéak lehetnek az alacsony részvételi arány miatt. A szakok között a legtöbb magas szorongási szintű diák arányát a Zene [61,5%], Közgazdaság [58,3%] és Szakács [44,8%] szakokon regisztráltuk.

A harmadik kérdés az volt, hogy a diákok saját bevallásuk szerint milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak. A leggyakoribb válaszok az „elgondolkodik az adott szituációkon és utána megnyugszik” [15,4%], a zenehallgatás [8,5%], a szabadidős tevékenység [6,9%], a cigaretta és az alkoholfogyasztás, illetve van, aki valamilyen családtag vagy barát segítségével csökkenti a stressz hatásait, de vannak olyanok is, akiknek nincs semmilyen stratégiája, vagy nem tesz érte semmit.

Mindemellett javasoljuk, hogy kiemelt figyelmet fordítsanak az oktatási intézmények a diákok mentális egészségét befolyásoló tényezők feltérképezésére is. Ahogyan a szakirodalmi fejezetben kifejtettük, a családi háttér, mentális-egészségügyi és társadalmi-gazdasági szempontból is rengeteget elmondhat számunkra a diákok tanulmányi eredményeiről, az általuk megélt stresszről, és segíthet idejében kezelni a szorongás és depresszió korai jeleit. A krónikus beteg fiatalokra kiemelt figyelmet kellene fordítani ugyanezen okok miatt.

Jelen kutatás a Nagyváradon tanuló, magyar tagozatra vagy magyar tannyelvű iskolába járó középiskolás diákokat mérte fel 4 iskolából, de mindenképp átfogóbb képet kaphatnánk az Ady Líceum és az Eminescu Főgimnázium diákjainak részvétele esetén. Egy tágabb, átfogóbb kutatás részeként a román ajkú diákság felmérése is fontos eredményekkel szolgálhat a nagyváradi tizenévesek mentális egészségét illetően.

VIII. BIBLIOGRÁFIA

Alhamed, A. A. „The link among academic stress, sleep disturbances, depressive symptoms, academic performance, and the moderating role of resourcefulness in health professions students during COVID-19 pandemic”. *Journal of Professional Nursing* 46, sz. May-June [2023. május 1.]: 83–91. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2023.02.010>.

- Dagli, N. et al. „Bibliometric Analysis of Research Papers on Academic Stress [1989-2023]”. *Cureus* 16, sz. 3 [2024. március 5.]: e55536. <https://doi.org/10.7759/cureus.55536>.
- Divecha, D. „Our Teens Are More Stressed Than Ever: Why, and What Can You Do About It?” *Developmental Science* [blog], 2019. május 9. <https://www.developmentalscience.com/blog/2019/5/7/our-teens-are-more-stressed-than-ever>.
- Biró, A. Á. „Tanulásmódszertan és tanulástámogatás a közoktatásban”. Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2019. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2019.164>.
- Glozah, F. N. „Effects of Academic Stress and Perceived Social Support on the Psychological Wellbeing of Adolescents in Ghana”. *Open Journal of Medical Psychology* 2, sz. 4 [2013. október 21.]: 143–50. <https://doi.org/10.4236/ojmp.2013.24022>.
- Klein, S. *A komplex matematikatanítási módszer pszichológiai hatásvizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
- National Cancer Institute. „Oxidative Stress Definition”. National Cancer Institute, 2024. <https://www.cancer.gov/publications/dictionaries/cancer-terms/def/oxidative-stress>.
- Redacția. „Școala este cea mai importantă sursă de stres pentru adolescenți, le este teamă de eșec și se așteaptă să fie pedepsiți / Pentru 1 din 4 adolescenți, profesorii nu reprezintă o sursă de motivație - Studiu Mind Education”. *Edupe.ro* [blog], 2023. november 10. <https://www.edupedu.ro/scoala-este-cea-mai-importanta-sursa-de-stres-pentru-adolescenti-le-este-teama-de-esec-si-se-asteapta-sa-fie-pedepsiți-pentru-1-din-4-adolescenti-profesorii-nu-reprezinta-o-sursa-de-motivatíe-st/>.
- Selye, J. *Életünk és a stressz*. 3. kiad. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.
- Selye, J. *Stressz distressz nélkül*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Sivoňová, M., Žitňanová I., Hlinčíková L., Škodáček I., Trebatická J., és Ďuračková Z. „Oxidative Stress in University Students during Examinations”. *Stress* 7, sz. 3 [2004. szeptember 1.]: 183–88. <https://doi.org/10.1080/10253890400012685>.
- Stear, T. et al. „The association between academic pressure and adolescent mental health problems: A systematic review”. *Journal of Affective Disorders* 339 [2023. október 15.]: 302–17. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2023.07.028>.

- Székely, H. és Szállassy, N. „CSÖKKENTHETŐ-E AZ ISKOLAI SZORONGÁS KOOPERATÍV TANULÁSSZERVEZÉSESEL?” 6, sz. 1 [2016].
- Wang, Lei, et al. “Psychological Stress-Induced Oxidative Stress as a Model of Sub-Healthy Condition and the Effect of TCM.” Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine, vol. 4, Nov. 2006, pp. 195–202, <https://doi.org/10.1093/ecam/nel080>.

ROMÁNIA NÉPESSÉG ÉS DEMOGRÁFIAI TÖRTÉNETE 1860–2023

■ NAGY PÉTER ■ nagy-peter@partium.ro

Partiumi Keresztény Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi kar
Szociológia II. évfolyam

■ Témavezető: DR. SZÉKEDI LEVENTE, egyetemi adjunktus, Partiumi
Keresztény Egyetem

I. BEVEZETŐ

Napjainkban egyre több társadalomban kezd előfordulni a népesség elöregedése és annak lehetséges következményei, ami a román társadalom is megtapasztal és tapasztalni fog majd a jövőben. Olyan demográfiai trendeket tapasztalunk, mint például a népesség csökkenése, a születések számának a csökkenése, a halálozások számának növekedése, és ha ezek a folyamatok felgyorsulnak, akkor pár évtizeden belül demográfiai katasztrófává alakulhatnak át, mint például Bulgária esetében, ahol 2011 és 2021 között közel 845 ezer személlyel fogyott a népesség, így a 2021-es népszámláláson elérte a 6,5 millió főt. [Eurostat, 2024]

Románia esetében is elkezdődtek ezek a demográfiai folyamatok, ami ráadásul az is súlyosbítja, hogy többen hagyják el az országot, mint ahányan belépnek. Az országban az 1989-es rendszerváltás óta folyamatosan csökken a népesség. A határok megnyíltak az állampolgárok felé és tömeges kivándorlás lett a következménye, illetve a lakosság elöregedése is az utóbbi évtizedekben kezdett súlyos problémává válni. 1990-ben a rezidens népességszám 23,2 millió volt és 2023-ra pedig 19,05 millióra csökkent. [INS, 2024]

A kutatásomban azt vizsgálom, hogy a XIX–XXI. Század során hogyan alakult és változott Románia népessége és demográfiai szerkezete, valamint milyen társadalmi események és történések vezettek a jelenlegi helyzethez. Állításaimat szekunder adatokkal és a szakirodalmi források-

kal, tanulmányokkal, statisztikai publikációkkal támasztom alá. A dolgozat összesen hat fejezetet foglal magában és minden fejezetben részletesen, diagramokkal kiegészítve magyarázom az egyes demográfiai trendeket [pld: születések, halálozások, csecsemőhalandóság alakulása.] Fontosnak tartom ezt a témát, mert minden román állampolgárnak ismerni kell a XIX-XX. században történt demográfiai eseményeket. Remélem, hogy ezzel a kutatással segítsek abban, hogy megértsük a történések okait és ezek az okok, hogyan hatottak és hatnak ránk a mai 21. századi román társadalmára.

II. A NÉPESSÉG ALAKULÁSA ROMÁNIÁBAN 1860 ÉS 2023 KÖZÖTT

1860-ban¹ az ország népessége 7,87 millió fő volt és a magas természetes szaporulatnak köszönhetően 1870-re elérte a 8,67 milliót. Itt vannak a következő mérföldkövek: 1883- 9,04 millió, 1893-ban- 10 millió, 1900-11,1 millió, 1908-12,08 millió, 1914-13,07 millió. 1918-ban a Román Statisztikai hivatal számolásai szerint az I. világháború utolsó évében a lakosság 12,62 millióra csökkent [Ghețău, 2021]

Az I világháború befejezése után a lakosság újra növekedni kezdett, ami azt jelenti, hogy 1919-ben 12,72 millió személy élt az országban és 1939-ben elérte a 15,75 millió főt. A II. világháború következtében az 1941-1945-ös időszokról az INS-k nincsenek adatai, de az ENSZ adatai szerint 1945-ig folyamatos növekedés történt így elérte a 16,4 millió főt, de a II. világháború után a nagymértékű kivándorlás és elhalálozások miatt 15,79 millióra csökkent. [United Nations, 1954]

1948-ban az abortuszok nagy száma miatt abortusztilalom rendeletet hoztak létre a népességnövekedés érdekében így a román népesség 1954-ben elérte a 17,04 millió főt és itt láthatóak a következő mérföldkövek: 1958- 18,05 millió, 1965- 19,02 millió, 1969- 20,01 millió, 1974-21,02 millió, 1979- 22,04 millió, 1988- 23,08 millió.

Nicolae Ceaușescu akkori román államfő nevéhez fűződik a 770/1966-os rendelete. A rendelet arról szól, hogy az abortusz elvégzése az országban illegális, csak bizonyos esetben volt engedélyezett, mint például: 45 év feletti nők esetében, az édesanya élete veszélyben van vagy erőszak áldozata lett. A rendelet a születések és a népességnövekedés

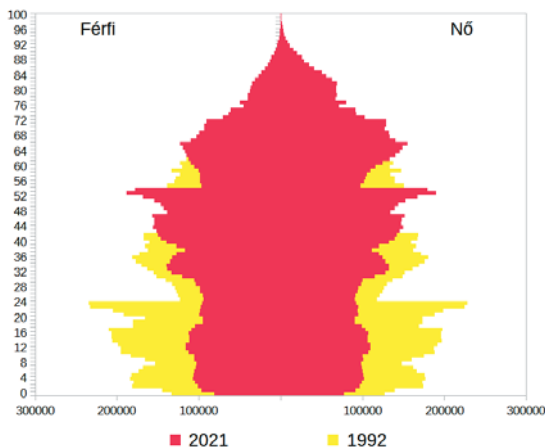
1 A Román Statisztikai Intézet [INS] az 1860-1945-ös időszokról szóló adatai a mai Románia területére vonatkoznak.

felgyorsítását eredményezte például: 1966-ban még 19,15 millió fő élt az országban, addig 1969 júniusában elérte a 20 millió lakost.

A népességnövekedés fordulópontja az 1990-es év volt, mert ettől az évtől kezdve, elkezdett csökkenni Románia népessége. A népességszökkenés fő okai: A megerősödött kivándorlás, ugyanis a kommunista rendszer bukása után több millió ember emigrált az országból pld: 2007-ben 544 ezer személy hagyta el az országot az EU csatlakozás után és 1992-től pedig a születések száma először maradt alul a halálozásokhoz képest.

2023. január 1-jén az INS összesen 19.054.548 személyt regisztrált, ami több mint 12 ezer fővel meghaladta a 2022-es értéket [19.042.455]. A pozitív növekedést az Ukrajnából érkező menekültek [70 ezer fő], valamint a növekvő ázsiai vendégmunkások [28 ezer] miatt következett be. [Eurostat, 2024]

1. ábra: Románia népessége 1992-2021 között

Forrás: Román Statisztikai Hivatal [INS]

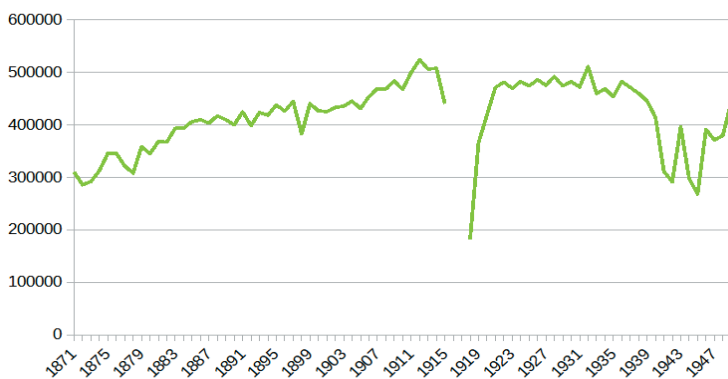
III. SZÜLETÉSEK SZÁMA ROMÁNIÁBAN 1871-2023 KÖZÖTT

III.3.1. Az 1871-1949 közötti időszak

1871-ben a Románia mai területére számított születési adatok szerint 310 ezer volt, ezután elkezdődött egy növekedés, ami 1876-ig tartott, [346 ezer]. 1877-1878 között Románia elnyerte függetlenségét, ezért a harcok következtében a születések száma lecsökkent 307 ezerre. A függetlenségért vívott háború után a születések száma elkezdett növekedni és a 19. század végére elérte a 440 ezret. [Ghețău, 2021].

1900-ban a születések száma 426,4 ezer volt és 1912-ig egy folyamatos növekedést volt, amikor az újszülöttek száma elérte az 523,6 ezret. A második balkáni háború illetve az első világháború hatásai miatt a születések száma rohamosan elkezdett csökkenni így az 1912-ben regisztrált 523,6 ezerrel 182 ezerre csökkent 1918-ban². A születések számának jelentős csökkenése azzal magyarázható, hogy nagyon sok férfit a háborúba vittek el így a reprodukció elmaradt. [Ghețău, 2021]

2. ábra³: Születések száma 1871-1949 között

Forrás: Román Statisztikai Hivatal [INS]

² Az I. világháború eseményei miatt az 1916-1917-es években nincsenek elérhető demográfiai adatok így hiányzó értékeknek lettek minősítve.

³ Az 1916-1917-es időszak nem elérhető

Az I. világháború eseményei után 1919-ben az újszülöttek száma megduplázódott és elérte a 365 ezret és ez a növekvő tendencia 1932-ig tartott, amikor az újszülöttek száma elérte az 510 ezret. 1932-től kezdve csökkenésnek indult el, mert az 1932-ben regisztrált 510 ezerről 1945-re 268 ezerre csökkent. A csökkenésnek az oka, Románia részt vett a II. világháborúban és a hadköteles férfiakat elvitték a frontra harcolni. Az INS-nek az 1941-1945-ös időszakról nincsenek adatai, de az ENSZ becslései szerint ezekben az években átlagosan 267-395 ezer gyermek született. [United Nations, 1954] A második világháború után a születések száma növekedésnek indult és 1949-re elérte a 444 ezret. Az 1871-1949 közötti időszakban összesen 31.938.631 újszülöttet regisztráltak.

III.3.2. Az 1950-2023 közötti időszak

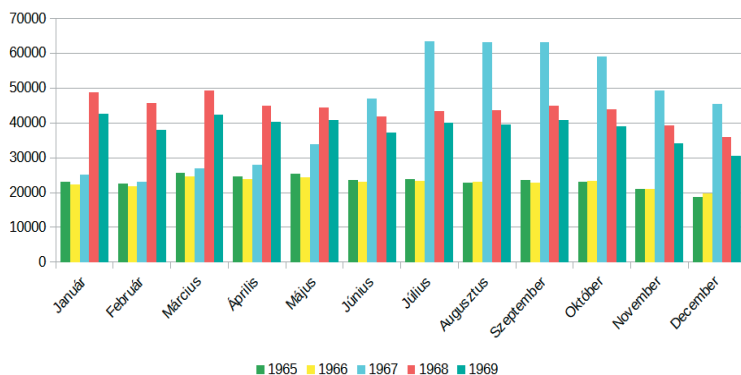
Az 1948-ban elfogadott abortusz tilalom rendelet meghozta a hatását [Scarlat, Sandra, 2005], ugyanis 1949-1957 között a születések száma 400-440 ezer között mozgott. Gheorghe Gheroghiu Dej akkori román államfő vezetése alatt 1957-ben megszüntették az 1948-ban hatályba lépett rendeletet így az 1957-ben regisztrált 407,8 ezerről 273,7 ezerre csökkent 1966-ban a születések száma. A születések csökkenésének az oka az volt, hogy a megszüntetett rendelet lehetővé tette a szabad abortusz elvégzését az országban ezért rohamosan elkezdett növekedni, ugyanis 1957-ben még 56 ezer abortuszt jelentettek, addig 1965-re ez a szám elérte az 1,11 milliót. [Ministerul Justiției, 1966]

A magas abortuszok száma miatt életbe lépett a 770/1966-os rendelet, ami meghozta a hatását, ugyanis a születési adatok hónapokra lebontva fokozatosan emelkedni kezdett és a legnagyobb növekedést július-október között regisztrálták [59-63,5 ezer gyermek].

Éves összehasonlításban is jelentős növekedés volt, mert az 1966-os évben regisztrált 273,7 ezerről 1967-ben 527,8 ezerre nőtt és 1968-ban is meghaladta az 526 ezret. A kiugróan magas születésszám után elkezdődött egy csökkenés, ami 1973-ig tartott, szám szerint az 1967-ben mért 527,8 ezerről 378,7 ezerre csökkent.

A tartós csökkenés után 1974-ben az újszülöttek száma 427,8 ezerre emelkedett és ez a szint stabilan maradt 1979-ig [416-427 ezer születés]. Az 1980-as években csökkent a születések száma a 70-es évekhez képest, viszont 1989-re így is elérte a 369 ezret. [Greabu, 2012] 1967-1989 között összesen 9.294.169 újszülött jött a világra.

3. ábra: Születések száma hónapokra bontva 1965-1969 között

Forrás: Román Statisztikai Hivatal [INS]

1989 végén a román parlament eltörölte az abortusz tilalom rendeletét, így újra legálissá vált az abortusz az országban. A törvény megszüntetése után a születések száma jelentősen lecsökkent, az abortuszok száma 1990-ben közel 1 millióra nőtt, illetve a megnőtt kivándorlás miatt elkezdett csökkenni Románia népessége. A születések száma az 1990-ben mért 314,7 ezerről az évtized végére 234,6 ezerre csökkent. Az abortuszok száma is elkezdett csökkenni, de így is minden évben meghaladta a 250 ezret.

A termékenységi ráta a rendelet hatására megduplázódott az 1966-os 1,9-ről, 1967-ben 3,7-re nőtt. Az 1970 és 1980-as években a termékenységi ráta Romániában 2-2,8 között mozgott. A rendelet eltörlése után a születések számának csökkenése miatt a termékenységi ráta az 1990-es évek végére 1,3-ra csökkent.

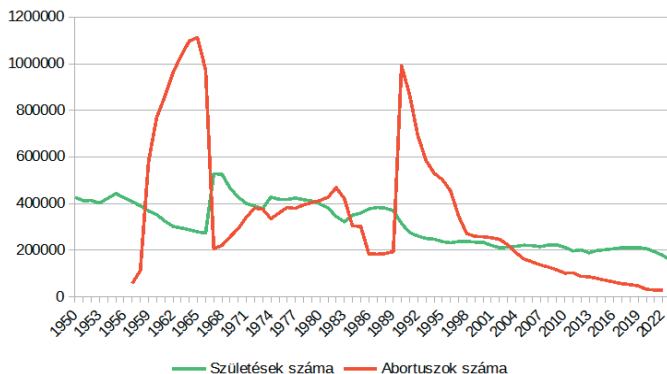
Az ezredfordulón az újszülöttek száma elérte a 234,5 ezret, majd 2002-ben 210,5 ezerre csökkent, de 2003-2009 között növekedésnek indult, mert 222,3 ezer gyermek született [2009], szemben a 212,4 ezerhez képest [2003]. A 2010-es évek elején szintén egy hasonló csökkenés volt megfigyelhető és 2013-ban a 190 ezret sem érte el az újszülöttek száma, feltehetően azért, mert az INS változtatott a demográfiai adatoknak a gyűjtési módszeréről. [INS, 2024] A Román Statisztikai Hivatal 2013-ban külön kezdte számolni a Romániában született és itt bejegyzett újszülöttek számát a külföldön született, de itt bejegyzett gyermekek számától.

2014-2019 között a születések száma 198,7 ezerről 211,2 ezerre nőtt. A 2020-as évtől kezdve egy jelentősebb csökkenés történt, ami napjainkig is tart, mert 2023-ban mindössze 155,4 ezer gyermek született⁴ a 2020-ban mért 206,8 ezerhez képest. [INS, 2024]

A csökkenésnek több oka van: egyrészt azért, mert a 2022-es adat nem lett felülvizsgálva, másrészt a szülőképes korú nők száma csökkenőben van, valamint a gyermekvállalás is kitolódik. [INS, 2024] 1950-2023 között összesen 23.007.025 gyermek született Romániában.

2004-től kezdve több születést regisztráltak, mint abortuszt, mert 216 ezer születésre 189 ezer abortusz jutott [2004]. A 2000-es évtől kezdve a 4. ábrán is az látszik, hogy folyamatos csökkenő tendenciát mutat az abortuszoknak a száma olyannyira, hogy 2022-ben már csak 28.420 abortuszt végeztek. A csökkenés oka: a 21. században elérhetővé váltak a fogamzásgátló szerek.

4. ábra: Születések és abortuszok száma 1950-2022 között

Forrás: Román Statisztikai Hivatal [INS]

⁴ A 2023-as érték nem végleges adat.

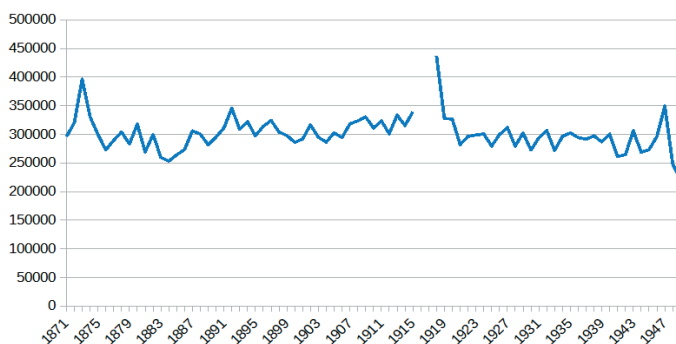
IV. HALÁLOZÁSOK SZÁMA ROMÁNIÁBAN 1871-2023 KÖZÖTT

IV.4.1. Az 1871-1949 közötti időszak

1871-ben a halálozások száma elérte a 296 ezret, és ez az érték 1873-ra 396 ezerre nőtt, majd az 1874-1877 közötti periódusban 272-279 ezer között mozgott. 1878-ban az elhunytak száma elérte a 304 ezret feltehetően azért, mert 1878-ban zajlott Románia függetlenségért vívó háborúja, aminek hatása 1880-ig is érezhető volt. 1881-1892 között a halálozások száma növekedni kezdett így 1892-re meghaladta a 345 ezret. Az 1892-1899 közötti időszakban egy csökkenés következett, amikor a halálozások száma 1899-ben 300 ezer alá csökkent. A magas halálozási adatok okai: a 19. század végén tombolt a pellagra járvány, illetve nagyon sok betegség [pld: tüdőgyulladás, kanyaró stb.] nem voltak gyógyíthatók. [Ciupală, 2020]

A 20. század első évében az ország területén összesen 286 ezer személy hunyt el, majd 1915-ben 339 ezerre nőtt, ami részben a második balkáni háború, részben a pellagra nevű járvány miatt következett be. Az 1918-as évben több mint 437 ezer személy vesztette életét, ami az I. világháború eseményei miatt következett be. [Ciupală, 2020]

5. ábra: Halálozások száma 1871-1949 között⁵

Forrás: INS

⁵ Az 1916-1917-es időszak az I világháború miatt a halálozási adatok nem elérhetőek

Az 1919-1946-os időszakban a halálozások számában csökkenés volt tapasztalható az 1918 előtti időszakhoz képest részben a járványok csillapodása, részben a világháború megszűnése miatt. Ebben az időszakban átlagosan 261-327 ezer között mozgott az elhunytak száma. Az 1941-1945 közötti időszakról az ENSZ becslései szerint 261-306 ezer között mozgott [United Nations, 1954] és 1945 után indult el növekedésnek az elhunytak száma a II. világháborúnak köszönhetően [1947-347 ezer], de 1949-re 219,8 ezerre csökkent. Az 1871-1949 közötti periódusban 23.161.153 elhunytat regisztráltak.

IV.4.2. Az 1950-2023 közötti időszak

1950-ben az elhunytak száma elérte a 202 ezret, majd 1951-ben meghaladta a 210 ezret. 1952-1959 között a halálozások száma 156-195 ezer körül mozgott és ez a csökkenési folyamat 1964-ig tartott, amikor mindössze 152 ezer halálozást regisztráltak. Az abortusz tilalom rendelet bevezetése után elkezdődött a halálozások számának növekedése feltehetően azért, mert megugrott az 1 év alatti elhunyt csecsemők száma, ami magával hozta ezt a növekedést és 1969-ben pedig újra elérte a 200 ezret. [Johnston, 2024]

A csecsemőhalandóság folyamatos csökkenése után elkezdett csökkeni az elhunytak száma 1970-1976 között [189-195 ezer fő]. Az 1976-os évtől kezdve a halálozások száma folyamatos növekedésnek indult és ez a tendencia 1988-ig tartott, amikor is elérte a 253 ezret. Az 1989-es évben a forradalom ellenére 247 ezerre csökkent és 1990-ben is ugyanennyi elhalálozott személyt jelentettek. A 90-es évek elején elkezdődött egy újabb növekedési hullám, ami 1996-ban érte el a csúcspontját [286 ezer fő], majd újra csökkenésnek indult és 1999-re elérte a 265 ezret.

Az 1976-1999 közötti időszakban a halálozások számának jelentős növekedése tapasztalható, ami azzal magyarázható, hogy elkezdődött a lakosság előregedése. [DCS, 1964-1989]

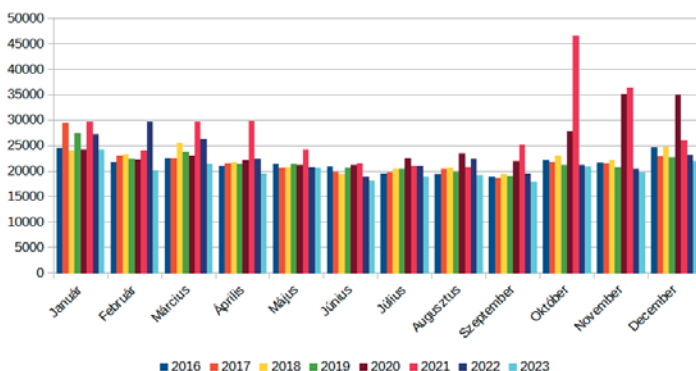
2000-2003 között növekedni kezdett a halálozások száma, mert 2003-ban 266 ezerre nőtt a 2000-ben regisztrált 255 ezerhez képest. 2004-2017 között a halálozások száma 247-262 ezer között mozgott majd a 2018-as évben az elhunytak száma 265 ezerre emelkedett és 2019-ben megközelítette a 261 ezret. A 2020-as évben, Romániában is megjelent a koronavírus járvány, ami súlyos következményekkel járt, mint pld: Korlátozásokat vezettek be az országban az állampolgárok

száma a vírus terjedése miatt, a szükséges orvosi kezeléseket, műtéteket elhalasztották, csak a súlyos eseteket látták.

A fent említett okok miatt a halálozások száma 2020-ban megközelítette a 300 ezret, majd 2021-ben meghaladta a 335,5 ezret. A koronavírus járványnak összesen 6 hulláma volt és a legsúlyosabb hulláma 2021. szeptember-novembere volt, ugyanis ebben az időszakban több mint 108 ezer személy hunyt el az országban. Nagyon sokan az egészségügyi nyomásnak és bizalmatlanságnak az áldozataivá váltak, vagy a koronavírus szövődményei miatt hunytak el. [Eurostat, 2024]

2022-től kezdve a halálozások száma csökkenésnek indult és 2023-ban sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint 2022-ben [273 ezer fő] vagy az azelőtti évekhez képest és az egész évet összevetítve elérte a 243 ezer főt, amit legutoljára 1986-ban mértek.

6. ábra: Halálozások száma hónapokra bontva 2016-2023 között

Forrás: INS, Eurostat

V. HÁZASSÁG ÉS VÁLÁSOK SZÁMA ROMÁNIÁBAN 1871-2023 KÖZÖTT

V.5.1. Az 1871-1949 közötti időszak

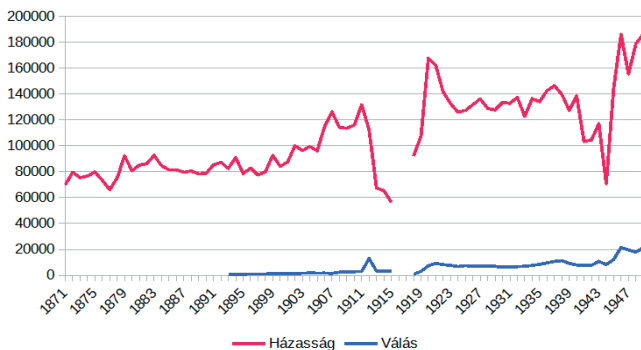
Az 1871-1883 közötti időszakban a házasságok száma növekedő tendenciát mutat, mert az 1871-ben mért 69,6 ezerre 92,6 ezerre nőtt 1883-ban. Az 1884-1899 közötti időszakban volt egy stagnálási folyamat [77-87 ezer], de 1899-ben újra elérte a 92 ezret. 1893-1899 között egy

tartós növekedés volt, mert 1893-ban 869 válás regisztráltak és 1899-ben pedig meghaladta az 1194 válást. A házasságok magas száma vallási okokból fakad, mert az egyház azt mondta, hogy egy férfi és nő kapcsolata egy házassággal kezdődik és a halál választ el az élettárstól. A válások száma azért volt alacsony, mert sok pénz kellett hozzá, illetve a társadalom megcímkezte azokat, akik elváltak. [Rusu, 2024]

1900-1911 között a házasságok száma 84 ezerről 131 ezerre nőtt. A balkáni háború eseményei valamint az I. világháború miatt egy folyamatos csökkenés történt, így 1915-ben 56 ezer házasságot regisztráltak. Az első világháború után növekedésnek indult a házasságok száma, ugyanis 1920-ra elérte a 167,5 ezer házasságkötést és 1921-1940 között átlagban 122-146 ezer házasság történt. A II. világháború miatt csökkeni kezdett a házasságok száma [1944-70 ezer házasság], majd 1949-re elérte a 186 ezer házasságkötést. Az 1871-1949 közötti időszakban összesen 8.254.249 házasságot regisztráltak. [Ghețău, 2021]

A válások esetében egy folyamatos növekedés indult el a 20. század elején és 1912-ben közel 13 ezer válást mondtak ki az ország területén, majd egy jelentős csökkenés következett be, ami az I. világháború következményének tudható be. Az I. világháború után egy jelentős növekedés kezdődött el és 1938-ban meghaladta a 10 ezret. A II. világháború következményei miatt csökkenésnek indult [7-9 ezer válás], de 1949-ben meghaladta a 21 ezret a válások száma. Az 1871-1949 közötti időszakban 350.804 válást regisztráltak.

7. ábra: Házasságok és válások száma 1871-1949 között

Forrás: INS

V.5.2. Az 1950–2023 közötti időszak

1950–1959 között a házasságok átlagos száma 174–211 ezer között volt, majd az 1960-as években egy csökkenés következett, be, ami azt jelenti, hogy 1969-ben 140 ezer házasságot kötettek meg az 1958-as értékhez képest [211 ezer]. Az 1970-es évektől kezdve egy jelentős növekedés indult el, ami ez évtized végéig tartott, ugyanis 1978-ban meghaladta a 201 ezret. [DCS, 1964–1989]

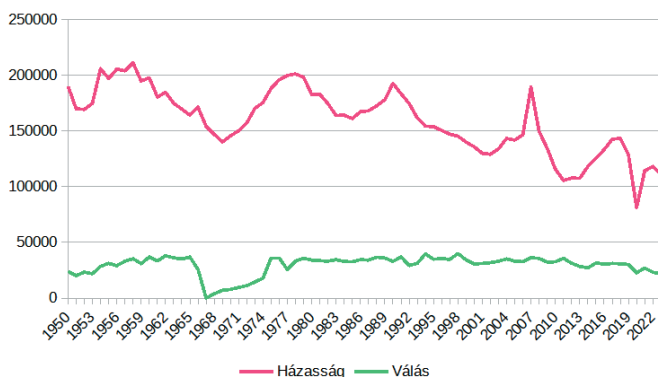
Az 1960-as években bekövetkezett csökkenésnek az oka az volt, hogy az emberek elkezdtek hitetlennek lenni az egyházzal szemben, ami sok váláshoz is vezetett, de 1966. október 8-án egy válással kapcsolatos rendeletet hoztak létre [Ministerul Justiției, 1966], aminek célja, hogy csak a halál vethet véget egy házasságnak és válás esetén egy nagyon nyomos indok kellett legyen. Az 1980-as években egy újabb csökkenés indult el a házasságok számában, de átlagban 161–192 ezer között mozgott. [Greabu, 2012]. A forradalom utáni években a házasságok száma csökkenésnek indult el és az évtized végére már 140 ezer házasságot regisztráltak.

A válások számában is volt egy növekedés 1950–1966 között, mert 1966-ban 38 ezer válás regisztráltak az 1950-ben regisztrált 23 ezerhez képest. Az 1966-ban érvénybe lépett válással kapcsolatos rendelet meghozta a hatását, mert 1967-ben csak 48 válást regisztráltak. A rendelet érvénybe lépése után egy jelentős növekedés indult el és az 1975–1999 közötti időszakban a válások száma átlagosan 34–40 ezer volt. [DCS, 1964–1989]

2000-től kezdve egészen 2007-ig a házasságok száma esetében növekedés történt [134 ezerről 189 ezerre]. A jelentős növekedés eredménye az, hogy 2006 októberében hatályba lépett egy törvény [Ministerul Justiției, 2006], ami arról szól, hogy pénzügyi támogatást nyújt azoknak a pároknak, akik házasságot kötnek. A 2008–2013 közötti időszakban csökkenés történt, ugyanis a 2008-ban regisztrált 146 ezerről 107 ezerre csökkent 2013-ban. A 2013–2018-as időszakban egy újabb folyamatos növekedés történt, mert a 2013-ban regisztrált 107 ezerről 2018-ban 143 ezerre nőtt. A 2019-es évben megszakadt a növekedési tendencia, mert az előző évi 143 ezerről 128 ezerre csökkent. A 2020-as COVID járvány által érvénybe léptetett intézkedések miatt 81 ezerre csökkent, de a 2021–2023-as években 110–118 ezerre nőtt. Az 1950–2023 közötti időszakban 11.791.279 házasságot kötöttek [INS, 2024].

A válások esetében a 2000-2011 közötti időszakban a válások átlagos száma 32-36 ezer körül mozgott. 2012-től kezdve egy folyamatos csökkenés tapasztalható, mert a 2012-2019 közötti időszakban a válások száma 27-31 ezer volt, majd a 2020-2023 közötti időszakra 21-27 ezerre csökkent. Az 1950-2023 közötti időszakban a válások száma 2.187.578 volt. [INS, 2024]

8. ábra: Házasságok és válások száma 1950-2023 között

Forrás: INS

VI. CSECSEMŐHALANDÓSÁG ÉS HALVASZÜLETETTEK SZÁMA ROMÁNIÁBAN 1901-2023 KÖZÖTT

VI.6.1. Az 1901-1949 közötti időszak

Az 1901-1932 közötti időszakban az 1 év alatti elhunyt gyermekek száma átlagosan 86-99 ezer között mozgott. Az 1920-1932 közötti periódusban a csecsemőhalandóság állandó maradt. A születések számának csökkenése miatt a csecsemőhalandóság is csökkeni kezdett és ez a folyamat a II. világháború végéig tartott, mert az 1932-ben regisztrált 92 ezerről 50 ezerre csökkent [1945]. Az 1946-1949 közötti időszakban a növekvő születésszám és a II. világháború

eseményei miatt 1947-ben 73 ezerre nőtt, majd 1949-re 60 ezerre csökkent.

A halvaszületett gyermekek száma 1901-ben 7671 volt és 1912-ig egy folyamatos emelkedés történt, amely elérte a 13 ezret. Az I. világháború után 1920-1940 között átlagosan 8-10 ezer körül volt a halvaszületettek száma, majd a II. világháború miatt lecsökkent 8 ezer alá [1945]. Az 1946-1949 közötti időszakban 10-12 ezer között volt a halvaszületettek száma. A csecsemőhalandóság és halvaszületettek magas számának az oka, hogy nagyon fejletlen volt az egészségügyi rendszer. 1901-1949 között összesen 3.479.909 egy éves alatti gyermek hunyt el és 407.925 halvaszületett gyermek volt. [Ghețău, 2021]

VI.6.2. Az 1950-2023 közötti időszak

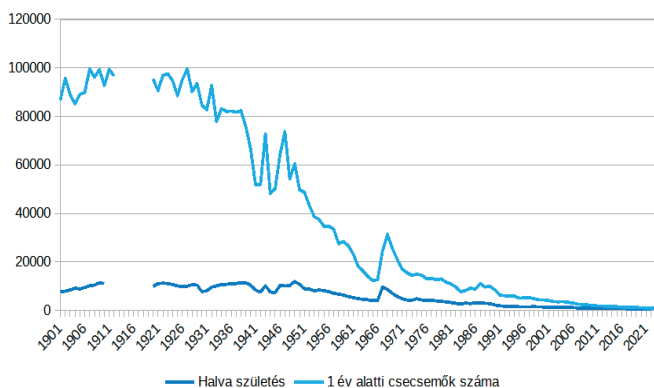
1950-ben a csecsemőhalandóság közel 50 ezer fő volt és az 1960-as évek közepéig folyamatosan csökkent, úgy hogy 1966-ra elérte a 12,7 ezret. A rendelet beiktatása után 1968-ra 31 ezerre nőtt, majd az 1980-as évek közepéig egy folyamatos csökkenés történt, úgy, hogy 8746-ra csökkent 1986-ban és a 90-es évek végéig tovább csökkent [1999-4360]. [Ministerul Justiției, 1966]

Hasonló folyamatok írható le a halvaszületett csecsemők számánál, mert az 1950-1966 közötti időszakban a 10,7 ezer csecsemőről 4072-re csökkent, majd a fent említett ok miatt 1967-re 9600-ra nőtt. A következő években folyamatos csökkenés tapasztalható, vagyis az 1967-ben regisztrált 9644-ről 2605-re csökkent [1986]. A csökkenés tovább folytatódott 1999-ig, amikor elérte az 1459 főt.

A csecsemőhalandóság és halvaszületések csökkenését befolyásolta: Az újszülöttek több mint 99%-a, a kórházakban született így nagyobbak voltak a túlélési esélyek. [DCS, 1964-1989]

A 21. század elején a csecsemőhalálozás 4370 volt és ez a folyamatos csökkenés napjainkig is tart. A csökkenésnek a fő oka az, hogy a 20. századhoz képest az újszülöttek túlélési esélyei megnöttek, elérhetőek a különböző gyógyszerek, orvosi vizsgálatok és kezelések. A 2020-as években a csecsemőhalálozások száma 1000 körül mozgott és 2023-ban pedig 900-ra csökkent. Ugyanazok a folyamatok is láthatóak a 9. ábrán a halvaszületettek száma esetében is, mert 2000-ben 1393 halvaszületettet regisztráltak, addig 2022-ben már csak 604 volt. A 2020-as COVID járvány miatt növekedett mindkét csoport száma, de a járvány utáni évben újra csökkenésnek indult.

9. ábra: Csecsemőhalandóság és halvaszületettek száma 1901-2022 között

Forrás: INS

VII. KÖVETKEZTETÉSEK

A 19. század és a 20. század első felében a lakosság több mint 80%-a vidéken élt ahol, mint a születések és halálozások nagyrészt vidéken regisztráltak. A különböző társadalmi események [járványok, világháborúk stb.] miatt jelentősen átalakították a demográfiai trendeket. Az egyház és a társadalmi norma megkövetelése miatt a társadalom számára a gyermek és a házasság prioritás volt a népesség és a mezőgazdaság fenntartása érdekében.

A 20 században, megalakult a kommunizmus ahol sikerült az ország demográfiai szerkezetét befolyásolnia pld: törvényekkel engedélyeztek/eltiltották az abortusz jog gyakorlását, ezáltal megnőtt a születésszám valamint a család és házasság, mint állami intézmény rendelet védte. Az 1989-es rendszerváltás után egy korszak lezárult és új korszak nyílt meg a társadalom számára pld: megnyílt határok, emiatt az emigráció nagyon megerősödött, NATO-EU csatlakozások, de ezzel szemben az ország népessége csökkenésnek indult a növekvő emigráció, halálozások és csökkenő születések száma, valamint a növekvő idősök száma miatt.

A 2020-as COVID járvány és annak szigorú korlátozásai miatt, Európában és Romániában többlethalálozást történt és nagyon sok ország esetében a halálozások száma megközelítette a II. világháborúban re-

gisztrált szintet. 2022-ben a COVID járvány után elkezdődött normalizálódni az élet és a demográfiai adatok részben visszaálltak a járvány előtti szinthez.

A felsorolt társadalmi események és történések az ábrákon is meglátszik azok hatásai és lenyomatai. A 20 század vége és 21. században elkezdődött a lakosság elöregedése, a gyermekvállalási kedv kitolódott a gazdasági jólét és a biztosabb munkahely miatt, illetve a migráció is jelentősen befolyásolja a társadalmi szerkezetet. Remélem ez a szakdolgozat mindenki számára hasznos és emiatt jobban megismerhette a román társadalom demográfiai történelmét és annak jelenlegi történéseit.

VIII. BIBLIOGRÁFIA

- Centenarul României. „Scurtă istorie a românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi”. *Centenarul Marii Uniri* [blog], 2018. január 2. <https://centenarulromaniei.ro/scurta-istorie-a-romanilor-din-cele-mai-vechi-timpuri-pana-astazi/>.
- Ciupală, Alin. „O epidemie uitată. Holera, România și al Doilea Război Balcanic din 1913”. Universitatea din București, 2020. május 25. <https://unibuc.ro/epidemiile-in-istorie-o-epidemie-uitata-holera-romania-si-al-doilea-razboi-balcanic-din-1913-alin-ciupala/>.
- Direcția Centrală de Statistică. *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România 1964-1986*. București: DCS, 1964. <https://adt.arcanum.com/ro/collection/AnuarulStatisticAlRepubliciiSocialisteRomania/>
- Eurostat. „Database - Eurostat”, 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
- Greabu, Bogdan. „Evolutia natalitatii si fertilitatii in Romania”. INS, 2012. Bucharest. https://insse.ro/cms/files/publicatii/Evolutia%20natalitatii%20si%20fertilitatii%20in%20Romania_n.pdf.
- . „TEMPO Online Baze de statistice România”, 2024. <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>.
- Marșul pentru viața. „Statistici privind avorturile în România și în lume”, 2022. <https://drive.google.com/file/d/1cdAqsjG0sop1ALsh93he0dj2KD0ld49C/view>.
- Mihăescu, Grigore. „Scurt istoric al pandemiilor: de la variolă, la noul tip de coronavirus”. *UniBuc - Universitatea din București* [blog], 2020. mărcius 23. <https://unibuc.ro/scurt-istoric-al-pandemiilor-de-la-variola-la-noul-tip-de-coronavirus/>.

- Ministerul Justiției. DECRET 770 01/10/1966 - Portal Legislativ, Pub. L. No. 770/1966, 60 [1966]. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/177>.
- . DECRET 779 08/10/1966 - Portal Legislativ, Pub. L. No. 779/1966, 64 [1966]. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/20281>.
- . LEGE 396 30/10/2006 - Portal Legislativ, Pub. L. No. 396/2006, 892 [2006]. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/76425>.
- Redacția. „Relațiile romantice în secolul al XIX-lea. C.A. Rosetti: »Cel care a inventat căsătoria era foarte prost«”, 2024. <https://historia.ro/sectiune/general/relatiile-romantice-in-secolul-al-xix-lea-ca-565781.html>.
- Robert Johnston. „Historical Abortion Statistics, Romania”. Date. Johnston archive, 2024. <https://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-romania.html>.
- Sandra, Scariat. „»Decreteii«: produsele unei epoci care a imbolnavit Romania”. Hotnews, 2005. <https://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1227769-decreteii-produsele-unei-epoci-care-imbolnavit-romania.htm>.
- Trebici, Vladimir. *DEMOGRAFIE ETNOGRAFIE*. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. <https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/confluente-interdisciplinare-66/1986-DemoETNO.pdf>.
- United Nations. *Demographic Yearbook 1954*. 6. kiad. New York: Statistical Office of the United Nations, 1954. <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/dyb/dybsets/1954%20DYB.pdf>.
- Vasile, Ghețău. *Serii istorice de date*. Bucharest: INS, 2021. <https://insse.ro/cms/files/publicatii/Populatia-Romaniei/populatia-romaniei-1860-2020-serii-istorice-de-date.pdf>.
- Vasile, Zotic. „MIGRAȚIA INTERNĂ A POPULAȚIEI RURALE DIN ROMÂNIA DUPĂ ANUL 1989”. In *The volume of the International Conference Evoluția demografică*, 152–59, 2010. https://geografie.ubbcluj.ro/ccau/articoleZV/37_ZV_2010.pdf.

BALLA János: A külföldi működőtőke beruházás (FDI) elemzése az Európai Unióban

A külföldi működőtőke beruházás (FDI), egy külföldi vállalatba történő befektetést vagy egy újnak létrehozását jelöli, melynek a megszerzett részesedésének köszönhetően, a befektető befolyásolni tudja működését. Ezeknek az üzleti döntéseknek háttérében főleg a piacfejlesztés, vagy az új vevők és erőforrások elérése állnak. Több kutatás is kimutatta, hogy az FDI serkenti a fogadó ország gazdasági növekedését, mely technológiatranszfer csatornaként funkcionál az országok között, új munkahelyeket teremtve a lakosság számára, kiépítve hosszú távú kapcsolatokat a nemzetek között és elmélyítve a nemzetközi kereskedelem egy további szintjét. Dolgozatomban megvizsgálom az Európai Unióban az elmúlt 20 évben a tagországok tőkebeáramlását ugyanakkor keresem arra is a választ, hogy milyen összefüggés áll fenn az FDI és a különböző gazdasági, információtechnológiai mutatók, mint a humán fejlettségi index, internet penetráció, illetve GDP között. A kapcsolatokat erősségét többváltozós regressziós vizsgálattal tesztelem.

Kulcsszavak: FDI [F21], emberi fejlettségi index [J24], beruházás [F21], Európai Unió [O52], regressziós modell [C30]

KIS Henrietta: A kreatív számvitel dimenziói

E tanulmány arra törekszik, hogy feltárja a kreatív számvitel sokrétű dimenzióit. Ennek érdekében a kreatív számvitel jelentéséről és megítéléséről alkotok egy tisztább képet, valamint feltárom a kreatív számvitel árnyalt perspektíváját, mint szükséges rosszat az üzleti életben. A tanulmányban kitérek a kreatív számvitel használatát kiváltó okokra, illetve a jellegzetes technikáit is bemutatom, feltárva annak motivációit, módszereit, következményeit, etikai dimenzióit és szabályozási kihívásait, vállalati példákon keresztül.

Kulcsszavak: kreatív számvitel, számviteli manipuláció, számviteli csalás, számviteli botrányok, vállalati valós kép.

BALLA János: Devizaárfolyam és pénzkínálat kapcsolata 2008-2023 között Romániában

Sok ország célkitűzéseinek egyike a stabil gazdasági növekedés elérése, aminek érdekében számos olyan kutatás született, melyek a különböző makroökonómiai összefüggéseket vizsgálják, választ keresve például az árfolyam és pénzkínálat közötti kapcsolatra, illetve annak erősségére.

Kutatásom célja megfigyelni a devizaárfolyam és pénzkínálat közötti kapcsolatot Romániában, amihez az euró árfolyamának havi lebontású adatait használom fel, a pénzkínálatot pedig az M1 pénzágregátummal mérem. A vizsgálat részét képezi a változók leíró statisztikájának, a többváltozós lineáris regresszió elkészítése, és egyéb tesztek elvégzése, melyek a devizaárfolyam és pénzkínálat közötti kapcsolat bizonyítását fogják szolgálni.

Kulcsszavak: devizaárfolyam, pénzkínálat, gazdasági növekedés, Románia, M1 pénzágregátum, euró

FAZAKAS Petra: Tőzsdeindexek volatilitásának modellezése autoregresszív modellek alkalmazása

A pénzügyi piacokat és különösen a tőzsdéket nagyfokú bizonytalanság jellemzi. A volatilitás az a mérőszám, amely ezt a változékonyságot leírja. Minél nagyobb a volatilitás, annál nagyobb a kockázat. Éppen ezért a tőzsdeindexek volatilitásának modellezése egy kulcsfontosságú feladat. Dolgozatomban a Bukaresti Értéktőzsde BET [Bucharest Exchange Trading Index] indexének volatilitását vizsgálom, különböző autoregresszív modellek segítségével, 2018 és 2024 között, napi adatokat felhasználva. Bemutatásra kerül a különböző általánosított autoregresszív heteroszkedaszticitású [GARCH] modellek működése és alkalmazása a volatilitás modellezésében. Ezek az autoregresszív modellek lehetővé teszik, az időbeli változások elemzését. Mindez alapvető fontosságú a kockázatkezelésben és a befektetési döntések meghozatalában.

Kulcsszavak: volatilitás, tőzsdeindex, GARCH modell, pénzügyi idősor, kockázat

ROZSÁLYI Emőke: A nem pénzügyi jelentések gyakorlatának összehasonlító vizsgálata

Napjainkban a vállalatok egyre nagyobb figyelmet fordítanak az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásainak csökkentésére. Ennek érdekében a pénzügyi beszámolók mellett évente fenntarthatósági jelentéseket is készítenek. Kutatásom során a nem pénzügyi jelentéstétel gyakorlatát

vizsgáltam szövegbányászat módszerével, három iparágban tevékenykedő vállalatok esetében, a 2020-2022 közötti időszakban. A felhasznált mintába 31 tőzsdén jegyzett vállalat ESG [Environment, Social, Governance] beszámolóját vettem be. Az eredmények azt mutatják, hogy a három év során egyre terjedelmesebb és részletesebb jelentések készültek. A pénzügyi és az energiaipari területen tevékenykedő vállalatok részletesebb beszámolókat készítettek. Az is megállapítható, hogy a környezeti és a társadalmi szempontok kiemelten szerepeltek a beszámolóban, míg a vállalatirányítási szempontok részletesebb kidolgozást igényelnek. A vállalatok többsége a GRI keretrendszert használta a fenntarthatósági beszámolók elkészítésében.

Kulcsszavak: fenntarthatósági jelentéstétel, nem pénzügyi beszámoló, ESG, teljesítmény, éghajlatváltozás

IMREH Aliz-Ibolya – KINCSES Ágnes-Sára – DÓCZI Antónia-Krisztina: Let There Be Light

A szerepjátékok lehetőséget adnak arra, hogy különböző karakterek bőrébe bújva új történeteket éljünk át. A „Let There Be Light” társasjátékunk a Biblia világába vezet, de nem vallási céllal, hanem szórakoztató jelleggel. A játék az egyszerűsített Dungeons and Dragons szabályaira épül. A történet az 1Mózes 1:3-ra alapozva mutat be egy fantáziavilágot, ahol a játékosoknak a szétszóródott fénydarabokat kell összegyűjteniük, hogy visszahozzák a fényt a világba. A karakterek bibliai szereplők újraértelmezett verziói, akik morális döntéseken keresztül fejlődnek. A vizuális elemekhez mesterséges intelligenciát is használtunk, hogy harmonikus és innovatív designt hozzunk létre. A kutatásunk azt bizonyította, hogy a Biblia történetei vallási üzenet nélkül is vonzóak lehetnek a játékosok számára.

Kulcsszavak: Biblia, Szentírás, szerepjáték, mesterséges intelligencia, karaktertervezés

SZŐLŐSI Erzsébet-Vivien: Sarmaság település helyneveinek szerkezeti vizsgálata

A helynevek széleskörű vizsgálatoknak adnak teret, mint például a helynév-szociológiai vizsgálatok, valamint a szerkezeti elemzés. A szerkezeti elemzés során feltárhatjuk egy adott helynévrendszer sajátosságait, továbbá bemutatathatjuk azokat a jellemzőket, amelyek a névadásban fontos szerephez jutottak, és jutnak. Dolgozatom célja a Szilágy megyei, Sarmaság település helynévrendszerének szerkezeti vizsgálata és a

vizsgálat eredményeinek bemutatása. A helynévanyagot a történeti nevek összegyűjtésével és egy hagyományos élőnyelvi helynévgyűjtés elvégzésével sikerült összeállítani. A névanyag vizsgálatához a Hoffmann István [2007] által felállított modellt követtem, valamint támpontokat jelentettek Ditrói Eszter [2017], Kálnási Árpád [1991] és Kaszás József [1979] munkái is.

Kulcsszavak: Sarmaság, helynevek, szerkezeti vizsgálat, funkcionális-szemantikai elemzés, lexikális-morfológiai elemzés

TÖRZSÖK Réka: „Tiefer als Freundschaft“: Die Erotik von Orwells 1984

Az esszé George Orwell 1984 [1949] című disztópiájában a főszereplő, Winston Smith két kapcsolatát a bataille-i eroticizmus-elmélet kontextusában elemzi. A két kapcsolat erotikus felhangját és spirituális dimenzióját vizsgálva feltárom, hogy a cselekmény szintjén Winston és O'Brien „különös intimitása” miként emelkedik felül Winston és Julia konvencionálisabb, egyértelműen romantikus viszonyán. Az elemzés fókuszában a Szeretet-minisztérium kínzásjelenetei állnak, amelyekben a potenciálisan homoerotikus Winston–O'Brien kapcsolat spirituális szintre emelkedik, és egy alternatív, szakrális időbeliségbe ágyazódik, felülkerekedve Winston és Julia hagyományosabb, testiségen alapuló kapcsolatával szemben.

Kulcsszavak: Orwell, 1984, Bataille, eroticizmus, queer, interszubjektivitás, spiritualitás

MÁRTON Bence – PUSCAS Marossy Beáta – MELEG Dávid

– PALOTÁS Petra – LAKATOS Hunor: Digital Blue

A Digital Blue egy "interaktív" installáció, amelyben az alkotók a digitális és analóg világ viszonyára reflektálnak. Az alkotás egy kettős létet mutat be: egy törékeny, felületes és torz látszatot, és egy valóságot, amely felülkerekedik, ha a kettő kapcsolatba kerül.

A vetítővászon egyik felén a valóság, a felületén a digitális világ mutatkozik be. Az alany jelen van mindkét oldalon, és belső indítatásból a vászon felé megy, amin magát látja. Lépteivel és közeledésével torzul a kép, a villogásokkal megbomlik a digitális világ valóságérzete, a megbomlás csak erősödik, míg nem látunk mást csak a kék fényt, ami a digitális lét megszakadását jelenti. Később, mikor távolodik a néző a kép megint kitisztul, jelezvén, hogy az együtt létezés megtörténhet, de a távolságtartás elengedhetetlen.

Kulcsszavak: Touchdesigner, installáció, digitális, analóg, multimédia, valóság, közösségi média

VERES Réka Janula: Reintegrációs perspektívák a börtön ablakából és azon túl

Heves Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézetben végzett kutatásom során arra voltam kíváncsi, hogy melyek az itt zajló reintegrációs tevékenység prosperál, illetve kevésbé jól működő formái. Hogyan látják a jövőjüket az elzárás alatt a bűnelkövetők és meg tudják-e valósítani terveiket? Milyen módon tud a vizsgált börtön segítséget nyújtani a társadalomba való visszailleszkedésben? Valójában mitől lesz sikeresnek mondható a szabaduló elítéltek reintegrációja? Miképpen lehet folytatni a civil életet egy elzárás után, vagy miként lehet újrakezdeni? Ezekről kérdeztem kutatásom során a vizsgált börtönben tevékenykedő szakembereket, mint például pszichológus, reintegrációs tiszt és börtön lelkész; illetve természetesen az érintetteket: fogvatartottakat, valamint már szabadult korábbi elítélteket, ugyanis a kérdéseknek a megválaszolása nem csak a börtönökből kikerülőknek fontosak, hanem összetársadalmi szinten is jelentőséggel bírnak.

Kulcsszavak: börtönkutatás, reintegráció, életútinterjú, bűnelkövetők, összetársadalmi jelentőség

POPELMAJER Sandra: Dienes Valéria mozdulatpedagógiája – általános pedagógiája tükrében

A mozdulatpedagógia olyan innovatív megközelítés, amely a testmozgás és pedagógia integrációját vallja.

Az orkesztika alapelvei szerint a testmozgás és a mozgásra alapozott tevékenységek fontos szerepet játszanak az önkifejezésben, a tanulásban, az értelmi és érzelmi fejlődésben. Ez a módszer magába foglal különböző mozgásformákat és gyakorlatokat, mint például táncot, ritmusjátékokat, szimbolikus mozdulatokat és egyéb mozgásalapú tevékenységeket. A dolgozatom egy elméleti- történeti kutatás, amelyben azt vizsgálom, hogy Dienes módszere és szemlélete alapjául vehető-e az általános pedagógiájának, ahogy azt különböző szövegeiben említi. A kutatás célja, hogy áttekinthesse Dienes mozdulatpedagógiáját, más néven orkesztikáját, az általános pedagógiája alapjainak tükrében. Továbbá rávilágítok arra is, hogyan lehet a mozdulatpedagógiát beágyazni az általános pedagógiai keretekben, kiemelve annak előnyeit a tanulási folyamatban.

Kulcsszavak: reformmozgalmak, Dienes, orkesztika, mozdulatpedagógia, általános pedagógia, művészet

BALÁZS Réka: A Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program alkalmazása negyedik osztályban

A sakk ősi, perzsa eredetű táblajáték, a legendák világába nyúlik vissza a története. Az oktatásban több tanulmány is bizonyítja hatékonyságát a tanulók kognitív- és személyiségfejlődésére. A sakk alkalmazása az oktatásban országonként eltér, míg egyesek integrálták az oktatásba, mások kevésbé találják fontosnak és alkalmazhatónak.

Kutatásom során a Polgár Judit által létrehozott Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program módszereit alkalmaztam negyedik osztályban. A program megálmodója szerint, a sakk olyan képességeket fejleszt és alakít ki a gyermekekben, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy kiegyensúlyozott, karrierjében és szociális életében egyaránt sikeres felnőtt válhasson belőlük. Polgár Judit ezeket a képességeket "4K" néven emlegeti, amely magába foglalja a kritikus gondolkodást, kommunikációt, kollaborációt és kreativitást.

A kutatásunk ideje alatt a gyerekek megismerkedtek a Sakkpalota lakóival, valamint a játék alapszabályaival és alkalmazták azokat. Pedagógiai kísérletünk során a különböző típusú matematikai feladatok megoldása mellett, a tanulók motivációját és hozzáállását is megfigyeltük a Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program módszereinek alkalmazásakor negyedik osztályban.

Kulcsszavak: sakk, oktatási módszer, Sakkpalota Komplex Képességfejlesztő Program, kognitív képességek, motiváció

KÁNTOR Dalma: A kihallgatás jelentősége a büntetőeljárásban

A büntetőeljárásban az adott cselekmény felderítéséhez, a tényállás megállapításához és a bizonyításhoz elkerülhetetlen a kriminalisztika eszköztárának a használata. A kutatás célja, hogy bemutassa a kihallgatásnak a büntetőeljárásban való meghatározó jelentőségét.

A vizsgálódás irányait meghatározta, hogy a bűn felderítéséhez a hatóság célkeresztjében lévő bűnelkövetőkkel szemben a szabályozás kereti között a kihallgatás során milyen különböző technikai fogásokat alkalmazhat pszichológiai aspektussal karöltve a hatóság, elkerülve a szuggesziót. A kutatás a kihallgatás általános kitekintése mellett egyes technikák, mint speciális szakértelmet igénylő terület elhatárolása, végrehajtási folyamatuk ismertetése általános jogszabályi és módszertani vizsgálódási kitekintéssel történik.

Kulcsszavak: büntetőeljárás, krimináltaktika, kihallgatás, szuggeszió, nyomozás, tanúvallomás

HORVATH Yvette – Az emberkereskedelem szociálpolitikai és társadalmi aspektusai

Tanulmányom témája az emberkereskedelem, különös tekintettel a szociálpolitikai és társadalmi aspektusaira. Ez a bűncselekmény az emberi jogokat sérti, és komoly társadalmi problémát is jelent, mivel az áldozatokra és környezetükre is hatással van. Bár egyre nagyobb figyelmet kap, sok eset rejtve marad. Kutatásom célja a romániai áldozatok helyzetének és a törvényi keretek gyakorlati megvalósulásának vizsgálata. Kvalitatív módszerekkel dolgozom, szakértői interjúkra és dokumentumelemzésre támaszkodva. Az eredmények szerint az áldozatok nehezen kérnek segítséget, és a szegényérzetük magas az áldozathibáztatás miatt.

Kulcsszavak: emberkereskedelem, áldozat, erőszak, kizsákmányolás, integráció

VARGA Lilla Zsuzsanna: A *True Detective: Night Country* című sorozat szociológus lencsén keresztül

Télen Alaszka északi része egy időre teljes sötétségbe borul, a sötétség pedig – mint minden valamire való krimi-drámában – titkokat rejt. Az ember egy kicsit megbolondul, és hajlamos összetéveszteni a misztikus jelenségeket a mentális betegségek tüneteivel. A sorozatban az észak-alaszkai őslakos indiánok, az inupiatok és a betelepült fehér amerikaiak közötti konfliktusok fontos szerepet játszanak a történet alakulásában közösségi, családi és egyéni szinten egyaránt. A sorozat képezi a szociológiai esettanulmány alapját bemutatva, hogy presztízs-műsorként hogyan reprezentálja a nőket, az etnikai kisebbségeket és a különböző családformákat.

Kulcsszavak: etnikumközi viszonyok, etnikai kisebbség, populáris kultúra, interszekcionalitás, marginalizált csoportok.

FORAI Brigitta – GYENES Örs: A Máltai Szeretetszolgálat önkénteseinek motivációja

A Romániai Máltai Szeretetszolgálat [RMSzSz] 30 évvel ezelőtti megalapítása óta növekvő mértékben veszi ki részét a szociális segítségnyújtásban. Ma 17 városban végeznek humanitárius munkát, nagyjából az önkéntesek segítségével. A körülbelül ezer önkéntes a tagok 95%-át teszi ki. A kvalitatív és kvantitatív módszereket ötvöző felmérésünkben az RMSzSz aktív önkénteseinek motivációját vizsgáltuk. Az online megosztott kérdőívünkre 8 fiókszervezet 138 önkéntese válaszolt. Eredményeink azt mutatják, hogy az önkénteseket leginkább az új tapasztalatok szerzése, és a segítségnyújtás öröme motiválja. Kutatásunk 2024 már-

ciusában zajló kvalitatív szakaszában önkéntesekkel, ifjúsági vezetőikkel készítettünk interjúkat, így, a történeteiken keresztül, igyekeztünk jobban megérteni az önkéntesség motivációt, az önkéntesek szervezeten belüli szerepét, és megismerni a szervezet potenciális és jelenlegi önkéntesekre vonatkozó programjait, különös tekintettel az önkéntesség szorgalmazását, és az önkéntesek megtartását célzó tevékenységeket. Felmérésünk segít az önkéntesek motivációinak a megismerésében, így hozzájárulunk a szervezet önkéntesekre vonatkozó stratégiájának a korszerűsítéséhez is.

Kulcsszavak: önkéntesség, motiváció, Máltai Szeretetszolgálat, Máltai Ifjúság, segítségnyújtás

LUDMANN Barbara – Hagyományos családtól a szivárvány családig

Különböző tudományágak vizsgálják a család fogalmát, például a néprajz, jog, családszociológia, kulturális antropológia, szociálpedagógia és pszichológia. Kutatásomban a hagyományos nagycsaládok átalakulását és a társadalmi, gazdasági, politikai tényezők családokra gyakorolt hatását elemzem. Célom feltárni a szivárványcsaládokban a család fogalmának és nemi szerepek változását, valamint az azonos nemű párok gyermeke nevelési funkcióit. Bemutatom a korábbi kutatásokat a nemi szerepek és a homoszexualitás társadalmi megítéléséről, kiemelve a szivárványcsaládok működését a gyermekek számára.

Kulcsszavak: család, szivárványcsalád, hagyományos család, szerepek

NAGY Péter – VARGA Lilla Zsuzsanna: A tanulás okozta stressz felmérése a nagyváradi magyar középiskolások körében

Jelen kutatásban 4 nagyváradi magyar tannyelvű osztályokkal rendelkező középiskolában mértük fel, hogy mekkora a tanintézményben megélt stressz mértéke a diákok körében. Az online kérdőívünkre 2024. január 8–13. között összesen 364 teljes kitöltés érkezett. A lányok esetében a magas [77%], míg a fiúk esetében az alacsony [67,3%] stressz-szint jellemző. Az eredményeket évfolyamokra, szakokra és iskolákra bontva is bemutatjuk. A feleltetés-rögtönzés, a szoros határidők és a vártnál kisebb jegy szerzése a leggyakoribb stresszfaktor.

Megküzdési stratégiaként sokan a zenehallgatás, a videójátékok vagy az imádkozás felé fordulnak, de káros szokások is megjelennek a listán. Végezetül arra tettünk javaslatot, hogy az oktatási rendszer hogyan készíthesse fel a diákokat a stressz kezelésére.

Kulcsszavak: stressz, megküzdési stratégiák, középiskola, középiskolások, stressz-szint

NAGY Péter: Románia népesség és demográfiai története 1860-2023

Románia népesség és demográfiai történetét mutatom be 1860-2023 között, ahol szekundér adatokat használtam és az adatok nagyrésze a Román Statisztikai Hivatal, az Eurostat és az Egyesült Nemzetek Szövetségétől származnak. Az eredmények azt mutatják, hogy a rendszerváltás óta Románia népessége 23 milliőről 19 millióra csökkent. Az országban a születések száma alul marad a halálozásokéhoz képest, ami negatív természetes szaporulatot eredményez pld: 2000-2023 között a születések száma elérte a 4.964.004 főt, a halálozások száma 6.322.318 személy volt így a természetes szaporulat -1.358.314 főt eredményezett. A népességcsökkenés fő okai a negatív természetes szaporulat és az elvándorlás.

Kulcsszavak: népesség, születés, halálozás, házasság, válás, csecsemőhalandóság

ABSTRACTS

BALLA János: Analysis of Foreign Direct Investment (FDI) in the European Union

Foreign direct investment (FDI) refers to an investment in a foreign company or the creation of a new one, in which the investor can influence its operations thanks to the significant stake acquired. The main reasons behind these business decisions are market development or access to new customers and resources. Several studies have shown that FDI stimulates economic growth in the host country, acting as a channel for technology transfer between countries, creating new jobs for the population, building long-term relationships between nations, and deepening an additional level of international trade.

In this study, I will examine the extent of capital inflows into the European Union over the last 20 years. I will also look at the relationship between FDI and various economic and IT indicators, such as the human development index, internet penetration, and GDP. I test the strength of the relationships using multivariate regression analysis.

Keywords: FDI [F21], human development index [J24], investment [F21], European Union [O52], regression model [C30]

KIS Henrietta: The Dimensions of Creative Accounting

This study seeks to explore the many dimensions of creative accounting. In order to do so, I will build a clearer picture of the meaning and perception of creative accounting and explore a nuanced perspective of creative accounting as a necessary evil in business. I will also discuss the reasons for the use of creative accounting and describe its distinctive techniques, exploring its motivations, methods, consequences, ethical dimensions and regulatory challenges through corporate examples.

Keywords: creative accounting, accounting manipulation, accounting fraud, accounting scandals, corporate real image.

BALLA János: The Relationship Between Exchange Rates and Money Supply in Romania from 2008 to 2023

Achieving stable economic growth is one of the objectives of many countries. To this end, several studies have been carried out to investigate the various macroeconomic relationships. My research aims to observe the strength of the relationship between the exchange rate and the money supply in Romania, using monthly euro exchange rate data and measuring the money supply with the M1 monetary aggregate. The study will include the construction of descriptive statistics of the variables, multivariate linear regression, and other tests that will be used to prove the relationship between the exchange rate and money supply.

Keywords: exchange rate, money supply, economic growth, Romania, M1 monetary aggregate, euro

FAZAKAS Petra: Modelling the Volatility of Stock Indices Using Autoregressive Models

Financial markets, and stock markets in particular, are characterized by a high degree of uncertainty. Volatility is the measure that describes this uncertainty. The higher the volatility, the higher the risk. Therefore, modelling the volatility of stock market indices is a key issue. In my thesis, I investigate the volatility of the Bucharest Stock Exchange Trading Index [BET], using different autoregressive models, from 2018 to 2024, using daily data. I will present the operation and application of different generalized autoregressive heteroskedasticity [GARCH] models in volatility modelling. These autoregressive models allow the analysis of changes over time. This is essential for risk management and investment decision making.

Keywords: volatility, stock market index, GARCH model, financial time series, risk

ROZSÁLYI Emőke: Comparative Analysis of Non-financial Reporting Practices

Nowadays, companies are increasingly focusing on reducing the adverse effects of climate change. In addition to financial reports, they also prepare annual sustainability reports. In my research, I examined the practice of non-financial reporting using text mining methods, focusing on companies operating in three industries during the period from 2020 to 2022. The sample included the ESG [Environment, Social, Governance] reports of 31 publicly traded companies. The results show that over the three years, increasingly extensive and detailed reports were prepared.

Companies in the financial and energy sectors produced more detailed reports. It was also found that environmental and social aspects were prominently featured in the reports, while governance aspects require more detailed elaboration. Most companies used the GRI framework to prepare their sustainability reports.

Keywords: sustainability reporting, non-financial reporting, ESG, performance, climate change

IMREH Aliz-Ibolya – KINCSES Ágnes-Sára – DÓCZI Antónia-Krisztina: Let There Be Light

Role-playing games offer the opportunity to experience new stories by stepping into the shoes of different characters. Our board game „Let There Be Light” takes players into the world of the Bible, but with a focus on entertainment rather than religious purposes. The game is based on simplified Dungeons and Dragons rules. The story, inspired by Genesis 1:3, presents a fantasy world where players must gather scattered fragments of light to restore light to the world. The characters are reimagined versions of biblical figures who evolve through moral decisions. We also utilized artificial intelligence for visual elements to create a harmonious and innovative design. Our research has shown that biblical stories can be appealing to players even without a religious message.

Keywords: Bible, Scripture, role-play, artificial intelligence, character design

SZŐLŐSI Erzsébet-Vivien: Structural Analysis of the Toponyms of Sarmaság Village

Toponyms are the subject of a wide range of studies, such as sociological studies and structural analysis. A structural analysis can reveal the characteristics of a particular toponym system, as well as the features that have played, and continue to play, an important role in naming.

The aim of my thesis is to conduct a structural analysis of the toponym system of the village Sarmaság in Szilágy county and to present the results. The database of the toponyms was compiled by collecting historical names and by collecting real-life data with the help of the locals. I followed the model of István Hoffmann [2007] for the analysis of the toponyms and also took into account the works of Eszter Ditrói [2017], Árpád Kálnási [1991] and József Kaszás [1979].

Keywords: Sarmaság, toponyms, structural analysis, functional-semantic analysis, lexical-morphological analysis

TÖRZSÖK Réka: “Deeper than friendship”: The Eroticism of Orwell’s 1984

This essay deals with George Orwell’s dystopia titled 1984 [1949] through the analysis of the two relationships of the main character, Winston Smith, in the context of the Bataillean theory of eroticism. Examining the erotic undertones and the spiritual dimension of the two relationships, I explore the way Winston and O’Brien’s “strange intimacy” takes precedence at the plot level over the more conventional, unambiguously romantic affair between Winston and Julia. In the focus of the analysis are the Ministry of Love torture scenes, in which the potentially homoe-rotic Winston–O’Brien relationship is elevated to a spiritual level and into an alternative, sacred temporality, prevailing over the more traditional, physicality-based relationship between Winston and Julia.

Keywords: Orwell; 1984; Bataille; eroticism; queer; intersubjectivity; spirituality

Márton Bence – Puscas Marossy Beáta – Meleg Dávid – Palotás Petra – Lakatos Hunor: Digital Blue

„Digital Blue” is an interactive installation reflecting on the relationship between the digital and analog worlds. It presents a dual existence: a fragile, superficial digital facade and a prevailing reality when the two interact. One side of the projection screen shows reality, while the surface depicts the digital world. The subject appears on both sides and, driven by an inner urge, approaches the screen where they see themselves. As they get closer, the image distorts and flashes, disrupting digital reality until only a blue light remains, signifying the digital breakdown. Stepping back clears the image, indicating coexistence is possible, but maintaining distance is essential.

Keywords: Touchdesigner, installation, digital, analogue, projection, reality, social media

VERES Réka Janula: Reintegration Perspectives from the Prison Window and Beyond

During my research at the Heves County Penitentiary, I was curious to find out which forms of reintegration activities are prosperous and which are less effective. How do offenders view their future while incarcerated, and can they realize their plans? In what ways can the prison under study provide assistance for reintegration into society? What truly makes the reintegration of released prisoners successful? How can one continue

civilian life after incarceration, or how can one start over? These were the questions I posed during my research at the examined prison to the professionals, such as psychologists, reintegration officers, and prison chaplains; and, of course, to those directly involved: the inmates and previously released offenders. Answering these questions is important not only for those coming out of prisons but also has significance at a societal level.

Keywords: prison research, reintegration, life history interview, criminals, overall societal significance

POPELMAJER Sandra: Valéria Dienes' Movement Pedagogy in the Light of her General Pedagogy

Movement pedagogy is an innovative approach that integrates physical movement and pedagogy. According to the principles of orchestics, physical movement and movement-based activities play a crucial role in self-expression, learning, as well as intellectual and emotional development. This method includes various forms of movement and exercises, such as dance, rhythm games, symbolic gestures, and other movement-based activities.

My paper is theoretical-historical research that examines whether Dienes' method and perspective can be considered foundational to her general pedagogy, as mentioned in her various texts. The aim of the research is to review Dienes' movement pedagogy, also known as orchestics, in light of the foundations of her general pedagogy. Additionally, I will highlight how movement pedagogy can be embedded within general pedagogical frameworks, emphasizing its benefits in the learning process.

Keywords: reform movements, Dienes, orchestics, movement pedagogy, general pedagogy, art

BALÁZS Réka: The Application of the Chess Palace Complex Skill Development Program in Fourth Grade

Chess is an ancient board game of Persian origin, with its history rooted in the world of legends. Numerous studies have demonstrated its effectiveness in the cognitive and personality development of students. The use of chess in education varies by country; some have integrated it into their curricula, while others find it less important and applicable.

In my research, I applied the methods of the Chess Palace Complex Skill Development Program created by Judit Polgar in the fourth grade. According to the program's creator, chess develops and shapes skills in

children that are essential for them to become balanced adults who are successful in both their careers and social lives. Judit Polgar refers to these skills as the „4 Cs,” which include critical thinking, communication, collaboration, and creativity.

During our research, the children were introduced to the inhabitants of the Chess Palace, learned the basic rules of the game, and applied them. Throughout our pedagogical experiment, in addition to solving various types of mathematical problems, we also observed the students’ motivation and attitude towards the methods of the Chess Palace Complex Skill Development Program in the fourth grade.

Keywords: chess, educational method, Chess Palace Complex Skill Development Program, cognitive skills, motivation

KÁNTOR Dalma: The Importance of Interrogation in Prosecution

In criminal proceedings, the use of forensic tools is indispensable for uncovering the act in question, establishing the facts, and providing evidence. The aim of the research is to demonstrate the decisive importance of interrogation in criminal proceedings.

The directions of the investigation were determined by examining what various technical methods, within the framework of regulations, can be applied by the authorities during interrogation against suspects targeted by the authorities, combined with psychological aspects while avoiding suggestion. In addition to a general overview of interrogation, the research delineates certain techniques as areas requiring special expertise and describes their execution processes with a general legal and methodological perspective.

Keywords: criminal procedure, criminal tactics, interrogation, suggestion, investigation, testimony

HORVATH Yvette: The Socio-Political and Societal Aspects of Human Trafficking

My thesis explores burnout and working conditions of social workers caring for the elderly, focusing on prevention in domestic institutions. Social work demands significant emotional regulation and attention to mental health due to its reliance on empathy, which, if excessive, can lead to burnout. Burnout progresses in stages, starting with high self-expectations and ending in exhaustion. With societal aging, the elderly remain vulnerable despite increased life expectancy. Social workers face high emotional burdens. My research assesses working conditions and

identifies burnout prevention strategies through qualitative methods, including interviews with leaders and workers, to highlight gaps between institutional support and workers' perceptions.

Keywords: human trafficking, victim, violence, exploitation, integration

VARGA Lilla Zsuzsanna: *The Series True Detective: Night Country* Through a Sociologist's Lens

In winter, northern Alaska is plunged into darkness for a time, and the darkness – like all good crime dramas – holds secrets. One goes a little mad and tends to mistake mystical phenomena for symptoms of mental illness. In the series, the conflicts between the Native American Indians of northern Alaska, the Inupiat, and the white American settlers play an important role in the story's development at the community, family and individual levels. The series forms the basis of a sociological case study by demonstrating how it represents women, ethnic minorities and different family forms as a prestige show.

Keywords: interethnic relations, ethnic minority, popular culture, intersectionality, marginalised groups.

FORAI Brigitta – GYENES Örs: *The Motivation of Volunteers in the Maltese Charity Service*

Since its establishment 30 years ago, the Order of Malta in Romania has increasingly contributed to social assistance. Today, they carry out humanitarian work in 17 cities, primarily with the help of volunteers. Approximately one thousand volunteers make up 95% of the members. In our survey, which combined qualitative and quantitative methods, we examined the motivations of active volunteers. Our online questionnaire received responses from 138 volunteers across 8 branch organizations. Our results indicate that volunteers are primarily motivated by gaining new experiences and the joy of helping others. In the qualitative phase of our research, conducted in March 2024, we interviewed volunteers and youth leaders to better understand the motivations behind volunteering, the role of volunteers within the organization, and to learn about the organization's programs for current and potential volunteers. This included activities aimed at promoting volunteerism and retaining volunteers. Our survey helps in understanding the motivations of volunteers, thereby contributing to the modernization of the organization's volunteer strategies.

Keywords: volunteering, motivation, Maltese Charity Service, Maltese youth, assistance

LUDMANN Barbara: From the Traditional Family to the Rainbow Family

Various disciplines such as ethnography, law, family sociology, cultural anthropology, social pedagogy, and psychology study the concept of family. My research focuses on the transformation of traditional extended families and the impact of social, economic, and political factors on family life and functions. My goal is to explore the changing concept of family and gender roles within rainbow families, as well as how same-sex couples fulfill traditional parenting functions. I will present previous research on gender role division and societal perceptions of homosexuality, highlighting the functioning of rainbow families for children.

Keywords: family, rainbow family, traditional family, roles

NAGY Péter – VARGA Lilla Zsuzsanna: Assessment of Stress Caused by Learning Among Hungarian High School Students in Oradea

In the present study, we measured the level of stress experienced by students in 4 secondary schools with Hungarian language classes in Oradea.

A total of 364 complete responses were received to our online questionnaire between 8-13 January 2024. Girls showed high [77%] and boys low [67.3%] levels of stress. The results are also presented by grade, subject and school. The most common stress factors are: re-scheduling, tight deadlines and getting a lower grade than expected.

As coping strategies, many people turn to listening to music, playing video games or praying, but harmful habits also feature. We conclude with suggestions on how the education system can prepare students to cope with stress.

Keywords: stress, coping strategies, high school, high school students, stress level

NAGY Péter: The Demographic and Population History of Romania (1860–2023)

I am presenting my research on the demographic and population history of Romania between 1860–2023, using secondary data primarily sourced from the Romanian National Institute of Statistics, Eurostat, and the United Nations. The results of my research indicate that since the regime change, the population of Romania has decreased from 23 million to 19 million. In the country, the number of births has consistently fallen below the number of deaths, resulting in a negative natural

population growth. For example, between 2000 and 2023, the number of births reached 4,964,004, while deaths totaled 6,322,318, leading to a natural decrease of -1,358,314 individuals. The primary causes of population decline are the negative natural growth and emigration.

Keywords: population, birth, death, marriage, divorce, infant mortality

